
THE GETTY CENTER LIBRARY

Sønderjydske Aarbøger

1907.

Udgivne
af
**H. P. Hanssen-Nørremølle, P. Skau
og Nikolaj Andersen.**

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel,** Kjøbenhavn
for Danmark, Norge og Sverige.

Trykt i „Hejmdal"s Trykkeri Aabenraa.

Indhold.

Indfødsretten i Wienerfreden.

Gjendrivelse af Landsoverretsraad Dr. Otto Brandts Skrift.

Af Henning Matzen.

I „Festgabe zum XXVIII. deutschen Juristentage, überreicht vom Kieler Ortsausschuss, Berlin 1906“, har Hr. Landsoverretsraad Dr. Otto Brandt Side 184—256 offentliggjort en Afhandling, betitlet: „Das Indigenat im Wiener Frieden. Ein Beitrag zur Optantenfrage“. Denne Afhandling behandler særlig Spørgsmaalet om Fortolkningen af Fredstraktat 30. Okt. 1864 Art. XIX 5te Stykke, lydende i den franske Urtext:

„Le droit d'indigénat, tant dans le royaume de Danemark que dans les duchés, est conservé à tous les individus qui le possèdent à l'époque de l'échange des ratifications du présent traité“

og søger at imødegaa den i min Bog: „Die nordschleswigsche Optantenfrage“. (Kopenhagen. Gyldendalske Buchhandlung. 1904.) Side 8—64 hævdede Forstaaelse af dette Stykke særlig vedrørende Betydningen af de i den danske Text ved Indfødsret, i den tyske ved „Indiginatrecht“ gjengivne Ord „le droit d'indigénat“. Da

jeg i min Bog Side 10 har kritiseret den af Landsoverretten i Kiel i et Par Domme fra 1901 og 1902 hævdede Fortolkning af dette anførte Udtryk, er det kun rimeligt, at et Medlem af samme høje Ret, som har medunderskrevet de paagjældende Domme, har fundet Anledning til at træde i Skranken for Rettens af mig modsagte Opfattelse; og da der er hengaaet to Aar siden min Bog udkom, inden Forfatteren har udgivet sin Afhandling, tør jeg vel gaa ud fra, at han har samlet al Lærdoms Fylde for at gjendrive mig, hvorom ogsaa hans Afhandling bærer Vidnesbyrd. Men til Trods derfor er Afhandlingens Hovedformaal, at godtgjøre Rigtigheden af de kritiserede Dommes og Urigtigheden af den danske Forstaaelse af Ordene le droit d'indigénat i Fredstraktatens Art. XIX 5te Stykke fuldstændig mislykket, saaledes som jeg i det følgende nærmere skal dokumentere.

Hvorom Striden drejer sig.

Foreløbig glæder jeg mig ved, at der er visse Sætninger, hvorom der tidligere har vist sig afvigende Opfattelser henholdsvis fra preussisk og dansk Side, om hvilke den ærede Forfatter og jeg ere enige. Først ere vi ifølge Forfatterens Udtalelse Side 187 enige om, at ifølge Ordlyden af Fredstraktat 30. Okt. 1864 Art. XIX 5te Stykke Indfødsret baade i Hertugdømmerne og i Kongeriget tilkommer *alle* de Personer, som den 16. Novbr. 1864 vare i Besiddelse af Indfødsret i det danske Monarki. Indfødsret i Hertugdømmerne tilkommer derfor ogsaa de Indfødte i disse, der fyldestgjøre den anførte Betingelse, den 16. Novbr. 1864 at

have været i Besiddelse af Indfødsret i det danske Monarki, og som overensstemmende med de forudgaaende Bestemmelser i Art. XIX have valgt dansk Undersaatsforhold.

I min Bog Side 47, jfr. 49, har jeg omtalt, hvorledes derimod lejlighedsvis den preussiske Regjering overfor den danske har fremsat den Anskuelse, at Valg af Undersaatsforhold var enstydig med Valg af Indigenat, og adskillige preussiske Aviser, saasom „Kölnische Zeitung“ m. fl. have i Artikler, hvori de have omtalt min Bog, hævdet den samme Opfattelse, hvorefter Indfødsretten i Hertugdømmerne ifølge Art. XIX 5te Stykke ikke skulde tilkomme de paagjældende Indfødte fra Hertugdømmerne, der havde valgt dansk Undersaatsforhold. Denne haandgribelig urigtige Mening deler Forfatteren altsaa heldigvis ikke, og jeg slaar da foreløbig den betydningsfulde Kjendsgjerning fast, at vi ere enige om, at Indfødsret ifølge Art. XIX 5te Stykke ogsaa tilkommer de Indfødte i Hertugdømmerne, der have valgt dansk Undersaatsforhold.

Dernæst ere vi ifølge Forfatterens Udtalelse Side 187 enige om, at Indfødsret i Art. XIX 5te Stykke maa forstaas som den Indfødsret, der bestod ifølge den ved Fredslutningen i Kongeriget og Hertugdømmerne gjældende Ret.

Forfatteren fremhæver nemlig udtrykkelig anførte Sted i sin Afhandling, at jeg i min Bog Side 9 overfor en fra preussisk Side fremsat Udtalelse med Rette har betonet den anførte Sætning.

Endelig fremhæver jeg endnu, at naar Forfatteren udtrykkelig erklærer: „dass der Art. XIX von dem

Indigenatrecht des beim Friedensschluss in Dänemark und den Herzogthümern geltenden Rechts handelt“, saa skjønner jeg ikke rettere, end at vi ogsaa ere enige om, at Udtrykket Indfødsret i Art. XIX er brugt i den *almindelige* Betydning, som Ordet har i den samtidig i det danske Monarki gjældende Statsret, og at det ikke i Art. XIX 5te Stykke er brugt i en fra den almindelige afvigende, *særlig* Betydning.

Altsaa ere vi enige om, at det er den paa Fredsslutningens Tid de Indfødte i det danske Monarki tilkommende Indfødsret, dette Ord taget i dets i den dagjældende danske Statsret almindelige Betydning, hvoraf alle Indfødte i Hertugdømmerne, ogsaa de, der have valgt dansk Undersaatsforhold, ifølge Fredstraktatens Art. XIX 5te Stykke vedblivende skulle være i Besiddelse samme Steds.

Men hermed ophører ogsaa Enigheden, og Striden rejser sig, naar Spørgsmaalet bliver: Hvad forstaas, ifølge den i 1864 i det danske Monarki gjældende Statsret, ved Indfødsret? Jeg skal her paa Grundlag af Forfatterens og mit Skrift i Korthed gjøre Rede for de modstaaende Opfattelser.

Efter dansk Opfattelse er Indfødsret ifølge den paa Fredsslutningens Tid i det danske Monarki gjældende Statsret Betegnelsen for den de Indfødte og de med dem retslig ligestillede Personer som saadanne tilkommende Retsstilling, hvilken i Almindelighed svarer til det tyske Udtryk „Staatsangehörigkeit“. Som Følge heraf er da den Indfødte som saadan baade Undersaat og Statsborger. Men medens nu disse Udtryk, Staatsangehöriger, Unterthan og Staatsbürger, i

tysk Ret overalt ere enstydige, jfr. Forfatteren S. 190, og kun betegne det samme retslige Begreb, Staatsangehörigkeit, fra forskjellige Synspunkter, henholdsvis Pligtsiden, Undersaatsforholdet, og Rettighedssiden, Statsborgerforholdet, frembyder den i det danske Monarki siden Midten af forrige Aarhundrede udviklede og i 1864 gjældende Statsret den enestaaende Ejendommelighed, at den Indfødtes Egenskab som Undersaat med de dertil knyttede Retsvirkninger ved en kongelig Resolution kunde ophæves, medens dog selve Egenskaben som Indfødt med de dertil knyttede, ikke af Undersaatsforholdet afhængige, Retsvirkninger, altsaa navnlig Statsborgerretten, vedblev at bestaa. En saadan Sondring er nu netop i Overensstemmelse med den nævnte i det daværende danske Monarki udviklede Retstilstand sket i Fredstraktaten 30. Okt. 1864 Art. XIX, idet der er givet de indfødte Undersaatter i det danske Monarki, baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne, Adgang til under visse nærmere Betingelser at vælge deres Undersaatsforhold, henholdsvis i Hertugdømmerne eller i Kongeriget, medens uden Hensyn til dette Valg Indfødsretten med de øvrige, ikke af Undersaatsforholdet, men alene af Egenskaben som Indfødte betingede Rettigheder, deriblandt navnlig Retten til at være i, forblive i og vende tilbage til Landet, altsaa den egentlige Statsborgerret, vedblivende tilkomme de af Undersaatsforholdet i det ene eller det andet Land ved Optionen løste Indfødte baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne. Derfor have de Indfødte i Hertugdømmerne, der have opteret dansk Undersaatsforhold, i Kraft af Forbeholdet i Artiklens 5te Stykke,

vedblivende en Statsborgerret i Hertugdømmerne, i Kraft af hvilken de ikke kunne udvises derfra, og ud fra dette Synspunkt er det altsaa et grovt Traktatbrud, naar preussiske Forvaltningsmyndigheder Gang efter Gang have udvist Indfødte fra Hertugdømmerne, der have valgt dansk Undersaatsforhold, og naar preussiske Domstole Gang efter Gang have godkjendt denne Forvaltningsmyndighedernes Adfærd.

Derimod hævder den ærede Forfatter, at det, saavidt ses, ikke hidindtil er bleven omtvistet, at Indfødsrettens Begreb, hvor der er Tale om dansk Indfødsret, nærmest udelukkende maa hentes fra Fdg. 15. Januar 1776, og at det derefter kun bliver at undersøge, om og hvorvidt denne Forordning er bleven udfyldt eller ændret ved senere Retssætninger. Naar Forfatterens historiske Redegjørelse for Udviklingen af Indigenatrettens Begreb i tysk Ret, jfr. Forfatteren Side 199—231, har givet et sikkert Udslag, saa er det efter hans Formening det, at jus indigenatus som Ret i Almindelighed opfattedes som havende det ganske bestemte Indhold: Retten til Embeder og Stifter. Denne Ret har Forordningen af 1776 udtømmende villet ordne, det er „Indigenatretten", som det hedder i Forordningens Overskrift, jfr. Forfatteren Side 239. Og hvad angaar de senere Tilføjninger og Ændringer til den, begrunde de heller ikke det fra dansk Side paastaaede Indhold af Udtrykket. Naar Fødsel og Naturalisation vel maa erkjendes at begrunde et Undersaatsforhold, saa er dette en af Indfødsretten ganske uafhængig, derfra forskjellig Virkning af dem, og Sondringen mellem begge viser sig deri, at det ved Fødsel eller Naturali-

sation stiftede Undersaatsforhold kan bortfalde ved Udvandring, medens Indfødsretten i saa Fald vedbliver; se Forfatteren S. 243, jfr. S. 214. En Statsborgerret kunde Indfødsretten ifølge Fdg. 15. Jan. 1776 ikke medføre, fordi en saadan Ret den Gang ikke bestod i det danske Monarki, og i senere henhørende Bestemmelser vedrørende Indfødte i det danske Monarki fra Tiden før 1864 findes heller ingen Hjemmel til at tillægge dem en saadan; jfr. Forfatteren S. 241 flg. Altsaa var Indfødsretten ifølge den ved Fredsslutningen i det danske Monarki gjældende Ret ikke enstydig med Staatsangehörigkeit, affødte hverken Undersaatsforhold eller Statsborgerret, men kun Retten til Embeder og Stifter for Indfødte og dermed ligestillede Personer, og denne Ret er da ogsaa den, hvorom Fredstraktaten 30. Okt. 1864 Art. XIX 5te Stykke alene handler.

Medens Hr. P. v. Hedemann i sin Anmeldelse af min Bog[1]) udtalte: „Bei dem Rechtsbegriffe „Eingeborenenrecht“ des dänischen Staatsrechts kann man also möglicherweise an ganz verschiedene Dinge denken“, og derefter stillede forskjellige Forstaaelser af Ordet Indfødsret til Raadighed, hvoraf han dog i Henseende til Fredstraktat 30. Okt. 1864 Art. XIX 5te Stykke valgte den snævreste Forstaaelse og derved i Resultatet blev enig med den ærede Forfatter af den heromhandlede Afhandling, er der dog den væsentlige Forskjel, at sidstnævnte ved Indfødsret eller Indigenatrecht overhovedet kun forstaar Retten til Embeder og

---

[1]) Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte XXXIV S. 233.

Stifter, hvilken Forstaaelse derfor ogsaa bliver at lægge til Grund i Fredstraktaten 30. Okt. 1864 Art. XIX 5te Stykke. Forfatteren har herefter vistnok fuldkommen Ret, naar han til Slutning S. 256 bemærker:

„Es ist kein wichtiges Ergebnis, welches bei dieser Auslegung herauskommt“.

At man skulde have forbeholdt *alle* dalevende Indfødte i Kongeriget og Hertugdømmerne Indfødsret, baade i Hertugdømmerne og Kongeriget, blot af Hensyn til nogle muligvis aldeles imaginære Fruer og Frøkener, der oven i Kjøbet ikke ubetinget behøve Indfødsret for at faa Adgang til Klostre og Stifter, turde dog i og for sig være et Resultat, som afgjort taler imod Rigtigheden af Forfatterens Fortolkning. Men mod den herfra hentede Indvending har Forfatteren da ogsaa forud søgt at værge sig ved i en lang Udvikling Side 188—199 at forsøge paa at godtgjøre, at den danske Forstaaelse af Udtrykket Indfødsret i Henseende til visse statsretlige Konsekvenser er en fuldstændig Umulighed. Jeg skal i mit efterfølgende Gjensvar tillade mig at gaa frem i omvendt Rækkefølge og begynde med at godtgjøre saavel Rigtigheden af den danske som Urigtigheden af den preussiske Opfattelse.

Indfødsret betyder „Staatsangehörigkeit.“

Hvor afgjort den af den ærede Forfatter gjorte Opdagelse, at den ved Fredsslutningen i det danske Monarki gjældende Lovgivnings Indfødsrets-Begreb kun

omfattede Retten til Embeder og Stifter, strider mod hele den i det danske Monarki hævdede datidige som nutidige Retsopfattelse, skal jeg foreløbig oplyse ved Henvisning til de alt forinden 1864 udstedte Love, der tildelte Fremmede Indfødsret.

Ifølge Indfødsretten 15. Jan. 1776 kunde Naturalisationsbrev udstedes af Kongen; men Grundloven 5. Juni 1849 § 54, jfr. min Bog Side 33, og derefter Forfatningen for det danske Monarkis Fællesanliggender 2. Okt. 1855 § 47 bestemte, at ingen Udlænding kunde erhverve Indfødsret eller „Indigenat“ uden ifølge Lov. I Overensstemmelse hermed vedtoges af Kongen og Rigsraadet en Flerhed af saadanne Love f. Ex Lov 1. April 1856 og 24. Februar 1858, ved hvilken sidste der tillagdes et større Antal Fremmede, deriblandt en hel Række celebre Professorer ved Kiel Universet, Indfødsret. Og paa ganske samme Maade bliver Indfødsret ogsaa efter 1864 tillagt Fremmede indenfor det danske Monarki. Men jeg tør nok sige, at ingen lovkyndige indenfor hele Danmarks Rige ville tage det alvorligt, men kun svare med et Skuldertræk, naar de læser Forfatterens Paastand om, at de paagjældende Personer ved Indfødsretten kun skulde have opnaaet Adgang til Embeder og Stifter samt andre særlig i Lovgivningen dertil knyttede Rettigheder i den danske Stat; men ikke i Kraft af samme Indfødsret være blevne danske „Staatsangehörige“, Undersaatter og Staatsborgere. Hvis nemlig Fremmede ikke gjennem Meddelelse af Indfødsret skulde kunne have opnaaet den anførte Retsstilling, vilde der overhovedet ikke indenfor det danske Monarkis Statsret have

existeret nogen retlig Mulighed for Statsmagten for at kunne gjøre Fremmede til danske „Staatsangehörige“; og en saadan Mulighed maa dog fornuftigvis forudsættes at have existeret i Aaret 1864 ogsaa i den danske Stat. At Forfatterens Fortolkning af Ordet Indfødsret frakjender den danske Statsmagt denne Mulighed, taler derfor allerede afgjort mod Rigtigheden af hans Forstaaelse af Ordet. Og ved et nøjere Studium af Indfødsretten 15. Jan. 1776 og den efterfølgende Lovgivning i det danske Monarki vil det ogsaa blive aldeles indlysende, hvorledes man netop i god Overensstemmelse med Indholdet af Fdg. 15. Jan. 1776 kan og maa fastholde den fyldigere Forstaaelse af Indfødsretten som „Staatsangehörigkeit“ og ingenlunde kan nøjes med at opfatte den som væsentlig kun indeholdende Retten til Embeder og Stifter i den danske Stat. Jeg skal til dette Øjemed nærmere dokumentere

at „Indigenatrecht“, svarende til det danske Ord Indfødsret, betyder den Indfødte som saadanne tilkommende Retsstilling,

at Fdg. 15. Jan. 1776 bestemmer, hvilke Personer der ere Indfødte og dermed ligestillede og nyde Indfødtes Retsstilling,

at Indfødte som saadanne ere Undersaatter, og

at Indfødte som saadanne ere Statsborgere og nyde Rettigheder som saadanne, følgelig ere „Staatsangehörige“.

Indigenatrecht betyder Indfødsret eller „Eingebornenrecht".

Til Bevis for Rigtigheden af sin Fortolkning af Ordet Indfødsret henviser Forfatteren først med megen Udførlighed og Styrke til Overskriften af Forordningen 15. Jan. 1776 i dens tyske Text, lydende:

> „Das Indigenatrecht, wodurch der Zugang zu den Ämtern in den Königlichen Staaten den eingeborenen Untertanen, oder denen, die ihnen gleich zu achten sind, allein vorbehalten wird."

I denne Sammenhæng henviser Forfatteren til Hr. Regjeringsassessor P. v. Hedemanns Omtale af mit Skrift i „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte" XXXIV Side 308, hvori det hedder:

> „In der ungewöhnlichen Überschrift steht obendrein das Wort „Recht" nach meinem Gefühl keineswegs an Stelle eines Ausdrucks wie „Verordnung" oder dergl., sondern in einen Satz aufgelöst würde die Überschrift etwa heissen: „Dies ist das Recht" oder „dies sind die Vorrechte der Eingeborenen". Das Wort Recht also im subjektiven Sinne gebraucht ganz wie in den Privilegien älterer Jahrhunderte mit der Überschrift etwa „der Lande Eiderstedt usw. Landrecht".

I Overensstemmelse med denne Udtalelse vil da ogsaa den ærede Forfatter forstaa Overskriftens Ord „Indigenatrecht" som Benævnelse ikke for en Forordning men for en Rettighed, hvis Indhold han i Henhold til sine Granskninger i ældre tysk Ret særlig

mener at kunne bestemme som Retten til Embeder og Stifter.

Overfor denne Udvikling nødes jeg til at gjentage hvad jeg alt i mit andet Gjensvar til Hr. Regjeringsassessor P. v. Hedemann i „Sønderjydske Aarbøger“ 1906 S. 6 har fremhævet. Det usædvanlige i, at Forordningen 15. Jan. 1776 har en egen Overskrift og Benævnelse, finder sin naturlige Forklaring deri, at Kongen, som Fdg.s Indledning og Art. 10 viser, vilde, at samme Forordning skulde være „ein Grundgesetz“, „ein unveränderliches und unverbrüchliches Gesetz des Reiches“. Den skulde som saadant være udmærket fremfor andre, almindelige Love. Nu havde man kun en saadan tidligere Grundlov for Riget, givet af Kong Frederik III. 14. Novbr. 1665, og den havde en egen Benævnelse som „Lex regia“ eller „Kongelov“. Hvad var da rimeligere, end at den nye Grundlov ogsaa i den Henseende efterlignede den tidligere og fik sit eget Navn som „Indfødsretten“.

Hvad nu dette Ords Betydning i Overskriften angaar, saa kan man ifølge dennes hele Indhold umulig sige, at Indigenatret i den staar i Betydning af en subjektiv Rettighed, som den ærede Forfatter tilligemed Hr. P. v. Hedemann paastaar, eller i samme Betydning som Indigenatret i Fredstraktatens Art. XIX 5te Stykke; thi Adgangen til Embeder og Stifter kunde ikke forbeholdes disse bestemte Personer undtagen ved en Forordning af den enevældige Hersker. Derfor kan Overskriften kun forstaas saaledes: Dette er Indfødsretten i objektiv Forstand eller den Retsregel eller Forordning, hvorved Adgangen til Embeder og Stifter

er forbeholdt Indfødte og dermed ligestillede Personer.

Men naar der saa yderligere spørges: Hvorfor Kongen just valgte „Indigenatrecht“ som det tyske Navn paa Forordningen, saa har den ærede Forfatter ved Anførsler fra tyske stændiske Aktstykker ligefra det 12. til det 18. Aarhundrede søgt at dokumentere, at ved jus indigenatus netop og alene forstodes Retten til Embeder og Stifter. Naar Forfatteren Side 235 bemærker, at jeg ikke taler om en ældre dansk Indigenatret i den af Forfatteren hævdede Betydning, saa er dette naturligt begrundet i, at den stændiske Forfatning i Danmark var bortfalden mere end hundrede Aar, inden Fdg. 15. Jan. 1776 udkom, og at jeg derfor ikke fandt tilstrækkelig Grund til at søge tilbage til den for at belyse Indholdet af den nævnte Forordning. Men efter den Anledning, som den ærede Forfatters Bemærkning giver mig, skal jeg dog ikke undlade at fremhæve, at vi ganske vist ogsaa i Kongernes Haandfæstninger fra Stændertiden finde gjort en Adskillelse mellem Rigets indfødte Mænd og dets Indvaanere[1]), saavelsom Bestemmelser, hvorved visse Bestillinger i Kjøbstæderne, som Borgmester, Raadmand, Byfoged, Kæmner og Byskriver skulde være forbeholdte Indfødte[2]) og i Særdeleshed Stillingen som Medlem af Rigens Raad, Lensmand m. v. forbeholdtes

---

[1]) Kong Kristian I.s Haandfæstning 1. September 1448 Art. 13.

[2]) Kong Hans' Haandfæstning 1. Februar 1483 Art. 23, i Samling af danske Kongers Haandfæstninger i Gehejmarkivets Aarsberetninger II. Bind.

indfødte Adelige[1]). I Kong Frederik III's Haandfæstning 6. Juli 1648 Art. XIX finde vi ogsaa omtalt Naturalisation af fremmede Adelige, hvorved disse kom til at nyde danske Adeliges Rettigheder, hvilken Naturalisation kun maatte foregaa med Rigens Raads Samtykke. Da de danske Adelige fremdeles efter den enevældige Regjeringsforms Indførelse nød særlige Forrettigheder, var der fremdeles hjemlet Adgang til Optagelse af fremmede Adelige, særlig ogsaa af Grever og Baroner, hvilken sidste udtrykkelig omtales i Kong Kristian V's Danske Lov 3—2—2 under Benævnelse af Naturalisation.

Naar, som Forfatteren fremhæver, Fdg. 15. Jan. forudsætter, at Naturalisationsbreve alt kunne være udstedte forinden, da er det saadanne Naturalisationsbreve for fremmede Adelige, som den har for Øje, hvorimod der ikke tidligere er bleven udstedt saadanne for borgerlige, idet de i Landet bosatte Indfødte ikke nød særlige Forrettigheder frem for de i Landet bosatte Fremmede; men snarere det modsatte var Tilfældet, da man ved særlige Begunstigelser søgte at drage Fremmede til Landet for at kunne ophjælpe Industrien, befolke nyanlagte Byer m. v.[2]) Men hvad der alene har særlig Interesse i denne Sammenhæng

---

[1]) Kong Kristian I.s Haandfæstning 1. Septbr. 1448 Art. 4; Kong Hans' 1. Febr. 1483 Art. 2; Kristian II.s 22. Juli 1815 Art. 26, 27, 51; Frederik I.s 3. Aug. 1523 Art. 30, 57 m. fl.

[2]) Ved Eftersøgning i Rigsarkivet har Hr. Cand polit. F. J. West fundet efternævnte Koncept til et Patent fra Aaret 1622, som jeg benytter Lejligheden til at offentliggjøre her:

Wir Christian etc. thun kundt hiemit vor menniglich nach dem wir auff unser Schiff, welches wir itziger

er, at vi hverken under det stændiske eller under det enevældige Monarki i Danmark finde brugt Udtrykket Indfødsret[1]) før i Fdg. 15. Jan. 1776.

Ifølge Forfatterens egen Udtalelse S. 235 findes det tilsvarende tyske Ord „Indigenatrecht" heller ikke

---

Zeitt nach der Insel S. Mauritii abfertiget, nachfolgenden Personen bestellet deren Nahmen sein etc.

Das wir sie auch zugleich auff ihr unterthenigstes Ansuchen undt Bitten für unsere eingeborne undt natürliche Unterthanen auffundt angenommen, thun auch solches hiemit und krafft dieses allso und dergestalt, das sie ins künftige gleich unsern andern eingebornen Unterthanen geschetzet undt gehalten werden auch aller undt jeder Freiheiten undt Immuniteten obenermassen wie sie, undt insonderheit der Privilegien, welche wir unterm dato am 19. Sept. des abgewichenen Jahres abdern Auslendischen, so sich im unsern Reichen niedergelassen und besetzet, gegeben, zu geniesen und zu gebrauchen Macht haben sollen, derwegen sie uns auch den Unterthaneneidt gebührlich geleistet und gescworen. Gelanget demnach an alle und iede, wellchen dieses gezeiget wirdt nach Standes Gebühr unser fr[eundliche] Bitte gunstiges undt gnedigste Gesinnen, den unsern hiemit ernstlich befehlendt, das sie obengenandte Personen sambt undt sonders vor unsere natürliche undt eingeborne Undterthanen erkennen undt halten, undt sie in der Gestalt allenthalben, insonderheit auff dieser ihnen anitzo von uns anbefohlenen Reise, nich allein frei, sicher undt ungehindert passiren undt fortkommen lassen, sondern auch alle gnedigste, gnediggünstige undt gute Beforderung umb unsers willen erzeigen undt erweisen wollen, solches seindt wir umb einen jedennach Standes Gebühr etc.

Schein erlangeter Naturalitet den Hollender auff dem Schiff Elensburg mittgeben.

Kopenhagen am 7. Juli
Anno 1622.

[1]) Indfødt = eingeboren. Ret = Recht.

i Hertugdømmernes ældre Statsret. Det er derfor Udtryk, der ere aldeles nye i det danske Monarkis Statsret, som vi møde i Indfødsretten. I den danske Text staar Ordet Indfødsret baade i Overskriften som Benævnelse paa Forordningen og i § 7 som Betegnelse for selve den de Indfødte tilkommende Ret, „Eingeborenenrecht". Ligeledes staar det tyske Udtryk „Indigenatrecht" i Overskriften til den tyske Text som Benævnelse paa Forordningen, men i selve Texten, som Betegnelse for den de Indfødte tilkommende Ret, forekommer det ikke. Hvor den danske Text i Art. 7 taler om „de Fremmede, som i Overensstemmelse med Fdg. Art. 2, 3, 4 og 5 kunne vente sig „Indfødsret" ɔ: „Eingebornenrecht", har den tyske Text i Art. 7: „Die Auswärtigen, die . . . nach Massgebung des 2., 3., 4. und 5. Artikel gleicher Rechte mit den eingebornen fähig sind", hvilke Udtryk i Virkeligheden fuldstændig dække det bogstavelige Indhold af Ordene Indfødsret eller Indigenatrecht. Hr. P. v. Hedemann[1]) er ogsaa standset ved Udtrykket Indfødsret i Fdg.s Art. 7, men mener dog, at „droit d'indigénat" kun kan anses som det legale Udtryk for de i Fdg. 15. Jan. 1776 tildelte Rettigheder, selv om Udtrykket Indfødsret i Fdg.s Art. 7 maatte have en videre Betydning, hvilket han dog nøjes med at henstille.

Her bliver det da af Betydning at undersøge, om henholdsvis den danske eller den tyske Text af Fdg. 15. Jan. 1776 er Urtexten, og følgelig Ordet „Indige-

---

[1]) Zeitschrift XXXV S. 309.

natrecht" er en Oversættelse af det danske Ord „Indfødsret" eller omvendt.

Da nu Forordningen er udarbejdet af den danske Ove Høegh-Guldberg under Medvirkning af Schack-Rathlou, medens Udenrigsministeren, A. P. Bernstorff, slet ikke blev taget med paa Raad og bagefter udtalte sin Misfornøjelse med Forordningen, saa er det ubetinget sandsynligt, at den danske Text er Urtexten, efter hvilken den tyske Text er oversat. Men under den Forudsætning er Udtrykket „Indigenatrecht" at anse som en simpel Gjengivelse af det danske Udtryk „Indfødsret", enstydig med „Eingebornenrecht", saaledes som ogsaa Hr. P. v. Hedemann, ifølge hans ovenfor Side 7 omtalte Oversættelse af Indfødsret som „Eingebornenrecht" rettelig maatte forstaa Ordet om de Indfødtes Ret i Almindelighed; men dog mener ogsaa Hr. P. v. Hedemann i Overensstemmelse med den heromhandlede Forfatter i Fredstraktaten 30. Okt. 1864 Art. XIX 5te Stykke at kunne forstaa Ordet Indfødsret i snævrere Forstand som kun omfattende de særlige i Fdg. 15. Jan. 1776 de indfødte og dermed ligestillede Personer tillagte Rettigheder, nemlig Adgangen til Embeder og Stifter. At nu den tyske Text skulde have gjengivet det danske Ord „Indfødsret" ved et Udtryk, der betegnede et ganske andet og snævrere Begreb, kan ikke have Formodningen for sig, og en nærmere Granskning af det af Forfatteren fremdragne rige Materiale fra tysk Ret vil ogsaa godtgjøre den fuldstændige Overensstemmelse mellem begge Udtryks Betydning i Datidens Litteratur. Jeg forudsætter nemlig, at den ærede For-

fatter Side 224—225 har anført de vigtigste litterære Hjælpemidler, hvoraf den Embedsmand, der skulde oversætte Indfødsrettens danske Text paa tysk, kunde øse Oplysning om det til Indfødsret svarende Ord. Naar Forfatteren deriblandt anfører en Afhandling af Hildebrand: „de jure civium originariorum“ fra 1746, skjønner jeg dog ikke, at den kan have videre Betydning, da der i Forfatterens Uddrag af den hverken er Tale om „indigenae“ eller om „jus indigenatus“. Men derimod finder man allerede i Hahns Afhandling „de jure indigenatus singulari“ fra 1663 ifølge Forfatterens Opgivelse udtalt: „In stricta significatione quis dicitur indigena ejus civitatis, qua natus est“; altsaa er „indigena“ i streng Forstand netop „indfødt“; og videre siges: „jus indigenatus autem nihil aliud est, quam singularis facultas lege consessa, originariis præ reliquis extraneis et novellis competens“. Idet jeg her underforstaar et Komma foran extraneis og et andet bagefter novellis, tyder jeg Udtalelsen derhen, at „jus indigenatus“ er Udtrykket for den særlige Retsstilling, der tilkommer de Indfødte fremfor andre eller med andre Ord Udtrykket for de Indfødtes fortrinlige Retsstilling som saadanne. Iøvrigt siges de Indfødtes Rettigheder af Forfatteren i Hahns Afhandling at blive bestemt paa lignende Maade som i en Afhandling af Hoffman fra 1758, betitlet: „Commentatio de indigenatis et corum prærogativis“; men denne Afhandling skal jeg ikke gaa nærmere ind paa i Betragtning af Forfatterens egen Analyse af Indholdet, der lyder saaledes:

„Hoffman lässt sich die im Eingang ungefähr richtig bezeichnete Besonderheit des Indigenatrechts ganz aus den Händen gleiten, spricht von indigenae seu cives und stellt auch im weiteren civitas und jus indigenatus gleich. In der Wortverbindung indigenae et cives schimmert dann wieder die richtige Vorstellung durch, und in § 7 erinnert sich der Verfasser, dass einige der den cives zugeschriebenen Rechte doch eigentlich den indigenae vorbehalten seien. Die Zusammenstellung der Rechte des indigena im § 8 enthält durcheinander staatsbürgerliche und ortsbürgerliche Berechtigungen. Was über den Verlust der civitas gesagt ist, bezieht sich wieder auf das Ortsbürgerrecht."

Af denne forvirrede Tale bliver man aldeles ikke klogere, men har fremdeles kun den hos Hahn modtagne Belæring om „indigena" og „jus indigenatus" at holde sig til. Og paa ganske tilsvarende Vis synes det at være gaaet den af Forfatteren endvidere anførte Schröter, der i sin Afhandling af 1785: „Inwiefern die Eingeborenen begünstigt werden" siger:

„Eingeborene . . . werden diejenigen Untertanen genennet, welche vermöge ihrer Geburt das Bürgerrecht und andere Vorteile geniessen. Der Inbegriff aller ihnen zustehenden Rechte heisst Indigenat."

Jeg skjønner ikke rettere, end at denne historiske Forundersøgelse, som jeg er Forfatteren meget taknemlig for at have foretaget, i alle Maader kun tjener til at støtte min Paastands Rigtighed; thi Forfatterens Paastand om, at „jus indigenatus" betyder Retten til Embeder og Stifter, gaar derefter fuldstændig ud af Sagaen, og det tyske „Indigenatrecht" viser sig, efter

Datidens statsretslige Sprogbrug at betyde ganske det samme som det danske Udtryk Indfødsret, nemlig „Eingeborenen Recht“ eller „den de Indfødte som saadanne kommende fortrinlige Retsstilling“. Hermed stemmer ogsaa Mittermaiers af Forfatteren anførte Udtalelse: „In Holstein gibt die Eingeborenheit (Indigenat) besondere Rechte.“ At denne fortrinlige Retsstilling efter Schröters ovennævnte Udtalelse er ganske den samme, som jeg vil hævde for de Indfødte i det danske Monarki paa Grundlag af Fdg. 15. Jan. 1776, skal jeg derhos ikke undlade allerede paa dette Sted at anmærke.

Indfødsretten 15. Jan. 1776 fastsætter, hvilke Personer der ere indfødte og lige med dem stillede, som nyde Indfødsret.

Efter denne Forundersøgelse angaaende Betydningen af Ordene „Indfødsret“ og „Indigenatrecht“ gaar jeg saa over til Granskningen af selve Indholdet af Fdg. 15. Jan. 1776. „Det er „jus indigenatus“ i Betydning af Retten til Embeder og Stifter, som Forordningen udtømmende har villet ordne“, siger Forfatteren, som anført ovenfor Side 16. Men hermed er dennes Indhold ingenlunde udtømt. Forfatteren overser nemlig, at Forordningen som Betingelse for Adgangen til Embeder og Stifter i den danske Stat kræver en vis *Egenskab* hos den paagjældende Person, nemlig Egenskaben som indfødt eller dermed retslig ligestillet, og derved føres den atter ind paa at give en ganske ny og selvstændig Regel i dansk Statsret, nemlig en

Regel for, *hvilke Personer der skulle være indfødte og dermed ligestillede.* En saadan Regel fandtes tidligere aldeles ikke i dansk Ret, der kun forudsatte en Sondring mellem Indfødte og Fremmede uden at afgjøre, hvorledes Grænsen mellem begge Arter af Personer skulde drages. Men denne almindelige Afgrænsning sker netop udtrykkelig ved Fdg. 15. Jan. 1776, som giver en almindelig Regel angaaende, „hvilke Personer der ere indfødte og retslig ligestillede med dem og ved denne deres Egenskab ere sondrede fra alle andre, der ere de fremmede.“ Denne almindelige Regel danner da netop Grundlaget og Udgangspunktet for den specielle Regel, som Forordningen indeholder om Adgangen til Embeder og Stifter.

Den anførte Sondring fremtræder ganske vist ikke klart og bestemt i Fdg.s § 1, der kun kræver visse Betingelser i Henseende til den Paagjældendes Fødsel for at kunne indstilles og udnævnes til Embeder. Men at de Personer, som fyldestgjøre den i Art. 1 opstillede Betingelse i Henseende til Fødslen, ere Indfødte, fremgaar utvivlsomt af Fdg.s § 9, der nærmere udfylder Reglen i § 1. Ifølge dennes Bogstav krævede den kun, at en Person skulde være født i Kongens Riger og Lande for at være indfødt, men § 9 bestemmer Reglen nærmere derhen, at Personen for at være indfødt fra selve Fødslen af skal være født i Rigerne af indfødte Forældre, medens Børn, fødte der af fremmede Forældre, først blive retslig ligestillede med dem, der ere fødte af indfødte Forældre, naar de forblive i Riget. Dette udtrykker Forordningens § 9 paa den Maade, „at de Fremmedes her fødte Børn, naar de her

i Staten forblive, tilhobe skal agtes og anses fuldkommen for Indfødte".

Altsaa forudsætter Forordningen her udtrykkelig, at der gives et Indbegreb af Personer, der i Medfør af Fdg.s Art. 1 have den Egenskab at være indfødte. Og naar nu Fdg.s Art. 2 i Fortsættelse af Art. 1 bestemmer: „Lige med Indfødte skal agtes alle de o. s. v.", og samme Udtryk bruges i Art. 3, 4 og 5, saa er det givet, at ved disse „Indfødte" forstaas de i Art. 1, jfr. 9, omtalte Personer.

Naar man endvidere i Fdg.s Art. 8 finder fremhævet en almindelig Sondring paa den ene Side mellem Indfødte og dermed ligestillede, paa den anden Side alle andre Personer, saa er det ogsaa givet, at dermed kun kan være betegnet de henholdsvis i Art. 1, jfr. 9, og de i Art. 2—5 omhandlede Personer. Altsaa slaar jeg som Resultat af denne Undersøgelse fast, at Indfødsretten 15. Jan. 1776 først og fremmest afgrænser og bestemmer, hvilke Personer der skulle anses som indfødte eller dermed retslig ligestillede, og om disse sidste Personer erklærer Indfødsrettens danske Text Art. 7, som ovenfor Side 16 omtalt, at de nyde Indfødsret, hvilket ifølge den tyske Texts Gjengivelse deraf betyder: „gleicher Rechte mit den Eingeborenen fähig sind".

Altsaa giver Fdg. 15. Jan 1776 ikke blot den anførte Regel om, hvilke Personer der ere indfødte og dermed ligestillede, men bruger tillige det danske Udtryk „Indfødsret", svarende til det tyske „Indigenatrecht", om den de Indfødte og dermed retslig ligestillede Personer tillagte Ret. Indfødsret eller Indigenat-

recht er altsaa ifølge Fdg. 15. Jan. 1776 Udtrykket for den de Indfødte og dermed ligestillede Personer tillagte Retsstilling, betyder i Almindelighed „Recht der Eingeborenen“ eller „Eingeborenen Recht“.

Saa bliver Spørgsmaalet yderligere, hvilken særlig Retsstilling de indfødte og dermed ligestillede Personer som saadanne indtage; om deres særlige Stilling som saadanne fremfor de Fremmede kun er kjendetegnet ved deres Adgang til Embeder og Stifter, eller om den gjør sig gjældende i en videre almindelig Udstrækning.

Til Besvarelse af dette Spørgsmaal skal jeg da først godtgjøre, at de Indfødte og dermed ligestillede i deres Egenskab som saadanne ere Undersaatter.

De Indfødte ere som saadanne Undersaatter.

Den ærede Forfatters og den Kielske Landsoverrets Lære om Undersaatsforholdets Stiftelse og Ophør lider af en høj Grad af Uklarhed.

I en af den Kielske Landsoverrets Domme af 9. April 1902[1]) hedder det, at det den Gang, d. e. i Aaret 1776, var den eneste Forudsætning for Undersaatsforholdets Erhvervelse, at de i Landet fødte Børn af Fremmede forbleve i Landet. Deraf maa man slutte, at ifølge den høje Rets Opfattelse Bopælen den Gang var det eneste Grundlag for Undersaatsforholdet; men

[1]) Sønderjydske Aarbøger 1902 Side 307.

tillige, at der senere er tilkommet andre Erhvervsgrunde for Undersaatsforholdet. Som saadanne nævner den ærede Forfatter da ogsaa Side 214 og Side 243 Fødsel og Naturalisation. Men med disse Erhvervsgrundes Anerkjendelse passer det ikke rigtigt, at den ærede Forfatter Side 243, jfr. Side 214, i fuld Overenstemmelse med den Kielske Landsoverret[1]) lærer, at Undersaatsforholdet ophører ved Udvandring. Var dette saa, maatte Undersaatsforholdets Bestaaen være afhængig af Bopælen, følgelig Erhvervelsen deraf udkræve en Bosættelse i Landet, hvorom der imidlertid ikke er Tale ved Fødsel eller Naturalisation. Sagen er den, at den ærede Forfatter saavelsom Landsoverretten i Kiel aabenbart sammenblander to Slags Undersaatsforhold.

Den ene Art Undersaatsforhold beror paa Bopælen i Landet, erhverves med Bopælens Erhvervelse og bortfalder med Bopælens Ophør. Dette kalder jeg det territoriale Undersaatsforhold.

Den anden Art Undersaatsforhold er uafhængig af Bopælen, erhverves ved den retslige Egenskab af Indfødt og fortabes ved Ophøret af denne retslige Egenskab. Dette kalder jeg det nationale Undersaatsforhold.

I det danske Monarki kjendte man fra først af kun det territoriale Undersaatsforhold. Jeg har i min Bog Side 14 anført en Række Bestemmelser saavel fra Kongeriget som fra Hertugdømmerne, som godtgjøre Rigtigheden af den Paastand, at Undersaat var

[1]) Sønderjydske Aarbøger 1902 Side 305.

enhver, der var bosat i Landet. Senere finde vi imidlertid ogsaa anerkjendt den anden Art Undersaatsforhold, og begge Arter deraf findes sidestillet i Forordningen om Søpasvæsenet 9. April 1810 § 7, i hvilken det hedder: Alene Kongens Undersaatter, som enten ere fødte i hans Riger og Lande eller inden nærværende Krigs Udbrud med Storbritannien have fæstet Bopæl et Steds under hans Herredømme, tillades at føre et med kgl. Søpas forsynet Skib eller Fartøj.

Her fremhæves altsaa udtrykkelig ved Siden af Bopælen Fødselen i Landet som Grundlag for Undersaatsforholdet. Men Fødsel i Landet er her kun et mindre nøjagtigt Udtryk for en Fødsel, der gjør Vedkommende til Indfødt, ligesom Tilfældet er i Pl. 29. Marts 1823 § 4a; Rgl. 22. April 1829 § 5 m. fl.

At denne Forstaaelse af Ordene Fødsel i Landet er den rigtige, fremgaar f. Ex. af en Sammenligning mellem Pl. 29. Marts 1823 § 4a, hvori der bestemmes, at en Desertør ikke kan kræves udleveret, naar han *er født* i den Stat, til hvilken han er flygtet, med Pl. 12. April 1831 § 4a, der fuldstændigere og tydeligere bestemmer, at Desertøren ikke kan kræves udleveret, naar han staar i undersaatligt Forhold til den Stat, til hvilken han undviger, hvad enten dette saa grunder sig paa *Fødsel* eller paa *retslig Erhvervelse,* og han altsaa ved Desertionen kun vender tilbage til sit Hjem.

Jeg tør maaske gaa ud fra, at den ærede Forfatter med mig er enig i, at Udtrykkene retslig „Erhvervelse“ her betegne en hvilken som helst Form af Naturalisation, og at der altsaa ved de anførte Udtryk Fødsel eller retslig Erhvervelse er tænkt paa netop de

samme Kjendsgjerninger, der begrunde en Indfødsret. Men for yderligere Sikkerheds Skyld skal jeg henvise til de af den ærede Forfatter selv anførte Bestemmelser i Fdg. for Slesvig 15. Febr. 1854 § 6 og for Holsten 11. Juni 1854 § 6, hvori bestemmes, at det ved Fødsel eller Naturalisation stiftede Undersaatsforhold efter Ansøgning fra Vedkommende kun kan ophæves ved kgl. Resolution.

Altsaa staar det fast, at i det danske Monarki Fødsel og Naturalisation affødte et Undersaatsforhold. Men hvor finder man saa Lovhjemlen for denne Retsvirkning af de anførte Kjendsgjerninger? Ikke udenfor Fdg. 15. Jan. 1776; thi i de ovf. Side 24 anførte Bestemmelser er der kun Tale om et paa Bopælen grundet Undersaatsforhold. Og overhovedet findes der kun i Fdg. 15. Jan. 1776 Bestemmelser om Retsvirkningen af Fødsel og Naturalisation med Hensyn til vedkommende Persons statsretslige Stilling. *Skulle* Fødsel og Naturalisation altsaa kunne begrunde et Undersaatsforhold, som det ifølge Lovgiverens Udtalelser *maa* være Tilfældet, saa *kan* dette kun lade sig gjøre i Medfør af Bestemmelserne i Fdg. 15. Jan. 1776. Men nu paastaar den ærede Forfatter, at den nævnte Forordning ikke indeholder Bestemmelser om Undersaatsforholdet; thi Side 238 hedder det udtrykkeligt: „Bei Seite gelassen ist die Untertanschaft“. Altsaa staa vi ifølge den ærede Forfatters Mening foran en tilsyneladende uløselig Gaade, der imidlertid med Lethed lader sig løse, naar man kun gransker Fdg. 15. Jan. 1776 og Patentet 22. Februar 1776 noget nøjere, end den ærede Forfatter har gjort. Den simple Løsning er

nemlig den, at Forordningen gaar ud fra, at Indfødte som saadanne ere Undersaatter. Beviset for denne Sætning yde de anførte Forordninger selv. Overskriften til Forordningen 15. Jan. 1776 lyder: „Indfødsretten, hvorefter Adgang til Embeder i Hans Majestæts Riger og Lande forbeholdes alene de indfødte Undersaatter og dem, som dermed lige agtes.“ Men ser man paa selve Forordningens Text, saa er der i den kun Tale om Indfødte, ikke om indfødte Undersaatter. Retten til Embeder saavel som til Stifter og Klostre er forbeholdt Indfødte, ikke udtrykkelig indfødte Undersaatter. Hvorledes forklares nu denne Forskjel i de paagjældende Personers Betegnelse? Simpelthen paa den Maade, at Landets Indfødte som saadanne ere Landets Undersaatter, saa at en udtrykkelig Fremhævelse af denne deres Egenskab ikke behøves. Paa tilsvarende Vis forklares ogsaa den tilsyneladende Forskjel mellem Indfødsrettens Indhold og dets Gjengivelse i Patent 22. Febr. 1776 angaaende Overholdelsen af den i Indfødsrettens § 1 indeholdte Forskrift. I den tilsvarende Bestemmelse for Kongeriget 15. Februar 1776 hedder det kun, at det i alle Breve og Bestallinger til noget Embede eller nogen Tjeneste i de kongelige Stater udtrykkelig skal indføres, at den beskikkede Person har de Egenskaber, som i Indfødsretten ere fastsatte; men i Patentet for Hertugdømmerne 22. Febr. 1776 hedder det derimod, at det skal indføres, „dass die zu solcher Stelle gelangende Person die Eigenschaft eines eingeborenen oder naturalisierten *Untertanen* habe, *die das Indigenatrecht erfordert und festsetzt.*“

Den ærede Forfatter synes ikke at have lagt Mærke til Forskjellen mellem Overskriften og Texten af Fdg 15. Jan 1776, men vel til den omtalte Forskjel i Forordningens og Patentets Udtryk; thi han bemærker Side 255:

„Während die Indigenat-Verordnung selbst nur Geburt im Lande oder Naturalisation als Voraussetzungen des Indigenatrechtes aufstellt, sagt das Ausführungspatent vom 22. Febr. 1776, in den Vokationsbriefen und Bestallungen sei ausdrücklich zu berühren, dass die zu einer Amtsstelle gelangende Person die Eigenschaft eines eingeborenen oder naturalisierten Untertanen habe. Wenn hinzugefügt wird „die das Indigenatrecht erfordert und festsetzt", so ist das freilich wieder, den Ausdruck genau genommen, dieselbe Verschiebung, wie sie oben in dem Cleve-Märkischen Landtagsabschied von 1660 entgegentrat. Immerhin ist ein Unterschied, der, ungewollt vielleicht, das Richtige trifft: die Indigenat-Verordnung selbst bringt hier das Indigenatrecht in voller Reinheit mit dem alleinigen Requisit der Eingeborenheit; und erst das Ausführungspatent sodann für das Recht auf die Ämter, das Ausführungsrequisit der Untertanschaft."

Hvad nu først den af den ærede Forfatter omtalte Forskydning i den Cleve-Märkiske Landdagsreces angaar, saa har den ingen Interesse i denne Sammenhæng. Jeg tillader mig derfor kun at bemærke, at der ifølge min Opfattelse ikke foreligger nogen virkelig Forskydning. Naar det siges i Recessen:

„Und soll das jus indigenatus . . . . aus diesen beiden requisitis, subjectionis scilicet, et domicilii parentum definiret und geurtheilt werden",

saa er Meningen, at jus indigenatus er de indfødte Undersaatters Ret. Paa samme Maade taler den danske Indfødsret i Overskriften om de indfødte Undersaatter, men i Texten kun om de Indfødte. Men til Trods for denne tilsyneladende Forskjel maa en virkelig Overensstemmelse foreligge; man tør ikke antage, at Overskriften og Texten modsige hinanden, da ellers Lovgiveren vilde modsige sig selv. Men Overensstemmelsen ligger ogsaa klart for Dagen, naar man forudsætter, at ifølge Lovgiverens Opfattelse de Indfødte som saadanne ere Undersaatter. Og denne Forudsætnings Rigtighed bekræfter Lovgiveren udtrykkelig selv i det nævnte Patent 22. Februar 1776, i hvilket han siger, at Indfødsretten kræver Egenskaben af indfødt eller naturaliseret Undersaat til Opnaaelse af Embeder. Dette er rigtigt; men ogsaa kun rigtigt, hvis de Indfødte som saadanne ere Undersaatter. Saa hersker der Overensstemmelse mellem Indfødsrettens Overskrift og Text, mellem denne og Patentet 22. Februar 1776 for Hertugdømmerne, og mellem dette og Patentet 15. Februar 1776 for Kongeriget. Paa den Maade have da ogsaa de ovf. Side 25 anførte Kartelkonventioner og Forordninger rigtig forstaaet Indfødsrettens Forskrifter.

Vilde nogen spørge, hvorledes denne Overgang fra det territoriale til det nationale Undersaatsforhold har kunnet foregaa, lyder Svaret, at det er Begrebet Hjemsted, som har bygget Broen mellem begge, kun i en forskjellig Betydning af henholdsvis „Bosted“ og „Fødested“, saaledes som det fremgaar af de ovenfor anførte Kartelkonventioner og af Kartelkonventionen 13.

Marts i Pl. 24. Marts 1821 mellem Danmark og Preussen, i hvis § 20 det hedder:

„Begge de kontraherende Magters indfødte Undersaatter, som ved Publikationen af Konventionen virkelig befinde sig i militær Tjeneste hos den anden Stat, skal det staa frit for enten at vende tilbage til deres Fødested eller at forblive i den Tjeneste, hvori de befinde sig. Dog maa de i det seneste inden et Aar efter denne Konventions Publikation bestemt erklære sig; da de, som vil vende tilbage til deres Hjem, uden Vægring skal erholde Afsked. Med Hensyn til frivillige Kapitulanter træde disse Bestemmelser først i Kraft ved Kapitulationens Udløb.“

Nu kan man imidlertid opkaste det Spørgsmaal: Stemmer det med almindelig Retsopfattelse at tillægge de i Indfødsretten som indfødte eller naturaliserede betegnede Personer Egenskaben af Undersaatter? Dette Spørgsmaal maa afgjort besvares bekræftende; thi det er netop det overalt i den moderne Verden anerkjendte paa Fødsel eller Naturalisation m. m. grundede nationale fra det territoriale forskjellige Undersaatsforhold, hvilket Forordningen 15. Jan. 1776, som i min Bog Side 19—20 fremhævet, har lovfæstet i dansk Statsret. Fra den Tid af fandtes der, som den foran Side 25 anførte Forordning 9. April 1810 godtgjør, i det danske Monarki to forskjellige Slags Undersaatter, nemlig:

„*fremmede* Undersaatter, hvis Undersaatsforhold erhvervedes ved Bosættelse og ophørte ved Udvandring“ og

„*indfødte* Undersaatter, hvis Undersaatsforhold grundedes paa Fødsel eller Naturalisation og var ufortabeligt, indtil den i det danske Monarki i Midten af forrige Aarhundrede opkomne Praxis indførte en Løsning fra det undersaatlige Forhold ved kgl. Resolution, som lovfæstedes ved de foran Side 26 omtalte Forordninger.“

Denne Løsning bevirker, at alle med Undersaatsforholdet forbundne Virkninger af Indfødsretten bortfalde, medens Retten selv med alle de ikke af Undersaatsforholdets Vedvaren betingede Virkninger vedblivende bestaar.

Denne Forskjel faar allerede Virkning i Henseende til de i Indfødsretten selv Indfødte udtrykkelig forbeholdte Rettigheder, idet Adgangen til Embeder og Tjeneste var forbeholdt de indfødte Undersaatter, Adgangen til Klostre og Stifter de Indfødte.

Imod denne Indfødsrettens og Undersaatsforholdets Enstydighed protesterer imidlertid Landsoverretten i Kiel saavel som den ærede Forfatter, idet han Side 243 bemærker:

„Stehen nun aber hiernach Naturalisation und Geburt im Lande rechtlich in allen Stücken gleich, so ergibt sich für beide Fälle auch dieser dänischen Eingeborenheit und Untertanschaft wieder die Scheidung: Geburt im Lande und Naturalisation erzeugten nebeneinander die zwei gesonderten Rechtslagen der Eingeborenheit und der Untertanschaft, keine durch die andere vermittelt, keine von der anderen abhängig. Konnte eine der beiden Rechtslagen verloren gehen, und ging sie verloren, so berührte das nicht das Fortbestehen der anderen. Die Eingeboren-

heit in diesem bestimmten Landgebiet war auch hier eine unverlierbare Rechtslage. Die Untertanschaft dagegen erlosch durch Auswanderung. Dem eingeborenen Ausgewanderten blieb dann aber die Rechtslage des Indigenatrechtes erhalten. Wenn die Verordnung von 1776, wie es auch in keiner der älteren Rechtssatzungen geschehen, diese Folgerungen nicht ausspricht, sondern, im § 9, nur von der Untertanschaft der von auswärts Kommenden, die nicht das Indigenatrecht erwerben, handelt, so ist das vollkommen in Ordnung. Es ist Aufgabe der Wissenschaft, aus den anordnenden Kundgebungen des Gesetzgebers die erforderlichen Folgerungen zu ziehen."

Den ærede Forfatter paastaar altsaa i Overensstemmelse med Landsoverretten i Kiel, at Egenskaberne henholdsvis som Indfødt og som Undersaat ikke ere enstydige, men at de hver for sig ere selvstændige Virkninger af Fødsel og Naturalisation, fordi Egenskaben som Indfødt vedbliver at bestaa, medens Egenskaben som Undersaat ophører ved Udvandring. Jeg undrede mig over, at Landsoverretten i Kiel opstillede denne sidste Sætning, men undrer mig ikke over, at den ærede Forfatter forsvarer den, efterat Landsoverretten har opstillet den, skjønt Gjentagelsen ikke gjør Sætningen mere holdbar. Der er nemlig her, som alt ovf. Side 24 fremhævet, ikke Tale om det territoriale, men om det nationale Undersaatsforhold. Dette stiftes, derom ere vi enige, ved Fødselen; men saa maa det ogsaa ifølge denne sin Stiftelsesgrund være livsvarigt, forudsat, at ikke en tidligere Opløsningsgrund indføres ved Lov.

Paa samme Maade maatte Naturalisation virke og vedvarende medføre Egenskaben som Indfødt og

som Undersaat, saalænge ikke dens Retsvirknings Vedvaren begrænses ved Lov.

En saadan Retsgrund til Ophøret af det ved Fødsel eller Naturalisation stiftede Undersaatsforhold omhandles nu i de foran Side 26 nævnte Forordninger, men med den udtrykkelige Tilføjelse, at det ved Fødsel eller Naturalisation stiftede Undersaatsforhold efter Vedkommendes Andragende kun kan opløses ved kongelig Resolution. Altsaa spørger jeg den ærede Forfatter: Hvor finder man i det danske Monarkis Statsret før 1864 en Lov, som bestemmer, at det ved Fødsel eller Naturalisation stiftede Undersaatsforhold ophører ved Udvandring? Jeg kjender ingen, og den ærede Forfatter nævner heller ingen. Den eneste Kjendsgjerning, paa hvilken den ærede Forfatter støtter sin Paastand om, at Indigenat og Undersaatsforhold ere to forskjellige, uafhængigt af hinanden bestaaende Virkninger af Fødsel og Naturalisation, existerer derfor aldeles ikke, og der er derfor ikke andet for, end at den ærede Forfatter maa lade sin Paastand falde og indrømme, at Egenskaberne som Indfødt og som Undersaat ifølge Forordningen 15. Jan. 1776 falde sammen.

Ligeoverfor den gjentagne Opstilling af den modsatte Sætning tillader jeg mig derfor at fremhæve, at det er en grundfalsk Paastand fra den ærede Forfatters og den Kielske Landsoverrets Side, at det nationale Undersaatsforhold skulde ophøre ved Udvandring. Det vedvarer tværtimod, saalænge Egenskaben som indfødt, der begrunder det, vedvarer, blot med en

Undtagelse, naar der fandt en Løsning fra Undersaatsforholdet Sted.

De udvandrede Indfødtes Undersaatsforhold fremtraadte i Særdeleshed i det danske Monarki, jfr. min Bog Side 28 flg., mindre stærkt i indre statsretlig Henseende, og denne dets indadtil mindskede Styrke var en naturlig Følge af det ændrede Forhold mellem Moderlandet og de paagjældende Landets Børn. Ligesom de Børn, der have forladt Hjemmet, ikke længere ere undergivne Husfaderens Myndighed i samme Udstrækning som tidligere, saaledes har ogsaa Fødelandets Hersker ikke mere samme Magt over de udvandrede Indfødte, som over alle de i Landet bosatte (les habitants), der alle, uden Hensyn til om de ere Indfødte eller Fremmede, ere underkastede hans Myndighed og i den Forstand ere hans Undersaatter. Men ligesom Husfaderens Forsorg ogsaa følger Husets Børn, efterat de have forladt Hjemmet, saaledes gjælder det samme om Landsherrens Forsorg for de bortdragne Landets Børn, idet han saavidt muligt søger at sikre dem gunstige Vilkaar i det Land, i hvilket de have bosat sig. Derfor viser det nationale Undersaatsforhold sig i Særdeleshed i de traktatmæssige Vedtagelser til Gunst for et Lands Undersaatter overfor et andet Land, forsaavidt som de ikke blot finde Anvendelse paa dem der sejle paa Landet eller rejse i samme, medens de ere bosatte i Fødelandet, men ogsaa paa saadanne, der ere udvandrede fra dette og have taget fast Ophold i det fremmede Land.

Om denne Sætning have Preussen og Danmark forlængst været enige, idet de f. Ex. i den mellem

begge Stater afsluttede Handels- og Venskabstraktat 17. Juni 1818 Art. 27 have truffet Bestemmelser vedrørende „les sujets Danois établis en Prusse et les sujets Prussiens établis en Danemarc“. Til Bevis paa, at dette vedvarende Undersaatsforhold er anerkjendt som en naturlig Følge af Egenskaben som Indfødt, har jeg i min Bog Side 28—29 fremhævet, at allerede forskjellige før Fdg. 15. Jan. 1776 af den dansk-norske Konge afsluttede Traktater tale om danske Undersaatter, der have deres Bopæl i Medkontrahentens Land, som f. Ex. Traktaten med Genua af 13. Marts 1756, i hvis Art. 38 der ogsaa tales om „les sujets respectifs *établis* dans les domaines de l'une ou l'autre puissance“. Herimod gjør den ærede Forfatter Side 241—242 gjældende:

„Die etwas mühsame Beweisführung ist fehlerhaft in der Behauptung, die Untertanschaft der Nichteingeborenen sei schon durch eine Verlegung des Wohnsitzes ins Ausland erloschen. Diese konnte erfolgen unter Zurücklassung des Vermögens, auch der Familie, auf Zeit, mit der Absicht baldiger Wiederkehr, um in Tripolis oder Genua für einige Jahre gewinnreichen Handel zu treiben: ohne Zweifel blieb auch diesem nichteingeborenen Untertanen die dänische Untertanschaft erhalten. Erst die emigratio, die Auswanderung mit der Absicht endgültiger Lösung vom Lande und der Verpflichtung zur Erlegung der gabella emigrationis (Falck 4 § 25 bei Note 33) hob die Untertanschaft auf, sie aber, in jener Zeit jedenfalls, gleichmässig für Nichteingeborene wie Eingeborene. Es ist daher in den einheitlich gemeinten Untertanenbegriff der Verträge eine unrichtige Unterscheidung hineingetragen.“

Herpaa er mit Svar, at de foranførte Traktater kun tale om de vedkommende danske Undersaatters Bosiddelse i vedkommende Lande uden dertil at knytte de Forudsætninger, som den ærede Forfatter vil have tilføjet, nemlig at de udvandrede Indfødte maatte have efterladt Ejendom og Familie i Fødelandet, kun midlertidig maatte have taget Bopæl i Udlandet med den Hensigt snart at vende tilbage o. s. v. I Traktaterne tales simpelthen om henholdsvis danske og fremmede Undersaatter, der have bosat sig i det ene eller det andet Land, og det forudsættes endog udtrykkeligt, at de have ført deres Familie og Ejendom med sig, og at de ikke igjen frivillig ville drage bort, men kun gjøre det nødtvungent, fordi de efter en mellem Rigerne udbrudt Krig udvises af vedkommende Land. Derved forudsættes endelig ogsaa udtrykkelig, at de ere indfødte i vedkommende kontraherende Stater, da det skal staa dem frit for at vende tilbage til deres Fødeland, „en leur patrie“.

Andet Stykke af Fredstraktat 10. Okt. 1864 Art. 19 yder endelig ogsaa selv et Bidrag til Forstaaelse af Ordet „établis“ i de anførte Traktater. Naar der nemlig deri tales om „les sujets originaires des territoires cédés et établis dans les États de Sa Majesté le Roi de Danemarc“, saa er der ingen Tvivl om, at „établis“ omfatter Indfødte fra Hertugdømmerne, som ere udvandrede derfra og have taget varigt Ophold i Kongeriget.

Jeg fastholder derfor mit Standpunkt, at det er en Vildfarelse af den ærede Forfatter, naar han paastaar eller dog følgerigtig maa paastaa, at de anførte

Bestemmelser om danske og preussiske Undersaatter ikke omfatte saadanne, der ere udvandrede henholdsvis til Preussen eller Danmark, idet deres Undersaatsforhold tværtimod vedbliver, selv efter Udvandringen, indtil det opløses overensstemmende med de i vedkommende Lande derom givne Bestemmelser. Og jeg nærer ikke den mindste Tvivl om, at den preussiske saavel som den danske Regering vil være enig i denne min Fortolkning af de paagjældende Traktaters Bestemmelser og derved anerkjende, at udvandrede Indfødte ikke ved den blotte Udvandring ophøre at være Undersaatter.

Jeg mener hermed fyldestgjørende at have godtgjort, at de danske Indfødte i denne deres Egenskab saavel i stats- som folkeretlige Forhold ere blevne anerkjendte som danske Undersaatter og skal til Slutning i Sammenhæng dermed endnu kun gjøre følgende Bemærkning:

Naar den ærede Forfatter Side 191 bebrejder mig Mangel paa Konsekvens, fordi jeg i min Bog Side 32 har talt om Undersaatters Rettigheder, saa er denne Bebrejdelse uberettiget; thi rigtignok fremhæver Udtrykket Undersaat nærmest Pligtsiden i Statstilhørigheden, men at det ikke udelukker Muligheden af at tillægge Undersaatterne som saadanne Rettigheder, ville allerede de anførte traktatmæssige Bestemmelser til Gunst for „Undersaatterne“ tilstrækkelig godtgjøre. Og naar den ærede Forfatter yderligere Side 248 ud fra den falske Forudsætning, at Undersaatsforholdet kun begrunder Pligter, ikke Rettigheder, vil slutte til, at en Løsning fra det undersaatlige Forhold ifølge de

ovf. Side 26 anførte Forordninger for Hertugdømmerne ogsaa maa drage Indfødsrettens Ophør efter sig, fordi der i Motiverne til de paagjældende Bestemmelser tales om, „dass das Erlöschen der durch den Untertanenverband begründeten Rechte und Pflichten die Folge der Lösung sei“, saa er denne Slutning en fejl Slutning. Motiverne hjemle nemlig ikke andet og mere end den i min Bog Side 39—40 udtalte Sætning, at ved Indfødtes Løsning fra det undersaatlige Forhold ikke blot de dem som Undersaatter paahvilende Pligter, men ogsaa de dem som saadanne tilkommende Rettigheder, som f. Ex. de Undersaatterne traktatmæssig tillagte, bortfalde.

De Indfødte ere som saadanne Statsborgere.

Efterat have dokumenteret, at de Indfødte som saadanne ere Undersaatter, gaar jeg dernæst over til at føre Beviset for, at de som saadanne ere Statsborgere.

Her henholder jeg mig først til selve Ordene i Fdg. 15. Jan. 1776. I dens Indledning udtaler Kongen, at det længe har været hans Beslutning ved en Grundlov under visse og fornødne udtrykkelige Indskrænkninger at fastsætte, at alle Embeder i hans Stater, Hofembeder, gejstlige, militære og civile, af stor eller liden Betydning ej kunne eller skulle gives til andre end indfødte Landets Børn og dem, som dermed lige agtes. Billigheden selv vil, at Landets Børn skal nyde

Landets Brød, og at Fordelene i Staten falder i dens Borgeres Lod.

Da saaledes Lovgiveren i selve Forordringens efterfølgende dispositive Del tillægger Landets Børn eller de Indfødte og dermed ligestillede bestemte Fordele i Staten, saa maa han i Henhold til den anførte Udtalelse, at Fordelene i Staten skulle falde i dens Borgeres Lod, anse Landets Børn eller de Indfødte og dermed ligestillede for Statens Borgere. I modsat Fald vilde Lovgiveren være kommet i Modsigelse med sig selv. Hvis Landets Børn ikke vare Statens Borgere, vilde Lovgiveren have tillagt Personer, som ikke vare Statens Borgere, Fordelene i Staten, skjønt han netop erklærer at have givet Landets Børn Landets Embeder ud fra den Betragtning, at Fordelene i Staten bør falde i dens Borgeres Lod. Og da nu Lovgiveren ikke kan eller bør antages at have gjort sig skyldig i en Modsigelse, hvor der kan lægges en logisk Tankegang til Grund for hans Udtalelser, saa maa Ordene „Indfødte og dermed ligestillede“, „Landets Børn“ og „Statens Borgere“ alle tre være enstydige, saa at de Indfødte og med dem ligestillede baade ere Landets Børn og Statens Borgere.

At Lovgiveren har erklæret de Indfødte for Statens Borgere, synes den ærede Forfatter heller ikke at ville modsige; men trods denne Lovgiverens egen Udtalelse af, at de ere det, vil han dog ikke anerkjende dem som saadanne, idet han mener at kunne frakjende selve den anførte Udtalelse i Forordningen enhver retlig Betydning; man høre hvorledes:

Efter Side 240 at have anført Fdg.s Udtryk „die Billigkeit selbst wolle, dass die Vorteile des Staates den Bürgern desselben zuteil werden“, fortsætter Forfatteren:

> „Die Worte haben die Bedeutung, erkennen zu lassen, dass den Verfassern der Verordnung, die damals überall, am nachdrücklichsten zu dieser Zeit in Frankreich vertretene neue Lehre vom Staatsbürgerrecht bekannt war, und sodann vielleicht, dass sie die Härten dieses Indigenatrechtes mit dem schon beliebt gewordenen neuen Begriff etwas verkleiden wollten. Eine weitergehende Bedeutung kommt dem Satz nicht zu. Er enthält insbesondere keinen gesetzgeberisehen Ausspruch, sondern ist nur unverbindlicher, gleichgültig, ob richtiger oder falscher Bestandteil der vorausliegenden Erwägungen des Gesetzgebers,“

Disse ere ganske de samme Argumenter, som alt ere fremsatte af Hr. Regeringsassessor P. v. Hedemann i hans Anmeldelse af mit Skrift i „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte“ XXXIV Side 232, hvor han ogsaa paastaar, at Regeringen i Fdg. 15. Januar 1776 „mit beliebten Ausdrücken der damaligen westeuropäischen Publicistik wie „Bürger des Staates“ spielte“. Og i sit Gjensvar paa mit Svar paa hans Anmeldelse udtaler han yderligere i Zeitschrift XXXV S. 309:

> „Denn ich habe natürlich nie bezweifelt, dass längst vor der Verordnung von 1776 und, solange es überhaupt Volksrechte gegeben hat, ein Komplex von Rechten den Eingebornen vorbehalten den Fremden versagt geblieben ist. Was ich aber für unbewiesen und unbeweisbar halte, ist, dass diese Rechte

in der dänischen Verordnung von 1776 gegeben, festgestellt oder gewährleistet worden sind; denn wo sie in den Eingangsworten oder anderswo auf solche weitergehende Rechte hindeutet, geschieht es lediglich referendo, nie dispositiv; sie setzt solche Rechte oder Vorzüge voraus, weil sie sie vorfindet; sie schafft sie weder noch garantiert sie sie. Denn die blosse Erwähnung eines Rechtsverhältnisses in einem Gesetz bedeutet weder es schaffen noch es gewährleisten, selbst nicht wenn das Rechtsverhältnis — anders als hier — zum fundamentalen Verständnis des Gesetzes notwendig sein sollte, dies bedarf für den Kundigen keiner weiteren Ausführung. Der Rechtsinhalt eines Gesetzes beschränkt sich eben auf seinen dispositiven Kern. Der Rechtsinhalt unserer Verordning mit der Überschrift „Das Eingebornen Recht“ ist ein ebenso spezieller, wie ihre rechtsgeschichtliche Grundlage allgemein sein mag. Die Verordnung ist juristisch schlüssig auch ohne die Eingangsformel von der Bevorzugung der Bürger des Staats, und was sie festsetzt oder sichert, wird von dieser Motivformel nicht beeinflusst.“

Ligeoverfor disse Indvendinger henviser jeg først til, hvad der i Henhold til det foran anførte virkelig er udtalt i Forordningen. Naar Kongen deri siger, at han vil forbeholde Adgangen til Embeder og Stifter for Indfødte, i Betragtning af, at de som Borgere bør nyde Fordelene i Staten, saa kan samme Tanke ogsaa med andre Ord udtrykkes derhen: „De Indfødte og dermed ligestillede ere Statens Borgere, derfor bør de nyde Adgang til Embeder og Stifter“. Saa forstaar jeg ikke, hvorledes den ærede Forfatter kan benægte, at den første Udtalelse ligesaa vel er „ein gesetzgeberischer Ausspruch“, som den sidste. Den er en „Ausspruch“ af „Gesetzgeberen“, den enevældige Konge,

udtalt i en Lov og kundgjort i en saadan. At Lovgiveren har udtalt denne Sætning som en saadan, der har bestemt ham til at opstille en vis anden Sætning i Loven, kan dog umulig betage den første sin Betydning som en Udtalelse fra Lovgiveren selv, der som saadan maa være bindende for alle Lovundergivne i Henseende til Opfattelsen af de Indfødtes retlige Egenskab som Borgere eller Ikkekorgere. De ærede Forfattere maa dog vel anerkjende Forskjellen imellem, om Motiverne til en Lovregel findes meddelte i selve Loven eller udenfor denne, f. Ex. i Tillæg til et Rigsdagen forelagt Lovforslag. I sidste Fald har Motiverne ikke Lovskraft, i første Fald maa en saadan nødvendigvis tilkomme dem, forsaavidt som de udtale Retssætninger i Kraft af, at de udgøre Bestanddele af selve Loven.

Men hvad den ærede Forfatter mener med sin Paastand om, at Sætningen ikke er „ein gesetzgeberischer Ausspruch“, bliver klarere ved Henvisningen til Hr. v. Hedemanns Udtalelse. Naar Hr. v. Hedemann siger, at Fdg. i Indledningen alene omtaler de Indfødtes Rettigheder referendo ikke dispositivt, forudsætter dem, fordi de forefindes osv., saa er det rigtige heri kun det, at Lovgiverens Udtalelse ikke skaber ny Ret, idet den kun siger, *hvad der er gjældende Ret;* men som Udtalelse deraf maa den ogsaa være forpligtende, **da det er Lovgiveren selv, der taler i selve Loven,** og hans i selve Loven indeholdte Udtalelser om, hvad der er Lov og Ret i Landet, er ingen Lovundergiven beføjet til at ignorere. Jeg gad nok set den Mand, der havde turdet staa frem og sige, at de Indfødte ikke

vare Landets Borgere, uden alt Hensyn til, at Lovgiveren selv i Fdg. 15. Januar 1776 havde udtalt det modsatte.

Naar Hr. v. Hedemann siger, at en Lovs Retsindhold indskrænker sig til den dispositive Del, saa fastholder jeg derimod, at en Lovs Retsindhold er alt, hvad der staar i Loven, baade Præmisser og dispositiv Del, forsaavidt som der deri findes udtalt Retssætninger.

En Forskjel mellem Præmisser og Disposition er der nu ganske vist, forsaavidt som den sidstes Retsindhold i Reglen gaar ud paa at skabe ny Ret, medens Præmisser i Reglen ikke gaar videre end til at udtale, *hvad der er gjældende Ret.* Og endvidere er der en Forskjel, forsaavidt som Lovgiveren maa forudsættes nøje at have overvejet den dispositive Del og fuldstændig at have været paa det rene med, hvad han har villet fastsætte og anordne som Ret, medens han ikke med samme Sikkerhed tør forudsættes at have gransket en i Præmisserne udtalt Sætning om, hvad der er gjældende Ret, forsaavidt som han har betragtet den som en given Sag, uden at en nøje Overvejelse og Afgjørelse med Bestemthed kan siges at være gaaet forud. Denne Forskjel mellem Udtalelserne om en gjældende Retssætning i Præmisser og i Dispositionen vil træde klart frem, naar man tænker sig, at Spørgsmaalet, om en vis Retssætning er gjældende eller ikke, maatte have været omtvistet, og Lovgiveren saa afgjør Striden ved en avtentisk Fortolkning. Her er da Spørgsmaalet om, hvad der er den gjældende Ret, bleven Gjenstand for en forudgaaende Over-

vejelse og Beslutningstagelse hos Lovgiveren, som derimod mangler, hvor samme Sætning kun er udtalt af Lovgiveren i Præmisserne som en given Sag. Selv om man derfor ikke paa nogen Maade kan ignorere Præmisserne uden alt Hensyn til, om de ere rigtige eller urigtige, som den ærede Forfatter vil, kan der dog for deres Vedkommende foreligge særlige Grunde, der berettige til at frakjende en i Præmisserne udtalt Retssætning som i og for sig urigtig Lovkraft. Spørgsmaalet bliver derfor, om saadanne Grunde kunne paavises i foreliggende Fald. I bekræftende Fald kan man derhos frit lade disse Grunde virke med deres fulde Vægt, som Hr. P. v. Hedemann bemærker. Forordningens dispositive Regel kan anvendes uden Hensyn til, om muligvis den i Præmisserne udtalte Sætning maatte findes urigtig.

Er det da i og for sig urigtigt, naar Fdg. udtaler, at de Indfødte og dermed ligestillede Personer ere Statens Borgere? Jeg kan ikke se, at dette er saa; thi Verden over anerkjendes Sætningens Rigtighed, og har den danske Lovgiver alt i 1776 udtalt denne Sætning, saa har han derved kun vist, at han alt den Gang har erkjendt, hvad alle tidligere eller senere ere enige om at erkjende som sandt, og jeg kan heller ikke tro, at det skulde have voldt saa megen Møje og Nød at naa til denne Sandheds Erkjendelse indenfor den tyske Ret, som Forfatterens Fremstilling giver Grund til at antage.

Men, siger saa mine ærede Modstandere, Lovgiveren har ikke virkelig ment det, han har sagt. Der er ikke forbundet nogen virkelig Mening med den Sæt-

ning, at de Indfødte vare Borgere; den var for ham kun en klingende Frase.

Jeg maa i den Anledning først protestere imod, at man overhovedet slaar en Streg over en Udtalelse fra Lovgiveren med den Begrundelse, at Lovgiveren ikke har ment noget med det, han har sagt, eller dog ikke ment det, som han ifølge hans Udtalelses Ordlyd utvivlsomt har sagt. Og hvad angaar den i foreliggende Fald paaberaabte Grund, skal jeg til Bevis paa dens Urigtighed yderligere fremhæve, at der ikke kan tænkes to mere udprægede Fjender af de franske filosofiske Ideer om Menneskerettigheder og de derved fremkaldte Krav end de to Mænd, der vare Indfødsrettens Fædre, nemlig Ove Hoegh-Guldberg og Schack-Rathlou. At de førtes ind paa Tanken om Indfødsrettens Udstedelse var en Virkning af den Understrøm af Uvilje — tildels berettiget, tildels bornert — imod indtrængende fremmede, særlig tyske Elementer i Stat og Samfund, som kan spores stedse stærkere gjennem det 18. Aarhundrede i Danmark, og som særlig kulminerede ved Hadet mod Struensee. Derved forklares tilfulde Indfødsrettens Udstedelse. For at holde de Fremmede ude maatte man da først slaa den Sætning fast, at der var en Sondring mellem Landets egne, dem, der vare Landets Børn, og de Fremmede, som ikke vare dette; Landets Børn skulde derhos spise Landets Brød, som det hedder i den danske Text, hvorfor Landet havde Pligt til at sørge for dem og ikke maatte tage Brødet fra Børnene for at give det til de Fremmede. Men fra denne rent naturlige Betragtning førtes saa Lovgiveren, som Indledningen

klarligen udviser, videre til at tænke paa, at Landets Børn udgjorde et Folk, „ein angestammtes Volk“, som dannede et politisk Samfund, en Stat, hvis Medlemmer altid med Troskab og Tillid havde sluttet sig til Kongen og ikke svigtet selv i de tungeste Tider. Saa krævede imidlertid Retfærdighedens, Kjærlighedens, ja Samvittighedens Lov, som Kongen selv siger i Fortalen, ogsaa, at Kongen til Gjengjæld gav de Goder, han som Statshersker raadede over, Embeder og Bestillinger i Staten, til dem, der hørte til dette Folk som politisk Samfund eller Stat betragtet. Saa gjaldt det da for Lovgiveren om at finde et Udtryk, der omfattede alle Medlemmerne af Statssamfundet, hvem de paagjældende Goder skulde tilfalde, som saadanne og kun disse. Udtrykket Undersaatter kunde ikke bruges; thi det omfattede jo baade Statens egne Medlemmer og Fremmede og var desuden nærmest Betegnelsen for Statssamfundets Medlemmer som forpligtede overfor Statsherskeren; men i Fdg. 15. Jan 1776 var der netop for første Gang Tale om at se dem fra et helt nyt Standpunkt som *berettigede* til som saadanne at kræve visse Goder af Statsherskeren. Hvilken anden Benævnelse skulde Lovgiveren saa vel passende have kunnet finde end netop „Borgere“. Det var jo et Udtryk, der var brugt lige fra den klassiske Oldtid og var kjendt som Benævnelse paa Bysamfundenes Medlemmer. Mærkeligt nok findes der netop ogsaa i det danske Rigsarkiv et Patent fra 1657, hvorved der tildeles en Mand Indigenat i Byen Flensborg, hvorefter han skulde nyde alle Rettigheder og Friheder, som „ein originarius, oder Eingeborner und Bürger“ nød. Paa

ganske tilsvarende Vis, som den Fremmede her fik Indigenat og Borgerret i Byen, faar nu de Fremmede ved Naturalisationsbrev Indigenat og Borgerret i Landet. Derfor skjønner jeg ikke, at der er nogensomhelst Føje til at paastaa, at ikke Lovgiverens Tanke netop ifølge hele Sammenhængen har fundet sit tilsvarende Udtryk, naar han har erklæret Landets Børn, de indfødte og dermed ligestillede, for Statens Borgere.

Til Bevis paa, at det ikke var Mundsvejr, naar Lovgiveren i Fdg. 15. Jan. 1776 havde kaldt de Indfødte og dermed ligestillede for Statens Borgere har jeg dernæst henvist til, at man i den efterfølgende Lovgivning kort efter finder talt om Personer, der ere i Besiddelse af Borgerret i Kongens Riger og Lande. Naar Handelstraktaten med Rusland 8./19. Okt. 1782 i Art. 31 taler om „sujets des états respectifs, qui seront naturalisés ou auront acquis le droit de bourgoisie dans les états de l'autre partie contractante“, da turde her ved sidstnævnte Udtryk snarest være betegnet kommunalt Borgerskab. Derimod hedder det i Fdg. 4. Maj 1803 Art. 5: „Ingen maa i en opkommen Krig tillades at føre et med kongel. Søpas forsynet Skib, som er født i nogen af de Magters Lande, som da ere i Krig begrebne, naar han ikke inden Fjendtlighedernes Udbrud har vundet Borgerrettighed i Kongens Riger og Lande“.

Og hvorledes denne Borgerret erhvervedes, fremgaar yderligere af Kaperreglementet 28. Marts 1810 § 1, hvori siges: „Tilladelse til Kaperi meddeles alene dem, *som ved Fødsel eller Antagelse have erhvervet dansk*

Borgerret." Her danner ogsaa en i selve Loven indeholdt Udtalelse af en vis Sætning som gyldig Ret, nemlig den, at man ved Fødsel eller Optagelse erhverver dansk Borgerret, en Præmis til den efterfølgende nye Regel, der siger, at kun Personer, som har erhvervet den Ret, skulle kunne faa udstedt Kaperbrev; men jeg ser dog ikke, at den ærede Forfatter uden videre vil erklære denne Udtalelse som „ein nur unverbindlicher, gleichgültig ob richtiger oder falscher Bestandteil der vorausgehenden Erwägungen des Gesetzgebers". Naar der staar „Aufnahme" i Stedet for Naturalisation, saa finder dette sin Forklaring i, at „Aufnahme" var et mere omfattende Udtryk, hvorunder alle de Erhvervsmaader, som Lovgivningen i Tidens Løb maatte indføre, kunde falde ind, i Lighed med Udtrykket „rechtliche Erwerbung" i Cartelkonvention 12. April 1831 § 4a, jfr. ovf. Side 25. Ved Anordning for Island 17. Novbr. 1786 Art. 7 var det saaledes bestemt, at Fremmede, der kom til Landet for at nedsætte sig i Stæderne, straks ved deres Ankomst til Landet skulde gjøre Anmeldelse derom og aflægge Troskabsed til Kongen, hvis de ikke allerede i Forvejen vare Kongens Undersaatter, hvilke Fremmede da skulde anses som naturaliserede ved Borgerbrevene. Selv om dette nu kunde siges at være en Art Naturalisation, viste Bestemmelsen dog hen paa Muligheden af andre Former for Naturalisation end den i Fdg. 15. Jan. 1776 paabudte ved Udstedelse af Naturalisationsbrev, og forsaavidt kunde det almindeligere Udtryk „Aufnahme" hævde sin Berettigelse. I hvert Fald er Naturalisation indbefattet derunder, og

vi have intetsteds i Lovgivningen, hverken i eller udenfor Fdg. 15. Jan. 1776, Hjemmel til at stille en anden Akt ved Siden af Fødsel i Henseende til at gjøre vedkommende Person til „Borger“, saaledes som det ifølge den anførte Forordning er Tilfældet med Hensyn til Naturalisation. Derfor er det utvivlsomt, at Kaperreglement 28. Marts 1810 § 1 udfylder Udtalelsen i Indledning til Indfødsretten 15. Jan. 1776 derhen, at de, *der ere Borgere ifølge sidstnævnte Forordning, ogsaa som saadanne erklæres at nyde Borgerret.* Dette maatte vel i og for sig anses for en Selvfølge, der ikke behøvede nogen lovlig Bekræftelse; men saameget utvivlsommere bliver Sætningen selvfølgelig, naar Lovgiveren udtrykkelig udtaler den.

Hvad siger saa den ærede Forfatter til denne „gesetzgeberischen Ausspruch“. Side 244 hedder det:

> „Matzen, der schon für die vorausliegende Zeit eine Verkettung der Eingeborenheit mit der Untertanschaft und damit zugleich dem schon angenommenen Staatsbürgerrecht (28) nachzuweisen suchte, findet den Ausspruch oder eine Anerkennung dieses Rechtszustandes auch in einigen Rechtssatzungen aus der Zeit zwischen 1776 und 1849. Seite 17 führt er das Reglement für die Kapereifahrt vom 28. März 1810 an, erlassen für das Königreich und die Herzogtümer, in dessen § 1 es heisst, dass die Erlaubnis zur Kaperei nur denen erteilt werde, die durch Geburt oder Aufnahme das dänische Bürgerrecht erworben haben. Mit den Ausdrücken Geburt oder Aufnahme könne nur auf die Regeln über den Erwerb des Indigenatrechts Bezug genommen sein, und es werde damit also in dem Reglement anerkannt, „dass das Eingeborenenrecht als solches dänisches Bürgerrecht verleiht.“ — Als sehr wahrscheinlich ist zuzu-

geben, dass mit der Aufnahme hier in der Tat die Naturalisation im Sinne der Indigenatsverordnung gemeint ist, der starke Ausdrück „Bürgerrecht“ weist darauf hin. Dieses Bürgerrecht selbst ist freilich nur der klingendere Name für die allein erst bestehende Untertanschaft. Aber es kommt im Grunde darauf hier nichts an. Richtig wäre dann im übrigen, dass nur die wirklichen und naturalisierten Eingeborenen und zugleich dänischen Untertanen oder Bürger Kaperbriefe erhalten sollten: also allerdings ein Zuzatsrecht zu den bisherigen Wirkungen des Indigenatrechtes, und zwar in der Form, wie sie früher dargelegt wurde, dass seine Ausübung durch die weitere Voraussetzung der Untertanschaft bedingt war. Die straffere Bedeutung, die das Eingeborenenrecht gerade für den nationalen Staat hat, würde eine solche Anknüpfung an das Indigenatrecht wohl erklären können. Aber ganz unrichtig ist es, dass hier anerkannt sei, das Eingeborenenrecht als solches verleihe das Bürgerrecht. Wo ist der Beweis, dass Geburt oder Naturalisation erst das Eingeborenenrecht und dieses sodann das Bürgerrecht erzeugten? Der richtige Hergang ist der, dass Geburt oder Naturalisation zugleich Eingeborenheit und Untertanschaft (oder Bürgerrecht) erzeugten, als zwei rechtlich gesonderte Rechtslagen, die nur tatsächlich hier zusammentreffen sollen.“

Den ærede Forfatter indrømmer altsaa det meget sandsynlige i, at med „Optagelse“ her i Virkeligheden er ment Naturalisation i Indigenatforordningens Forstand. Da den ærede Forfatter ikke har angivet, hvilken anden Mening der skulde kunne tænkes at ligge i Ordet, bortser jeg indtil videre fra enhver anden Betydning af Ordet end den, som Forfatteren selv erklærer for meget sandsynlig. Men naar det derefter hedder: „Dieses Bürgerrecht selbst ist freilich nun der

klingendere Name für die allein erst bestehende Untertanschaft“, saa fastholder jeg fremdeles bestemt, at man ikke ved Loves eller Traktaters Fortolkning har Lov til at gaa ud fra, at Lovenes og Traktaternes Ord kun ere klingende Talemaader, hvis virkelige Mening er en anden end den, som Ordene selv tilsige.

Den ærede Forfatters Paastand, at Borgerret kun er et mere klingende Navn for Undersaatsforhold, forsaavidt som derved tænkes paa et saadant, der ikke er knyttet til Egenskaben som indfødt, er en fuldstændig ubevislig og derfor ubeføjet Paastand. Men naar den ærede Forfatter derpaa tilføjer: „Aber es kommt im Grunde darauf hier nichts an“, saa tilstaar jeg oprigtig, at denne Sætning er mig ubegribelig. Her er Spørgsmaalet, om Indfødsret er enstydig med Statsborgerret. Nu siger Rgl. 28. Marts 1810 § 1, at de samme Akter, som ifølge Fdg. 15. Januar 1776 begrunde en Indfødsret, begrunde Borgerret. Jeg kan da ikke se, at det for det her drøftede Spørgsmaals Besvarelse er ligegyldigt, om Borgerret i Rgl. 28. Marts 1810 § 1 virkelig betyder Borgerret, eller om det kun er et mere klingende Navn paa et Undersaatsforhold, der jo ifølge den fra ældre Tid almindelige Opfattelse af Undersaatsforholdet som territorialt Undersaatsforhold ikke begrundede nogen Borgerret. Jeg protesterer derfor atter bestemt imod den Paastand fra den ærede Forfatters Side, at Borgerret ikke betyder Borgerret.

Den ærede Forfatters følgende Udtalelser maa jeg dernæst forstaa hypotetisk, nemlig som gaaende ud paa, hvad Meningen vilde være, hvis Borgerret virkelig maatte betyde Borgerret. Saa vilde det forholde

sig rigtigt, at kun de virkelige og naturaliserede Indfødte og tillige danske Undersaatter eller Borgere maatte faa Kaperbreve udstedt, altsaa et Tillæg til de hidtilværende Virkninger af Indfødsretten og dette i den tidligere fremstillede Form, at dets Udøvelse var betinget af den yderligere Forudsætning af et Undersaatsforholds Tilværelse.

Jeg fastholder herimod i Henhold til det foran anførte, at Forfatteren ikke her bør tale i Hypoteser; thi Borgerret betyder virkelig Borgerret, og hvad Rækkevidden af den anførte Sætning angaar, saa er det givet, at Bestemmelsen indeholder den „gesetzgeberischen Ausspruch“, angaaende hvad der er gjældende Ret, at *Borgerret erhverves ved Fødsel eller Optagelse* ɔ: Naturalisation i Overensstemmelse med, at Lovgiveren i Fdg. 15. Jan. 1776 har erkjendt, at de Indfødte og Naturaliserede ere Borgere. Til denne Regel, som Lovgiveren altsaa anerkjender som gjældende Ret, føjer han saa den nye Regel, at de Indfødte og Naturaliserede, der have Borgerret som saadanne, kunne faa Kaperbrev meddelt; men naar den ærede Forfatter saa ved Siden deraf kræver, at disse indfødte og naturaliserede Personer tillige skulle være danske Undersaatter og Borgere, saa er dette en højst overflødig Fordring; thi jeg har i foregaaende Stykke paavist, at de Indfødte og dermed ligestillede netop i deres Egenskab som saadanne tillige ere nationale Undersaatter. Vil derimod den ærede Forfatter i Overensstemmelse med den kielske Landsoverrets Opfattelse have forstaaet Undersaatter i Betydning af territoriale Undersaatter, saa er den Paastand ubeføjet; thi om et sær-

ligt ikke af Fødsel eller Naturalisation, men af Bosiddelse i Landet afhængigt Undersaatsforhold taler Reglementet aldeles ikke. Og hvad dernæst angaar Fordringen om, at de Indfødte og Naturaliserede tillige skulle være Borgere, saa er det ubeføjet at kræve denne Egenskab selvstændig ved Siden af deres Egenskab som Indfødte og Naturaliserede, da Fdg. 15. Jan. 1776 alt har anerkjendt, at de netop som saadanne ere Borgere, hvilket Kaper-Reglement 28. Marts 1810 § 1 yderligere bekræfter ved at erklære, at man ved Fødsel eller Antagelse faar Borgerret.

Efter en indskudt Sætning, som jeg ikke finder Anledning til at dvæle ved, fordi den ikke skjønnes at have nogen Betydning for det foreliggende Spørgsmaals Besvarelse, paastaar den ærede Forfatter, at den Paastand er ganske urigtig, at det ved den anførte Sætning i Kaper-Reglementet § 1 skulde være anerkjendt, at Indfødsretten som saadan medførte Borgerret. Hvor er, spørger den ærede Forfatter, Beviset for, at Fødsel og Naturalisation først affødte Indfødsretten, og denne derefter Borgerretten? Jeg tillader mig derimod at fastholde, at jeg ovenfor i Afsnittet Side 11 flg. har paavist, at Fødsel og Naturalisation medførte Retsstilling som Indfødt og dermed ligestillet, Indfødsret eller Indigenatrecht, og i dette Afsnit lige har paavist, at Fødsel og Naturalisation ifølge Lovens klare Ord medføre Borgerret, hvorfor Indfødsret og Borgerret maa være et og det samme. Naar endelig den ærede Forfatter tilføjer, at den rigtige Sammenhæng er den, at Fødsel eller Naturalisation paa én Gang affødte Egenskaben som Indfødt og Undersaat (eller Borger-

ret) som to retlig sondrede Retstilstande, som kun faktisk her skulle træffe sammen, saa mener jeg at have gjendrevet Teorien om denne Tvedeling ovenfor ved at godtgjøre, at Egenskaben som indfødt eller naturaliseret Undersaat og som Statsborger erhvervedes i uadskillelig Forening med eller som indbefattet i selve Egenskaben som Indfødt eller dermed ligestillet.

Men skjønt altsaa Lovgiveren selv i Fdg. 15. Jan. 1776 har erklæret, at de Indfødte og dermed ligestillede ere Borgere, og i Fdg. 4. Maj 1803 § 5 har udtalt, at Fremmede kunne vinde Borgerret i Kongens Riger og Lande, og i Kaper-Reglement 28. Marts 1810 § 1 endelig udtrykkelig har udtalt, at dansk Borgerret erhverves ved de samme Kjendsgjerninger som begrunde Indfødsret, hvorefter altsaa begge disse Begreber ere enstydige, erklærer dog den ærede Forfatter, at en saadan Statsborgerret ikke fandtes. Han bemærker derom Side 238—239:

> „Es darf als herrschende Lehre des dänischen Staatsrechts angesehen werden, dass zu Ausgang des achtzehnten und noch bis in die Mitte des neunzehnten Jahrhunderts ein Staatsbürgerrecht im heutigen Sinn in Dänemark nicht bestanden hat. Bis 1849 erhielt sich die absolute Monarchie (Goos und Hansen § 25). In den Tagen der königlichen Alleinherrschaft, sagen Goos und Hansen § 8, habe sich ein besonderes Staatsbürgerrecht der Untertanen, das ihnen den Aufenthalt im dänischen Reiche zugesichert hätte, nicht aufstellen lassen; der König habe sowohl die Eingeborenen als die Eingewanderten des Landes verweisen können, und es habe auch keine unbedingte Verpflichtung bestanden, von einem fremden Staat heimgeschickte Eingeborene aufzunehmen. Dies alles folgt in der Tat aus dem Begriff der absoluten Mon-

archie und steht mit der geschichtlichen Entwickelung des Staatsbürgerrechts in anderen, so den deutschen Staaten im Einklang."

Hertil skal jeg først bemærke, at den herskende Lære i dansk Statsret ikke er den, som Forfatteren fremstiller. For at værge mig selv mod Mistanken for nogensinde at have skiftet Mening paa dette Punkt og nogensinde at have hyldet den statsretlige Mening, hvilken Forfatteren betegner som „den herskende", bemærker jeg, at jeg, saalænge jeg har havt den Ære at være Lærer i Statsret ved Kjøbenhavns Universitet, nemlig siden 1870, har foredraget ganske den samme Lære om Indfødsrettens Væsen og Virken, som jeg har fremstillet i min Bog om Optantspørgsmaalet. Og jo mere jeg har gransket det danske Monarkis Lovgivning, desto mere er jeg bleven bekræftet i min Opfattelse om dens Rigtighed; thi naar, som foran paavist, den enevældige Lovgiver selv har talt, selv har anerkjendt en Borgerrets Tilværelse og udtrykkelig nævnt de Kjendsgjerninger, hvorved den erhverves, saa er Sagen dermed afgjort; thi Lovgiveren kan og maa ikke antages at have talt Usandhed, medmindre saadant udtrykkelig bevises; og et Bevis derfor hverken er ført eller kan føres. En anden Sag er, at al Ret under Enevælden led af en *Ufuldkommenhed*, fordi den ikke var beskyttet imod den enevældige Herskers vilkaarlige Indgreb, tilmed da han havde en grundlovmæssig Ret til at undtage, hvem og hvad han vilde fra Lovens almindelige Befaling, og af denne almindelige Ufuldkommenhed led ogsaa Borgerretten; det er denne Ufuldkommenhed ved Retten, som den af For-

fatteren nævnte Fremstilling særlig har villet betone; men fordi Borgerretten som al Ret under Enevælden led af en Ufuldkommenhed, kunde dog selve Rettens Tilværelse ikke benægtes, hvilket de anførte Forfattere heller ikke paa nogen Maade har villet gjøre, hvilket fremgaar af følgende af dem overfor mig afgivne Erklæring:

„Naar Dr. Brandt Side 238—239 vil paaberaabe sig Goos' og Hansens Fremstilling i Marquardsens Haandbog § 8, lægger han øjensynlig mere ind i vore Udtalelser, end vi have villet lægge og virkelig have lagt ind deri. Med den af Dr. Brandt stærkt fremhævede Udtalelse Side 8: „Mit der Einführung einer konstitutionellen Verfassung und der neueren Entwickelung des öffentlichen Rechts zufolge hat sich ein besonderer Begriff von Staatsbürgern gebildet“ har det selvfølgelig ikke været *vor* Mening at udtale, at Begrebet Statsborgere og Statsborgerret i Danmark først skulde være skabt i 1849. Det er jo udtrykkelig udtalt af *os* Side 7, at ogsaa under Enevælden bestod Begrebet „Bürger des Staates“ som ensbetydende med „Untertanen des Königs“. Og hvorledes skulde det kunne have været anderledes? Før Enevældens Indførelse i 1660 var Danmark et Valgkongerige (Goos og Hansen Side 25). Kongerne besteg Tronen i Kraft af de frie Borgeres Valg. Deres Magtomraade var oprindelig kun ringe. Det var ikke Kongerne, men Folket, altsaa Borgerne, som plejede Retten og gav Love. En Tid hævede Kongemagten sig, men indskrænkedes i de paafølgende Aarhundreder stadig mere ved de af Kongerne udstedte Haandfæstninger. At

fornægte Tilstedeværelsen af en Statsborgerret i denne forud for Enevælden liggende Periode vilde være en Absurditet i Strid med Historiens klare Kjendsgjerninger.

Overhovedet er jo en Borgerret for dem, der hørte til Nationen, utvivlsomt en af de oprindeligste Retssætninger, som enhver paa nationalt Grundlag dannet Stat maa have forudsat og levet paa. Den er Forudsætningen for alle senere Love, den hører til den forud for Loven existerende, selvdannede Ret, hvis Tilværelse og Betydning allerede under Enevælden bl. a. den højt ansete danske Retsforsker A. S. Ørsted gjentagne Gange har fremhævet.

Denne oprindelige Retssætning blev ikke tilintetgjort ved Enevældens Indførelse i 1660. Herved indførtes ikke en despotisk Tilstand uden Rettigheder for Borgerne. Men Kongeloven hjemlede Kongen Ret til at undtage, hvad og hvem han lystede ud af Lovens almindelige Befaling, altsaa ogsaa til at gjøre Undtagelser fra de i Riget hjemmehørende Borgeres Hjemret. Dette, at Retten ikke var ubetinget, var imidlertid ikke enstydigt med, at den ikke existerede. Dens Existens er da ogsaa forudsat i forskjellige af Enevoldskongerne udstedte Lovudtalelser, først og fremmest i Indfødsrettens § 9, hvor det tilsiges de Fremmede, at de lige med de Indfødte skulle have fuld Frihed til at bo i Kongens Riger og Lande. Hermed er forudsat en oprindeligere Ret (Frihed) for de Indfødte til at bo og nære sig i Riget end for de Fremmede, hvem den indrømmes i lige Forhold med hine.

Den konstitutionelle Forfatning, som indførtes i 1849, skabte altsaa ikke et ikke forud existerende Begreb om Borgerret. Den tillagde Statens Borgere en Række specielle Rettigheder, som forud kun delvis eller slet ikke havde tilkommet dem, men blandt disse nye, ved Grundloven hjemlede Rettigheder findes Hjemretten ikke. Den omtales overhovedet ikke i Grundloven, men er stiltiende underforstaaet som given ved selve Forholdets Natur. Grundlovens Betydning med Hensyn til denne Ret er kun, at den sikrer Borgerne dens fulde og ubetingede Nydelse ved at ophæve den Kongen tidligere tilkommende Ret til frit at gjøre Undtagelser fra den almindelige Retstilstand.“

Ovenstaaende Udvikling have d'Hrr. Goos og Hansen selv meddelt mig som nærmere Udførelse af deres kortfattede Fremstilling hos Marquardsen § 8. Det vil ses, at den i sig selv intet indeholder, som kommer i Strid med min Fremstilling. Naar Forfatterne Side 7 nederst skrive: „Ein besonderes Staatsbürgerrecht, welches einem jeden den freien Zutritt und unbestrittenem Aufenthalt im dänischen Reiche zusicherte, liess sich nicht aufstellen“ (en Sætning, der for øvrigt efter hvad Forf. meddele mig, ved en Oversætter-Uagtsomhed er bleven noget mere absolut end det oprindelige, paa Dansk affattede Manuskript, der lød: „Nogen særlig Statsborgerret, hjemlende en tilsikret Adgang til at indkomme eller forblive paa Territoriet, lod sig næppe opstille“[1]), er Korrektivet og Forklaringen givet i det hos Forfatterne straks efter

---

[1]) Jfr. Bogens danske Udgave S. 11.

følgende Punktum, hvor det hedder, at Kongen kunde udvise saavel Indfødte som Indvandrede, og at der ikke bestod nogen ubetinget Forpligtelse til at modtage Indfødte, som hjemsendtes fra en fremmed Stat. Goos og Hansen have vistnok tillagt denne Begrænsning i Borgernes Hjemret noget større Betydning, end jeg kan finde det rigtigt, men det vil ses, at der kun er Tale om en Nuance i Opfattelsen, ikke om nogen principielt forskjellig Synsmaade. I Særdeleshed ere Goos og Hansen, som Fremstillingen § 8 sidste Stykke og Side 9 tredje Stykke viser, ganske enige med mig deri, at man i det danske Monarki siden 1776 har betegnet den Statsborgerret, som begrundede Hjemretten, som „Indfødsret", og at følgelig denne sidste medførte en Hjemret indenfor den til enhver Tid gjældende Forfatnings Rammer.

Naar man til Bevis paa Urigtigheden af Lovgiverens udtrykkelige Anerkjendelse af en Borgerrets Tilværelse vilde henvise til, at en saadan Borgerret ikke kunde existere under den enevældige Regeringsform, fordi den enevældige Konge kunde udvise saavel de Indfødte som de Indvandrede fra Landet, ligesom der, i Kraft af hans Enevælde, heller ikke kunde bestaa nogen Forpligtelse for ham til at optage hjemsendte Indfødte fra en fremmed Stat, saa tillader jeg mig derimod at gjøre gjældende, at man derved vilde udstrække det absolute Monarkis Konsekvenser i en saa aldeles urimelig Grad, at man derved vilde føres til at benægte, at der overhovedet kunde bestaa Rettigheder under Enevælden, ja at der den Gang i Virkeligheden overhovedet bestod en Retstilstand. Der

kunde saaledes fra det anførte Synspunkt heller ikke under Enevælden bestaa nogen Ejendomsret, hvis Tilværelse før Grundloven da ogsaa en dansk Forfatter fra samme urigtige Udgangspunkt følgerigtig har benægtet, skjønt utallige Love have anerkjendt dens Tilværelse, ja Lovgiveren endog alt i Aaret 1801 udtrykkelig havde tilsagt Ejeren Beskyttelse imod Tvangsafstaaelse uden Erstatning. Det var nemlig givet, at den danske Konge i Kraft af sin Enevælde uden Lov og Dom kunde fratage hver Mand i Landet sin Ejendom uden at kunne hindres deri eller drages til Ansvar derfor, da han var al Statsmagts Indehaver, baade Lovgiver, Dommer og Indehaver af den udøvende Magt. Men vilde man virkelig af Hensyn til denne Mulighed paastaa, at der ikke under Enevælden fandtes nogen Ejendomsret i Landet, saa vilde der den Dag i Dag ikke findes nogen; thi den konstitutionelle Forfatning har ikke grundlagt nogen Ejendomsret. Den har tværtimod forudsat dens Tilværelse som givet ved at tilsige Ejeren, at han ikke skal kunne tilpligtes til at afstaa sin Ejendom uden ifølge Lov og mod fuldstændig Erstatning. Forskjellen er da kun den, at medens Ejendomsretten under Enevælden var ufuldkommen beskyttet, fordi den ikke kunde *haandhæves* overfor mulige Krænkelser fra Kongens Side, saa stiller nu Forholdet sig anderledes, idet den konstitutionelle Forfatning ikke blot har indført en Rigsdag som Medindehaver af Lovgivningsmagten, men ogsaa indført uafhængige Domstole og Ministeransvarlighed for alle den udøvende Magts Handlinger.

Paa fuldkommen tilsvarende Vis stiller Forholdet sig i Henseende til Borgerretten. Naar Lovgiveren har erklæret, at den under givne Betingelser er erhvervet, saa bestaar den, og i Kraft af den derved stiftede Ret har den enevældige Lovgiver selv draget en Grænse for sin Handlefrihed. Til Trods derfor kunde han ganske vist *ansvarsfrit* udvise en Borger uden Lov og Dom, ligesom han ansvarsfrit kunde berøve ham hans Ejendom; thi en *Retshaandhævelse* overfor Kongen var som sagt ikke mulig, da Kongen selv var Rettens Haandhæver. Men skjøndt altsaa Borgerretten ganske vist ligesaavel som Ejendomsretten var ufuldkomment beskyttet under den enevældige Regeringsform, kan man dog ligesaalidt med Hensyn til Borgerretten som til Ejendomsretten paastaa, at selve den, om end ufuldkomment beskyttede Ret ikke existerede; thi ligesom den konstitutionelle Forfatning ikke har indført Ejendomsretten, saaledes har den heller ikke indført Borgerretten, idet den desangaaende kun indeholder en eneste ovfr. Side 9 anført Bestemmelse om Maaden, hvorpaa Udlændinge kunne erhverve Indfødsret.

Naar man med de anførte danske Forfattere S. 9 maa erkjende, at ifølge den gjældende Ret „die Eingeborenen als Staatsbürger das Recht haben, sich hier im Reiche aufzuhalten“ etc., altsaa nyde en virkelig Statsborgerret, men ikke kunne have erhvervet den ved Grundloven, maa Statsborgerrettens Tilværelse hos de Indfødte derfor nødvendigvis alt datere sig fra Enevældens Tid. Grundloven har derfor ogsaa kun givet den alt forinden bestaaende og anerkjendte Borgerret en Beskyttelse, som den tidligere savnede, idet Kongen nu

ikke i Egenskab af Dommer vilde kunne dømme en Indfødt til Landsforvisning, ligesom han heller ikke uden Lov og Dom vilde kunne udvise en Indfødt af Landet, uden at der fandtes en Minister, som maatte bære Ansvaret for den derved begaaede Uret.

Hermed tror jeg aldeles fyldestgjørende at have gjendrevet den af Forfatteren knæsatte Paastand om, at der under Enevælden ikke kunde bestaa nogen Borgerret i Landet, og at hermed enhver Beføjelse til at benægte Rigtigheden af Lovgiverens egen Anerkjendelse af, at den virkelig existerede, er bortfalden.

Jeg skal efter at være naaet til dette Resultat paa dette Sted optage Omtalen af en Udvikling, som den ærede Forfatter fremsætter i en anden Sammenhæng S. 250—251, hvor han forudsætter Muligheden af, at Egenskaben som Indfødt virkelig maatte have medført en Statsborgerret, hvad den efter den ærede Forfatters Mening ikke har; men selv under en modsat Forudsætning vilde denne Statsborgerret dog tilkomme de Indfødte, ganske uafhænging af deres Indigenat, og „le droit d'indigénat", som er forbeholdt dem i Fredstraktat 30. Okt. 1864 Art. XIX 5te Stykke, vilde derfor ikke som saadant hjemle dem en Statsborgerret.

Forfatterens Udvikling lyder saaledes Side 250—251:

> „Indessen ich will einen Schritt zurücktreten. Das Äusserste, was an objektiver Rechtsbildung behauptet werden kann, ist, dass ein dauerndes, unverlierbares Staatsbürgerrecht der Eingeborenen schon vor 1864 gesetzliche Anerkennung gefunden habe. Die Begründung, das Warum und Wie, läge ausserhalb des Gesetzes. Es ist nun, jenen Rechtsstand auch

unterstellt, unter allen Umständen dasjenige falsch, worauf es hier allein ankommt: die Herleitung dieses Bürgerrechts aus einem rechtlich mit ihm verknüpften Eingeborenenrecht. Die Begriffe müssen nur wieder, wie folgt, auseinandergelegt werden.

Vorausgeschickt sei, dass das dänische Staatsrecht trotz jenes Strebens nach einer innigen Verbindung von Eingeborenheit und Staatsbürgerrecht doch den richtigen Standpunkt eingehalten hat, noch anderen als den Eingeborenen das volle Staatsbürgerrecht zuzuerkennen. Goos und Hansen widmen diesen „eingewanderten Staatsbürgern" den § 10 und führen die Voraussetzungen an, unter denen sie das Bürgerrecht erwerben. Zu diesen Voraussetzungen gehört nicht etwa die Naturalisation, der Erwerb des Indigenatrechtes. Danach aber war die Rechtslage diese:

Im dänischen Staate gab es ein einheitliches Staatsbürgerrecht. Erworben wurde es von den Landeseingeborenen durch die Geburt im Lande. Daneben erwarben es unter gewissen Voraussetzungen auch einwandernde Landfremde. Es gab also nebeneinander indigenatberechtigte und nichtindigenatberechtigte Staatsbürger, zu demselben Bürgerrecht. Wäre nun dieses inhaltlich gleiche Staatsbürgerrecht in Ansehung seiner Dauer unterscheidend dahin bestimmt worden, dass es in der Person der eingeborenen Staatsbürger auch durch Auswanderung und durch den Eintritt in eine fremde Staatsangehörigkeit nicht erlöschen sollte, so hätte sich diese, rechtlich mögliche, doch eben nur das Staatsbürgerrecht treffende Rechtsverstärkung auch ausschliesslich innerhalb der Rechtslage des Staatsbürgerrechts der Eingeborenen vollzogen. Es wäre dann eben der Tatsache der Geburt im Lande nunmehr die Folge des Erwerbs eines dauernden Staatsbürgerrechts gegeben worden. Dass der einer Staatsrechtslehre folgende Gesetzgeber diese Verstärkung von der gleichen Beschaffenheit des Indigenatrechts abgeleitet hätte, ein ganz überflüssiger

Kraftaufwand, wäre für jenen Hergang gleichgültig. Mit dem Indigenatrecht, der zweiten Rechtslage, die dieselben Personen durch die Geburt erworben hatten, hätte dieser Hergang in Wahrheit nichts zu schaffen: beide Rechtslagen, beide bis auf die Geburt zurückleitend, blieben nach wie vor rechtlich vollkommen geschieden."

Maa jeg i Gjensvar herpaa først gjøre den ærede Forfatter opmærksom paa, at han gjør sig skyldig i den meget væsentlige Fejltagelse at tro, at der før 1864 bestod en Statsborgerret for andre end Indfødte og dermed ligestillede i den danske Stat. En saadan bestod ikke undtagen forsaavidt, som det var anerkjendt, at ogsaa Udlændinge ved visse Aars Ophold i en Kommune kunde erhverve Forsørgelsesret (Heimatsrecht) i samme og derfor ikke kunde udvises paa Grund af Trang. Men iøvrigt kunde de frit udvises uden Hensyn til, hvorlænge de havde boet i Landet.

Dette siges udtrykkelig i Forordning 30. Marts 1827 § 9 for Kongeriget, hvori det hedder, at da denne Anordning kun afskaffer Landsforvisning som Straf, men ej den Landsforvisning, der blot er en Politiforholdsregel mod Fremmede, saa vil det uforandret have sit Forblivende ved de Love og Anordninger, hvorefter Fremmede kunne blive at udføre af Kongens Lande, naar de enten formedelst deres Stilling eller Opførsel eller af Mangel paa rigtig Pas eller Besked ikke bør modtages her i Riget, eller og de ved deres Opførsel forbryde den dem i saa Henseende tilstaaede Ret, eller de, inden de nogetsteds i Kongens Lande have erhvervet Hjemstedsret, blive satte ud af Stand

til at ernære sig. Naar der her tales om en „Ret“ for de Fremmede, er dette Ord i Virkeligheden selvfølgelig kun at forstaa som en Tilladelse, der kun gjaldt indtil videre, og derfor ikke hindrede Politimyndighederne i, naar deres Opførsel dertil gav Anledning, at udvise dem. En virkelig Ret for Fremmede, der værgede dem derimod, er først indført i Kongeriget ved Fremmedloven 15. Maj 1875 § 13, der hjemler, at en Udlænding, der ikke har erhvervet Forsørgelsesret og ikke har opholdt sig to Aar i Riget, kan udvises efter Justitsministerens Befaling, naar hans Forhold dertil giver Anledning. Altsaa kan den Fremmede, der har opholdt sig to Aar i Riget, ikke længere udvises af den anførte Grund.

Naar Forordningerne fra ældre Tid, f. Ex. Fdg. 19. April 1805, 9. Juni 1819, bestemte, at Udlændinge, der ej havde erhvervet Ret til at anses som hjemmehørende her i Riget og var dømte for visse Forbrydelser, efter Straffens Udstaaelse *skulde* forvises Landet, saa begrundede denne Bestemmelse selvfølgelig i ingen Henseende Statsmagtens Frihed til at udvise de paagjældende Udlændinge, naarsomhelst den fandt Grund dertil, f. Ex. ved Udbruddet af en Krig; jfr. Side 36. Og paa samme Maade maa opfattes Reglen i den danske Straffelov 10. Februar 1866 § 16, hvorefter en Udlænding, der ikke har været 5 Aar i Riget, for visse Forbrydelser skal og for andre Forbrydelser under visse Betingelser kan dømmes til efter Straffens Udstaaelse at udvises af Riget.

Ved Granskningen af det danske Monarkis Statsborgerret i Tiden før 1864 bør man derfor ganske

bortse fra den efter den Tid i Kongeriget Danmark til en vis Grad anerkjendte Statsborgerret for Fremmede og kun holde sig til den paa Fødsel og Naturalisation grundede. Og naar saa Forfatteren i sin foranstaaende Udvikling gjentager sin kunstige Konstruktion af Indigenatretten og Indfødsretten som to ganske særskilte af hinanden uafhængige Retstilstande, hvoraf den første medførte Retten til Embeder og Stifter, den anden Statsborgerret, saa mener jeg ovenfor at have gjendrevet den saa tilstrækkelig, at jeg kan spare mig Ulejligheden med at vende tilbage dertil og paany slaa den Døde ihjel.

Men Spørgsmaalet, som særskilt kan rejses og besvares, bliver da: Hvilket var og er Statsborgerrettens Indhold?

Statsborgerret medfører Opholdsret i Staten.

Den ærede Forfatter bemærker Side 239, at jeg sætter Retten til Ophold i Landet som afgjørende Kjendetegn for Statsborgerretten; han bemærker ikke udtrykkelig, om han er enig deri eller ikke; men da han Side 221 omtaler, at „die Grundlage, die heute als solche des Statsbürgerrechts allgemein anerkannt wird, ist ein festes Recht zum Aufenthalt im Lande“, og anfører Laband og v. Bar som Hjemmel derfor og selv overensstemmende hermed Side 246 kalder das „Recht zum Aufenthalt im Lande das Grundrecht des Staatsbürgerrechts“, saa antager jeg, at der ikke paa dette Punkt er nogen Uenighed mellem os. Men saa

bliver yderligere Spørgsmaalet, om denne Ret ogsaa i det danske Monarki har været anerkjendt som Borgerrettens Grundlag og derfor ogsaa er anerkjendt af Lovgiveren at tilkomme de Indfødte som Følge af, at disse af ham ere betegnede som Borgere og deres Ret som Borgerret.

Dette benægter den ærede Forfatter, og ved at gjennemlæse hans Udvikling Side 239 flg. og Side 245 flg. viser det sig, at hans Benægtelse er støttet paa, at der formentlig intetsteds i Lovgivningen findes Bestemmelser, der udtrykkelig tillægge de Indfødte en subjektiv Berettigelse til at være og blive i og efter Bortrejse vende tilbage til Landet. Naar jeg saaledes henviser til, at allerede ifølge Kartel-Konvention med Sverrig af 1738 indfødte Undersaatter, der vare deserterede fra Sverrig, ikke at skulde udleveres, saa bemærker Forfatteren: „Aber die Konvention erzeugte nur völkerrechtliche Berechtigungen und Verpflichtungen zwischen dem schwedischen und dem dänischen Staat, nicht Rechte und Pflichten zwischen diesem und dem desertierten Dänen.“ Naar jeg dernæst fremhæver, at ifølge en Forordning for Hertugdømmerne af 1736 indfødte og dermed ligestillede Tiggere ikke saaledes som fremmede Tiggere skulde udvises, bemærker den ærede Forfatter:

„Die Verordnungen geben nicht dem eingeborenen Bettler ein Recht zum Aufenthalt im Lande etc. Oder hätte dieser eingeborene Bettler, wenn er sich später etwa politisch oder sonstwie lästig machte und ausgewiesen werden sollte (s. Goos und Hansen oben), sich darauf berufen können, als eingeborenem

Bettler sei ihm durch jene Verordnungen das Recht zum Aufenthalt im Lande verliehen?

Ebenso irrig aber ist es, wenn Matzen in diesen Bestimmungen zugleich Rechtssatzungen eines, neben dem der Verordnung von 1776 bei deren Erlass schon bestehenden Eingeborenenrechts erkennen will. Es fehlt dazu die auch hier erforderliche subjektive Berechtigung; die Ansicht ist jedoch vor allem ganz geschichtswidrig, ein Recht für personae miserae, Bettler und Ausreisser, auch Hilfsbedürftige, ist das Eingeborenrecht nie und nirgends gewesen."

Medens den ærede Forfatter saaledes slipper forholdsvis nemt over disse Bestemmelser, volder Patent 5. November 1841 § 1 ham større Vanskelighed, idet derefter kun Fremmede skulle have udtrykkelig Tilladelse til at nedsætte sig i en Kommune i Hertugdømmerne, medens der ikke kræves en saadan for Indfødte.

Den ærede Forfatter anerkjender vel, at de af mig anførte Udtalelser i Motiverne:

„in der Tat wohl eine subjektive staatsbürgerliche Berechtigung und zwar das Grundrecht des Staatsbürgerrechts, das Recht zum Aufenthalt im Lande, nun also doch schon in vorkonstitutioneller Zeit, anerkennen".

Hvorledes den ærede Forfatter saa fortolker Patentet § 1, jfr. 7, derhen, at Patentet selv dog ikke anerkjender en Statsborgerret for de Indfødte, skal jeg straks komme tilbage til. Her fastholder jeg foreløbig blot, at den ærede Forfatter for det første ikke tillægger de Indfødte som saadanne nogen Ret til at være og blive i og vende tilbage til Landet. Derfor existerede den efter hans Mening, saa vidt jeg for-

staar hans Fremstilling, ikke i ældre tysk Statsret, skjønt man dog der alt fra ældgammel Tid finder anerkjendt Sondringen mellem Indfødte og Fremmede; jfr. Forfatteren Side 202, 209. Efter at have udviklet, hvorledes de tyske Fyrsters næsten overalt enevældige Statsmagt var fremvoxet af en Sum af Embedsbeføjelser, og man saa i Tyskland „in gleichgerichteter Bewegung auch für die Rechte des Untertanen nach zugleich zusammenschliessender, erweiternder und ihre Eigenständigkeit erweisender Begründung suchte“ fortsætter han S. 220—221:

„Auf diesem Wege ist in langwieriger, erst im vergangenen Jahrhundert abschliessender Arbeit jene Bereicherung des Begriffs der Staatsangehörigkeit geschaffen worden, die in der Ergänzung des Untertanen- durch den Staatsbürgerbegriff zur Vollendung kam.

Die Arbeit war nicht leicht. Denn den Widerstand bildete jetzt nicht etwa nur die Staatsgewalt des Landesherrn, sondern wohl in höherem Masse noch die feste Masse der Vorrechte, die die privilegierten Stände inzwischen erworben hatten. Wo war der Stützpunkt für die nach Anerkennung und wissenschaftlicher Begründung ringende Neubildung zu suchen? Gewiss nicht, trotz auch hier bestehender Verwandtschaft, in einem jener ständischen Vorrechte, die vielmehr bekämpft werden mussten. Die sachlich geeignetste Grundlage wäre wohl die gewesen, die heute als solche des Staatsbürgerrechts allgemein anerkannt wird, ein festes Recht zum Aufenthalt im Lande (Laband, Staatsr. des D. R. § 16 Nr. 2, v. Bar 181). Schon Pufendorf hatte dieses Recht freilich gefordert (De obl. adv. patriam, Heidelb. 1663, § 39, Cicero muss ihm beistehen: „Ne quis invitus civitate mutetur“). Aber es bestand nicht; nicht es, sondern sein trauriges Widerspiel, das jus emigrandi

wird als Bestandteil der libertas Germanica genannt (so Hofmann § 8; vgl. noch Art. 18 der D. Bundesakte), der „deutschen Libertät“, die im Verhältnis der Territorien zum Reich allerdings da war — ja blühte —, nicht aber bisher in dem vom Untertan zum Landesfürsten.“

Hvis man saa i Modsætning til Vanskeligheden i de tyske Stater uden al Vanskelighed er naaet til i det danske Monarki at anerkjende de Indfødtes Egenskab som Borgere og tillægge dem Ret som saadanne, nægter den ærede Forfatter dem dog Opholdsretten i Landet, naar der ikke foreligger en udtrykkelig, særlig Lovhjemmel, gaaende ud paa at tillægge Landets Indfødte og Borgere en subjektiv Ret til frit at være, blive i og vende tilbage til Landet. Saa spørger jeg: Naar ikke engang Prædikatet: Borgere hjemler de Indfødte den omspurgte Ret, hvor er den saa at søge? Skal den søges i de konstitutionelle Forfatninger, da er det herefter aabenbart ikke nok, at de betegne visse Personer som Statsborgere. De maa yderligere udtrykkelig tillægge Vedkommende den omspurgte Ret, tilmed i Betragtning af den Uklarhed, som ifølge Forfatterens Fremstilling Side 226—227 synes at have hersket i tysk Ret med Hensyn til Betydningen af Ordet Statsborgerret, indtil von Bar og Laband endelig have klaret Udtrykkets rette Betydning.

Jeg har allerede fremhævet, at de danske Grundlove aldeles ikke benytte Udtrykket Statsborgerret, endsige udtrykkelig tillægge Statsborgerne den omspurgte Ret.

Slaar jeg saa op i Dr. F. Stoerk: Handbuch der Deutschen Verfassungen, saa læser jeg Side 335 i

„Landschaftsordnung für das Herzogthum Braunschweig, Capitel II von den allgemeinen Rechten und Pflichten der Unterthanen § 24: „Wer auf gesetzliche Weise das Recht des Wohnsitzes innerhalb der Grenzen des Staatsgebietes erworben hat, ist Landeseinwohner." Her er altsaa nok Tale om Retten til at være i Landet; men uden at den Berettigede kaldes Statsborger.

Grundloven for Hertugdømmet Sachsen-Altenburg 29. April 1831 siger dernæst i Afsnit IV § 81: „Das Staatsbürgerrecht äussert sich in der Ausübung gewisser innerer politischer Rechte durch die Befähigung:

a) Ortsrichter und Gerichtsbeisitzer zu sein,
b) ein Staats- oder, mit Rücksicht auf die Ortsstatuten, ein Gemeindeamt zu verwalten, und
c) nach Massgabe des Grundgesetzes an der landständischen Vertretung sowohl als Wähler als insbesondere auch als Abgeordneter selbst Theil zu nehmen."

Her tales intet om Statsborgernes Ret til at være, blive i og vende tilbage til Landet.

Dernæst læser jeg i Forfatningen for Kongeriget Württemberg 25. September 1819 Kap. III: Von den allgemeinen Rechtsverhältnissen § 19, hvorledes Statsborgerret erhverves, og i § 32, at Statsborgeren under visse nærmere Betingelser har Frihed til at udvandre. Og jeg læser videre i Kongeriget Preussens Forfatning 31. Januar 1850 Titel: Von den Rechten der Preussen Art. 3: „Die Verfassung und das Gesetz bestimmen, unter welchen Bedingungen die Eigenschaft eines Preussen und die staatsbürgerlichen Rechte erworben, ausgeübt und verloren werden"; Art. 11 hjemler der-

næst Udvandringsfrihed med Forbehold i Henseende til Værnepligten.

Herefter skjønner jeg ikke rettere, end at heller ikke de konstitutionelle Forfatninger have indført den omspurgte Ret, og læser jeg f. Ex. Hermann Schulze's Fremstilling af den preussiske Statsforfatningsret, finder jeg heller ikke Retten til at være og blive i Landet opført blandt de statsborgerlige Rettigheder. F. v. Rönne i sin Staatsrecht der preussischen Monarchie nævner kun Opholdsretten Side 56 Note 3 uden at omtale den som forfatningsmæssig hjemlet, og K. v. Stengel: Das Staatsrecht des Königreichs Preussen Side 59 henviser desangaaende kun til Rigsforfatningens Art. 3 og til „Landesrecht".

Hvis Opholdsretten ikke kan anerkjendes at existere som indeholdt i og givet med selve Borgerretten, saa at Borgerne uden videre nyde den som saadanne, men der skal findes en udtrykkelig, særlig Lovhjemmel, for at Borgerne skulle kunne nyde samme Ret, og den derhos kun tilkommer dem i den Udstrækning, hvori den udtrykkelig ved Lovgivningen er tillagt dem, saa skjønner jeg ikke rettere, end at Forfatteren vedblivende kan udstøde sit Klageraab: „Aber es bestand nicht; nicht es, sondern sein trauriges Widerspiel, das jus emigrandi etc.".

Jeg siger derfor, at de konstitutionelle Forfatninger ikke have indført og grundlagt Statsborgernes Ret til at være og blive i Landet. Existerer den den Dag i Dag, saa maa den ogsaa have existeret, forinden disse Forfatningnr ere blevne givne. Og da nu vel alle ere enige om, at Retten existerer, saa maa den

ogsaa have existeret uafhængig af de Forfatninger, der ikke have indført, ja, efter Omstændighederne slet ikke omtale den. Og denne Tavshed er forklarlig, idet Retten til at være og blive i og vende tilbage til Landet er en saadan selvfølgelig, given Bestanddel af selve Statsborgerretten, at man i Lovgivningen har underforstaaet den som saadan i Modsætning til andre statsborgerlige Rettigheder, hvis Nydelse først udtrykkelig skulde tilsikres Vedkommende og værges mod mulige Krænkelser, som der ikke var Grund til at befrygte i Henseende til den statsborgerlige Grundrettighed. Ganske vist finde vi i Danmark under Enevælden i Kong Kristian VI.s Tid (1730—1746) Exempler paa, at Indfødte ved kongelig Resolution forvistes fra Riget; men herved er at erindre, at den enevældige Konge som saadan tillige var Dommer, at det varede en føje Tid, inden denne Myndighed sondredes fra Kongens udøvende Magt og henlagdes udelukkende under Domstolene. Det var først H. Stampe, der som Generalprokurør (1753—1789), i Henhold til Montesquieu's Lære om „la séparation des pouvoirs", for Alvor kæmpede imod Sammenblandingen og lagde Grunden for Sondringens Gjennemførelse i den efterfølgende Enevoldstid. Derfor kan det ikke forundre, at vi paa det anførte Tidspunkt finde Kongens Myndighed som øverste Dommer øvet af ham personlig gjennem Resolutioner, ved hvilke han f. Ex. kasserede en af Højesteret afsagt Dom og tilføjede Landsforvisning som Straf til en ved Underretten afsagt Dom, ja, at Kongen, der aabenbart var en lige saa slet Jurist, som han var en ivrig Kristen og havde en paafal-

dende Lyst til at bruge Landsforvisning som Straf, ved sin egen Resolution paabød, at selv Indfødte skulde udvises. Men da Sondringen mellem de forskjellige forfatningsmæssige Beføjelsers Væsen og Udøvelsesmaade efter det anførte Tidspunkt blev yderligere fæstnet, tabte ogsaa denne Kongens personlige Magtudøvelse sig, saa at Grundloven ikke behøvede at sikre Borgerne imod den, idet Reglen blev, at man kun ifølge Lov og Dom landsforviste Indfødte til Straf for begaaede Forbrydelser, enten for en bestemt Tid eller for bestandig, ved hvilken Dom da deres Borgerret maatte anses for suspenderet eller helt ophævet.

Denne Adgang for Lovgivningsmagten til ved Lov at erklære, at Retten til at være i Landet kunde fradømmes en Borger, maatte da ogsaa vedblivende bestaa, hvor Forfatningen ikke udtrykkelig ophævede den, saaledes som f. Ex. Grundlov for Storhertugdømmet Oldenborg 22. Novbr. 1852, der ved Siden af, at den i Afsnit II: Von den staatsbürgerlichen Rechten und Pflichten im Allgemeinen i § 55 hjemler Udvandringsfrihed — dog med Indskrænkning i Henseende til Værnepligten — i Art. 44 bestemmer: „Die Strafe der gerichtlichen Landesverweisung findet gegen Angehörige des Grossherzogthums nicht statt.“ At Grundloven ikke omtaler Fjernelse fra Statsterritoriet ad administrativ Vej, kan da kun forstaas som Følge af, at en saadan Fjernelses Mulighed er udelukket i Kraft af selve Statsborgerretten som saadan.

Det sande Forhold er altsaa det, at Forfatningerne i Almindelighed ikke beskjæftiger sig med selve Statsborgerrettens Væsensindhold, den Statsborgeren som

saadan tilkommende Grundrettighed til at være og blive i og vende tilbage til Landet, idet den anses som givet med selve hans Egenskab som Statsborger. Deraf følger paa den ene Side, at enhver Beføjelse fra Statsmagtens Side til at gjøre Indskrænkning i den Statsborgeren som saadan tilkommende Ret til at være og blive i og vende tilbage til Landet, f. Ex. Beføjelsen til at landsforvise ham paa Grund af begaaede Forbrydelser og stille særlige Betingelser for den frivillig bortdragne Indfødtes Tilbagevenden til Riget, maa være særlig positiv hjemlet ved dertil sigtende Bestemmelser.

Forsaavidt der derimod er Tale om selve Statsborgerrettens Indhold, Retten til at være, blive i og vende tilbage til Landet, behøver denne ikke at være udtrykkelig anerkjendt og hjemlet i Lovgivningen som særlig subjektiv Rettighed. Den følger uden udtrykkelig Fremhævelse med selve Egenskaben som Borger og underforstaas derfor overalt i sin fulde Udstrækning som tilkommende Borgerne, saa langt som ingen Indskrænkning deri kan paavises.

Naar Staten undlader at udvise dem, hvor den udviser Fremmede, saa er denne Udeladelse derfor kun et Udtryk for den Ret, der anerkjendes at tilkomme dem som Statsborgere, i Kraft af hvilken Statsmagten indskrænker sin Handlefrihed i Overensstemmelse med den.

Naar Staten dernæst stiller Betingelser i Henseende til Fremmedes Bosættelse i Riget uden at tale om Statsborgerne, saa udfyldes dens Tavshed i Kraft

af sidstnævntes Statsborgerret derhen, at de have en ubetinget Bosættelsesret.

Naar Staten endelig overfor fremmede Stater nægter at udlevere en Borger, saa stiftes ved selve Traktaten som saadan ganske vist ikke nogen Ret for ham, forinden den paa lovlig Maade er kundgjort som Anordning; men allerede Nægtelsen af at udlevere ham er en Anerkjendelse af den ham som Statsborger tilkommende Ret, et Vidnesbyrd fra selve Statsmagtens Side om dennes Tilværelse o. s. v.

Herved har jeg opstillet og begrundet de Theses, angaaende Statsborgerrettens Væsen og Virken, om hvilke jeg mener, at de maa anerkjendes som uimodsigelig rigtige og overalt anerkjendte, og som jeg derfor ogsaa tager til Grundlag og Udgangspunkt for Gjendrivelsen af de Indvendinger, som den ærede Forfatter har fremført mod de af mig paaberaabte Bevissteder i den danske Lovgivning for Indføds- eller Statsborgerrettens virkelige Indhold som en Ret til at være og blive i og frit at vende tilbage til Landet.

Forinden jeg gaar over til Løsningen af den nævnte Opgave, skal jeg kun forudskikke en almindelig Bemærkning. Naar Fdg. 15. Jan. 1776 udtaler, at de Indfødte og dermed ligestillede ere Statens Borgere, har den derved udtalt en Sætning, som saa at sige er selvindlysende for den menneskelige Bevidsthed; thi et Sted paa Jorden maa et Menneskebarn dog høre hjemme, og i Mangel af andet er hans Hjemsted det, hvortil han ved selve Fødselen er knyttet. Derfor hedder det i det Kgl. Danske Kancellis Skrivelse 18. April 1835, at det er grundet i en af alle

menneskelige Begreber og menneskelige Indretninger uafhængig Nødvendighed, at man staar i et særdeles retligt Forhold til det Sted og den Stat, hvormed man ved Fødselen er forbunden. Derfor er det jo ogsaa en Verden over anerkjendt Kjendsgjerning, at Fødselen begrunder Staatsangehörigkeit, og denne almindelige Anerkjendelse turde indeholde et afgjørende Bevis for, at denne Sætning ikke først efter Aarhundreders Arbejde med Møje og Besvær er udpønsket af lærde Jurister, men at den er udsprungen af selve den medfødte folkelige Bevidsthed.

Som Følge heraf har jeg ogsaa i min Bog søgt at paavise, at det ikke var et nyt, ukjendt Paafund af Lovgiveren, naar han ved Fdg. 15. Jan. 1776 udtalte, at de Indfødte ere Statens Borgere, men at denne Godkjendelse allerede tidligere havde givet sig Vidnesbyrd i den forskjellige Behandling, som henholdsvis de Indfødte og de Fremmede ved forskjellige Lejligheder vare blevne Gjenstand for, hvorved de førstes statsretlige Stilling i Modsætning til de sidstes alt i flere Retninger var bleven anerkjendt. Jeg har saaledes i min Bog Side 15 fremhævet, hvorledes alt Kartel-Konvention mellem Danmark og Sverrig af 1738 undtog Desertører fra Udlevering til Sverrig, der vare den danske Konges indfødte Undersaatter. Naar den ærede Fortatter hertil, som ovenfor Side 67 anført, bemærker, at Kartellet ikke skabte nogen Ret for vedkommende indfødte Undersaat overfor den danske Stat, saa vilde dette dog utvivlsomt have kunnet ske ved Kartellets Kundgjørelse som Anordning. Men herpaa lægger jeg, i Henhold til det lige foran be-

mærkede, ikke Vægt, da jeg i den anførte Indskrænkning i Statsmagtens Handlefrihed netop ser en Anerkjendelse af en de Indfødte som saadanne tilkommende Ret til ikke at overgives i en fremmed Statsmagts Vold. Naar den ærede Forfatter derimod gjør gjældende, at Bestemmelsen formodentlig ikke en Gang er truffet i Desertørens Favør, saa overser den ærede Forfatter herved, at han dog ved ikke at udleveres nød den store Fordel at slippe for at lide Straffen for Desertion, og naar det paa den anden Side fremhæves, at man, fordi man var anvist paa Hvervninger, gjerne havde puttet „Karlen“ ind i de egne Kompagnier, saa skjønner jeg ikke rettere, end at man ud fra dette Synspunkt snarest maatte have beholdt alle Desertører; men naar den ærede Forfatter indskyder den Bemærkning, at „Karlen“ dog egentlig skulde have tjent i Danmark, saa rører den ærede Forfatter her ved den Kjendsgjerning, skjønt stillet i urigtig Belysning, som er den afgjørende, nemlig at Karlen var indfødt; det er jo dette Synspunkt, som klart fremtræder i de Karteller, som jeg har omtalt Side 25, hvorefter de, der ved Fødsel eller Naturalisation vare Undersaatter i den Stat, til hvilken de vare deserterede, ikke skulde udleveres. Her er det jo afgjort Egenskaben som *indfødt* eller dermed ligestillet Undersaat, der beskytter mod Udleveringen, og denne Beskyttelse er da baade i Danmark og i alle tyske Forbundsstater en Virkning af Egenskaben som Indfødt eller dermed ligestillet.

Naar den ærede Forfatter endvidere bemærker, at min Opfattelse er „geschichtswidrig, denn ein Recht für Ausreisser ist das Eingeborenenrecht nie und nirgends

gewesen“, saa svarer jeg dertil: das Eingeborenenrecht umfasst *alle* Eingeborenen, die Ausreisser damals wie später nicht ausgenommen.“

Jeg har dernæst til Bevis paa, at man alt forinden 1776 anerkjendte de Indfødtes og dermed ligestilledes Ret til ikke at fjernes mod deres Vilje fra Staten, fremhævet, at Fdg. 7. Sept. 1736 for Hertugdømmerne angaaende Undertrykkelse af Tiggeriet sondrer mellem Indfødte og dermed ligestillede paa den ene, fremmede Tiggere paa den anden Side; de sidste udvises, de første ikke.

Naar den ærede Forfatter herimod fremhæver, at Forordningen ikke giver de indfødte Tiggere Ret til at opholde sig i Landet, men kun indeholder den ganske fornuftige Anvisning til Myndighederne at lade være at befordre dem over Grænsen, saa er jeg ikke enig med ham; thi en almindelig kundgjort Forordning, der bestemmer, at indfødte Tiggere ikke maa udvises, hjemler de paagjældende Tiggere en Ret til ikke at udvises *paa Grund af deres Tiggeri,* saaledes som det derimod var paabudt i Henseende til de fremmede Tiggere, og *forsaavidt* var deres Statsborgerret som Indfødte udtrykkelig hjemlet, allerede før Fdg. 15. Jan. 1776 i Almindelighed fastslog de Indfødtes Egenskab som Borgere.

Naar den ærede Forfatter dernæst til Forsvar for sin Opfattelse af, at Loven ikke gav Tiggeren nogen Ret, spørger: „Oder hätte dieser Bettler, wenn er sich später etwa politisch oder sonstwie lästig machte und ausgewiesen werden sollte (Goos und Hansen oben) sich darauf berufen können, als eingeborenem Bettler

sei ihm durch jene Verordnungen das Recht zum Aufenthalt im Lande verliehen", saa har jeg allerede svaret paa dette Spørgsmaal ved at gjøre opmærksom paa, at Forordningen kun beskyttede ham mod Udvisning paa Grund af hans Tiggeri. Men nu spørger jeg omvendt: Hvilken fornuftig Grund kunde Staten have til ikke at udvise ham af den Aarsag? Var da Tiggeriet ikke en Adfærd, der i og for sig kunde give god Grund til at udvise ham? Naar, som den ærede Forfatter mener, Staten dog havde frie Hænder til at udvise Indfødte, der gjorde sig „lästige", hvorfor saa ikke udvise Tiggeren, der som saadan utvivlsomt havde generet Samfundet? Og naar den dog ikke gjorde det, ikke skilte sig af med denne „lästige" Person, hvilket i høj Grad havde været i Statens egen Interesse, hvilken anden fornuftig Grund kunde der saa tænkes til denne Statens Undladelse end netop Erkjendelsen af, at den var uberettiget til at jage Landets egne Børn ud af Landet; og at denne var den virkelige Grund, erkjender den ærede Forfatter ogsaa selv, naar han som en Aarsag til Paalægget om ikke at føre den indfødte Tigger over Grænsen nævner „weil er nämlich doch wieder zurückgeschoben worden wäre". Men hvorledes kan da den ærede Forfatter forudsætte, at den fremmede Stat vilde have sendt den udviste indfødte Tigger tilbage over Grænsen, og at tillige den Indfødtes Stat, som det maa forudsættes, for at Indvendingen kan have Vægt, med Resignation igjen havde taget ham tilbage? Grunden kan i begge Retninger aabenbart kun tænkes at være den, at begge Stater gik ud fra, at den Indfødte som saadan tilhørte

den Stat, til hvilken han ved Fødslen var knyttet, saa at denne Stat ikke med Rette kunde skyde ham fra sig og derfor, naar den med Urette havde forvist ham, maatte finde sig i at tage ham tilbage, naar den fremmede Stat forlangte det. En klarere Anerkjendelse fra den ærede Forfatters Side af, at Staterne allerede den Gang, forinden Fdg. 15. Jan. 1776 udkom, vare enige om at anerkjende de Indfødtes Egenskab som „Staatsangehörige“, kan jeg ikke ønske. Jeg skal kun tilføje, at man selvfølgelig ogsaa i senere Tider, som jeg alt i mit første Gjensvar til Hr. v. Hedemann har gjort opmærksom paa, finder gjort en ganske tilsvarende Sondring mellem Behandlingen af henholdsvis indfødte og fremmede Vagabonder i Cirkulære fra det kongelige danske Cancelli 26. Jan. 1819, der meddeltes det slesvig-holstenske Cancelli ved Skrivelse 26. s. M.

Naar den ærede Forfatter endelig slutter sin Kritik af min Paaberaabelse af den anførte Fdg. ved at sige: „Ein Recht für personae miserae, Bettler und Ausreisser, auch Hilfsbedürftige, ist das Eingeborenenrecht nie und nirgends gewesen“, svarer jeg her ganske det samme, som ovenfor i Henseende til Desertion: „Das Eingeborenenrecht umfasst immer und überall *alle* Eingeborenen, personae miserae, Bettler und Hilfsbedürftige *nicht* ausgenommen“.

Jeg kommer saa til Sætningen om, at Statsborgerne og de Indfødte som saadanne i Mangel af særlige Indskrænkninger have ubetinget Ret til efter at være udvandrede at vende tilbage til og bosætte sig i Riget, og jeg har til Bevis paa, at ogsaa denne Ret for

dem alt var anerkjendt under Enevælden, henvist til en Cancelli-Plakat for Kongeriget af 1. Maj 1810, der foreskriver Betingelserne, hvorunder uindfødte Jøder og andre Fremmede kunde vente Tilladelse til at bosætte sig i Landet. Naar Plakaten gjør denne Sondring mellem Indfødte og Fremmede og kun kræver en Tilladelse, der siges at kunne forventes under visse Betingelser, af Fremmede, men ikke taler om Indfødte, saa er Grunden den, at der af disse slet ikke krævedes nogen Tilladelse i Erkjendelse af, at de Indfødte havde fri Adgang til naarsomhelst at begive sig ind i og bosætte sig i Riget i Kraft af deres Egenskab som saadanne og deres dermed givne og af Lovgiveren selv udtrykkelig anerkjendte Statsborgerret. Men denne Slutning kalder den ærede Forfatter en falsk Modsætningsslutning: „Über sie (die eingeborenen Christen wie Juden) ist nichts bestimmt, es blieb für sie bei dem bestehenden Recht, und dieses verwies, wie Goos und Hansen richtig sagen, auf das Ermessen der Behörden, die freilich wohl tatsächlich Eingeborene milder behandelt haben werden, als Landfremde."

Her maa jeg først gjøre den ærede Forfatter den alvorlige Bebrejdelse, at han paaberaaber sig en Udtalelse af de anførte Forfattere, som jeg ikke finder i deres Bog. De sige kun Side 7—8: „Ein besonderes Staatsbürgerrecht, welches einem Jeden den freien Zutritt und unbestrittenen Aufenthalt im dänischen Reiche *zusicherte,* liess sich nicht aufstellen. Der König konnte sowohl die Eingeborenen als auch Eingewanderte des Landes verweisen, und es gab keine unbedingte Ver-

pflichtung, Eingeborene, welche von einem fremden Staate heimgeschickt wurden, aufzunehmen.“

Naar det her siges, at Kongen *kunde* udvise Indfødte, saa kan Meningen med den sidste Sætning ogsaa kun være den, at Kongen *kunde* nægte de Indfødte Adgang til Riget. Men ligesom der altsaa maatte en særlig Hjemmel til Udvisningen, enten en Lov, der giver Øvrighederne en Beføjelse til under visse Betingelser at udvise, eller i Mangel af en saadan en kongelig Resolution, saaledes maatte der selvfølgelig ogsaa foreligge en tilsvarende særlig Hjemmel for at nægte denne Adgang til Riget. Det kan dog ikke være Meningen, at en saadan Nægtelse, som den ærede Forfatter paastaar, kunde finde Sted „nach Ermessen der Behörden“. De paagjældende „Behörden“ maatte dog have en Lov at paaberaabe sig, naar de nægtede Indfødte Adgang til Riget. Den ærede Forfatter siger da ogsaa, med ubeføjet Paaberaabelse af Goos og Hansen som Hjemmelsmænd, at *den gjældende Ret* henviste til „das Ermessen der Behörden“. Men saa spørger jeg, hvor er denne gjældende Ret at finde? hvor findes en Bestemmelse, som hjemler, at det f. Ex. skulde staa enhver Politimester frit for at skjønne om, hvorvidt han vilde give en Indfødt Adgang til Riget? eller hvor findes en Bestemmelse, som fastsatte, under hvilke Betingelser han kunde nægte den Indfødte Adgang til Riget. Den ærede Forfatter anfører ingen saadanne Bestemmelser af den gode Grund, at de ikke findes; men saa bliver dermed ogsaa hans Paastand om, at Indfødtes Adgang til Riget afhang „von dem Ermessen der Behörden“ fuldstændig grundløs; thi „die Be-

hörden“ kunde ikke paa egen Haand tiltage sig en Myndighed til at nægte Indfødte Adgang til Riget, som der aldeles ikke fandtes nogen Lovhjemmel for, og naar den ikke fandtes, saa var det af den gode Grund, at Kongen i det Rige, hvis nylig udstedte „Grundlov“ erklærede de Indfødte for Landets Børn og Statens Borgere, selvfølgelig ikke kunde eller vilde nægte dem Adgang til Riget og Ret til at bosætte sig der.

Jeg mener hermed at have ført fyldestgjørende Bevis for, at den anførte Plakats Tavshed om Tilladelse for uindfødte Jøders Adgang til at indkomme og bosætte sig i Riget modsætningsvis hjemler, at der ikke blev Spørgsmaal om en slig Tilladelse for Indfødte, der som saadanne havde fri Adgang til Bosættelse i Riget.

Og den samme Ret for de udvandrede Indfødte til frit at vende tilbage og bosætte sig i Riget, bestod for dem i hele det danske Monarki lige til 1864, i Kongeriget som Følge af, at der intetsteds var opstillet særlige Betingelser for Indfødtes Adgang til Riget eller indrømmet Myndighederne Adgang til under givne Omstændigheder at nægte dem en saadan; og i Hertugdømmerne var den endog modsætningsvis udtrykkelig anerkjendt ved Plakat 5. Novbr. 1841 § 1, som kun paabyder, at *Udlændinge* ikke uden en udtrykkelig Tilladelse kunne bosætte sig i Riget.

I Henseende til de Indfødte henholder den sig nemlig ved sin Tavshed, i Overensstemmelse med den ovenfor S. 76 opstillede Thesis, til den almindelige Retssætning, at de Indfødte ere Statsborgere og som saa-

danne have fri Adgang til at bosætte sig i Riget. Jeg har til yderligere Begrundelse af, at Bestemmelsens Tavshed angaaende de Indfødte maa fortolkes paa denne Maade, i min Bog S. 23 henvist til Motiverne til det forelagte Regjerings-Udkast til Bestemmelsen, som lyder:

„Den Eingeborenen, welche sich im Auslande domicilirt haben, wird das Recht zur freiwilligen Rückkehr in ihr ursprüngliches Vaterland auch nach einem noch so langen Aufenthalt im Auslande nicht zu versagen sein.“

Ved Imødegaaelsen af denne min Fortolkning af Artiklen S. 245—249 indblander Forfatteren i Undersøgelsen af Artiklens Indhold Spørgsmaalet, om den ogsaa kommer de fra det undersaatlige Forhold løste Indfødte ɔ: Optanter tilgode.

Men dette er et særligt Spørgsmaal, som jeg nedenfor skal komme tilbage til. Her omhandler jeg kun Spørgsmaalet i Henseende til Indfødte, som forudsættes ikke at være løste fra det undersaatlige Forhold.

Efter først at have anført Plakatens Bestemmelser i § 1 og 7; jfr. om den sidste min Bog S. 22—23; udtaler Forfatteren S. 246:

„Richtig ist das Folgende: Jener begründende Satz will in der Tat wohl eine subjektive staatsbürgerliche Berechtigung, und zwar das Grundrecht des Staatsbürgerrechts, das Recht zum Aufenthalt im Lande, nun also doch schon in vorkonstitutioneller Zeit, anerkennen. Er spricht dieses Recht den im Ausland befindlichen, auch, wie zuzugeben, den ausgewanderten Eingeborenen zu, selbst wenn sie noch so lange im

Auslande domiziliert gewesen seien. Daraus folgt notwendig zunächst, dass das Recht zum Aufenthalt auch den im Lande verbliebenen Eingeborenen zustehen sollte. Ob nicht weiterhin noch anderen Untertanen, die im Lande verblieben waren, ist nicht gesagt und nicht verneint, der begründende Satz handelt eben nur von den auswärtigen Eingeborenen und das Gesetz nur von Eingeborenen und Ausländern. Aber diese Möglichkeit auch offen gelassen, so ist anzuerkennen, dass dieser Satz doch, insoweit unterscheidend, den Eingeborenen das Grundrecht des Staatsbürgerrechts, also zuzugeben, das Staatsbürgerrecht als ein in der Weise dauerndes hat zuerkennen wollen, dass es auch durch noch so langen Aufenthalt im Ausland und, da eine Ausnahme nicht gemacht ist, auch durch den Eintritt in eine fremde Staatsangehörigkeit nicht aufgehoben würde."

Det er mig en stor Tilfredsstillelse i Betragtning af, at jeg saa længe og saa fuldstændig har været uenig med Forfatteren, endelig en Gang at kunne udtale, at jeg i Et og Alt er enig med ham i Fortolkningen af den anførte Bestemmelse i Motiverne. Men ak, hvor længe varer Enigheden, ikke længere end til Fortsættelsen, som lyder:

„Es fragt sich, ob dieser Rechtssatz Gesetz geworden ist. Der § 7 des Patentes sagt, dass die im Ausland domizilierten Eingeborenen in einer bestimmten Beziehung, und das heisst, dass sie nur in dieser Beziehung den Ausländern „gleich zu behandeln" seien. Daraus folgt nur, dass sie in allen anderen, von diesem Gesetz geordneten Beziehungen nicht den Ausländern

„gleich behandelt“ werden sollen. Sie unterstehen also namentlich nicht dem § 1, bedürfen zu einer Niederlassung keiner ausdrücklichen Genehmigung. Ein Weiteres ergibt das Gesetz wohl nicht. Es spricht sich eben noch vorsichtiger aus, als jene auch schon etwas schüchternen Worte der Begründung. Man ist berechtigt, den stillschweigenden Inhalt des § 7 in dem Satz, dass die Eingeborenen in dieser Beziehung den Ausländern gleich zu behandeln seien, dahin zu verstehen: die Frage, ob sie Inländer, Staatsangehörige, Staatsbürger sind, bleibt offen. Sie bedürfen keiner ausdrücklichen Genehmigung der Behörde zur Niederlassung; dass die Behörde nicht berechtigt sei, in geeigneten Fällen die Niederlassung zu untersagen, ist nicht gesagt. Diese Auslegung ist, wie ich glaube, schon hiernach durchaus haltbar.“

Forfatteren hævder altsaa, at den i Motiverne udtalte Retssætning ikke har fundet Udtryk i Lovens § 1; den hjemler kun, at de Indfødte ikke behøve en udtrykkelig Tilladelse. De kunne altsaa nedsætte sig uden først at indhente en saadan, saaledes som Udlændinge bør gjøre; men dette hjemler ikke, at „die Behörden in geeigneten Fällen nicht berechtigt sind, die Niederlassung zu untersagen.“

Altsaa er herefter Forskjellen mellem de Indfødtes og Udlændingenes Stilling kun den, at de sidste selv skulle have Ulejligheden med at begive sig til „die Behörden“ og forud indhente Tilladelse til at bosætte sig, de sidste ere fri for at gjøre dette, de kunne frit bosætte sig uden Henvendelse til „die Behörden“ om Erhvervelse af Bosættelses-Tilladelse; ville disse for-

byde Bosættelsen, saa maa de derimod selv begive sig hen til de Indfødte og nedlægge Forbud mod Bosættelsen, hvilket det staar dem frit for at gjøre „in geeigneten Fällen“.

Men den ærede Forfatter vil dog vel indrømme, at „die Behörden“ ikke paa egen Haand vilde kunne nedlægge et saadant Forbud. De maatte nødvendigvis have Lovhjemmel til at forbyde de Indfødte at bosætte sig, og jeg spørger da: *„Hvor fandtes Lovhjemlen til at nedlægge et saadant Forbud overfor Indfødte?* Jeg kjender intet saadant; den ærede Forfatter anfører heller intet; og saalænge en saadan Lovhjemmel ikke er paavist, erklærer jeg den Fortolkning, som den ærede Forfatter erklærer for „durchaus haltbar“ for „durchaus unhaltbar“.

Men et afgjørende Bevis for sin Fortolknings Rigtighed finder Forfatteren saa i de Bestemmelser i Fdg. 15. Febr. 1854 § 6 og Fdg. 11. Juni 1854 § 7, hvori der siges, at en Løsning af det paa Fødsel eller Naturalisation grundede undersaatlige Forhold kun kan ske ved kgl. Resolution. Da derved alle „durch den Untertanen-Verband begründeten Rechte und Pflichten“ bortfaldt, saa faldt følgelig Staatsangehörigkeit ɔ: ogsaa Indfødsretten væk, og saa bemærker Forfatteren S. 248—249:

„Damit entsteht freilich sofort die Frage, wie dann noch von einem Recht der ausgewanderten Eingeborenen auf jederzeitige Rückkehr die Rede sein könne, das doch in jener Begründung zum § 7 des Patentes von 1841 ausdrücklich anerkannt sei? Hier kommt eben der Beweis, dass dieser Satz nicht Gesetz

geworden ist. In den §§ 6 der Sonderverfassungen wird die Staatsangehörigkeit für lösbar erklärt; mit ihrem Wegfall fiel die Grundlage für ein Recht zum Aufenthalt im Lande. Die Begründung und ebenso die Verhandlung der Schleswigschen Stände (a. a. O. 565; Anh. 2, 146, 441) haben die Vorschrift als, abgesehen nur von der neuen Form einer Inanspruchnahme des Königs, dem bisherigen Recht entsprechend behandelt. Folglich kann nicht 1841 schon ein unverlierbares Staatsbürgerrecht der Eingeborenen gesetzlich anerkannt worden sein. Man hat eben 1841 und ebenso noch 1854 jenes „Recht, das den Eingeborenen nicht zu versagen sein werde“, nicht gesetzlich anerkennen, sondern nach wie vor nur behandeln wollen als einen Anspruch — nämlich auf Wiederaufnahme in den Staatsverband —, den man billigerweise nicht werde ablehnen können.“

Forfatterens Mening synes herefter at være den, at Plakaten selv ikke er i Overensstemmelse med Motiverne til dens § 7 eller kunde hjemle de Indfødte som saadanne en i Lighed med selve Egenskaben som indfødt ufortabelig Ret, naar dog deres Staatsangehörigkeit kunde bortfalde, hvormed ogsaa Retten til at nyde den deraf betingede frie Adgang til Territoriet maatte bortfalde. Men om en tilsvarende Begrænsning er der ikke Tale i § 1; Modsætningen til Fremmede er i den alle Indfødte, ogsaa de, der maatte have mistet deres Borgerret; og dem kan den dog ikke have villet tillægge Ret til frit at vende tilbage til Riget. Altsaa kan der i den slet ikke være forudsat nogen egentlig *Ret* for Indfødte.

Ved denne Forfatterens Bevisførelse er han nu uden videre gaaet ud fra, at den Løsning fra det undersaatlige Forhold, der omtales i 1854, allerede fandt Sted i 1841. Men dette er en Fejltagelse. Første Gang, Spørgsmaalet om en saadan Løsning rejstes, var i 1849, og den Gang kjendte man aabenbart ikke til den, idet man, som dansk Indenrigsminister-Skrivelse 20. Oktbr. 1849 viser, paa Ansøgning derom nøjedes med at meddele Ansøgeren en Erklæring, lydende paa, at den Paagældendes undersaatlige Forhold til Danmark ikke var til Hinder for, at han nedsatte sig og erhvervede Borgerret i Udlandet; men da en saadan Erklæring ikke blev taget for gode Varer af vedkommende fremmede Stat, gik man videre og tog, som Justitsminister-Skrivelse 13. Septbr. 1851 viser, ikke i Betænkning at løse de paagældende Udvandrede fra deres undersaatlige Forhold til Danmark og i Særdeleshed fra Værnepligten. Herefter maa man virkelig ikke forlange, at Pl. 5. Novbr. 1841 skulde have taget Hensyn til en statsretslig Ordning, der først indførtes i 1851; og man kan ikke, som Forfatteren gjør, fortolke Pl. 5. Novbr. § 1 ud fra Forudsætninger, som aldeles ikke existerede den Gang, da Plakaten udkom. Det fra Bestemmelserne i 1854 hentede afgjørende Bevis for Rigtigheden af Forfatterens Fortolkning brister dermed fuldstændig.

Altsaa har de Indfødte som saadanne, ifølge den bestaaende Ret, fri Adgang til at vende tilbage til Riget, som ogsaa er pligtig til at modtage dem, naar de hjemsendes, blot for Hertugdømmernes Vedkommende med den i Patent 5. Novbr. 1841 § 7 fastsatte Ind-

skrænkning. Da derhos Forfatteren i Henhold til hans ovenfor S. 86 anførte Bemærkning selv anerkjender, at der af den anførte Regel nødvendigvis følger, at Retten til at være og blive i Landet ogsaa maa tilkomme de i Landet værende Indfødte, saa kan jeg, i Henhold til den foranførte Begrundelse af den førstnævnte Regel, spare mig et yderligere Bevis for, at ogsaa den sidstnævnte Ret tilkommer de vedkommende Indfødte, hvilken iøvrigt simpelthen følger af, at der i 1864 intetsteds i Monarkiet fandtes Hjemmel til at fjerne dem derfra, end ikke til Straf for begaaede Forbrydelser.

At denne Lære, hvorefter de i det danske Monarki Indfødte have en fuld og ubegrænset Statsborgerret, kun for Hertugdømmernes Vedkommende begrænset ved Bestemmelsen i Pl. 5. Novbr. 1841 § 7, er den herskende Lære i dansk Statsret, kan jeg dokumentere ved en uimodsagt Udtalelse af den daværende Professor i Retsvidenskab ved Kjøbenhavns Universitet, senere Konsejlspræsident og Udenrigsminister, Dr. jur. J. H. Deuntzer, som i en Betænkning, afgivet til det fjerde nordiske Juristmøde i Aaret 1881, udtalte [1]):

„Den i Danmark bosatte indfødte Person er saaledes fuldstændigt og uden Hensyn til, hvorlænge hans Ophold har varet, dansk Undersaat og Statsborger. Hvad den Indfødte angaar, som ikke har fast Ophold i Riget, er det uomstridt, at han beholder alle de Rettigheder, hvortil kun Indfødte have Adgang, saa at

[1]) Forhandlinger paa det fjerde nordiske Juristmøde Bilag 1 S. 9—10.

han altsaa f. Eks. kan ansættes i danske Embeder, og at han paa den anden Side ikke er dansk Undersaat, saa at han f. Eks. ikke er værnepligtig, uagtet ganske vist Ordene i L. 6. Marts 1869 § 1 kunde synes at hjemle det. Derimod har den statsretlige Theori først i den nyeste Tid anerkjendt den utvivlsomt rigtige Sætning, at den Indfødte, der ikke har fast Ophold i Danmark, dog er dansk Statsborger, saa at han, naar han er indkommet i Riget, ikke af nogensomhelst Grund kan udvises, altsaa hverken efter administrativt Skøn eller paa Grund af Trang eller i Henhold til den foran omtalte Bestemmelse i Straffelov 10. Febr. 1866 § 16, jfr. ovf. S. 65, lige saa lidt som han kan udleveres til nogen fremmed Stat, hvor han maatte have begaaet Forbrydelser. Heller ikke kan man nægte ham Adgang til Riget, og Danmark vil saaledes f. Eks. være pligtig at modtage en Indfødt, der af en fremmed Stat bortsendes paa Grund af Trang, selv om den Paagjældende aldrig har været i Riget, hvilket meget vel er tænkeligt. Endelig maa den i Udlandet bosatte Indfødte kunne gjøre Krav paa Danmarks diplomatiske Beskyttelse. Forsaavidt den Indfødte er blevet naturaliseret i et fremmed Land, vil dog den ovennævnte L. 25. Marts 1871 gjøre Indskrænkning heri."

Hvad Forfatteren her udtaler om Lov 25. Marts 1871, jfr. min Bog S. 25 flg., vedkommer ikke Tiden før 1864, i hvilken derfor den Indfødtes danske Borgerret forblev uberørt af, at han var bleven Statsborger i et fremmed Land.

Jeg formener ved den anførte Udvikling tilfulde at have hævdet Rigtigheden af den Sætning, som jeg

har opstillet og dokumenteret i min Bog S. 13 og flg., at de Indfødte i det danske Monarki vare og ere Statsborgere, der som saadanne havde og have en Ret til at være, blive i og frit vende tilbage til Landet, medens dog Statens Pligt til at modtage dem, naar de hjemsendtes paa Grund af Trang i Hertugdømmerne ifølge Pl. 5. Novbr. 1841 § 7 var betinget af et forud af vedkommende Kommune derom givet Tilsagn.

Ved de Indfødtes Løsning fra det undersaatlige Forhold bortfalder ikke Indfødsretten og den til Indfødsretten knyttede Statsborgerret.

I Henhold til foranstaaende Udvikling ere de Indfødte i det danske Monarki baade nationale Undersaatter og Statsborgere. Men nu kommer Ejendommeligheden ved den danske Statsret, hvorved den indtil den nyeste Tid, da Indfødte ifølge Lov 19. Marts 1898 § 5 ikke længere løses fra det undersaatlige, men fra det *statsborgerlige* Forhold til Danmark, har adskilt sig fra alle andre Landes Statsret, idet de Indfødte ved kongelig Resolution kunne løses fra det undersaatlige Forhold, hvorved de ophørte at være indfødte Undersaatter og dog vedbleve at være Indfødte, der som Følge heraf bevarede hele den de Indfødte tillagte Retsstilling blot med Undtagelse af de til Egenskaben som Undersaat knyttede Retsvirkninger.

I min Bog Side 30 flg., jfr. lige foran Side 90, har jeg oplyst, at og hvorfor denne Ejendommelighed er opstaaet. Egenskaben som indfødt var ufortabelig idet den var hjemlet ved den for hele Monarkiet givne Forordning 15. Jan. 1776, som ikke kjendte til nogen Fortabelse heraf. Den kunde Kongen efter Indførelsen af den konstitutionelle Forfatning derfor ikke betage Vedkommende ved sin Resolution; men det til Egenskaben knyttede nationale Undersaatsforhold med de deraf flydende Virkninger ansaa Kongen sig berettiget til at ophæve, da der viste sig praktisk Trang dertil som Følge af, at Danske ikke kunde erhverve Borgerret i en fremmed Stat uden at fremlægge Bevis for at være løste fra det undersaatlige Forhold til den danske Stat, saaledes at de i Særdeleshed ikke vare dansk Værnepligt underkastede. Denne Trang var af mindre praktisk Betydning for Kongerigets Vedkommende, i hvilket Løsningen forholdsvis sjældnere fandt Sted, hvorfor man der holdt sig til den siden 1851 indførte Praxis; men den havde ulige større Betydning for de Indfødte i Hertugdømmerne, hvoraf i Særdeleshed Holstenerne jævnlig udvandrede og søgte Optagelse i tyske Stater. Jeg har saaledes oplyst, at alene i det enkelte Aar 1854 løstes henved 300 Holstenere fra det undersaatlige Forhold til Danmark. Deraf forklares ogsaa, at den Praxis, der saaledes havde udviklet sig, udtrykkelig lovfæstedes i Forfatningerne for Slesvig og Holsten af 1854; jfr. Side 26.

Da de kongelige Bevillinger, hvorved Løsning fra Undersaatsforholdet fandt Sted, derhos vare kulante, kan det forstaas, at Stænderforsamlingen for Hertug-

dømmet Slesvig androg om, at Bevillingerne maatte meddeles af Øvrighederne; men Ministeriet fandt, at det navnlig med Hensyn til Opfyldelsen af Værnepligten var særdeles vigtigt at fastholde, at ingen Undersaat kunde træde ud af dette Forhold, uden at Hs. Majestæt ved en særlig Naadesakt havde frigivet ham derfor.

Med Hensyn til Spørgsmaalet, om en saadan Løsning fra det undersaatlige Forhold ogsaa ophævede Indfødsretten, nærede min Forgænger, Prof. C. G. Holck[1]) kun en vis Tvivl for Hertugdømmernes Vedkommende paa Grund af de anførte Bestemmelser i Forfatningerne for Hertugdømmerne; men han var paa det Rene med, at der for Kongerigets Vedkommende ikke fandtes nogensomhelst Hjemmel til, at en Løsning fra det undersaatlige Forhold kunde bringe Indfødsretten til at ophøre; og da nu Indfødsretten, som en for hele Monarkiet fælles Ret, ikke kunde være ophævet for Hertugdømmerne, naar den bestod i Kongeriget, saa konkluderede han til, at Indfødsrettens Ufortabelighed ogsaa maatte fastholdes i disse. Derom har ogsaa Theorien altid senere været enig. Saaledes har A. W. Scheel i sin Personret 1ste Udgave 1859 Side 239 med særligt Hensyn til Holck's foranførte Fremstilling udtalt: „Den personlige Egenskab at være Indfødt i et Land kan, saalænge en Person lever, aldrig ophøre, og derfor kan Indfødsretten som en i bemeldte personlige Egenskab liggende Betingelse for visse Ret-

---

[1]) Dansk Statsforfatningsret II Side 315—316.

tigheder heller aldrig fortabes. Det kunde vel synes, at Indfødsret maatte fortabes, naar den Paagjældende ophørte at være dansk Undersaat, altsaa naar han udvandrede eller navnlig tillige var bleven løst fra det undersaatlige Forhold til Danmark; men *ved at antage dette vilde man forvexle Indfødsret med det undersaatlige Forhold.“*

I Overensstemmelse med denne Fremstilling fremhæver A. W. Scheel særlig i sit anførte Værks 2den Udgave Side 241, at Bevaringen af Indfødsretten i Følge Fredstraktatens Art. XIX ikke er betinget af et vedvarende Undersaatsforhold til den vedkommende Stat.

Goos og Hansen udtale sig i deres Fremstilling af Kongeriget Danmarks Statsret Side 9 ovensstemmende hermed. Ogsaa en preussisk Jurist, Dr. Fr. Pischel, har i en Afhandling, betitlet: „Der Verlust der Staatsangehörigkeit nach dem Rechte der Gegenwart, Halle a. d. S. 1903“, kritiseret den af den preussiske Overforwaltningsret afsagte Dom, som jeg nedenfor skal komme tilbage til, og udtalt, at den af de danske Statsretslærere hævdede Anskuelse efter den dagjældende danske Ret turde være det ene rigtige.

Hvad den danske Forvaltningspraxis angaar, saa har vel det danske Justitsministerium i Indledningen til sin Skrivelse af 13. September 1851, hvori første Gang siges, at der kan meddeles Værnepligtige, der ønske at tage Ophold i Udlandet, Tilladelse til at løses fra deres undersaatlige Forhold til Danmark, udtalt sig derhen, at vedkommende Person, idet han

frigjordes for de ham som dansk Undersaat paaliggende Forpligtelser, tillige maatte tabe de ham i anførte Egenskab tilkommende Rettigheder, navnlig Indfødsrettigheden, *hvis han var i Besiddelse af samme.* Men selve denne sidste Tilføjelse viser allerede Sætningens Urigtighed; thi Løsningen fra det undersaatlige Forhold kunde ogsaa ske i Henseende til Fremmede, der ved at erhverve fast Bepæl i Riget vare blevne indførte i Lægdsrullen som Værnepligtige. Disse kunde altsaa Løsningen fra det undersaatlige Forhold ikke berøve en Indfødsret, af hvilken de ikke vare i Besiddelse, hvorledes skulde den saa kunne have haft en anden og videregaaende Virkning i Henseende til indfødte Undersaatter? Dette var saa meget mindre tænkeligt, som Løsningen kun nævner Undersaatsforholdet og Militærpligten, men ikke indeholder mindste Hentydning til, at Egenskaben som Indfødt og den deraf flydende Indfødsret, der i dansk Statsret ingenlunde er enstydig med Undersaatsforholdet, skulde være tabt i Henseende til indfødte Undersaatter. Ogsaa med Hensyn til indfødte Undersaatter kunde Løsningen derfor fornuftigvis kun ophæve Egenskaben som Undersaat, ikke som indfødt. Selve den daværende Justitsminister A. W. Scheel har da ogsaa ved de ovf. S. 95—96 anførte Udtalelser i sine senere Værker klart nok erkjendt Udtalelsens Urigtighed, og det danske Indenrigsministerium har senere i Praxis anerkjendt Indfødsrettens Bestaaen, idet den fra Undersaatsforholdet løste Indfødte er bleven gjenindsat i sin fulde Ret som indfødt Undersaat derved, at den kgl. Resolution, ved hvilken han var løst fra det

undersaatlige Forhold, igjen ophævedes; jfr. min Bog Side 34—35. Dette kunde ikke være sket, hvis han ved Løsningen fra det undersaatlige Forhold var ophørt at være indfødt og var bleven Udlænding; thi saa kunde Indfødsretten kun være gjenerhvervet ved Lov.

Endvidere har det kgl. danske Udenrigsministerium i Overensstemmelse med en fra det danske Indenrigsministerium indhentet Erklæring svaret klart og bestemt i samme Retning paa en Forespørgsel fra den tyske Gesandt, fremsat efter Anmodning fra Overforvaltningsretten i Berlin i Anledning af den nedenfor omtalte Sag, der netop drejede sig om dette Spørgsmaal. Forespørgslen og Svaret findes omtalte i Præmisserne til Overforvaltningsrettens Dom af 4. November 1885[1]). I selve denne Dom oplyses det derhos, at Overpræsidenten i Slesvig-Holsten i 1867 har næret samme Anskuelse, idet Dommen oplyser: „Diese Auffassung erscheint namentlich auch in einem von dem Oberpräsidenten in Schleswig-Holstein im Jahre 1867 über die ganze Rechtsmaterie an die beteiligten Centralbehörden erstatteten Bericht.“

Naar man nu lægger Mærke til, at i samme Aar udgik en preussisk Forordning 17. Oktbr. 1867, hvorefter de indfødte Værnepligtige, der havde valgt dansk

---

[1]) Denne Dom er trykt i et Værk, betitlet: „Die in den europäischen Staaten geltenden Gesetze über die Erwerbung und den Verlust der Staatsangehörigkeit unter Ausschluss des deutschen Reichsgesetzes. Berlin 1898. Side 31 flg. Dansk Oversættelse af denne Dom er trykt i „Sønderjydske Aarbøger“ 1905, Side 56 flg.

Undersaatsforhold, kunde gjenoptages i preussisk Undersaatsforhold ved en simpel derom afgiven Erklæring og Optagelse i Lægdsrullen, saa er det vel i høj Grad antageligt, at denne Fremgangsmaade netop er valgt i Henhold til den af Overpræsidenten afgivne Betænkning. I hvert Fald er det givet, at den preussiske Regjering ved paa den Maade i en lang Aarrække at gjenoptage de i Hertugdømmerne indfødte danske Undersaatter i preussisk Undersaatsforhold selv har godkjendt den danske Opfattelse, at Løsning fra Undersaatsforholdet ikke bragte Indfødsretten til at ophøre, saa at den vedkommende ikke derved var bleven en fremmed, men kun en fra Undersaatsforholdet løst Indfødt, der ved ad administrativ Vej at gjenoptages i det preussiske Undersaatsforhold kan erhverve den fulde „Staatsangehörigkeit“. Denne Betragtning findes ogsaa anerkjendt i Aabenraa Konventions Protokol, jfr. min Bog Side 149—150, og endnu i Aaret 1883 have preussiske Landraader, som oplyst i min Bog S. 155, forkyndt den som selve den preussiske Regjerings officielle Opfattelse af den Betydning, der alene kunde tillægges den ved Optionen skete Løsning fra det undersaatlige Forhold ifølge den i Hertugdømmerne gjældende, fra Fortiden overleverede Statsret.

En i Aaret 1885 af den kongelige Regjering i Slesvig afgiven Erklæring har vel udtalt sig for „dass das definitive Erlöschen des Untertanenrechts (lies: Eingebornenrechts) durch die Entlassungsurkunde und dessen Nichtwiederaufleben nach der Rückkehr in die Heimath als unzweifelhaft anzusehen sei“; men Over-

forvaltningsretten selv fandt dog ikke de til Støtte for denne Mening anførte Kjendsgjerninger fyldestgjørende [1])

Hvad dernæst Domstolene angaar, har den danske Højesteret ved en Dom af 28. Jan. 1868, jfr. min Bog Side 31, statueret, at en dansk Indfødt, der ved kongelig Resolution var bleven løst fra sit undersaatlige Forhold til Danmark, *i Henseende til Udskrivningen til Militær* var at anse som Udlænding, hvoraf i det højeste kan udledes, at han i Henseende til Undersaatsforholdet og de deraf flydende Virkninger, men ikke i andre Henseender, var at anse som Udlænding. Naar endvidere de danske Domstole med Højesteret i Spidsen, som i min Bog Side 60 flg. oplyst, have anerkjendt de i Hertugdømmerne før 16. Novbr. 1864 fødte Personer som Indfødte og tillagt dem som saadanne Ret til ikke at udvises af Riget, uden alt Hensyn til deres Undersaatsforhold, saa er det dermed givet, at de have anerkjendt, at de danske Indfødte have bevaret deres Indfødsret, uden Hensyn til, om de maatte være blevne løste fra det undersaatlige Forhold eller ikke.

Men saa kom Spørgsmaalet til at foreligge for den preussiske Overforvaltningsret, der ved Dom 4. November 1885 kom til det stik modsatte Resultat i Henseende til en i 1854 fra det undersaatlige Forhold til Danmark løst Holstener, idet den erklærede, at Løsning fra det undersaatlige Forhold bragte Indfødsretten til Ophør. Denne Dom har været skjæbne-

---

[1]) Se foranførte Værk Side 34.

svanger for Optantsagen, da Overforvaltningsretten har fulgt dette Præcedens i Henseende til Spørgsmaalet om de danske Optanters Retsstilling ved simpelthen at erklære dem for Udlændinge, jfr. min Bog Side 160. Og fra denne første urigtige Sætning i Forbindelse med den anden lige saa urigtige Sætning, at en Reoption ikke retsgyldig skulde kunne finde Sted *selv med den preussiske Regjerings Samtykke,* jfr. min Bog Side 129—130, ved hvilke urigtige Sætninger selve den preussiske Regjerings gjennem en lang Aarrække fulgte Praxis er bleven underkjendt, har det saakaldte Optantlaveri taget sin Oprindelse, hvilket man fra dansk Side maa betragte som en aabenbar Fornægtelse af de danske Optanters velerhvervede Ret.

Naar jeg ikke har omtalt bemeldte Dom i min Bog, er det, fordi jeg den Gang ikke kjendte den; men efter at være kommen til Kundskab om den gjennem det foran Side 98 omtalte Værk, har jeg i „Sønderjydske Aarbøger“ 1905 Side 49—90 udførlig paavist denne Doms Urigtighed og i samme Tidsskrift 1906 Side 16—29 hævdet Rigtigheden af min Kritik overfor Hr. Regjeringsassessor P. v. Hedemanns Indsigelser i „Zeitschrift für die Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte XXXV“ Side 311 flg.

Den ærede Forfatter har ikke paaberaabt sig denne Dom, skjønt han Side 198 henviser til det Hæfte af „Sønderjydske Aarbøger“, hvori jeg har kritiseret den, og forsaavidt vilde der ganske vist ikke være nogen Anledning for mig til at komme videre

ind paa den i denne Sammenhæng; men dog finder jeg at burde benytte den givne Lejlighed til i Korthed at gjøre de preussiske Jurister bekjendt med de væsentligste Grunde, hvorfor Dommen er urigtig, for at den ikke bagefter skal kunne paaberaabes imod mig.

Bortset fra, at Dommen er i Strid med de foran Side 95 flg. anførte Udtalelser fra danske og slesvig-holstenske Myndigheder, gjengiver den Indholdet af den foran anførte Højesteretsdom urigtigt, naar den simpelthen siger, at Højesteret har stadfæstet den ved Randers Amts Session afgivne Kjendelse, i hvis Begrundelse det, som i Overforvaltningsrettens Dom anført, hedder, at det i alt Fald maa anses som tvivlsomt, om Indfødsretten blot suspenderes, naar det undersaatlige Forhold til Danmark aldeles ophæves, eller om den ikke snarere maa anses for ophævet, indtil den atter ved Lov eller ved kongelig Resolution meddeltes den Paagjældende. Denne Udtalelse og Sessionskjendelsens Begrundelse i det Hele har netop Højesteret taget Afstand fra ved at give en selvstændig ny Begrundelse, der kun i *Resultatet* samstemmer med Sessionskjendelsen, hvorfor denne ogsaa kun *forsaavidt* bifaldes. At Højesteret ikke har delt Sessionens Tvivl om Indfødsrettens Bevarelse trods Løsningen fra det undersaatlige Forhold, fremgaar af selve dens Begrundelse, at Vedkommende *i Forhold til Udskrivningsvæsenet* maatte anses som Udlænding, og om muligt endnu tydeligere af de i min Bog S. 60 flg. omtalte Domme.

Overforvaltningsretten omtaler dernæst, at den kongelige preussiske Regjering har gjort Sagsøgerens

Optagelse i preussisk Undersaatsforhold afhængig af en forudgaaende Løsning fra det undersaatlige Forhold til Danmark og fortsætter derpaa:

„Hiernach handelt es sich im gegenwärtigen Falle nicht blos um eine Auslegung und Anwendung des in Schleswig - Holstein seiner Zeit bestehenden Landesrechts, sondern um die *Auslegung einer Staatsurkunde, die auf Verlangen eines auswärtigen Staates zu dem Zweck erlassen ist, Kollisionen dieses Landesrechts mit den Rechten und Pflichten anderer Staaten und ihrer Untertanen zu verhüten.“*

Denne Paastand er en fuldstændig Fejltagelse. Den Bevilling, ved hvilken vedkommende Undersaat løstes fra det undersaatlige Forhold, var ikke et internationalt Dokument, men „eine innere staatsrechtliche Urkunde“, udstedt af den danske Konge efter Ansøgning af en Undersaat til denne. I et saadant rent indre Aktstykke følger den danske Konge selv. følgelig dansk statsretlig Sprogbrug, og naar han taler om Løsning fra Undersaatsforholdet, er denne ifølge dansk statsretlig Sprogbrug ganske forskjellig fra Ophævelse af Indfødsretten. Den fremmede Stat, som modtager en slig „Urkunde“, har derfor ogsaa den Pligt at forvisse sig om, hvilken Betydning dens Indhold har ifølge vedkommende Lands statsretlige Sprogbrug, og har den ikke gjort dette, maa den tage Skade for Hjemgjæld; thi ingen fremmed Stat kan forlange, at den danske Konge skal tale andet end dansk til sine egne Undersaatter.

Fremdeles siger Overforvaltningsretten:

„Vorbehalte so weittragender Art (des Dänischen Indigenats bei Entlassung aus dem Untertanenverband) können nach bekannten Regeln der Auslegung in einem Willensakt des Staatsoberhaupts nicht subintelligirt werden, ohne ausdrücklich ausgesprochen zu werden.“

Men i Løsningsbrevet var der aldeles intet at „subintelligere“. Kongen og den Undersaat, til hvem han talte, forstod hinanden fuldkomment. De vare begge fuldstændig enige om, at Undersaatsforholdet var hævet, men Indfødsretten, *som Kongen ikke kunde ophæve,* var bevaret for ham. Derfor gjorde han Krav paa Indfødsretten overfor den preussiske Regjering, som den danske Konges Sukcessor, der i Fredstraktaten Art. XVII havde forpligtet sig til at respektere alle af Personer i Hertugdømmerne lovlig erhvervede Rettigheder. Men nu bleve den danske Konges Udtalelser fortolkede ikke overensstemmende med dansk, men med preussisk statsretlig Sprogbrug, og saa kom der en ganske forskjellig Mening ud deraf; Indfødsretten erklæredes nu for bortfalden ved Løsningen af det undersaatlige Forhold; thi nu erklæredes Indfødsret som enstydig med Undersaatsforhold; derfor kunde den første ikke bevares, naar det sidste bortfaldt; derfor havde den Undersaat, som havde bedt om Løsning fra det undersaatlige Forhold, tillige erklæret at ville opgive sin Indfødsret. Derfor sigtes den danske Konge ved den ovenfor anførte Sætning i Overforvaltningsrettens Dom i Virkeligheden for at have ført den preussiske Regjering bag Lyset, naar han har forbeholdt vedkommende Undersaat Indføds-

retten samtidig med, at han løste ham fra det undersaatlige Forhold o. s. v.

Det falder unægtelig vanskeligt at forstaa, at og hvorfor en preussisk Domstol paa den Maade kan erklære Indfødsretten og Undersaatsforholdet for uadskillelig forbundne ifølge det danske Monarkis Statsret, naar dog den preussiske Regjering alt 22 Aar forinden i selve Fredstraktaten 30. Oktober 1864 Art. XIX saa tydeligt, som tænkes kan, havde anerkjendt Muligheden af saavel Undersaatsforholdets som Indfødsrettens selvstændige Bestaaen hver for sig indenfor det samlede danske Monarkis Bestanddele, idet Indfødte, ifølge den foranførte Artikel, kunde løses fra deres undersaatlige Forhold henholdsvis til Hertugdømmerne og til Danmark samtidig med, at de dog bevarede Indfødsretten henholdsvis i Hertugdømmerne og i Danmark.

Jeg har kun for Sikkerheds Skyld indskudt denne Paavisning af Urigtigheden af den preussiske Overforvaltningsrets Domme i Optantsagen og vender mig nu igjen til den ærede Forfatter, som ad en anden Vej har ment at kunne paavise, at Løsning fra det undersaatlige Forhold tillige medførte Indfødsrettens Fortabelse, nemlig ved Hjælp af de foran Side 26 omtalte Bestemmelser i Forfatningerne for Slesvig og Holsten, hvorefter det ved Fødsel eller Naturalisation begrundede Undersaatsforhold paa derom sket Andragende kun kunde løses ved kongelig Resolution. Jeg har i min Bog Side 32—34 fremhævet, at Bestemmelser om Ophævelse af Indfødsretten, som et for hele Monarkiet fælles Anliggende, selvfølgelig ikke kunde fin-

des i Forfatningen vedrørende de enkelte Landsdeles særlige Anliggender. Heri er Forfatteren enig. Han bemærker endog Side 248:

„Es bedarf aber gar nicht einmal dieser Voraussetzung, schon der Wortlaut der §§ 6 ergibt klar, dass dort nicht vom Indigenatrecht, sondern eben nur von einer Lösung des Untertanenverhältnisses gehandelt wird“; men desværre varer Enigheden mellem os ogsaa her kun indtil Fortsættelsen, lydende: „Unrichtig jedoch ist, dass nach dieser Lösung noch ein Staatsbürgerrecht der Eingeborenen zurückgeblieben sei. Beide Sonderverfassungen bezeichnen den Staatsangehörigen in den Herzogtümern, wo sie ihn nennen (Schleswig: Einleitung §§ 6 und 8, Holstein: §§ 6, 7) nur als Untertanen. Es müsste daher eine nicht glaubliche Unklarheit des Gesetzgebers unterstellt werden, wenn die Lösung des Untertanenverhlätnisses in den §§ 6 etwas anderes bedeuten sollte, als die volle Lösung der Staatsangehörigkeit. Die Begründung der Vorschrift sagt denn auch ausdrücklich, dass „das Erlöschen der durch den Untertanenverband begründeten Rechte und Pflichten“ die Folge dieser Lösung sei (vergl. Schlesw. Ständezeitung 1853—54, Anh. 1 S. 209; übrigens über die Rechtsungültigkeit des § 6 in der Holst. Verf. Goos und Hansen, § 25 S. 31).“

Jeg tilstaar oprigtigt, at jeg aldeles ikke forstaar denne Bevisførelse. Det forekommer mig nemlig tværtimod, at det ifølge dansk statsretlig Sprogbrug, som selvfølgelig maa lægges til Grund for Fortolkningen af et dansk statsretligt Aktstykke, vilde være

en utrolig Uklarhed hos Lovgiveren, hvis han havde talt om Undersaatsforhold og ment Indfødsret, tilmed da Lovgiveren i Hertugdømmernes særlige Anliggender ifølge den ærede Forfatters egen udtrykkelige Erkjendelse var aldeles inkompetent til at træffe Bestemmelser om Indfødsretten som henhørende til Monarkiets fælles Anliggender. Naar den ærede Forfatter til Støtte for sin Fortolkning yderligere henviser til Motivernes Udtalelse, ifølge hvilke: das Erlöschen der durch den Untertanenverband begründeten Rechte und Pflichten die Folge dieser Lösung sei", saa har jeg alt ovenfor S. 36 flg. fremhævet, hvorledes Lovgivningen ikke blot knytfede Pligter, men ogsaa Rettigheder til Egenskaben som Undersaat, f. Ex. Retten til at søge Embeder, Retten til ikke at udleveres som Desertør, Retten til at paakalde den danske Stats Beskyttelse mod Forurettelse af fremmede Magter osv., hvilke Rettigheder selvfølgelig bortfaldt med Bortfaldet af den Indfødtes Egenskab som Undersaat, selv om hans Egenskab som Indfødt tilligemed de dertil knyttede, ikke særlig af hans Egenskab som indfødt Undersaat betingede Rettigheder bevaredes. Og nu er selve Statsborgerretten en saadan, som ikke er knyttet til Egenskaben som indfødt Undersaat, men kun til Egenskaben som Indfødt, hvilket allerede tilstrækkelig fremgaar af selve Fdg. 15. Jan. 1776 § 9, der knytter Retten til at bo i Landet til Egenskaben som indfødt, ikke til Egenskaben som indfødt Undersaat, og af Pl. 5. November 1841 § 1, der har krævet Bosættelsestilladelse ikke af fremmede Undersaatter i Modsætning til indfødte Undersaatter, men kun af

Udlændinge i Modsætning til Indfødte; og da Indfødsretten er bevaret for de danske Optanter, da de som saadanne ere vedblevne at være Indfødte i Hertugdømmerne, kan Pl. 5. November 1841 § 1 ikke anvendes paa dem. De maa derfor have fri Adgang til Bosættelse, og deraf følger med Nødvendighed, som den ærede Forfatter selv anerkjender Side 246, at Bopælsret overhovedet tilkommer de i Landet forblevne Indfødte, saa at de ikke kunne udvises derfra.

Gjendrivelse af den paastaaede Umulighed af den foranførte Sondring.

Overfor denne fra dansk Side hævdede, i og for sig simple og klare og behørigt dokumenterede Opfattelse søger saa den ærede Forfatter Side 188—199 at godtgjøre, at den danske Forstaaelse er saglig umulig, eller at det er umuligt at forstaa „le droit d'indigénat“ i Fredstraktaten Art. XIX 5te Stykke som indbefattende en Statsborgerret, der er bevaret trods Undersaatsforholdets Ophør ved Optionen, paa Grund af de statsretlige Følger, som denne Opfattelse vilde afføde.

Den ærede Forfatter indleder sin Bevisførelse med en almindelig Betragtning af de kontraherende Magters divergerende Interesser ved en tvungen Afstaaelse af Land. Den erobrende Magt har Interesse i at afskjære enhver statsretlig Forbindelse mellem den afstaaede Del og Moderlandet. Det er ikke nok, at Territorierne skilles, Befolkningerne paa dem maa ogsaa fuldstændig skilles i statsretlig Henseende. Un-

der Optionsfristens Løb er denne Adskillelse svævende, efter dens Udløb bør Sondringen være endelig gjennemført. Men det vilde den ikke være ifølge den danske Fortolkning af Fredstraktaten Art. XIX 5te Stykke. „Denn“, siger den ærede Forfatter Side 189, „nach ihr wäre durch diesen Indigenatsvorbehalt der gesamten, beim Inkrafttreten des Wiener Friedens lebenden und indigenatberechtigten, d. i. der weit überwiegenden Mehrheit, vielleicht neunzig vom Hundert und mehr der gesamten damaligen Bevölkerung von Dänemark und Schleswig-Holstein das doppelte Staatsbürgerrecht, hüben wie drüben, für die Dauer ihres Lebens zuerkannt worden.“

Som den ærede Forfatter selv bemærker, er imidlertid den afstaaende Stats Interesse ganske modsat den erhvervende Stats. Den ærede Forfatter siger saaledes Side 189: „Anders kann freilich der abtretende Staat sich im Falle der Eroberung stellen. Er wird in der Regel hoffen, dass die Eroberung rückgängig gemacht werden könne. Gelänge es ihm nun, im Friedensvertrag sich und seiner Bevölkerung ein gewisses Anrecht auf Leute und Land des abgetretenen Gebietes zu wahren, so würde er, mit einem Fuss gewissermassen im Lande stehen bleibend, einen Vorteil erlangen, der demnächst politisch verwertet werden könnte. Eben dieser Erfolg aber würde durch den Schlussabsatz des Art. 19 nach dänischer Auslegung hergestellt sein.“ Og nu er Forholdet det, at Art. XIX 5te Stykke netop er foreslaaet indsat af den danske Regjering, er et Udtryk for den danske Regjerings Interesse i saavidt muligt at bevare en

statsretlig Forbindelse mellem den indfødte Befolkning i Kongeriget og i de afstaaede Hertugdømmer, hvis Skjæbne ifølge selve Fredsslutningen endnu ikke var endelig afgjort.

Kongen af Danmark havde vel ved selve Fredsslutningen afstaaet sin Ret over dem til Kongen af Østerrig og Kongen af Preussen; men indtil de havde truffet endelig Bestemmelse om dem, dannede Hertugdømmerne en selvstændig Stat; jfr. Fredstraktaten Art. XIX 3die Stykke „dans les *états* respectifs“. Derfor var den Mulighed ikke udelukket, at de ved den endelige Ordning vedbleve at danne en selvstændig Stat, der muligvis endog indtraadte i Unionsforhold med Danmark, og selv om dette sidste ikke skete, var Danmark dog interesseret i saavidt muligt at bevare det hidtilværende frie Samkvem mellem Befolkningerne. Deraf forklares den i alle moderne Fredstraktater enestaaende Bestemmelse, at ikke blot Undersaatterne i de afstaaede Landsdele fik Ret til at optere dansk Undersaatsforhold, men at ogsaa Undersaatterne i de ikke afstaaede Dele af Monarkiet fik Ret til at optere Undersaatsforhold til den afstaaede Dels Regjering. Og angaaende Grunden til, at man vedtog denne enestaaende Bestemmelse, meddeler den danske Underhandler, som jeg har oplyst i min Bog Side 67:

„Infolge des dänischen Unterhändlers, Herrn von Quaades, Erklärung fand man in den zahlreichen Berührungen zwischen den Einwohnern in den Herzogtümern und in den anderen Bestandteilen der dänischen Monarchie sowie besonders in dem geschichtlichen

Zusammenhang zwischen dem Königreich und dem Herzogtume Schleswig einen Beweggrund, die grösste Gleichstellung zwischen den Untertanen der Herzogtümer und den Untertanen des Königreichs zu schaffen."

Selvfølgelig var det da i den bedste Overensstemmelse med denne Tankegang, at man fra dansk Side ogsaa søgte at bevare det størst mulige statsretlige Fællesskab mellem Befolkningerne i Kongeriget og Hertugdømmerne selv efter Optionsfristens Udløb, og det skal siges, at det ingenlunde var en ensidig dansk Stats Interesse, der bevægede den danske Regjering til i Fredstraktatens Art. XIX at foreslaa indført det 5te Stykke om vedvarende fælles Indfødsret.

Det var netop, som den kongelige danske Regjerings Instrux til dens Underhandlere viser, Hensynet til i Almindelighed at sikre ogsaa Befolkningerne i de afstaaede Dele af Monarkiet mod, at de ved Afstaaelsen skulde lide nogen Indskrænkning i de personlige og Ejendomsrettigheder, hvoraf de vare i lovlig Besiddelse, som bevægede den danske Regjering til at foreslaa Forbeholdet om Indfødsrettens Bevarelse indført i Art. XIX. Det hedder nemlig i bemeldte Instrux:

„Ved Fjendens Overmagt og Omstændighedernes Tryk har Kongen set sig nødsaget til at opgive sine Rettigheder til den største Del af Monarkiets Lande og Provinser Syd for Kongeaaen; men Hans Majestæt har ikke opgivet sin Omhu og Interesse for disse Landsdeles Beboere, over hvilke han var kaldet til at herske. Ligesom de kongelige Befuldmægtigede derfor i det Hele under Forhandlingerne altid ville bevare i

Erindringen, at disse Landsdeles Vel ogsaa ligger og vedbliver at ligge Hs. Majestæt paa Hjertet, om de end gaar ind under et fremmed Scepter, saaledes er der navnlig nogle Punkter, paa hvilke den kgl. Regjering maa henlede Opmærksomheden."

Først nævnes saa i Instruxen Omsorgen for Bevarelsen af de legislative og konstitutionelle Organer i Hertugdømmerne. Derefter fortsættes:

„Særlig ønsker Hs. Majestæt dernæst at sikre den Del af Hertugdømmet Slesvigs Befolkning, der i Sprog og Nationalitet hører til Kongeriget. Dersom Kongen var vedbleven at regjere i Slesvig, vilde Hs. Majestæt ufravigelig have fastholdt de tvende Nationaliteters Ligeberettigelse i dette Hertugdømme. Den samme Retfærdighed venter Hs. Majestæt, at de allierede Magter ville vise, og han maa insistere paa, at Fredstraktaten kommer til at indeholde den fornødne Garanti for, at de dansktalende Beboere af de afstaaede Territorier ville nyde den Beskyttelse for deres Sprog og deres nationale Ejendommeligheder, hvorpaa de have et uafviseligt Krav."

„Det er dernæst den kongelige Regjerings Anskuelse, at personlige og Ejendomsrettigheder, hvoraf Individerne alt ere i lovlig Besiddelse, ikke maa lide nogen Indskrænkning ved Freden. Denne Grundsætning finder navnlig Anvendelse paa

1) Indfødsretten. *Herefter ville altsaa de Personer, som før Fredens Undertegning have erhvervet Indfødsret i Monarkiet, uden Hensyn til, i hvilken Landsdel de ere fødte, nu befindes bosiddende eller fremtidig maatte vælge at tage Ophold, saavel i Kongeriget som i Hertugdømmerne*

ogsaa fremtidigt vedblive at nyde **alle de Rettigheder, som paa ethvert Sted ere betingede af Indfødsret.“**

I de danske Underhandleres Indberetning af 14. Septbr. 1864 hedder det dernæst:

. . . . . ligesom vi heller ikke have opgivet Haabet om i denne Artikel at faa optaget en Bestemmelse, hvorefter de, der nu ere i Besiddelse af Indfødsret i Monarkiet, faa denne deres Ret forbeholdt **i sammes fulde Omfang** *efter den eventuelle Adskillelse af Hertugdømmerne fra Kongeriget.“*

De Befuldmægtigedes Haab er da gaaet i Opfyldelse, idet Bestemmelsen om Indfødsrettens Bevaring er indføjet som 5te Stykke i den endelige Affattelse af Fredstraktatens Art. XIX.

Det vil heraf fremgaa, at det er i bedste Overensstemmelse med den danske Regjerings Bestræbelser, at den gjensidige Statsborgerret i begge Stater er bleven bevaret trods Sondringen i Henseende til Undersaatsforholdet.

Men, indvender saa den ærede Forfatter, denne Adskillelse mellem Statsborgerret og Undersaatsforhold er en Umulighed; „denn Staatsbürgerrecht und Untertanschaft sind nur die Vorder- und Rückseite der Staatsangehörigkeit. Soweit daher die beiden Benennungen nach dänischem Sprachgebrauch sich nicht decken sollen, sind sie fehlerhaft.“

Vil man herimod vove den beskedne Indvending, at den danske statsretlige Sprogbrug dog muligvis kunde have sin Berettigelse, forsaavidt som der kunde tænkes draget et Skjel mellem Staatsangehörigkeits Forside og Bagside, saa hævder Forfatteren under

Henvisning til „Gerbers Grundzüge des deutschen Staatsrechts § 18," at dette er umuligt, og føler man sig ikke overbevist ved denne Henvisning til en tysk Statsretslærer, fordi her netop er Spørgsmaal om et *dansk* statsretligt Begreb og Udtryk, saa møder den ærede Forfatter op med en logisk Deduktion af Sondringens Umulighed saalydende:

„Dies zeigt sich in folgendem. Möglich ist nämlich allerdings, dass der Staatsangehörige von der Erfüllung seiner Pflichten auf Zeit befreit ist; und es ist weiter richtig, dass damit keineswegs auch seine Rechte wegfallen. Diese Befreiung wird überall in weitestem Umfang, bis etwa auf die vorbehaltene Wehrpflicht, und vom dänischen Recht (Goos und Hansen 13 § 11) wird sie in vollem Umfang anerkannt, für den Fall, dass der Staatsangehörige sich dauernd im Ausland oder doch in einem zivilisierten auswärtigen Staate aufhält. Erloschen indessen ist damit die Rechtslage der Verpflichtung für den Staatsangehörigen keineswegs. Denn schon die Frage, inwieweit seine Verpflichtungen etwa aufrechterhalten werden sollen, *hängt ja von nichts anderem ab, als von der Gesetzgebung seines Staates.* Und wenn dieser Staatsangehörige in die Heimat zurückkehrt und sein Recht auf bleibenden Aufenthalt im Lande verwirklicht, so ist er damit von Rechts wegen — nicht wird er es in Veränderung seiner Rechtslage — vollberechtigter und vollverpflichteter Staatsangehöriger, also Staatsbürger und Untertan. Es ist dasselbe Verhältnis, wie wenn der zeitweilig leistungsunfähige Vater, — dem darum nicht weniger natürlich die väterliche Gewalt verbleibt, — wieder in die Lage

kommt, seine Unterhaltspflicht zu erfüllen; auch seine Rechtslage ist während der beiden Zeiträume die gleiche geblieben.“

Det viser sig atter her, hvor vanskeligt det er for preussiske Jurister at forstaa det danske Monarkis statsretlige Regler, skjønt de dog i og for sig ingenlunde er saa ufattelige.

Regjeringsassessor P. v. Hedemann har jeg saaledes i mit andet Gjensvar maattet minde om, at skjønt vedkommende Indfødte var løst fra det ved Fødsel eller Naturalisation stiftede eller det nationale Undersaatsforhold, saa bestod desuagtet, naar og saalænge den paagjældende Indfødte igjen var vendt tilbage og bosat paa dansk Territorium, det paa Bopælen grundede territoriale Undersaatsforhold med alle deraf flydende Rettigheder og Pligter.

Nu maa jeg derimod minde Hr. Landsoverretsraad, Dr. Brandt om, at ved Løsning fra det nationale Undersaatsforhold bortfaldt dette fuldstændig, jfr. S. 26, og gjenindtraadte ikke, før den kongelige Resolution, ved hvilken Løsningen havde fundet Sted, igjen blev ophævet, uden Hensyn til, om den vedkommende Indfødte forinden maatte være vendt tilbage til Riget og ved at have bosat sig der maatte være bleven territorial Undersaat. Skete dette, var han en Indfødt, men fremmed Undersaat, og det er derfor en fuldstændig falsk Paastand fra den ærede Forfatter, at den fra sit undersaatlige Forhold løste Indfødte ved Tilbagevenden til Fødelandet blev „vollberechtigter Staatsangehöriger, also Staatsbürger und Untertan.“ Han var Indfødt og i Kraft deraf Statsborger, men ikke indfødt Under-

saat. Og det hvilende eller latente nationale Undersaatsforhold, hvorom den ærede Forfatter taler, er derfor en ren Fiktion. I hans Egenskab af fremmed Undersaat kan Fødelandet ikke paalægge ham nogensomhelst undersaatlige Pligter, medens han er bosat i Udlandet, og forsaavidt han bosætter sig i Staten, kan det ikke paalægge ham videregaaende Pligter end andre fremmede i Landet bosatte Undersaatter.

Hermed har jeg gjendrevet den af den ærede Forfatter Side 193 hævdede Paastand, at de Indfødte i Slesvig og Holsten trods Løsningen fra det undersaatlige Forhold til Danmark vare vedblevne at være danske Undersaatter paa Grund af, at de havde bevaret dansk Indfødsret.

Men af de alt anførte Grunde er der da ogsaa ligesaa lidt Sandhed i den barokke Paastand, som den ærede Forfatter udførlig udvikler Side 194—195, at alle i Kongeriget forinden 16. Novbr. 1864 fødte Personer, i Kraft af deres Indfødsret i Hertugdømmerne, skulde være vedblevne at være Undersaatter i Hertugdømmerne og ved disses Annexion til Kongeriget Preussen, fordi de der havde Statsborgerret. I Kraft af Fredstraktatens Art. XIX ere de den 16. November 1864 i Kongeriget bosatte Indfødte vedblevne at være og alene at være danske (nationale) Undersaatter, forsaavidt de ikke maatte have opteret preussisk Undersaatsforhold, og Preussen kan derfor ikke forlange Fyldestgjørelse af undersaatlige Pligter af dem, forsaavidt som de ere bosatte udenfor Preussen, ligesaalidt som det kan forlange dem opfyldte af andre fremmede, udenfor Riget boende Undersaatter.

Og forsaavidt de ere bosatte indenfor Riget, kan det kun kræve Opfyldelsen af de samme Pligter af dem, som det kan kræve af fremmede deri bosatte Undersaatter.

Naar den ærede Forfatter erklærer det for uberettiget, at man fra dansk Side har beklaget sig over, at den preussiske Regjering siden 1882 har stillet de værnepligtige danske Optanter i Hertugdømmerne Valget imellem at lade sig naturalisere som Preussere eller blive udviste, saa er i Henhold til Fredstraktaten Art. XIX 5te Stykke dette sidste Paalæg et Traktatbrud; thi som Indfødte i Hertugdømmerne have de „jus domicilii“ sammesteds. Hvis den preussiske Regjering finder, at det af Hensyn til dens preussiske Undersaatter i Hertugdømmerne ikke gaar an at lade de danske Optanter være fri for Værnepligt, saa staar det den frit for uden Indsigelse fra dansk Side at løse Konflikten ved ad Lovgivningsvejen at paalægge de danske Optanter i Hertugdømmerne Værnepligt. Den danske Stat kræver nemlig Værnepligt af fremmede Undersaatter, som ere bosatte her i Landet, forsaavidt som deres undersaatlige Forhold til deres Fødeland ikke er til Hinder derfor, det vil sige, forsaavidt som Fødelandet ikke kræver Værnepligten opfyldt af de i Udlandet bosatte Undersaatter. Og samme Beføjelse maa den selvfølgelig i Kraft af Grundsætningen: Lige for Lige ogsaa indrømme fremmede Stater. Saalænge altsaa Danmark ifølge sin Værnepligtslov ikke kræver Værnepligten opfyldt af de danske Indfødte, der ere bosatte i Hertugdømmerne, saa vilde det ifølge sin

egen Lovgivnings Grundsætninger ikke kunne have noget imod, at Preussen paalagde dem en saadan.

I Følge Værnepligtsloven, som gjaldt i Hertugdømmerne ved disses Afstaaelse, var Værnepligtsbestemmelserne i dem ganske stemmende med Reglerne desangaaende i Kongeriget, og de to Stater kunde derefter gjensidig paalægge den enes i den anden Stat bosatte Undersaatter Værnepligt; efter Hertugdømmernes Annexion af Preussen er der indtraadt en Forandring i Tilstanden, forsaavidt som det ikke paalægger fremmede Undersaatter Værnepligt. Men saa skal det siges, at den preussiske Regjering ikke, for at fri sig for den derved forvoldte Ulempe, har Lov til at gjøre Brud paa de danske Indfødtes traktatmæssige Ret i Kraft af Fredstraktatens Art. XIX 5te Stykke, der tillægger dem Indfødsretten og dermed Retten til ikke at udvises.

Naar Forfatteren dernæst S. 195 vil bevise, at den danske Statsret ikke selv fastholder Sondringen mellem Indfødsret og Undersaatsforhold derved, at den ifølge Værnepligtsloven 6. Marts 1869 § 56 bestemte, at de Personer, der i Henhold til Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 havde bevaret deres danske Indfødsret ikke ved et midlertidigt Ophold i Danmark, men først, naar de erhvervede fast Hjem, blive Værnepligten undergivne, saa afgiver denne Forskrift aldeles ikke noget Bevis for den paastaaede Sætning. De Indfødtes Værnepligt er nemlig ifølge Værnepligtslovens § 1 ikke knyttet til deres Undersaatsforhold, men til selve Egenskaben som Indfødt. Derefter kunde altsaa enhver Indfødt, selv om han var fremmed Undersaat, tages til Soldat, naar

han blot havde Ophold her i Landet; thi for Indfødte var der ikke gjort en tilsvarende Undtagelse, som i Værnepligtslovens § 2 for Fremmede af Hensyn til disses Undersaatsforhold til en fremmed Stat. Værnepligtslovens § 56 gjorde saa i Henseende til dem, hvem Indfødsret var forbeholdt i Henhold til Fredstraktat Art. XIX 5te Stykke, den Undtagelse fra den almindelige Regel, at de bleve stillede *lige med Fremmede,* forsaavidt som de først i *Lighed med Fremmede* bleve værnepligtige ved at erhverve fast Bopæl her i Riget; men derved havde man overset, at man dog ikke havde stillet de paagældende Indfødte lig med fremmede Undersaatter, forsaavidt som den i § 2 indeholdte Undtagelse fra Fremmedes Værnepligt, hvis det fremmede Undersaats-Forhold voldte Hindring for dansk Værnepligts Paalæg, ikke ogsaa kom disse Indfødte til Gode. Dette var en Fejl, som blev rettet ved den i min Bog S. 60 og 186 anførte Lov 4. April 1873. Men ved denne Lov, ved hvilken den danske Lovgivningsmagt rettede en Fejl i Værnepligtsloven, har den derfor netop fuldtud anerkjendt og gjennemført Sondringen mellem Undersaatsforhold og Indfødsret, idet den netop har fastslaaet, at de Indfødte, der ere løste fra det undersaatlige Forhold, ikke ere underkastede Værnepligten, selv om de ere bosatte i Riget, forinden de formelig ere blevne løste fra det fremmede Undersaatsforhold.

Hvorledes saa Forfatteren i denne Kjendsgjerning kan søge Bevis for, at det „offensichtlich ein Trugschluss ist, dass nach der dänischen Auslegung die Option doch wenigstens die Untertanschaft in dem ab-

gelehnten Staat vernichtet habe," er mig ufatteligt. Konfliktstilfældet med Værnepligten var nemlig, som bemærket, kun fremkommet ved, at den danske Lovgivning netop ikke havde knyttet Værnepligten til Egenskaben som indfødt Undersaat, men til Egenskaben som Indfødt. Dette er bleven lykkelig løst ved den danske Stats Imødekommen, og naar Forfatteren saa yderligere paastaar, „at ifølge den danske Fortolkning af Fredstraktatens Art. XIX 5te Stykke „der Indigenatsvorbehalt des Art. XIX dem Grunde nach eine geschlossene Masse solcher Konfliktsfälle zwischen Dänemark und Preussen mit Wirkung auf die Dauer von Jahrzehnten hervorgerufen hätte", saa benægter jeg simpelthen denne ubeviste Paastand som ganske ubevislig.

Jeg konkluderer derfor, at det er en aldeles ubevist og ubevislig Paastand af Forfatteren, naar han hævder, at den danske Forstaaelse af Ordet Indfødsret i Fredstraktatens Art. XIX 5te Stykke skulde medføre, at de forudgaaende Bestemmelser om Valg af Undersaatsforhold ikke fik deres fulde Virkning i Henseende til at fri de paagældende Indfødte fra Undersaatsforholdet til den Stat, fra hvilken de have løssagt sig, med alle af Undersaatsforholdet flydende Retsvirkninger.

Saa komme vi til den dem i Kraft af Indfødsretten forbeholdte Statsborgerret. Og her bebrejder den ærede Forfatter mig, at jeg kun har talt om den statsborgerlige Grundret, Retten til at være, blive i og frit vende tilbage til Fødelandet. Han mener, at fra mit Standpunkt maatte jeg for de indfødte Optanter kræve alle de til Statsborgerforholdet knyttede Rettigheder, baade

i Slesvig og Holsten og dernæst i Preussen og Tyskland. Men heri tager den ærede Forfatter aldeles Fejl. Betragter man først Forholdet paa den Tid, da Hertugdømmernes Afstaaelse fandt Sted, var Forholdet meget simpelt og klart. Den Indfødte i Kongeriget og Hertugdømmerne, der var bleven henholdsvis hertugelig eller kongelig Undersaat, nød henholdsvis i Kongeriget og Hertugdømmerne alle de Rettigheder, der kun vare betingede af Indfødsret, men nød ikke dem, der vare forbeholdte de indfødte Undersaatter. I Danmark nød han derfor alle politiske Rettigheder, f. Ex. Valgret og Valgbarhed til Rigsdagen, der kun er betinget af Indfødsret. Ligesaa var han i Hertugdømmerne i Besiddelse af Valgret og Valgbarhed til Stænderforsamlingerne, der kun var betinget af Indfødsret. Senere ere imidlertid Hertugdømmerne blevne indlemmede i Kongeriget Preussen, og dette Statsskifte har indført en anden offentlig Retsorden med andre Regler for de statsretlige Institutioners Dannelse. Hvorvidt nu, ifølge denne nye Ordning, Egenskaben som Indfødt eller Statsborger uden Forbindelse med Egenskaben som Undersaat giver den samme Adgang til Nydelsen af det hele Indbegreb af statsborgerlige Rettigheder, beror paa den preussiske Stats Lovgivning, hvilken jeg ikke har den fornødne Adgang til at studere her, hvorfor jeg, som alt i min Bog S. 40 bemærket, ikke kan indlade mig paa i det enkelte at gjøre Rede for den de preussiske Indfødte, der ere fremmede Undersaatter, ifølge preussisk Lovgivning tilkommende Retsstilling. Kun det fastholder jeg ubetinget, at om deres statsborgerlige Rettigheder ifølge denne Undersøgelse maatte vise sig mere eller

mindre fyldige, saa er dog saameget givet, at selve den statsborgerlige Grundrettighed, Retten til at være og blive i Landet vedblivende bestaar. Den Ret er ikke knyttet til de skiftende Stater og Stats-Institutioner og de i og om dem gældende Regler, men den er erhvervet af den ene kontraherende Stat, Kongeriget Danmark, mod den anden Stat, Hertugdømmerne, paa hvis Vegne Kejseren af Østerrig og Kongen af Preussen kontraherede, og derefter ved Hertugdømmernes Inkorporation mod den preussiske Stat. Og den Stat, der traktatmæssig har vedtaget, at en vis Person skal vedblive at være indfødt og nyde Ret som saadan, den Stat kan ikke være beføjet til ensidigt at fragaa dette Tilsagn ved at behandle den paagjældende Person som Fremmed, saa at den endog udviser ham; thi det kan ingen Stat gjøre ved den, som den selv har erklæret for Indfødt, og vil man herimod indvende, at denne Retsvirkning af Egenskaben som Indfødt dog kan bortfalde, naar den Indfødte løses fra det undersaatlige Forhold, saa er herimod at sige, at denne Indvending ikke kan gjøres gjældende overfor de Indfødte, som omhandles i Fredstraktat 30. Oktbr. 1864 Art. XIX; thi om dem er det netop udtrykkelig vedtaget, *at de skulle bevare deres Ret som Indfødte til Trods for, at de have valgt fremmed Undersaatsforhold.* Efterat Fredstraktaten er kundgjort i begge de kontraherende Lande, er den her omhandlede Bestemmelse ogsaa bleven en Bestemmelse af Landenes Lov og Ret, der som saadan skaber Ret ikke blot i Forholdet mellem Stat og Stat, men ogsaa i Forholdet mellem de statsundergivne og Statsmagten. Derfor har Danmark ogsaa fuldt ud

erkjendt de Paagjældendes statsborgerlige Grundrettighed derved, at dets Domstole have kjendt for Ret, at de ikke kunne udvises; og ligesaalidt er den preussiske Regjering fra sin Side berettiget til at udvise dem, hvilket Resultat ogsaa, efter hvad der er udviklet overfor Lov om Pl. 5. Novbr. 1841 § 1, er i fuld Overensstemmelse med den i Hertugdømmerne gjældende Ret.

Naar den anførte Bestemmelse, som foran Side 84 flg. paavist, modsætningsvis anerkjendte den Indfødtes Ret til frit at vende tilbage til Landet, saa har den dermed ifølge den ærede Forfatters egen Erkjendelse, jfr. ovfr. Side 96, ogsaa anerkjendt den Indfødtes Ret til at være og blive i Landet. Og at denne Ret er knyttet til Egenskaben som Indfødt, ikke til Egensbaben som indfødt Undersaat, derfor kan jeg endvidere beraabe mig paa saavel de ovenfor citerede danske Lovbestemmelser som den klare Forudsætning i den ovf. Side 98 flg. omtalte preussiske Overforvaltningsrets Dom.

Da jeg herefter ubetinget kun kræver den beskedne Ret for de fra Undersaatsforholdet løste Indfødte til i Kraft af selve deres Indfødsret at være og blive i Landet, saa nødes den ærede Forfatter virkelig til at reducere den i Festskriftet Side 197 fremsatte Paastand, at jeg for dem skulde have krævet Ret til at nyde alle preussiske og tyske statsborgerlige Rettigheder, i Særdeleshed ogsaa de politiske Valgrettigheder. Jeg vilde ganske vist kun anse det for en loyal Opfyldelse af Tilsagnet i Fredstraktatens Art. XIX 5te Stykke, om man i Preussen og Tysk-

land indrømmede de paagjældende Indfødte en Retsstilling i alle Henseender svarende til den, som de indtog i Hertugdømmerne forinden disses Annexion til Preussen, ligesom de preussiske Optanter fremdeles nyder den i Danmark. Men et Retskrav derpaa har jeg dog ikke rejst.

Og saa paastaar den ærede Forfatter endvidere, at jeg skulde have gjort Krav paa, at de Paagjældende skulde nyde alle Staatsangehøriges Rettigheder i deres hele Fylde uden at være underkastede undersaatlige Pligter.

„Und dies sollte geschehen sein", udraaber den ærede Forfatter Side 197, „wie schon berührt wurde, ohne hinzutretende Untertanschaft, ohne die ausdrücklich zurückgewiesene Wehrpflicht; dann aber auch ohne die Treupflicht und die sonstigen Pflichten eines Staatsangehörigen!"

Hertil maa jeg først gjøre den Bemærkning, at de statsborgerlige Rettigheders Fylde i hvert Fald ikke vilde kunne nydes af den paagjældende Indfødte, uden at han var bosat i Landet; og forsaavidt som dette er Tilfældet, maa jeg nu ogsaa bede Hr. Oberlandesgerichtsrat Dr. Brandt, ligesom jeg tidligere har maattet bede Hr. Regjeringsassessor P. v. Hedemann om ikke at glemme, at selve Bosiddelsen i Landet skaber et Undersaatsforhold, som jeg i Modsætning til det nationale har tilladt mig at kalde det territoriale.

I Særdeleshed burde den ærede Forfatter ikke have glemt dette, da han jo, ligesom selve Landsoverretten i Kiel, paastaar, at Fdg. 15. Jan. 1776

ikke kjendte til noget andet, og at den høje Ret ligesom den ærede Forfatter endnu ikke synes at kjende til noget andet, i Betragtning af, at de begge gaa ud fra, at Undersaatsforholdet ophører ved Udvandring.

Altsaa staar vedkommende Indfødte under den anførte Forudsætning i et virkeligt Undersaatsforhold til det Land, i hvilket han er bosat.

Naar den ærede Forfatter Side 192 paaberaaber sig en Udtalelse hos Goos og Hansen Side 13 til Bevis paa, at dette Undersaatsforhold kun er „interimistisk", har han misforstaaet de nævnte Forfatteres Udtalelse, idet de kun tale om et interimistisk Underdersaatsforhold i Henseende til Udlændinge, „die sich nur vorübergehend hier im Reiche aufhalten". De i Riget bosatte Fremmede ere derimod faste Undersaatter, og det hedder om dem hos de anførte Forfattere: „Alle hier ansässigen Individuen sind sammt und sonders, insofern sie nicht exterritoriale Personen sind, in allen Richtungen dazu verpflichtet, allgemeine Unterthanentreue und Gehorsam den Gesetzen gegenüber zu erweisen u. s. w."

Naar den ærede Forfatter endvidere Side 197 paastaar, at jeg nok taler om „einer diesseitigen Untertanschaft der Zurückgekehrten, aber er macht sie in einem leicht übersehenen Nebensatz von einer Bedingung abhängig, der nämlich, dass sie aus dem dänischen Untertanenverband gelöst worden seien", saa har den ærede Forfatter ogsaa fuldstændig mistydet min Udtalelse Side 58.

Jeg taler der om danske Indfødte, der ere udvandrede og blevne løste fra det undersaatlige Forhold

til Danmark, og siger, at de ved selve Gjenbosættelsen i Danmark blive Undersaatter *i Kraft af Bopælen,* altsaa territoriale Undersaatter. I fuld Overensstemmelse hermed blive selvfølgelig ogsaa Indfødte fra Hertugdømmerne, der ved Optionen ere blevne løste fra Undersaatsforholdet til dem, ved selve Bosættelsen i Hertugdømmerne igjen territoriale Undersaatter sammesteds i Kraft af selve Bosættelsen, uden at der dertil udkræves nogen Løsning fra det undersaatlige Forhold til Danmark.

Hertil kan yderligere føjes, at Danmark end ikke har stillet noget Krav om forudgaaet Løsning fra det undersaatlige Forhold til Danmark forinden Optanternes Indtræden i et nationalt Undersaatsforhold til Preussen.

Forsaavidt den ærede Forfatter endvidere S. 147 synes at forudsætte, at dette territoriale Undersaatsforhold ikke skaber nogen „Treupflicht" for de i Landet bosatte fremmede Undersaatter, saa maa jeg herimod henvise til *Goos* og *Hansen's* foranførte Udtalelse og tilføje, at ifølge den danske Straffelov straffes fremmede i Landet bosatte Undersaatter ikke blot for Brud paa det undersaatlige Troskabs- og Lydighedsforhold til den danske Stat, naar Bruddet er begaaet i, men ogsaa, naar det er begaaet udenfor Landet, og indtil jeg oplyses om det modsatte, vil jeg gaa ud fra, at en lignende Treupflicht ogsaa er paalagt de i Preussen bosatte fremmede Undersaatter.

Endvidere paastaar den ærede Forfatter Side 197, at jeg skal have udtalt, at de i Preussen bosatte Optanters vedvarende danske Undersaatsforhold skulde

være Retsgrunden til at afvise den preussiske Værnepligt samtidig med, at Danmark dog ikke krævede nogen Værnepligt af dem, selv om de ikke vare løste fra det undersaatlige Forhold til Danmark, og at derfor her forelaa „zwei neben einander liegende Zirkel". Her maa den ærede Forfatter have set dobbelt; thi den første Cirkel er kun en Indbildning. Jeg har nemlig paa ingen Maade sagt, at det danske Undersaatsforhold skulde være en Hindring for at paalægge de danske Undersaatter i Hertugdømmerne Værnepligt. Jeg har derimod paa det Sted i min Bog Side 119, hvortil den ærede Forfatter henviser, hævdet, at den Fremgangsmaade at tvinge danske Optanter i den værnepligtige Alder til *under Trussel af Udvisning* at lade sig naturalisere og indrullere, ikke stemmer med selve den preussiske Retsbrug, saaledes som den er fremstillet i Dr. Cahns Bog Side 110, ligesom selvfølgelig Truslen om Udvisning var i Strid med den dem i Fredstraktat 30. Oktober 1864 Art. XIX 5te Stykke forbeholdte Indfødsret i Hertugdømmerne.

Forsaavidt den ærede Forfatter yderligere nævner „die ausdrücklich abgewiesene Wehrpflicht", saa har jeg herimod Side 117 fremhævet, at der netop, ifølge den ved Afstaaelsen i Kongeriget og Hertugdømmerne bestaaende Værnepligts-Lovgivning, ikke var noget til Hinder for, at Undersaatter fra Hertugdømmerne eller Kongeriget, naar de bosatte sig henholdsvis i Kongeriget eller Hertugdømmerne, der bleve Værnepligten underkastede. Naar dette nu er forandret, idet preussiske Optanter i Danmark og danske Optanter i Preussen ere fri for at underkastes hen-

holdsvis dansk og preussisk Værnepligt, saa er denne Ordning netop truffet i Henhold til den preussiske Regjerings eget udtrykkelige Forlangende, jfr. min Bog Side 185—187. Det er, som den preussiske Gesandt har forklaret den danske Regjering, jfr. min Bog Side 152—153 og Side 185, selve den tyske Rigsforfatning saavelsom Preussens militære Lovgivning, der forbyder at optage fremmede Undersaatter i Hæren, hvorfor de danske Undersaatter i Kraft deraf ikke maa udskrives til Krigstjeneste i Preussen, og derfor heller ikke de preussiske Undersaatter i Danmark. Derfor er det selve den preussiske Regjering, der er Aarsagen til „die Ablehnung der preussischen Wehrpflicht“.

Forsaavidt den ærede Forfatter endelig til Slutning godkjender Regjeringskommissær Peters's Udtalelse i det preussiske Deputeretkammer, at den danske Fortolkning af Art. XIX fører til, at de tilbagevendte Optanter skulde nyde alle statsborgerlige Rettigheder og være fri for alle undersaatlige Pligter, saa er mit Svar herpaa i Henhold til den foranstaaende Bevisførelse kun det, at en Usandhed ikke bliver til Sandhed, selv om den gjentages af nok saa mange nok saa mange Gange Derfor bliver Facit heller ikke rigtigt, naar den ærede Forfatter Side 197—198 sammenfatter sin Opfattelse af Optionens Virkninger ifølge den danske Forstaaelse af Ordet Indfødsret i følgende Sætning:

„In Ansehung der eingeborenen und damit ungefähr sämtlicher Optanten überflüssig, um im gewählten Staat die Staatsangehörigkeit zu begründen; der Wir-

kung, im abgelehnten Staat die staatsbürgerlichen Berechtigungen aufzuheben, ausdrücklich beraubt; folglich auch ohne die Kraft, die Untertanschaft im abgelehnten Staate zu beseitigen."

Den sidste Sætning: „folglich u. s. w.", maa i Henhold til den foran S. 115 flg. fremsatte udførlige Dokumentation paa Forhaand udgaa som ganske urigtig og dermed ogsaa Grundlaget for Forfatterens efterfølgende Paastand: „So würde der Schlussabsatz des Art. 19 den sorgfältigen Aufbau der vier ersten Absätze in Trümmer gelegt haben."

Dernæst er det urigtigt, naar den ærede Forfatter forudsætter, at der ogsaa kan findes ikke indfødte (eller dermed ligestillede) Optanter; jfr. min Bog Side 67. Naar den ærede Forfatter endvidere siger, at Optionen er overflødig til at begrunde Staatsangehörigkeit i den valgte Stat, saa er dette ligeledes ganske urigtigt; thi uden Option vilde den Indfødte ikke være Undersaat og følgelig heller ikke Staatsangehöriger. Paastanden om, at Optionen vilde være ude af Stand til at ophæve „die staatsbürgerlichen Berechtigungen in abgelehnten Staat", er kun forsaavidt rigtig, som Optionen ikke vil betage Optanten Egenskaben som Indfødt i samme Stat og de til denne Egenskab, uafhængig af Egenskaben som Undersaat, knyttede Rettigheder, hvoriblandt i alle Tilfælde den statsborgerlige Grundrettighed til at være og blive i Landet og frit vende tilbage til det.

Det er nu en Selvfølge, at jo mere Vægt en Stats Lovgivning, som f. Ex. den danske lægger paa Indfødsretten, og jo mindre Betydning den tillægger

Undersaatsforholdet, desto mindre Virkning vil Optionen af et fremmed Undersaatsforhold faa i Forhold til den opgivne Stat. Men at man saa, som den ærede Forfatter og Hr Regjeringsassessor P. v. Hedemann vil, i denne mindre vidtrækkende Betydning, som den i 1.—4. Stykke af Art. XIX omhandlede Option *i denne Retning* maatte faa, skulde have Hjemmel til at frakjende den i Artiklens 5te Stykke forbeholdte Indfødsret dens almindelige legale Betydning, er en fuldstændig uhjemlet Paastand. Tværtimod er og bliver Meningen med Artiklens hele Indhold simpel og klar. Undersaatsforholdet skifter, men Indfødsretten vedbliver, hvert af disse Udtryk taget i den almindelige Betydning som det danske Monarkis statsretlige Sprogbrug paa Adskillelsestiden tillagde dem. At derefter, bortset fra Trangstilfælde, jfr. min Bog Side 50, preussiske Optanter ikke kunne udvises administrativt eller for begaaede Forbrydelser dømmes til at udvises af Riget, er en Følge, som den danske Højesteret har godkjendt; og naar den preussiske Regjering derimod har udvist danske Optanter og preussiske Domstole har godkjendt denne Fremgangsmaade, er dette en Uret, som ingen juridisk Lærdom kan forvandle til Ret.

Forbehold af Indfødsretten til Trods for Valg af fremmed Undersaatsforhold er efter Modpartens Fortolkning af Indfødsretten fuldstændig urimelig eller meningsløs.

Kun den danske Fortolkning af det anførte Forbehold giver det en virkelig, med Ordlyden stemmende fornuftig Mening.

Jeg har nu godtgjort Rigtigheden af den danske Fortolkning af Indfødsretten i Art. XIX 5te Stykke og kaster saa til Afsked et Blik paa det Indhold, som Retten ifølge den kielske Landsoverrets og den ærede Forfatters Fortolkning skulde have.

At Forbeholdet af Indfødsretten under alle Omstændighederne har en vis formel Betydning, forsaavidt som Indfødsretten i den ene Stat ellers vilde gaa tabt ved Hertugdømmernes Afstaaelse fra Kongeriget, er en selvforstaaelig Sag, som den ærede Forfatter kunde spare sig vidtløftigt at udvikle Side 252—254. Men Spørgsmaalet, som det drejer sig om, er, hvorvidt dette formelle Forbehold har et virkeligt reelt Indhold, som kan forklare og begrunde, at den danske Regjering har lagt saa afgjørende Vægt paa at faa Indfødsretten i begge Stater forbeholdt for *alle* dalevende Indfødte i det danske Monarki uden Hensyn til deres fremtidige Undersaatsforhold.

Indigenatretten er, ifølge den ærede Forfatters Lære, Retten til Embeder og Stifter og Klostre. Dette

Rettighedens Indhold er hjemlet ved Fdg. 15. Januar 1776. Naar senere Love tillægger den Person, der er i Besiddelse af Indigenatretten, visse Rettigheder, saa udgjøre disse Tillæg til selve Indigenatretten; men disse Tillægsrettigheder ere ikke forbeholdte ved Fredstraktatens Art XIX 5te Stykke. Forbeholdet angaar kun selve Indfødsretten. Saa bliver Spørgsmaalet, om der under Forudsætning af denne Forstaaelse af Udtrykket Indfødsret bliver nogen virkelig fornuftig Mening i Forbeholdet. Herom siger den ærede Forfatter Side 255: „Die Bestimmung hat, bei gesonderter Betrachtung der Haupt- und der Nebenberechtigung, diese doch nicht überall wertlose Folgen".

Jeg skal saa undersøge Værdien af disse Følger. Retten til Embeder.

Her hævder den ærede Forfatter selv udtrykkelig Side 255:

> „Klar aber ist jedenfalls der Rechtsstand: Auch hier kann nur der Eingeborene, der zugleich Untertan ist, das Recht auf die Ämter geltend machen. Daraus folgt, dass der Indigenatsvorbehalt des Artikels 19 den fortan auf die Staatsangehörigkeit in ihrem Lande beschränkten eingeborenen Dänen und Schleswig-Holsteinern nicht die Lage verschafft hat, die Übertragung eines Amtes im jenseitigen Gebiet beanspruchen zu können."

Derefter skulde man synes, at den Virkning af Indfødsretten maatte være „eine wertlose Folge". Men den ærede Forfatter mener dog at kunne hævde den en vis retlig Betydning S. 255:

> „Dennoch bestand die Rechtslage des jenseitigen Indigenatrechts für die damals lebenden Eingebore-

nen auch insoweit, sie wurde wirksam, sobald der Berechtigte durch Aufnahme jenseitiger Untertan wurde."

Gjendrivelsen af dette med den Kielske Landsoverrets Begrundelse af sine Domme af 9. April 1902 stemmende Forsøg paa at tillægge Forbeholdet af Indfødsretten en retlig Betydning, kunde Forfatteren allerede have læst i min Bog S. 52—53. Da Forfatteren S. 252 selv henviser til sidstnævnte Side, er det underligt, at han uden Hensyn dertil gjentager sin urigtige Paastand.

Den ved Indfødsretten forbeholdte Adgang til Embeder blev efter Forfatterens Sigende virksom ved Optagelse i Undersaatsforholdet. Men hvorledes sker denne Optagelse efter Forfatterens egen Forklaring? For Optanternes Vedkommende ganske paa samme Maade som for andre Udlændinges Vedkommende; thi trods den forbeholdte Indfødsret ere de ifølge Forfatterens Paastand Udlændinge og erhverve derfor Staatsangehörigkeit paa samme Maade som andre Udlændinge ved Naturalisation. Men saa nyde de i Kraft af Naturalisation og den derved erhvervede Statsborgerret Adgangen til Embeder som til alle andre statsborgerlige Rettigheder, forsaavidt som de opfylde de derfor foreskrevne Betingelser, og saa er den forbeholdte Indfødsret fuldstændig overflødig for selve Hovedvirkningens Vedkommende, ellers „sinnlos", som jeg fremdeles tillader mig at sige.

Og den samme „Sinnlosigkeit", hvoraf Forbeholdet altsaa efter Forfatterens Fortolkning lider i Henseende til Hovedvirkningen, var jeg i Henhold til Landsover-

rettens af den ærede Forfatter medunderskrevne Dommes Udtryksmaade ogsaa berettiget til at forudsætte med Hensyn til Indfødsrettens Bivirkning, Adgangen til Stifter og Klostre. I Dommenes Begrundelse hedder det nemlig gjentagne Gange udtrykkelig, at Indigenatet, skilt fra den tilhørende Statsborgerret, er uden nogensomhelst Virkning [1]). Det faar først igjen Virkning, naar Statsborgerretten kommer til ved vedkommende Indfødtes Gjenoptagelse i Undersaatsforholdet, som imidlertid efter den ærede Forfatters Mening først sker ved en Naturalisation, som gjør Vedkommende til Staatsangehöriger; men derved ogsaa gjør den forbeholdte Indfødsret fuldstændig overflødig. Altsaa er det givet, *at ifølge de Kielske Landsoverretsdommes Fortolkning af Fredstraktatens Artikel XIX 5te Stykke den deri forbeholdte Indfødsret ved Valg af fremmed Undersaatsforhold er uden nogensomhelst virkelig Betydning, Forbeholdet af den er aldeles meningsløs,* og altsaa var jeg i Henhold til den Opfattelse, som den ærede Forfatter, ved at medunderskrive Landsoverrettens Domme, selv udtrykkelig har vedkjendt sig, fuldt berettiget til at erklære Forbeholdet af Indfødsretten i Fredstraktatens Art. XIX 5te Stykke for helt og holdent „sinnlos", og overfor Forfatterens Protest S. 252 maa jeg derfor hævde: „Das harte Wort *war* begründet". Nu viser det sig imidlertid, at den ærede Forfatter dog har lært noget, skjønt meget lidt, af min Bog. Nu indrømmer han nemlig, at den forbeholdte Indfødsret i og for sig uden Forbindelse med Undersaats-

[1]) Sønderjydske Aarbøger 1902 S. 305, 306, 310—311.

forholdet kan have en vis Virkning og derigjennem formentlig ikke er bleven fuldstændig „sinnlos“.

Forfatteren desavouerer da den Kielske Landsoverrets Domme ved i Lighed med Hr. Regjeringsassessor P. v. Hedemann at falde tilbage paa Adgangen til Stifter og Klostre, henholdsvis i Hertugdømmerne og i Kongeriget, som skal kunne tilkomme de Indfødte, selv om de ikke ere Undersaatter samme Steds, og den Adgang bliver saaledes „ein erbärmlicher Nothbehelf“ til dog at faa en Smule Mening i Forbeholdet.

Denne Indrømmelse af den ærede Forfatter er nu i højeste Grad inkonsekvent. Jeg har ovenfor S. 107—108 dokumenteret, at Retten for de Indfødte til at være og blive i Landet ifølge Fdg. 15. Jan. 1776 § 9 og Pl. 5. Novbr. 1841 § 1 ogsaa kun er knyttet til Egenskaben som Indfødt uafhængig af Undersaatsforholdet. Denne Ret burde da den ærede Forfatter lige saavel indrømme de fra Undersaatsforholdet løste Indfødte. Den ærede Forfatter vil dog forsvare Sondringen S. 256 ved en Henvisning til, at der ved Adgangen til Stifter og Klostre ikke er Tale om en offentlig retlig Beføjelse, og at den derfor kan indrømmes, uden at Unsaatsforholdets Bevarelse er nødvendig til dette Øjemed.

Men hertil er mit Svar simpelthen det, at Fredstraktatens Art. XIX 5te Stykke ikke gør nogen Adskillelse i Henseende til Indigenatsrettens offentligretlige eller andre retlige Virkninger, og at derfor den af den ærede Forfatter gjorte Sondring er en ren ulovhjemlet Vilkaarlighed, der heller ikke kan forsvares ved, at en

Fastholden af de offentligretlige Virkningers Indtræden vilde være en statsretlig Umulighed, da denne den ærede Forfatters Paastand fyldestgjørende er gjendrevet i forrige Afsnit.

Men naar Forfatteren saa efter at være naaet til det anførte Resultat siger S. 256:

> „Immerhin mochte die Vergemeinschaftlichung der beiden Indigenate für die damals Lebenden vielleicht noch dazu dienen, dem dänischen Volk das Harte des Übergangs in die neuen Verhältnisse zu mildern,“

saa vil jeg for at kunne fortsætte en Drøftelse af det foreliggende Spørgsmaal med den ærede Forfatter ikke tage denne Udtalelse alvorlig; thi det vilde være en Haan mod det danske Folk for Alvor at paastaa, at det i et Forbehold af et saadant Indhold skulde kunne finde nogen Trøst for Tabet af det danske Slesvig. Og nogen fornuftig Mening faar det dog ikke selv efter denne den ærede Forfatters fra den Kielske Landsoverrets afvigende Fortolkning af Indfødsrettens Forbehold. Man maa nemlig lægge vel Mærke til, at Indfødsretten ifølge Art. XIX 5te Stykke udtrykkelig er forbeholdt *alle* de Personer baade i Hertugdømmerne og i Kongeriget, som vare i Besiddelse af den paa Afstaaelsens Tidspunkt.

Ifølge den ærede Forfatters nye Fortolkning kommer den imidlertid ikke en eneste Mandsperson tilgode; men kun *Fruer og Jomfruer;* hvorved yderligere ifølge Datidens Sprogbrug i dansk Ret i denne Sammenhæng kun forstaas adelige og dermed lige privilegerede Damer; jfr. Goos og Hansen: Staatsrecht des

Königreichs Dänemark S. 16, og indtil jeg overbevises om det modsatte, gaar jeg ud fra, at man i Hertugdømmerne har forstaaet Forskriften med samme Begrænsning. Falck: Schleswig Holsteinisches Privatrecht IV S. 145 omtaler vel, at ifølge Bestemmelsen i Indfødsrettens § 8 Adgangen til alle Stifter og Klostre skal være forbeholdt Indfødte, men denne Omtale er ikke korrekt, fordi den ikke nævner, at Indfødsrettens § 8 kun taler om Fruers og Jomfruers Adgang til Klostre og Stifter, saa at Forbeholdet kun gjælder Frue- og Jomfruklostre; og med Hensyn til saadanne omtaler han senere S. 243 kun, at det slesvig-holstenske Ridderskabs Medlemmer have Ret til at faa deres Døtre optaget i de fire adelige Klostre.

Men gaar man saa videre og spørger, hvorvidt Indfødsret er en Betingelse for Adgangen til disse Klostre, saa viser det sig, at dette netop ikke er Tilfældet, thi i Henseende til dem er Indfødsretten 15. Jan. 1776 § 8 forandret ved kgl. Resolution 9. Maj 1788, som Forfatteren har forbigaaet med fuldstændig Tavshed. Adgangen til at faa deres Døttre indskrevet i Klostrene i Hertugdømmerne er derefter endog forbeholdt: den Söhnen und Enkeln desjenigen von der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft, der sich ausserhalb Landes niedergelassen haben oder in der Folge niederlassen möchte."[1]) Herefter vilde altsaa Medlemmerne af det slesvig-holstenske Ridderskab, som ved Adskillelsen

---

[1]) Chronologische Sammlung der im Jahre 1788 ergangenen Verordnungen und Verfügungen für die Herzogthümer Schleswig und Holstein, die Herrschaft Pinneberg, Grafschaft Ranzau und Stadt Altona, S. 139.

maatte have været bosatte i Danmark og ikke have opteret for Hertugdømmerne og derved uden Forbeholdet vilde have mistet deres Indfødsret i dem, desuagtet have haft Adgang til at faa deres Døttre indskrevne i de adelige Frøkenklostre i Hertugdømmerne. Og at de paagældende Jomfruer ikke selv behøvede at have Indfødsret for at kunne indskrives, siges udtrykkelig i Slutningen af Resolutionen, hvori det hedder S. 140:

> „Übrigens erklären Wir zugleich, dass der Zugang vorgedachter adelicher Jungfrauen zu den Klöstern mit keinem Anspruche auf die Naturalisation verbunden sein solle."

Altsaa vilde Forbeholdet have været uden al Betydning for de muligvis ved Adskillelsen i Danmark bosatte Medlemmer af Ridderskabet og deres Døtre; men derimod have bevaret for Medlemmer af det slesvig-holstenske Ridderskab, forsaavidt de tillige vare af dansk Adel, Adgangen til at faa deres Døtre indskrevne i de danske Stifter og Klostre for adelige og dermed ligestillede Damer.

Man vilde tillægge den danske Regjering mindre Forstand, end tilladeligt er, hvis man vilde forudsætte, at den skulde have lagt Vægt paa at faa et Forbehold, der vilde have havt en saadan begrændset og derhos ensidig Virkning til Gunst for Hertugdømmerne, ind i Overenskomsten; thi det vilde have været om ikke „sinnlos", saa dog „unsinnig", set fra den danske Regjerings eget Standpunkt. Og man kan ikke herimod gjøre gjældende, at den ikke har gjort sig Forbeholdets Mening og Øjemed klar; thi de ovf. S. 111 flg. an-

førte Udtalelser vise, at det har været vel overvejet og Rækkevidden deraf beregnet paa i paakommende Tilfælde at skulle kunne komme *alle de dalevende Indfødte i begge de fremtidig adskilte Stater tilgode.*

Snarere kan man derimod, ifølge den i min Bog Side 49 anførte Udtalelse, antage, at den preussiske Regjering ikke har været paa det rene med, hvilken den egentlige Mening var med Forbeholdet og Rækkevidden deraf. Men saa maa den selv tage Skade for Hjemgjæld, hvis den ikke har set sig behørigt for, inden den godkjendte Overenskomsten; thi saameget er givet, at Forbeholdet kun faar en virkelig fornuftig med dets bogstavelige Ordlyd overensstemmende Mening, naar det forstaas paa en saadan Maade, at det kan blive et virkeligt Gode for alle Indfødte paa begge Sider af Grænsen; men det er kun muligt i Kraft af den danske Forstaaelse af Indfødsretten. Naar den ærede Forfatter endnu paa Afhandlingens sidste Side gjentager:

> „Was von dänischer Seite jetzt beansprucht wird, ist an sich als Vertragsansicht unglaubhaft und steht mit dem Wortlaut der Abrede in Widerspruch“,

saa er den sidste Paastand en haandgribelig Usandhed, og den første har jeg ovfr. gjendrevet ved S. 112 flg. at dokumentere den danske Regjerings Øjemed med Forbeholdets Vedføjelse. At den preussisk-østerrigske Regjering skulde have haft en anden Mening, eller hvilken Mening den overhovedet maatte have haft med samme, foreligger der aldeles intet om, og fra dens mulige afvigende Forstaaelse af Forbeholdet lader der sig derfor

aldeles ikke argumentere. Derfor maa Udtrykket Indfødsrets Forstaaelse efter almindelig dansk statsretlig Sprogbrug være afgjørende, og derfor er den danske Forstaaelse i Virkeligheden ogsaa den eneste mulige, fordi den er den eneste, der stemmer med Ordets almindelige Betydning i dansk Statsret, som den danske Regjering, efter hvad dens ovfr. Side 112 flg. anførte Udtalelser udvise, har haft for Øje, mod hvilken der endelig heller ikke er nedlagt nogetsomhelst Forbehold eller nogensomhelst Indsigelse fra de medkontraherende Staters Side. Derfor maa disse ogsaa nødvendigvis godkjende den Forstaaelse af Ordet Indfødsret, som almindelige Fortolkningsregler føre til, og derfor er det et aabenbart Brud paa den danske Stats og de danske Optanters Ret, naar de preussiske Domstole paa Grund af deres mangelfulde Kjendskab til det danske Monarkis Statsret, hvorom ogsaa den foreliggende Afhandling bærer fuldgyldigt Vidnesbyrd, ikke have evnet at erkjende denne Ordets rette Forstaaelse.

Slutningsbemærkning.

Til Belysning af andre urigtige Fortolkninger af Bestemmelserne i Fredstraktatens Artikel XIX, hvori de preussiske administrative Myndigheder og de preussiske Domstole have gjort sig skyldige, skal jeg henvise til de af den ærede Forfatter ikke angrebne og derfor her ikke omtalte Afsnit II (Option) og III (Reoption) af min Bog, omhandlende det nordslesvigske Optantspørgsmaal. Tillige skal jeg lejlighedsvis endnu engang her fremhæve den i IV Afsnit af min Bog fremstillede Kjendsgjerning, at den i Aabenraa

førte Slutningsprotokol, der tilsammen omfatter de af den preussike og danske Regjering vedtagne Grundsætninger for Behandlingen af de Værnepligtige, som ved den preussiske Armé's Mobilisering i Aaret 1870 ere gaaede over til Danmark, saavel som af de Personer, hvis Overgang var sket i Tidsrummet fra 1. Marts 1869 indtil hin Mobilisering fandt Sted, indeholder følgende Slutningsbestemmelse:

„Til Slutning henvise de preussiske Kommissærer til, at den anormale Tilstand, saaledes som den vil vise sig i Hertugdømmet Slesvigs Grænsekredse efter de udtraadte Værnepligtiges almindelige Tilbagevenden, og som i Modstrid med Statsinteresserne karakteriserer sig derved, at en uforholdsmæssig Andel af Befolkningen besidder Egenskaben af Udlændinge og er befriet for de dennesidige Undersaatters Forpligtelser, maa fjernes for Fremtiden, og at der i den Hensigt, eventuelt ad Lovgivningens Vej, maa drages Omsorg for, at de tilkommende Slægtled af denne Befolkning ved deres Fødsel i Indlandet under deres Forældres blivende Ophold i de dennesidige Stater erhverve en Egenskab af Indlændinge.

Heller ikke de danske Kommissærer ville miskjende de berørte mislige Omstændigheder og bemærke, at den for Danmark gjældende Indfødsret af 15. Jan. 1776 indeholder i § 9 den Bestemmelse, at de i Landet fødte Børn af de i Danmark boende Udlændinge skulle anses for Indfødte, naar de forblive i de derværende Stater.“

Den Grundsætning, hvorom man her var bleven enig, er imidlertid ikke bleven gjennemført fra preus-

sisk Side. Der gives derfor stadig i Nordslesvig en paa Grund af det ovenfor S. 110 omtalte Optantmageri i de sidste Aar betydelig forøget Mængde af hjemløse Optantbørn, hvis sørgelige Stilling og slette Behandling jeg har fremstillet i det sidste Afsnit af min Bog.

Under 12. Jan. 1907 er der nu afsluttet en ny Konvention mellem Preussen og Danmark vedrørende disse hjemløse Optantbørn.

Rettelse. Naar det ovenfor S. 15—16 er sagt, at Udtrykket „Indigenatrecht" ifølge Forfatterens egen Udtalelse ikke findes i Hertugdømmernes ældre Statsret, maa denne Udtalelse dog berigtiges derhen, at Udtrykket forekommer i Privilegiet for Universitetet i Kiel af 1666; jfr. denne Afhandlings tyske Udgave S. 18.

Redaktør J. Jessen.

Af H. L. Møller.

1. Slægt, Barndom og Ungdom.

Som sine nærmeste Forgængere i Rækken af de sønderjydske Førere var J. Jessen et ægte Skud af den danske Folkestamme; begge de Slægter, han var udgaaet fra, har dyb Rod i Nordslesvigs Jordbund. Hans Fædreneslægt hører hjemme i Tinglev Sogn, Oldefaderen var Skolelærer i Egernsund, Farfaderen Degn i Toftlund, Faderen Hans Møller Jessen (f. 1811, d. 1892), var ligeledes Skolelærer, først i Genner, siden i nogle og tredive Aar (indtil 1879) i Toghale, Møgeltønder Sogn; han var i andet Ægteskab gift med Ane Kjerstine Bundesen (f. 1821, d. 1898) af en gammel, sønderjydsk Bondeæt, hvis Mænd i 400 Aar havde siddet som Ejere paa den samme Gaard i Genner, Søn efter Fader.

Hans Møller Jessen havde faaet sin Uddannelse paa sin Landsmands, Sønderjyden Biskop P. O. Boisens Seminarium i Vesterborg paa Laaland, en Skole, som dengang stod i et vist Ry, men hvor Rationalismens Aand var raadende. Han var en selv-

stændig og kundskabsrig Mand med udprægede Anskuelser, der i flere Henseender gik paa tværs af Omgivelsernes. Hans Sindelag var demokratisk, og han roses for sin levende Retfærdighedsfølelse og stærke Fædrelandskærlighed. Trofasthed og Udholdenhed var Grundtræk i hans Karakter; hans første Hustrus Grav var paa Øster Løgum Kirkegaard, og mangen Eftermiddag efter endt Skoletid gik han paa sin Fod fra Toghale de 5 Mil tværs over Landet for at se til Graven og om Natten tilbage igen, saa at han var hjemme næste Morgen, naar Børnene kom i Skole.

Skolelærer Jessen var tidlig grebet af den folkelige Vækkelse i Sønderjylland; han holdt „Dannevirke" fra Bladets første Dag (1838), og han vandrede de 12 Mil fra sit Hjem til Skamlingsbanke for at overvære Festen den 4. Juli 1844, der blev ham et uforglemmeligt Minde. I Tiden mellem Krigene stod han stærkt paa „det slesvigske Standpunkt", som af Klogskabshensyn krævede Respekt for de nedarvede Forhold i Hertugdømmet og den største Varsomhed i Tilslutningen til Kongeriget. Efter Tronskiftet i 1863 var det hans Haab, at den ny Konge vilde nægte at stadfæste Novemberforfatningen, og da Budskabet kom, at Forfatningen var underskrevet, og at Danebrog i den Anledning vajede fra hvert Hus i Møgeltønder, udbrød han med Bitterhed: „De maa hellere hænge Sørgeflaget ud" [1]. Efter Adskillelsen fra Danmark holdt han paa, at Embedsmændene skulde aflægge Eden til de ny Magthavere; de maatte ikke i Nødens Stund svigte den Befolkning, de var kaldet til at støtte.

[1]) Nordslesvigsk Søndagsblad, 9. Sept. 1906.

Møgeltønder Sogn var indtil 1864 overvejende „kongerigsk“ og dannede paa Fastlandet den sydligste Spids af de nørrejydske Enklaver; Toghale By var „blandet“: fem Gaarde og tre Huse, derimellem Skolen, hørte til den kongerigske Del, een Gaard og fire Huse laa paa slesvigsk Grund. Egnens Folkesprog var dengang som nu rent dansk, men der var kun en Mil til den frisiske Sproggrænse. En Fjerdingvej fra Toghale ligger Landsbyen Gallehus, hvor Guldhornene var fundet.

Det næstyngste Barn i Skolelærer Jessens andet Ægteskab var Sønnen J e n s, som fødtes i Toghale Skole den 5. Februar 1854. Hans Moder skildres som „en inderlig, blid og kærlig Natur, med stærkt udviklet og dyb Følelse for alt, hvad der var dansk.“ Børnene fyldtes tidlig af Hjemmets Aand, og Faderens Indflydelse har altid kunnet kendes i Sønnernes Færd. Ingemanns og siden H. F. Ewalds Romaner var den bedste Læsning og jævnsides, hermed gik Kærligheden til den danske Sang; skønt hverken Kirken eller Hjemmet gav særlig religiøs Paavirkning, hørte dog Grundtvigs og Ingemanns Salmer til Børnenes kæreste aandelige Eje. — Den Dag, Jens Jessen fyldte sit tiende Aar, blev Danevirke rømmet, og nu fulgte Slag i Slag de tunge Begivenheder, der førte til Adskillelsen fra Danmark. Til disse alvorsfulde Oplevelser førtes Drengen i de følgende Aar stadig tilbage gennem Læsning af „Berlingske Tidende“ fra Krigsaaret; tillige dyrkede han særlig de ældste Aargange af „Dannevirke“ fra Folkevaarens første, friske Tid. De gamle Aviser var gemt paa Gæstekamret; Fade-

ren skøttede ikke om, at Drengen hang saa meget over dem, og Læsningen maatte derfor ofte ske i Smug. „Tit om Vinteren en Lørdag eller Søndag Eftermiddag sad Drengen paa en Dragkiste i dette Kammer, rystende af Kulde, og læste om de brave Stridsmænd fra Folkevækkelsens Tid. Stundom hørtes Fodtrin. I et Nu var Aviserne forsvundet paa Hylden. Faderen fandt Drengen isnende kold og jog ham ud at lege“[1]).

Tidlig vaktes Jens Jessens Lyst til selv at blive en „Ordets Ridder“. Hans yngste Broder mindes den Ytring af ham: „Naar jeg bliver stor, vil jeg være Redaktør. Saa vil jeg skrive en Avis, som de kloge og dannede vil være glade ved at læse, men som den jævne Mand ogsaa holder af. Jeg vil skrive Dansk saaledes, at alle forstaar det.“ Efter sin Konfirmation vilde han gerne have været Student, men Faderen ønskede ikke, at Sønnerne skulde stræbe højere, end han selv var naaet. Efter et Aars Tid at have været Hjælpelærer i Nabosognet Emmerlev gennemgik Jens Jessen derfor Tønder Seminariums danske Afdeling (1871—1874). Da han havde bestaaet Afgangsprøven, blev han Lærer ved den Privatskole, som F. Oehlerich (nu Redaktør af „Husmandsbladet“) siden 1873 ledede i Broager. Denne Gerning optog ham stærkt og blev ham meget kær: „han længtes om Lørdagen efter, at det skulde blive Mandag, og Skolen skulde begynde igen“. Men allerede dengang var hans Helbred ikke stærkt, og Skolearbejdet levnede ham ikke fornøden

---

[1]) Nordslesvigsk Søndagsblad, anf. Sted.

Tid til Selvudvikling. To Aar senere tog han derfor Plads som Huslærer hos Advokat Giessing i Tønder og levede nu tre lykkelige Aar i dette dannede Hjem, indtil det opløstes ved Husfaderens Død, og Sønnerne kom i dansk Latinskole.

Til sit 22. Aar havde J. Jessen ikke sat sin Fod i Kongeriget. I Sommeren 1876 besøgte han Industriudstillingen i Aarhus og rejste derfra over Frederikshavn til Gøteborg, — i hans skandinaviske Barndomsdrømme havde denne By staaet for ham som det forenede Nordens fremtidige Hovedstad. Først derfra kom han til København. Da han maatte forlade Advokat Giessings Hjem, drog han til Paris, hvor han i et Aars Tid studerede fransk Sprog, Literatur og Journalistik. Fra Frankrig gik han til Gøttingen, hvor han forberedte sig til Eksamen for Lærere ved Mellemskoler, som han saa tog i Kassel med Fransk og Engelsk til Hovedfag (December 1880).

Da han kom hjem, blev han Lærer ved „Haderslev By og Omegns Realskole“, en dansk Privatskole, hvis Forstander, Cand. theol. Søren Sørensen, dengang af Helbredshensyn søgte Præstekald i Kongeriget. Det var Tanken, at Jessen skulde overtage Skolens Ledelse efter ham. Imidlertid krævede Skolekollegiet i Haderslev, at han til det skulde indgive Ansøgning om at maatte overtage Skolen, men da han efterkom dette Forlangende, fik han et helt umotiveret Afslag, og da Cand. Sørensen snart efter fik Embede paa Laaland og forlod Byen, greb Skolekollegiet Lejligheden til straks at lukke Skolen (d. 13. Maj 1881).

Hermed var den første Kamp indledet mellem Jessen og de preussiske Myndigheder —; det skulde ikke blive den sidste. Han førte den med den Energi og Udholdenhed, der kom til at præge hele hans senere offentlige Liv. Han indankede sin Sag for Regeringen i Slesvig, men ogsaa den nægtede ham Bevillingen, da han ikke havde Rektoratseksamen, og man lod ham tillige forstaa, at han ikke vilde faa Lov at indstille sig til denne Eksamen, da den danske Realskole i Haderslev ikke var Regeringen behagelig. Jessen lod sin Ansøgning gaa videre til Kultusministeriet, men hentede sig der kun et nyt Afslag, „fordi han ikke havde den formelle Duelighed som Rektor eller i Mangel deraf paa anden Maade havde godtgjort sin materielle Duelighed“. Det hjalp ikke, at han i Smug tog Rektoratseksamen i Kassel (November 1881), thi da han atter henvendte sig til Ministeriet, lod man hans Andragende gaa tilbage til Skolekollegiet i Haderslev, men dette erklærede nu (1. Marts 1882), at Hovedvægten slet ikke laa paa Rektoratseksamen, men at Jessen „ifølge Udviklingsgang og hidtilværende Virksomhed ikke bød nogen Garanti for sin materielle Duelighed til Bestyrelse af Skolen og efter sin hidtilværende Holdning ikke lod vente nogen Opdragelse af Ungdommen i fædrelandsk Aand“. Der kunde efter Kollegiets Mening heller ikke paavises nogen Trang til den danske Realskoles vedblivende Bestaaen, da der var Læreanstalter nok i Byen (den danske Skole havde, da den blev lukket, 75 Elever, i den tyske Latinskoles Realklasse var der samtidig kun 15!). Den 12. Juni 1882 fik Jessen det

sidste Afslag fra Ministeriet uden anden Begrundelse end en Henvisning til Kollegiets Afgørelse. Dermed var Skolevejen lukket for ham, men tillige hans fremtidige Livsbane bestemt: 1. Juli samme Aar blev han Redaktør af „Flensborg Avis“.

— Havde Tyskerne dengang kunnet løfte Fremtidens Slør, vilde de maaske dog have foretrukket at lade Jessen sidde ved Skolen i Haderslev fremfor at indhøste de Beviser paa „hans materielle Duelighed“, han siden skulde give dem i saa rigt Maal.

2. „Flensborg Avis“.

Før 1864 udkom der i Flensborg intet dansk Blad. Hertugdømmet Slesvigs Hovedstad med sit overvejende trofaste Borgerskab maatte nøjes med „Flensburger Zeitung“, som Dr. Manicus ledede paa Tysk, men i dansk Aand. Da Udgiveren under den sidste Krig havde maattet forlade Landet, blev dette Blad spillet over paa tyske Hænder og udgik derpaa som „Flensburger Nachrichten“. I de første Aar efter Adskillelsen fra Danmark hindrede de ny Magthavere Udgivelsen af danske Blade, men med Indlemmelsen i Preussen blev denne Stats Presselov indført i Slesvig, og der blev saaledes Mulighed for, at danske Aviser atter kunde se Lyset. Man prøvede nu i Flensborg paa ny at udgive et lille Blad paa Tysk, men i dansk Aand, og fra 1. Januar 1869 udkom „Flensburger Anzeiger“, udgivet af Bogtrykker C. K. Thillerup. Dette Blad kunde imidlertid ikke faa Udbredelse i

Byens danske Opland, og fra 1. Oktober s. A. blev det derfor omdannet til et rent dansk Blad; fire af Byens Borgere stod som dets Udgivere: Fabrikant A. G. Freudenreich, Boghandler Gustav Johannsen, Overlærer Chr. F. Monrad og Bogtrykker Thillerup. C. A. Willemoes var dets første Redaktør, men han blev snart afløst af Gustav Johannsen. Det ny Blad fik under den fransk-tyske Krig 1870—1871 en ikke ringe Udbredelse; det havde da ca. 1800 Holdere, men siden gik Tallet ned til 800, og paa dette Punkt stod „Flensborg Avis“ endnu, da Jessen den 1. Juli 1882 navngav sig som dets Redaktør.

En brat Skæbnens Vending havde ført Jessen i en Alder af 28 Aar til det Maal, der havde staaet for ham som Dreng, da han sagde: „Naar jeg bliver stor, vil jeg være Redaktør“. Det skulde snart kendes, at Skæbnen her havde været den danske Sag god. Han var dog ingenlunde fremmed for Journalistik; allerede fra 1875 havde han skrevet Artikler til „Dannevirke“ og især til „Flensborg Avis“. Gustav Johannsen har sagt om de Bidrag, han modtog under Mærket „Svend Sønderjyde“ fra den unge Privatlærer i Broager, at de var meget velskrevne og nationale, men ofte maatte beskæres, „da han var saare ilter“[1]). Jessen havde tidlig lagt Vind paa at skrive et rent, klart og smukt Dansk; hans Stile paa Seminariet var ofte blevet forelæst som Mønstre for hele Klassen. Han havde dyrket Sønderjyllands Historie med det Maal for Øje: med Pen og med Mund at kunne for-

---

[1]) Sønderjydske Aarbøger. 1902, S. 112.

fægte Danskhedens Ret; i Historietimerne paa Seminariet var han altid paa Vagt mod Lærernes Fremstilling af det dansk-tyske Mellemværende, og en Dag havde han endog taget sig en saadan Dyst med Læreren, at denne til sidst tog Flugten ud af Klassen under Trusler mod sin dristige Elev[1].

Jessen gik til sin ny Gerning med grundig Viden om Sønderjyllands Historie og Politik og med omfattende Kendskab til nordisk og nyeuropæisk Aandsliv; men hans største Indskud var dog hans brændende Nidkærhed for Sandhed og Ret, hans faste Tro paa, at Livets stærkeste Magter stod paa hans Side i Kampen, hans redebonne Vilje til at lide og ofre alt for den Sag, han havde valgt at tjene. Vanskelighederne kunde taarne sig for hans Fod, men det kendtes snart i hans Gerning, at hvor der er Vilje, er der Vej.

Mellem de danske Blade i Nordslesvig har „Flensborg Avis" efter Forholdenes Natur den mest udsatte Post, lige i Grænsen for dansk Sprog og Sindelag. Den udgaar i en stærkt fortysket By, og dens nærmeste Opland er Egne, hvor der siden 1864 ikke har været givet dansk Skoleundervisning. Medens de danske Blade længere nordpaa kun har smaa, tyske Ravnekrogsaviser paa Siden ad sig, maa „Flensborg Avis" kappes med de store tyske Dagblade i sin egen By, der paa mange Maader støttes af Magthaverne; de kan leve højt paa officielle Kundgørelser, hvoraf det danske Blad ingen faar. — Til alt dette kom snart for Jessen den tyske Pressejustits, der Gang paa Gang,

---

[1]) Nordslesvigsk Søndagsblad, anf. Sted.

især i de første Aar, berøvede ham hans Frihed for lange Tider ad Gangen, ligesom den paaførte ham betydelige økonomiske Tab, og Fængselslivet satte hans Helbred paa Spil.

Imidlertid var der, kort før „Flensborg Avis“ skiftede Redaktør, sket noget, som fra første Færd gav Bladet under dets ny Ledelse en kendelig Medbør. Det var det mærkelige Udfald af Omvalget til den tyske Rigsdag i anden slesvigske Valgkreds d. 16. November 1881, da denne Kreds, for første Gang siden de nordslesvigske Kredses Omlægning i 1867, valgte en dansk Rigsdagsmand, Gustav Johannsen. Det var det første Fremstød, Danskheden siden Erobringen havde gjort mod Syd: alle Vegne, selv i det døde Angel, var danske Stemmer skudt op i Hundredvis, som af Jordens Skød. Flensborg By havde givet sin Yndling 2428 Stemmer mod 1434, i hele Kredsen var der paa den danske Kandidat faldet 6408 Stemmer mod 5576 paa den tyske. Ved dette uventede Held henvendtes det danske Folks Opmærksomhed igen paa det trofaste Flensborg; man saa med Glæde, at Hovedkvarteret i den nationale Kamp flyttedes sydpaa. Ører og Hjerter stod aabne for hvert nyt og godt Budskab, der kom fra den gamle By. Derved skaffedes der „Flensborg Avis“ en Betydning, Bladet ikke havde haft før.

Det stod klart for Jessen, at til at hævde og fæstne den nysvundne Stilling i disse Danskhedens yderste Egne, hvor Oplysning paa Modersmaalet var vanrøgtet baade i Kirke og Skole, og hvor al anden aandelig Tilførsel nordfra var vanskeliggjort af Magt-

haverne, kunde intet faa større Betydning end et godt, dansk Blad. „Ingen Hjælp er bedre end den, der kommer hver Dag“, skrev han engang[1]. „Kan vi opnaa, at saa godt som alle danske Folk hver Dag faar dansk Læsning til deres Hjem, og at den der modtages med Glæde, vil de fremmedes Anstrengelser for at udrydde Folkets Sprog være forgæves.“ Jessen lagde straks store, organisatoriske Evner for Dagen som Leder af „Flensborg Avis“, og Arbejdet for Bladets Udbredelse bragte snart kendeligt Udbytte. — Allerede efter 3 Fjerdingaars Forløb (31. Marts 1883) blev han selv Forlægger for og Udgiver af Bladet, og to Aar senere fik det sit eget Trykkeri. Samtidig blev „Vestslesvigs Tidende“ i Tønder, efter Overenskomst med Udgiveren, P. C. Skovrøy, slaaet sammen med „Flensborg Avis“, og tre Aar senere (1. December 1888) begyndte der at udkomme en Aflægger for Aabenraa („Aabenraa Avis“). Medens Hovedbladet voksede i Format, saa at det allerede 1888 havde naaet den Størrelse, det siden har haft, indrettedes der mindre Udgaver, der især var bestemt til at række den forkomne Danskhed i de mest udsatte Egne en hjælpende Haand. „Enhver ny Abonnent syd for Flensborg-Tønderlinien er os kærere end 10 eller 20 i Kongeriget“, skrev Jessen med Henblik paa Bladets Opgave i disse Egne. For disse mindre Udgaver bragte han ikke smaa økonomiske Ofre; havde de skullet bestaa alene, vilde de have medført et Tab af flere Tusinde Mark om Aaret. Adskillige Frieksemplarer udsendtes

---

[1]) „Fl. Av.“ 15. Aug. 1888.

men kun til Sognene syd for Afstemningsgrænsen 1867, og kun til saadanne Læsere, som selv bad derom, og som derfor kunde antages at sætte Pris paa et dansk Blad.

Ogsaa ad anden Vej har „Flensborg Avis“ udført et ikke ringe Oplysningsarbejde ved forskellige Tillæg, der Tid efter anden udsendtes med Bladet. Da Skoleforordningen af 1888 havde udelukket Undervisningen i Modersmaalet fra de nordslesvigske Skoler, fik saaledes alle Holderne „Flensborg Avises Sangbog for Børn“ og „Flensborg Avises Stavebog for Hjemmet“; den sidste lille Bog uddeltes ogsaa med de andre sønderjydske Blade. Ligeledes fulgte der ved Lejlighed med Bladet mindre Samlinger af dansk Literatur. — Det laa Jessen særlig paa Sinde at faa det indfødte, trofaste Borgerskab i Flensborg daglig i Tale. Dertil behøvedes der et dansksindet Blad paa Tysk, og han udgav i nogen Tid et saadant. „Flensburger Zeitung“, der naaede op til over 1200 betalende Holdere i selve Flensborg By. Dette var dog selvfølgelig langtfra tilstrækkeligt til at kunne bære et saadant Blad, og Jessen maatte lade det gaa ind: „den bitreste Draabe i „Flensborg Avis“es Bæger“.

I alle andre Henseender ledsagedes den rige Virksomhed derimod af uafbrudt Fremgang; 1889 var Oplaget af de forskellige Udgaver tilsammen ca. 4000, og siden er det vokset til ca. 9300. I de sløve Egne: Trekanten Flensborg-Tønder-Løgumkloster, læses der nu over ti Gange saa mange danske Blade som for 20 Aar siden; i det stærkt tyskplettede Tinglev Sogn læstes der dengang 12 Eksemplarer af „Flensborg

Avis“, men dette Tal er siden steget til 125. Længe har „Flensborg Avis“ været det mest udbredte Blad i Hertugdømmet Slesvig, uden at dets Udbredelse har været til Hinder for de andre danske Blades Fremgang, og saavidt vides, er der i Kongeriget kun to Provinsblade, der har et større Oplag. Alle disse Kendsgerninger taler visselig til Ære for Jessen som Bladleder og gør den Virksomhed, hvorved han gav det sydligste danske Blad Rang med de ypperste ikke alene i Danmark, men i hele det skandinaviske Norden, til et nationalt Storværk.

„Flensborg Avis“ vandt efterhaanden under Jessens Ledelse i Tusinder af danske Hjem, ogsaa i Kongeriget, en Autoritet, der nærmest kan lignes ved den, „Fædrelandet“ ejede i Plougs bedste Tid. I Kongeriget fik Bladet netop især Indgang i saadanne Kredse, hvor man efter Plougs Fratræden stærkest savnede hans Blad. Ligesom man tidligere blandt alle Aviser først greb efter „Fædrelandet“, hver Gang der var hændet noget betydningsfuldt i Nationens Liv, især naar en Sorg havde ramt Danmark, og Hjerterne fyldtes af Bekymring for Fremtiden, saaledes har i de sidste 20 Aar mange Danske helst tyet til „Flensborg Avis“, naar de i lignende Øjeblikke trængte til Trøst og Husvalelse. I dette Blad maatte alle Hensyn ige for det ene: Danmarks Ret og Ære; her var Haabet om Genforeningen mellem alle Danske den røde Traad, der snart aabenbart, snart lønligt slyngede sig gennem hvert eneste Nummer; alt Stof sigtedes og værdsattes efter den ene Maalestok: om det egnede sig til at udvikle og styrke en ren og kraftig, bevidst og modig

Nationalfølelse; her paataltes og tugtedes uden Menneskefrygt og Partihensyn al national Efterladenhed og Svaghed, alle Forsyndelser mod Folkets Hjertesag. Den Ensidighed i Bladets Ledelse, som dette medførte, tilgav man det gerne, fordi man aldrig fandt den i noget andet dansk Blad, og fordi det ejede saa mange andre udmærkede Egenskaber. Man glædede sig ved den skønsomme Røgt af Modersmaalet, der satte sit Præg paa Bladets hele Indhold, saa vel som over den Klarhed og Finhed, den Kraft og Myndighed, hvormed Sproget formede sig under Jessens Pen. Vendt imod Fjender raadede han over den kvasseste Spot og den mest bidende Ironi, men saa han mod Danmark, kunde han lægge den ømmeste Kærlighed, den højeste Patos i sin Stil. Man vil sent glemme Slutningen af Artiklen „et Land uden Navn", der blev skrevet, da de preussiske Domstole havde forbudt Brugen af Navnet „Sønderjylland" [1]): „Men der gives et Navn, som ikke er forbudt endnu, det er vort gamle Fædrelands dejlige Navn Danmark. Skal vor egen lille Landsdel være navnløs, saa kan vi endnu nævne Navnet paa vort Moderland. Hvilket Navn har en mere fast og fuld og fager Klang end Navnet Danmark. Saa være det herefter tifold velsignet, vor Sjæl skal klynge sig til det, vor Tunge skal prise det, ja, Ordet Danmark skal gemmes i vort Hjerte som en kostelig Perle." Ingen dansk Journalist i vore Dage har turdet hæve sig til en Patos som denne. Jessen kunde det, og over for ham forstummede Forargelsen.

---

[1]) „Fl. Av." 27. Novbr. 1895.

Som Dreng havde Jessen sat sig til Maal at kunne „skrive en Avis, som de kloge og dannede vil være glade for at læse, men som den jævne Mand ogsaa holder af“; han vilde „skrive Dansk saaledes, at alle forstaar det“. Det har for „Flensborg Avis“ været ikke den ringeste Ros, at Bladet har kunnet læses med lige Interesse af den københavnske Professor og af Husmanden paa den sønderjydske Hede. Betegnende for den Værdi, den daglige Læsning af Bladet har haft ogsaa for betydelige Mænd, er især de Ord, der er blevet sagt om Ernst Trier i Vallekilde: „Det er mærkeligt, saa god Besked den Mand veed om alt, hvad der foregaar i Verden, og han læser dog ikke andre Blade end „Flensborg Avis“. — Det Folk og det Sprog har ikke været brøstholdent, der i den sidste Slægt har haft dette Blad til Grænsevagt.

3. „Retsstandpunktet“.

Allerede i sin første Artikel som Redaktør af „Flensborg Avis“, den 1. Juli 1882, har Jessen lagt for Dagen et særdeles redeligt og ædrueligt Syn paa Danskhedens Stilling og Vilkaar i det erobrede Land. Han lægger ingenlunde Skjul paa de Vanskeligheder for Nationalitetens Bevarelse, som Fremmedherredømmet voldte, men han peger med Tillid paa de værdifulde Egenskaber hos Nordslesvigs danske Befolkning, som netop har udviklet sig under Tidernes Tryk: „En Fasthed og Udholdenhed, der i Længden vil gavne vor Sag langt mere end en øjeblikkelig, stærk Be-

gejstring og en opblussende, men kortvarig Harme". Det fremhæves i Artiklen, at nu — efter det østerrigske Afkald med Hensyn til § 5 i Pragfreden — gælder det om at holde ud i det lange Løb, og det betones, hvor nødvendigt det er, at Ungdommens Udvandring standses, og at den aftjener sin Værnepligt i den tyske Hær, ligesom det gøres gældende, at Befolkningen bør bruge sin Ret til at deltage i det kommunale Styre. Der pegedes endvidere paa de Vaaben, hvormed Danskheden skal værge sig mod Embedsstandens, Skolernes og Hærvæsenets Tryk: Kampen mod det fremmede avler Selvtugt, Sammenhold og Vilje til Selvhjælp; her som alle Vegne staar det i Menneskeaandens Magt at forvandle Hindringer til Betingelser. Gennem hele sit senere Arbejde skulde Jessen blive sit Folk en Læremester i denne Kunst.

„Flensborg Avis"s Standpunkt under den nationale Kamp i de 24 Aar, Bladet stod under Jessens Ledelse, har altid været det, han selv med Forkærlighed betegnede som „Retsstandpunktet". Ved enhver Lejlighed har han aabent og bestemt vedkendt sig Genforeningen med Danmark som Kampens Maal. Han yndede at føre dette Standpunkt tilbage til og sætte det i Forbindelse med det gamle saakaldte „slesvigske Standpunkt" fra Frederik VII.s Tid, saaledes som hans egen Fader havde forfægtet det. Herom skriver han[1]), at det vel paa en Maade er et tilbagelagt Trin, men dog ikke helt ligegyldigt

---

[1]) „Fl. Av." 3. Okt. 1894.

for Nutiden. „Det er Forudsætningen for den Uforkuethed, den Frejdighed, den Retsbevidsthed, det Mod, det Haab og den Besindighed, hvormed den danske Befolkning efter 1864 optog Kampen mod Tyskheden. Havde den før Krigen ikke været fuldt med i den kongerigske Begejstring og Sejrstryghed, men snarere følt Tvivl og Bekymringer, saa blev den efter Ulykken ikke saa nedslaaet, ikke sløv og fortvivlet. Det „slesvigske Standpunkt" med sin Fastholden ved det gamle, sin Agtelse for det overleverede, udviklede sig under det tyske Fremmedherredømme til et fast Retsstandpunkt, der hævder Danskheden, ikke alene fordi det er naturligt, og fordi det stemmer med Folkets Vilje, men ogsaa fordi vi har Ret til at være danske, har et folkeligt, nationalt Grundlag, en historisk Adkomst og ved § 5 traktatlige Rettigheder, der ikke kan udslettes, før vi selv giver Afkald derpaa."

Jessen miskendte ingenlunde Betydningen af Overenskomsten af 11. Oktober 1878, hvorved Østerrig udstedte sit bekendte Afkald med Hensyn til Pragfredens § 5 og han udtalte sig altid med Varsomhed om Danmarks Ret ifl. denne Traktat; men han hævdede tillige med Styrke, at Paragraffen desuagtet var lige lyslevende. Derfor hilste han det med Glæde, da Junggreen begyndte sin Virksomhed i den tyske Rigsdag med at kræve Opfyldelsen af § 5 (28. November 1884). „Artikel 5 er en god gammel bekendt, man har savnet ham i adskillige Aar. Nu optræder han lyslevende i den tyske Rigsdag, og hele Verden faar at høre, at han endnu har et Ord at give med i Laget.

Alle trofaste Nordslesvigere vil hilse ham velkommen [1]).“ Det Synspunkt, Jessen hævdede med Hensyn til denne Paragraf, udformer han i samme Artikel paa en Maade, som han altid senere fastholdt. „Hvis der i Pragfreden var blevet fastsat, at Nordslesvig af Preussen skulde have udbetalt en Krigsskadeserstatning for 1864, saa havde den preussiske Regering derved paataget sig en Forpligtelse, som ingen kunde fritage den for at opfylde. Hvad vilde man have sagt, om Østerrig en halv Snes Aar efter eller senere kom og sagde, at det ikke brød sig om, at Nordslesvigerne fik deres Tilgodehavende? Mon noget Menneske vilde paastaa, at Østerrig kunde løse Preussen fra en traktatlig Forpligtelse over for dets egne Undersaatter? Men Nordslesvigerne fik i Pragtraktaten meget mere end Tilsagn om en Pengesum; de fik Løfte om at kunne vende tilbage til deres gamle, elskede Fædreland. I Pragtraktaten fik Nordslesvigerne en lovlig Ret. Kunde maaske en udenlandsk Magt senere gaa hen og berøve dem den?“ — „Vort Hovedvaaben i den politiske Kamp er Pragfredens Art. V. . . . I Aaret 1878 har Østerrig givet Afkald paa sin Ret til i et givet Øjeblik at kunne kræve § V opfyldt. Denne Ret eksisterer altsaa blot for Danmark og for os Nordslesvigere. Denne i en lovlig Traktat fastsatte Ret kan vi naturligvis kun give Afkald paa gennem selve den Afstemning, som deri er foreskrevet [2]).“

Denne strenge Fastholden af Retsstandpunktet

---

[1]) „Fl. Av.“ 2. Decbr. 1884.
[2]) „Fl. Av.“ 3. August 1889.

havde for Jessen sit Værd ikke alene med Hensyn til det egentlige Maal for den nationale Kamp: Genforeningen med Moderlandet, men lige saa fuldt for Hævdelsen af den nationale Stilling i Slesvig, saa længe Kampen varede. Han var ingenlunde blind for de Indvendinger, der kunde gøres og er blevet gjort mod den ensidige Fremhævelse af den historiske og traktatlige Ret, men han savnede ikke Grunde at imødegaa disse Indvendinger med. „Lige saa vist det er, at der i Drøftelse og indre Liv helst skal være Udvikling og Fart, lige saa vist er det, at man i en udadgaaende Virksomhed helst skal holde paa sine ejendommelige Fordele, sine tilvante Fremgangsmaader. Saa længe man kæmper, skal man hverken skifte Uniform eller Vaaben eller Taktik .... Vi har udadtil to Arbejdsmarker. Paa den ene Side gælder det at overbevise Hjemmetyskerne om deres Vejs Vildfarelser, paa den anden Side maa vi arbejde os sydpaa, syd for den tidligere Afstemningsgrænse, i Steden for at lade os trænge nordpaa.“ Og her er det efter Jessens Mening mindre virkningsfuldt at tale om de danske Nordslesvigeres nationale Vilje (Selvbestemmelsesretten) alene; den deler de andre ikke. „Men kan man træde op med gode Grunde over for Modstandernes underfundige og usande Paastande om, at de har Retten og Sandheden paa deres Side, kan man rive denne Løgnevæv itu som et Edderkoppespind, saa tændes Harmens Lue i mange rettænkende Hjerter, unge og gamle; der fostres til bedste for vor Sag den Agtelse, som er Moder til Kærligheden, den første Kærlighed med al sin Friskhed og Styrke. Og denne

Kærlighed virker frigørende og løftende paa os andre. Den kan for os være en Foryngelsens Kilde, saa vi ikke trænger til skiftende Standpunkter for at føle os midt i Udviklingen. Det gamle Retfærdighedens Stade bliver bestandig nyt for os, fordi det er nyt for dem, vi har vundet. — Dette er ikke en skøn Indbildning. Baade oppe i Nordslesvig og hernede ved Sproggrænsen har det i mange Tilfælde vist sig, at vor Sag havde dragende Evne til at vinde Venner i Modstandernes Lejr. Spurgte man dem: Hvad var det, som drog Jer? saa svarede de i ni Tilfælde af ti: Vi saa, at det var ikke sandt, hvad man havde indbildt os, at Tyskerne havde Ret og Danskerne Uret. — Vi foragter ikke alle de andre Vaaben i Kampen, gøre Brug af dem alle. Men vort Hovedvaaben bliver det gamle: Retten og Sandheden. Saa længe Arbejdsmarken ligger stor og rig foran os, bør der ikke ske nogen Slingring i vore Rækker; støt og fast maa vi gaa fremad med det gamle Løsen: Vi har Ret, vi har tre Gange Ret"[1]) (den folkelige, historiske og traktatlige Ret).

Naar Jessen i Kampen mod Tyskheden saa afgjort foretrak „den offensive Krigsførelse" for den rent defensive Taktik, saa hang dette sammen med hans stærke Tro paa den danske Aands Magt til baade at vække af Dvale den sløve Befolkning i Mellemslesvig og vinde den hjemmetyske Ungdom tilbage for den nationale Sag. Paa den udsatte Post skærpedes hans Blik for Faren ved, at den truede Fir-

[1]) „Fl. Av." 3. Januar 1894.

kant: Flensborg—Tønder—Løgumkloster—Aabenraa gik tabt for Danskheden. Det kunde da komme dertil, at der ikke længere var nogen geografisk Sammenhæng mellem de øvrige danske Landsdele: Haderslev Amt paa den ene Side, Als-Sundved paa den anden. Og hvorledes skulde det da gaa denne sidste Egn? Stillingen i den truede Firkant viser, at det danske Folkesprog alene ikke er tilstrækkeligt til at bevare det danske Sindelag; det sidste er helt udslukt i adskillige Hedesogne, hvor Modersmaalet endnu er Dansk. Omvendt haves der ogsaa, især i Flensborg By, Vidnesbyrd om, at Retsfølelsen og Troskaben mod Fortiden kan være stærke nok til at bevare Troskaben mod Danmark, selv hvor det danske Sprog er gaaet i Glemme. Paa Grundlag af denne Erfaring hævdede Jessen stærkt, at „hvor meget man end kan og maa mene, at Kærligheden til det danske Tungemaal er det bedste Rygstød ogsaa i vor politiske Kamp, saa er det dog givet, at Sansen for Sproget ikke kan bruges som Dækskjold i Kampen mod Syd. Det er tværtimod det danske Sindelag, der efterhaanden skal genføde og fostre Kærligheden til Modersmaalet“.[1]) De trofaste, plattysktalende Flensborgere var efter Jessens Mening paalideligere Tropper end de sløve Hedebønder med jydsk Maal. „Det er derfor, vi bestandig fæster Øjet paa, hvad der kan vinde ny Tilhængere for vor Sag, hvorfor vi fremhæver ikke alene det sproglig-nationale, men ogsaa det historisk-folkelige og det rent politiske, samt det, der ofte først og frem-

---

[1]) „Fl. Av.“ 28. Juni 1893.

mest afgør Ungdommens Valg af politisk Sindelag: Retsgrundlaget."[1]) „Kongerigske Venner af den danske Sag i Slesvig kan ofte ikke forstaa, hvorfor vi endnu taler om Retsstandpunktet, om Slesvigholstenernes Forsyndelser og imod de gamle Løgnehistorier om Danmarks Uret mod Hertugdømmerne. De veed nemlig ikke, at saa godt som den eneste tyske Angel, unge danske Fiske bider paa, er Løgnen om Danmarks Uret og Tyskernes Ret."[2])

At Jessen ved hele sin Maade at føre Kampen paa maatte udæske Tyskerne stærkere, end nogen anden af de danske Førere gjorde, stod ham altid klart, men han fortrød det ikke. Naar man spurgte: „om det ikke undertiden har gjort Skade, om det ikke ofte har ægget Fjenden og derved drevet ham til Ting, der ellers kunde være usket", saa vilde han ingenlunde fragaa dette. „Men ligesom det giver sig af sig selv, at en Danskhed uden Livstegn ikke af den Grund bør foretrækkes: at den ikke vækker den slummrende Modstand, saaledes tør det vel ogsaa siges, at det er nødvendigt, at Danskheden hævdes med Aabenhed, med Frimodighed, med nogen Dristighed. Det har altid været saaledes, at som Trællekaar let giver Trællesind, saa kan en Slægt, hvis Folkeliv kues i Væksten, let blive aandelig lavstammet, forknyt, hjælpeløs. Naar Modet er tabt, er alt tabt. Det turde være en af den danske Presses Hovedopgaver at holde Mo-

[1]) „Fl. Av." 2. Okt. 1897.
[2]) „Fl. Av." 21. Nov. 1900.

det og Selvfølelsen oppe.“ [1]) — At der var Styrke og Alvor i denne Tankegang, viste Jessen til fulde ved de fire Aar af sit Liv, han tilbragte i preussiske Fængsler. Mangen Gang blev han udefra tilskyndet til at opgive sin farlige Post, men han vedblev at være døv for slige Røster; det vilde have været et Forræderi mod den Sag, der for ham var den helligste, og som det var hans Livs Ære og Stolthed at tjene og lide for.

4. Rigsdagsmand for første slesvigske Valgkreds.

Først i Slutningen af 80erne begyndte Redaktør Jessen at træde frem som Taler og Foredragsholder; han havde længe holdt sig tilbage fra en saadan Virksomhed, da han mente, han ikke ret egnede sig derfor. Efterhaanden kom han dog ogsaa paa dette Omraade frem i første Række, og under Valgkampen 1898 udførte han et stort og udmærket Agitationsarbejde. Han var selv opstillet som dansk Kandidat i 4. Kreds, men hans Hovedvirksomhed faldt dog i 1. og 2. Kreds, thi Gustav Johannsen var syg og kunde ikke selv optræde ved Møderne. Jessen holdt en Mængde Møder overalt i Nordslesvig, ogsaa i Flensborg og de sydligste danske Landsogne, og havde utvivlsomt en ikke ringe Del af Æren for det gode Udfald af dette Valg, der viste en Fremgang for det danske Stemmetal i alle tre Kredse fra 14,143 til 15,306. Han var hermed traadt frem i første Række

---

[1]) „Fl. Av.“ 30. Okt. 1899.

af de Mænd, blandt hvem Gustav Johannsens Efterfølger som Medlem af den tyske Rigsdag maatte søges. Allerede længe forinden havde der været Tale om Jessen som Valgkandidat; da Junggreen kort før sin Død havde besluttet at nedlægge sit Rigsdagsmandat, var det hans Tanke at sammenkalde Vælgermøder og der foreslaa Jessen til sin Eftermand, thi han troede ikke, at Gustav Johannsens Valg, paa Grund af dennes Stilling til Spørgsmaalet om Edsaflæggelsen, vilde kunne gennemføres i 1. Kreds. Jessen erkendte dog, at Johannsen havde større Forudsætninger for at kunne gøre Fyldest i denne Stilling, og ydede ham baade ved Valget 1886 og altid senere loyal Støtte. Klogskab, Værdighed og Takt var de Egenskaber, der efter Jessens Mening først og fremmest maatte kræves af de danske Repræsentanter i Berlin, og det var netop i disse Henseender, Gustav Johannsen udmærkede sig i saa høj Grad. Positive Resultater af Betydning burde man derimod ikke vente af den nordslesvigske Rigsdagsmands Optræden i den tyske Rigsdag. „I Almindelighed kan der af de danske Talsmænds Politik i Berlin ikke ventes andet, end at de holder Spørgsmaalet aabent uden at ødelægge noget.“ — „Vi kan minde om vor Tilværelse og engang i Ny og Næ, tilmed vanskeligt nok, faa Lejlighed til at paatale de Overgreb, vi mener os udsatte for. Det er ikke meget. Der kan komme parlamentariske Afstemninger, som det ikke helt er uden Betydning at deltage i, og der kan være Tilfælde, hvor vi kan virke underhaanden. Men store Forhaabninger

tør vi vel ikke nære."[1]) Med denne Udsigt maatte de danske Vælgere give sig tilfreds, og det var Jessens Overbevisning, at Vælgerne var modne nok til at indse dette. „Holdes Forventningerne nede paa dette Punkt, og kræves der intet i Retning af politiske Makinationer og Eksperimenter, saa vil der ikke let komme Utaalmodighed, Skuffelse og Slappelse. Vi har en udmærket Befolkning, og den vil være tilfreds, naar vi holder Standpunktet rent og klart, uden Tilsløring og uden Udæskning. Gaar vi alle saaledes den lige Vej, saa svigter Befolkningen ikke."[2])

En Forhandlingspolitik over for Tyskerne, hvorved der fra dansk Side skulde gives „noget for noget", troede Jessen ikke paa. Den eneste Indrømmelse, den danske Befolkning kunde gøre, og som vilde have nogen Værd for Tyskerne, maatte jo være Anerkendelsen af Tilhørsforholdet til det tyske Rige som noget endeligt og uigenkaldeligt, men dette: at opgive Haabet om Genforeningen med Danmark og Selvbestemmelsesretten ifølge § 5, vilde efter Jessens Overbevisning være det samme som at bryde Hjertebladet af det danske Folkeliv i Sønderjylland. Det vilde være Begyndelsen til et Skyggeliv, efterfulgt af en uhæderlig Straadød. „Uden det Hold og den Styrkelse, som Haabet om Genforeningen giver, vilde vi staa næsten magtesløse over for Paavirkning af alle det tyske Riges Magt- og Kulturmidler. Den tiltalende Udsigt, man byder os, er en lempelig fremskridende Tilintet-

---

1) Valgtaler 1902, S. 7.
2) „Fl. Av." 26. Nov. 1903.

gørelse som Folk, en hemmelig Hensygnen, en taalelig Tæring, en stilfærdig Svindsot.“ [1]) Elsassernes og Polakkernes Eksempel skulde ikke friste til Efterfølgelse; begge disse Befolkninger var slaaet ind paa Forhandlings- og Forsoningspolitikkens Veje uden at høste en eneste virkelig Fordel deraf, skønt de havde stemt for tyske Militærbevillinger o. s. v. „Man vil paastaa, at med nogen Forsonlighed havde vi kunnet undgaa Sprogforordningen af 1888. Men hvorledes er det da gaaet de forsonlige Polakker? Har de beholdt det polske Sprog i Skolerne? Skønt de staar med den mægtige katolske Kirke i Ryggen, bliver endog deres Religionsundervisning fortysket. Og Elsas-Lotringerne, der holder sig saa stille og ter sig saa fredelige, skønt de har den Afstivning, som den mægtige Nabostat kan give, dem lader man for hele Europas Øjne sidde paa en og tredivte Aar under Diktaturet, under en vedvarende Belejringstilstand. — — Lad os da ikke lege Skjul med vore Ønsker. Lad os ikke fremhykle noget, vi ikke mener. Vi har ikke ringeste Grund til at fravige vort gamle Standpunkt, vort lovlige Fodfæste i § 5. Derfor hævder vi vedblivende:

„Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi vil behandles som Danske efter Folkerettens Forskrifter.“ [2])

Paa dette Program blev Jessen ved Udfyldnings, valget den 8. Marts 1902 efter Gustav Johannsens Død valgt til hans Efterfølger som Rigsdagsmand for

---

[1]) Valgtaler 1902, S. 2.
[2]) Valgtaler 1802, S. 3.

første slesvigske Valgkreds. Han havde forinden ført en beundringsværdig Valgkamp, hvorom de ypperlige „Valgtaler 1902“ endnu vidner, og han naaede omtrent det samme Stemmetal, som Johannsen havde faaet ved det gode Valg 1898: 10058 mod 10431; Nedgangen skyldtes Optantlaveriet, som i Mellemtiden havde berøvet Danskheden over 1000 Stemmer, men den opvejedes til Dels igen ved de almindelige Valg den 16. Juni 1903, da Jessen genvalgtes med 10272 Stemmer. Den Dag, han første Gang mødte i den tyske Rigsdag, den 15. April 1902, var der netop gaaet 35 Aar, siden Kryger og Ahlmann havde fremsat den Udtalelse om Nordslesvigernes Ret, hvis berømte Slutningsord Jessen har benyttet i det ovenanførte Brudstykke af sin allerførste Valgtale.

Utvivlsomt fattedes der den ny Rigsdagsmand en Del af de Egenskaber, der havde skaffet Gustav Johannsen hans fremragende Stilling og Popularitet i de berlinske Parlamenter; han ejede ikke det brede Lune og det lyse, vennesæle Sind, der havde vundet hans Forgænger Venner i alle politiske Lejre. I Sammenligning med Johannsen kunde Jessen være stejl, formel og tilbageholdende i Omgang med alle, der ikke stod ham personlig nær. Derfor var der dem, som frygtede for, at han i den tyske Rigsdag vilde blive en ensom Mand, men denne Frygt viste sig straks ugrundet. Han blev hørt med Opmærksomhed fra den første Gang, han tog Ordet under Forhandlingerne, og han fik snart en Skare Venner inden for den samme Kreds, hvor hans Forgænger altid havde været en velkommen Gæst: de frisindede

Partier. At han her vandt mange Hjerter og blev værdsat højt, fremgik paa den smukkeste Maade af den Deltagelse, der fra denne Side vistes ham under hans sidste Sygdom i Berlin, og af de mangfoldige Tilkendegivelser, som hans paarørende efter hans Død modtog fra tyske Rigsdagsmænd.

I sin parlamentariske Optræden begrænsede Jessen sig nøje til den Opgave: at være de danske Slesvigeres Talsmand over for Magthavernes Vold og Overgreb; i den almindelige tyske Indenrigspolitik blandede han sig aldrig. Han fik jævnlig Lejlighed til at omtale de tyske Politiforfølgelser mod den danske Befolkning, Krænkelserne af Foreningsretten, Forbuddene mod de danske Sange, Optantlaveriet og Valgtrykket. Forhandlingen om „Huset Holstens“ Rettigheder gav ham den 8. Marts 1903 Lejlighed til at aflægge et kraftigt Vidnesbyrd om Slesvigs oprindelige Danskhed og den nordslesvigske Befolknings Sindelag. „Holsten gav sig for 400 Aar siden frivilligt ind i Forbindelsen med Danmark, men med Slesvig var det saaledes: Danmark var alle Slesvigeres 1000-aarige Fædreland, og Slesvig er blevet adskilt fra Danmark mod Flertallet af sine Beboeres Vilje.“ En smuk, lille Sejr vandt Jessen i samme Rigsdagssamling, da han hjemmefra havde faaet Underretning om, at der i hans Fraværelse ifølge Beslutning af Amtsretten i Flensborg havde fundet en Husundersøgelse Sted i Bladets Kontor og Trykkeri. En saadan Undersøgelse mod en Rigsdagsmand er ulovlig, saa længe Rigsdagen er samlet, og dette ønskede Jessen straks at faa fastslaaet ved et Skridt fra Rigsdagens Side. Han samlede paa staaende Fod

de 15 Underskrifter, der behøvedes for at faa stillet et Andragende til Rigskansleren om at sørge for, at den indledede Undersøgelse straks standsedes; blandt Underskrifterne fandtes ikke alene de frisindede Førere, men ogsaa Centrumsmænd og Nationalliberale. Andragendet kom til Forhandling i det følgende Møde og blev enstemmigt vedtaget efter Anbefalinger fra flere Sider, hvorved Amtsrettens Fremfærd uimodsagt betegnedes som en flagrant Krænkelse af Rigsforfatningen.

Under den sidste Rigsdagssamling, hvori Jessen deltog, 1905—06, var hans Sundhed allerede stærkt nedbrudt af den Sygdom, der skulde volde hans Død. Alligevel fik han Lejlighed til et Par Gange at henlede Opmærksomheden paa nordslesvigske Forhold. Saaledes formaaede han de tre andre slesvigske Rigsdagsmænd til sammen med ham at stille et Andragende om, at Veteraner i Slesvig, Holsten og Lauenburg, som havde deltaget paa dansk Side i Krigene 1848—50 og 1864, skulde have Del i en paatænkt almindelig Hædersgave til gamle Krigere — et Andragende, der synes nu at skulle bære Frugt. Den 14. Marts 1906 holdt han sin sidste Rigsdagstale; Forhandlingerne drejede sig om et privat Lovforslag, der gik ud paa at begrænse de tyske Straffebestemmelser for „Ophidselse af forskellige Folkeklasser mod hinanden“. Han nævnede Eksempler paa, hvad Tyskerne i hans Hjemstavn tillod sig af Nidviser mod Danmark, som gik upaatalte hen, og som Modstykke hertil anførte han Steder af Brorsons og Oehlenschlægers Salmer, hvilke af en tysk „sagkyndig“ var betegnet

som ophidsende. Disse Steder anførte han paa Dansk, inden han gengav dem paa Tysk.

„Trange Tider langsomt skrider,
langsomt skrider, det har den Art.“

„Lær mig, du lette Sommerfugl,
at sønderbryde tunge Skjul,
som her min Frihed tvinger.“

„Det er nok første Gang, der har lydt Dansk i den tyske Rigsdag“, sagde han til de Venner, der flokkedes om ham for at trykke hans Haand, da han havde forladt Talerstolen.

Særlig Betydning fik Jessens sidste Ophold i Berlin ved de Forhandlinger om Optantspørgsmaalets Løsning, som Repræsentanter for den tyske Rigsregering da indledede med ham. Han havde allerede før et Par Gange i Rigsdagen fremdraget de paagældende Bestemmelser baade i Wienerfreden og Aabenraakonventionen og især søgt at paavise, at de tyske Myndigheder ikke forstod den danske Indfødsret. I December 1905, da han var i det preussiske Indenrigsministerium for at faa de Vanskeligheder fjernet, der var blevet rejst mod Opstillingen af Mindesmærket paa Gustav Johannsens Grav, ytrede han, at naar Rigskanslerens og det udenrigske Budget kom til Behandling i Rigsdagen, vilde han paa ny bringe Spørgsmaalet frem og paavise de Uoverensstemmelser, der var mellem de officielle tyske Udtalelser om Optantsagen under Kejserbesøget i København i Sommeren 1905 og Myndighedernes fortsatte Praksis i Nordslesvig.

I Februar 1906 fik Jessen derpaa gennem den frisindede Fører, Dr. Müller-Sagan, en Hilsen fra Chefen for Rigskancelliet, Gehejmeraad Löbell, om han

forud vilde underrette ham om Indholdet af den paatænkte Tale. Jessen opfyldte foreløbig denne Anmodning i et kort Brev, men tilskrev senere Löbell, om han ønskede en Samtale. Löbell erklærede sig rede hertil, og samtidig modtog Jessen fra Gehejmelegationsraad v. Kries, Referent for de danske Sager i det tyske Udenrigsministerium, et Brev om, at denne havde Fuldmagt til at optage en Protokol over alle Jessens Besværinger, og at Understatssekretær, Dr. v. Mühlberg, var villig til mundtlig at drøfte Spørgsmaalet med ham. Den 3. og 4. April fandt disse Samtaler Sted, og under den sidste bad Dr. v. Mühlberg paa Rigskanslerens Vegne Jessen ikke at tale om Optantsagen, eftersom dette kunde blive til Skade for Underhandlinger, der var i Gang. Da Jessen tilkendegav, at han ikke vilde nøjes med tidligere halve Løfter, gaves der ham i Rigskanslerens Navn det udtrykkelige Tilsagn, at der nu skulde gøres Ende paa Optantsagen, derom var Kejser og Kansler enige. Den næste Dag, den 5. April, var det, at Fyrst Bülow besvimede under Rigsdagens Møde, og da det viste sig, at Kanslerens Sygdom vilde blive af langvarig Natur, opstod der hos Jessen den Frygt, at Forhandlingerne om Optantsagen atter skulde gaa i Staa, — en Frygt, der øgedes ved en Samtale, han den 22. April havde i Slesvig med Overpræsident v. Wilmowski. Han søgte da paa ny Understatssekretær v. Mühlberg i Berlin og modtog af denne en bestemt Forsikring om, at Kanslerens Sygdom ikke havde hidført nogen Forandring i Stillingen. Jessen udtalte ved denne Lejlighed som sin Opfattelse af de Meddelelser, der var blevet givet ham, at Optantsagen

efterhaanden skulde blive ordnet fuldstændigt, uden „Gesinnungsriecherei“ og Demoralisation af Befolkningen. Understatssekretæren bekræftede i Rigskanslerens Navn i et og alt Rigtigheden af denne Opfattelse.

Med dette betydningsfulde Resultat afsluttedes Jessens Rigsdagsvirksomhed. Han havde naaet det uden i nogen Maade at være gaaet paa Akkord med sine politiske Grundsætninger. Havde han oplevet Konventionen af 11. Januar 1907, vilde han deri kun have set Opfyldelsen af en Del af de Tilsagn, der var givet ham: disse omfattede ogsaa Ordningen af de egentlige Optanters Forhold, som endnu staar hen i det uvisse.

5. Død og Eftermæle.

Under sit sidste Ophold i Berlin maatte Jessen lade sig indlægge paa en Klinik for Mavesygdomme. Lægeundersøgelsen gav intet sikkert Resultat, men der indtraadte en foreløbig Bedring, og i Juni kunde han vende tilbage til sit Sommerhjem ved Flensborg Fjord. Efter Opfordring af en Ven i Kongeriget tog han kort efter til Badestedet Ronneby i Bleking. Her fastslog Badets Overlæge, at han havde Galdesten, og tilraadede en hurtig Operation. Denne foretoges af Professor Rovsing paa Klinikken i Rosenvænget i København den 11. Juli; i de nærmeste Dage derefter syntes Helbredelse mulig, men de aldrig hvilende Kampes Møje og Besvær, der ingensinde havde kuet hans Mod, havde omsider brudt hans Livskraft, og den 22. Juli døde han. I Stilhed førtes hans Kiste bort fra Danmarks Hovedstad, i Stilhed sænkedes han i Graven

paa Flensborg ny Kirkegaard; saaledes havde han selv villet det.

Hans Hustru, Marie Fibiger, til hvem han i 1887 viedes af C. Hostrup i Vartov Kirke i København, har paataget sig at løfte hans nærmeste Arv: Udgivelsen af „Flensborg Avis“; hun støttes herved af en udmærket Stab af Medarbejdere, uddannede i Jessens strenge Skole. Som Fru Jessen har delt gode og onde Kaar med sin Husbond og altid har støttet ham til at holde ud paa sin Post, selv naar alle andre tilskyndede ham til at vige, saaledes vil alle „Flensborg Avis“es Venner haabe, at ogsaa under hendes Ledelse Bladet længe maa staa „som et levende Vidnesbyrd om, at Danskheden trods al Trængsel ikke saa let siger Farvel til Byen Flensborg og Landet hernede.“[1])

„Heller Vogter ved et Led
midt i Kampens Røre,
end et Skyggeliv i Fred
kejserligt at føre.“

Disse Linier af Grundtvig, der staar som Motto over en af Jessens Artikler, kunde danne Motto for hele hans Liv. Som Leddets Vogter stod han for det danske Folks Bevidsthed; midt i Kampens Røre var hans Plads; at frelse den danske Folkestamme i Sønderjylland fra et Skyggeliv i Fred var hans Gernings Maal. Hans Stolthed var det, at hans Fane endnu ved hans Død vajede der, hvor han havde plantet den i Ungdommens Dage. Han yndede med en gammel

---

[1]) Jessen i Artiklen ved Bladets 25 Aars Jubilæum, den 3. Oktober 1894.

Tydning at betegne Løverne i det danske Vaaben som Billeder paa Styrke, Mod og Troskab; de to Løver, der var tilbage i Slesvigs Skjold, var da Billede paa Folkets Kaar under Fremmedherredømmet: Styrken var blevet Sønderjyderne berøvet, men Modet og Troskaben var endnu levnet. At holde disse Egenskaber i Live hos sine Landsmænd betragtede Jessen som sin fornemste Opgave; forenede, som de var hos ham selv, gav de ham ogsaa Styrken til at yde det højeste: at sætte Livet til for vort Folks Hjertesag.

Som de Danske sørgede ved hans Død, sørges der kun, naar en Helt er faldet paa Ærens Mark.

Konventionen af 11. Januar 1907 mellem Danmark og Preussen.

I.

Under 11te Januar 1907 er der mellem den danske Regering og den tyske for Preussen handlende Regering i Berlin blevet afsluttet følgende Konvention, som her meddeles efter den officielle danske Bekendtgørelse.

Efter at Grænserne mellem Danmark og Preussen ere blevne fastsatte ved Wiener-Fredstraktaten af 30. Oktober 1864 og ved de Dispositioner, som Hans Majestæt Kongen af Preussen og Hans Majestæt Kejseren af Østerrig have truffet i Medfør af nævnte Traktat, have Hans Majestæt Kongen af Danmark og Hans Majestæt den tyske

Nachdem durch den Wiener Friedensvertrag vom 30. Oktober 1864 und durch die Dispositionen, die Seine Majestät der König von Preussen und Seine Majestät der Kaiser von Oesterreich im Verfolg des genannten Vertrages getroffen haben, die Grenzen zwischen Dänemark und Preussen festgestellt worden sind, haben Seine Ma-

Kejser, Konge af Preussen, i det for Preussen paa dets Anmodning handlende tyske Riges Navn, besjælede af det overensstemmende Ønske at se den Uro fjernet, som findes i visse Befolkningskredse, særlig i Henseende til deres statsborgerlige Forhold, og i den Forventning, at denne af beggeParter tilsigtedeVirkning tilfulde vil blive opnaaet ved nærværende Overenskomst, idet hver af de to Regeringer paa sit Statsomraade og indenfor Rammen af sit Lands Lovgivning forpligter sig til paa enhver Maade at virke i dette Øjemed, udnævnt som deres Befuldmægtigede til at afslutte en Overenskomst herom:

jestät der König von Dänemark und Seine Majestät der deutsche Kaiser, König von Preussen, im Namen des deutschen Reiches, das hierbei Preussen auf dessen Antrag vertritt, von dem übereinstimmenden Wunsche beseelt, die in gewissen Bevölkerungskreisen, in Sonderheit in Bezug auf ihre Staatsangehörigkeitsverhältnisse, bestehende Beunruhigung beseitigt zu sehen, sowie in der Erwartung, dass durch diesen Vertrag diese von beiden Teilen beabsichtigte Wirkung völlig erreicht werden wird, indem jede der beiden Regierungen in ihrem Staatsgebiete im Rahmen der Gesetze ihres Landes zu diesem Ziele in jeder Weise zu wirken sich anheischig macht, zu ihren Bevollmächtigten für den Abschluss eines Vertrages hierüber ernannt:

Hans Majestæt Kongen af Danmaιk:

Allerhøjstsammes overordentlige Gesandt og befuldmægtigede Minister, Kammerherre Johan Henrik Hegermann - Lindencrone,

Hans Majestæt den tyske Kejser, Konge af Preussen:

Allerhøjstsammes Statssekretær for de udenlandske Anliggender, virkelig Gehejmeraad Heinrich Leonhard von Tschirschky og Bögendorff,

hvilke, efter at Fuldmagterne fra begge Sider ere befundne i god og rigtig Form, ere komne overens om følgende Artikler:

Artikel I.

Den preussiske Regering vil optage i det preussiske Undersaatsforhold de paa preussisk Statsomraade bosatte nationalitetsløse Op-

Seine Majestät der König von Dänemark:

Allerhöchstihren ausserordentlichen Gesandten und bevollmächtigten Minister, Kammerherrn Johan Henrik von Hegermann - Lindencrone,

Seine Majestät der deutsche Kaiser, König von Preussen:

Allerhöchstihren Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Wirklichen Geheimen Rat Heinrich Leonhard von Tschirschky und Bögendorff,

welche, nachdem die beiderseitigen Vollmachten in guter und gehöriger Form befunden worden sind, sich über die nachfolgenden Artikel geeinigt haben.

Artikel I.

Die Preussische Regierung wird den im preussischen Staatsgebiete wohnhaften staatenlosen Optantenkindern, d. h. den

tantbørn, hvorved forstaas de efter Faderens Optionserklæring, men inden den danske Indfødsretslov af 19. Marts 1898 traadte i Kraft, udenfor Danmark fødte Børn, naar de ansøge derom og de almindelige lovbestemte Forudsætninger ere til Stede.

Artikel II.

Den Ret, som hver af de kontraherende Parter har til at nægte den anden Parts Borgere Ophold, enten ifølge retslig Kendelse eller for Statens indre og ydre Sikkerheds Skyld eller af Fattigforsørgelses- og Ordenspolitihensyn, berøres ikke af foranstaaende Artikels Bestemmelser.

Denne Ret gælder for den preussiske Regering ogsaa ligeoverfor de Optantbørn, som ikke have benyttet den dem i Artikel I tilstaaede Ret til at blive preussiske Statsbor-

nach der Optionserklärung des Vaters aber vor dem Inkrafttreten des dänischen Staatsangehörigkeitsgesetzes vom 19. März 1898 ausserhalb Dänemarks geborenen Kindern auf ihren Antrag bei dem Vorhandensein der allgemeinen gesetzlichen Voraussetzungen die preussische Staatsangehörigkeit verleihen.

Artikel II.

Durch die Bestimmungen des vorstehenden Artikels wird das Recht eines jeden der vertragschliessenden Teile, Angehörigen des anderen Teiles entweder in Folge gerichtlichen Urteils oder aus Gründen der inneren und äusseren Sicherheit des Staates oder aus Gründen der Armen- und Sittenpolizei den Aufenthalt zu versagen, nicht berührt.

Diese Befugnis besteht für die Königlich Preussische Regierung auch hinsichtlich der Optantenkinder, welche von dem ihnen

gere, eller hvis Ansøgninger have maattet afvises, fordi de lovbestemte Forudsætninger mangle. Disse Optantbørn vil den danske Regering ikke nægte Ophold i Danmark, for saa vidt der ikke i Følge dansk Ret foreligger andre Grunde hertil.

Artikel III.

Begge Regeringer ere enige om, at der ved Optantbørn i Artikel I og Artikel II i nærværende Overenskomst skal forstaas ikke blot Efterkommere i første Led, men ogsaa disses Efterkommere.

Artikel IV.

Ratifikationen af nærværende Konvention skal ske saa snart som muligt og Udvekslingen af Rati-

im Artikel I gewährten Rechte, Preussische Staatsangehörige zu werden, keinen Gebrauch gemacht haben oder deren Anträge mangels der gesetzlichen Voraussetzungen abgelehnt werden mussten. Diesen Optantenkindern wird die dänische Regierung den Aufenthalt in Dänemark, insoweit nicht andere Gründe des dänischen Rechts dafür vorliegen, nicht verschränken.

Artikel III.

Die beiden Regierungen sind darüber einverstanden, dass unter Optantenkindern im Sinne der Artikel I und II dieses Vertrages nicht blos Nachkommen im ersten Grade, sondern auch deren Nachkommen zu verstehen sind.

Artikel IV.

Die Ratifikation dieses Vertrages wird sobald als möglich erfolgen und der Austausch der Ratifikati-

fikationsakterne foregaa i Berlin.

Til Bekræftelse heraf have begge Parters Befuldmægtigede undertegnet Konventionen i dobbelt Udfærdigelse og forsynet den med deres Segl.

Sket i Berlin den ellevte Januar 1907.

onsurkunden in Berlin stattfinden.

Zu Urkund dessen haben die beiderseitigen Bevollmächtigten diesen Vertrag in doppelter Ausfertigung unterschrieben und besiegelt.

So geschehen zu Berlin am elften Januar 1907.

undert: **Hegermann-Lindencrone.**
(L. S.)

gez: **von Tchirschky.**
(L. S.)

Hvilket herved bringes til almindelig Kundskab med Tilføjende, at Ratifikationerne under 21de Januar d. A. ere blevne udvekslede i Berlin.

Udenrigsministeriet, den 24de Januar 1907.

Raben-Levetzau.

II.

Den 31. Januar forelagde den danske Regering ved Udenrigsministeren den danske Rigsdag følgende Meddelelse:

Da den under 11te Januar d. A. afsluttede og under 21de s. M. ratificerede Konvention mellem Danmark og Preussen betræffende en Ordning af visse Optantbørns statsborgerlige Forhold ses at have givet

Anledning til Rygter og Fortolkninger, der, hvis de vandt Indgang hos videre Kredse af Befolkningen, vilde kunne modvirke den ved Konventionen tilsigtede Befæstelse af det nabovenlige Forhold mellem de to Lande, har Ministeriet besluttet, gennem Udenrigsministeren at gøre Rigsdagen en Meddelelse om denne for dette Forhold saa vigtige Overenskomsts Tilblivelse og rette Forstaaelse.

Det statsretlig abnorme Forhold som ved Konventionen søges ordnet, er opstaaet ved, at den preussiske Lovgivning, modsat den danske, ikke har nogen Bestemmelse om, at Udlændinges Børn ved Fødsel og Ophold i Indlandet erholde Statsborgerret der, medens omvendt den danske Lovgivning, saaledes som den var indtil den nye Indfødsretslov af 19de Marts 1898 indførte et nyt, men kun paa de efter 7de April 1898 fødte, anvendeligt Princip, paa et andet Punkt stod i Modsætning til den preussiske Lovgivning, idet de i Udlandet før sidstnævnte Datum fødte Børn af der bosatte danske Forældre ikke besidde dansk Indfødsret (Statsborgerret).

Som Følge heraf er der paa preussisk Statsomraade bosat et meget stort Antal nationalitetsløse Børn eller fjernere Efterkommere af Personer, der overensstemmende med Wienerfredstraktatens Art. XIX, ved en i Tidsrummet fra 16de November 1864 til 16de November 1870 foretagen Option, have bevaret deres Egenskab af danske Undersaatter. Medmindre disse Optantbørn enkeltvis, paa Ansøgning, have opnaaet Naturalisation eller for Kvinders Vedkommende faaet

Statsborgerret ved Ægteskab, ere de uden statsborgerlige Rettigheder, saavel i Preussen som i Danmark.

Allerede i 1872 i Aabenraa-Konventionen var man opmærksom paa Ønskeligheden af en Regulering af dette abnorme Forhold; og Spørgsmaalet om Optantbørnenes Stilling berørtes igen for nogle Aar siden mellem de to Regeringer, dog uden at optages til Forhandling. En egentlig Forhandling om Optantspørgsmaalene begyndte først i Januar 1906, idet den tyske Regering erklærede sig rede til at søge det af den danske Regering i første Række stillede Optantbørn-Spørgsmaal løst. I Fjor Foraar enedes den tyske Statssekretær og den danske Gesandt i Berlin derefter om at lade den fremtidige Ordning af Optantbørnenes Forhold hvile paa en Overenskomst mellem Danmark og Preussen. Forhandlingerne afbrødes pludselig ved den tyske Rigskanslers Sygdom, de genoptoges kort før Deres Majestæters Besøg i Berlin i November f. A., da Fyrst Bülow var vendt tilbage dertil.

Konventionens Hovedbestemmelse er den af Preussen i Artikel I paatagne Forpligtelse, at optage i det preussiske Undersaatsforhold de paa preussisk Statsomraade bosatte nationalitetsløse Optantbørn, forsaavidt de ere fødte udenfor Danmark efter Faderens Optionserklæring men inden den nye danske Indfødsretslov traadte i Kraft den 7de April 1898, naar de ansøge om saadan Optagelse og de almindelige lovbestemte Forudsætninger for denne ere tilstede. Herved sigtes til de i den tyske Lov af 1ste Juni 1870 opstillede Betingelser for Naturalisation. Hvad angaar de i Tidsrummet fra den 16de November 1864 (fra hvilken Dag Fødsel i Slesvig,

Holsten eller Lauenborg ikke længer var Fødsel i det danske Monarki med deraf følgende dansk Indfødsret) indtil Faderens Optionserklærings Afgivelse fødte Børn, har den preussiske Regering ikke villet erkende dem som nationalitetsløse, men har fastholdt, at de ifølge folkeretlig Regel maa følge Faderens Status; og det er saaledes kun for de efter Optionserklæringen fødtes Vedkommende, at det fra preussisk Side er anerkendt, at den danske Indfødsrets-Lovgivning er bestemmende ogsaa for Preussen i Henseende til, hvem der er nationalitetsløse Optantbørn.

En stor Del af de saaledes ikke i Konventionen medtagne Optantbørn, maa imidlertid antages ved Ægteskab eller ad Naturalisationsvejen, navnlig ved indtraadt Værnepligtsalder, allerede at have erholdt preussisk Statsborgerret, medens nogle have bosat sig her i Landet og faaet dansk Statsborgerret ved Optagelse paa de aarlige Indfødsretslove. Den preussiske Regering har derhos lovet at stille sig fuldt ud imødekommende overfor Naturalisationsandragender fra Personer, hvis Søskende ville blive naturaliserede i Henhold til Konventionens Artikel I, naar de bo sammen med disse Søskende og opfylde de almindelige Betingelser. Det kan endvidere forventes, at den preussiske Regering ikke før Udløbet af en passende Frist vil gøre Brug af den i Artikel II hjemlede Beføjelse til at udvise Optantbørn, der ikke blive optagne som preussiske Statsborgere.

Idet den preussiske Regering saaledes har indvilget i, traktatlig at forpligte sig overfor Danmark i et Anliggende som er af største Vigtighed for en efter

Tusinder tællende Befolkning af dansk Afstamning og bosat i et gammelt dansk Land, har den betinget sig, at den i sin dispositive Del om det nævnte Anliggendes Ordning handlende Konvention indledes med en Udtalelse om at Grænsen mellem Danmark og Preussen er bleven fastsat ved Wienerfredstraktaten af 30. Oktober 1864 og ved de Dispositioner som H. M. Kongen af Preussen og H. M. Kejseren af Østerrig have truffet i Medfør af sidstnævnte Traktat. Havde Hensigten med disse Indledningsord alene været at konstatere Grænsen mellem Danmark og Slesvig, vilde en Henvisning til Wienerfredens Art. V have været tilstrækkelig. Paaberaabelsen af Wienerfreden i al Almindelighed og af de dertil sig sluttende preussisk-østerrigske Dispositioner, viser, at det overhovedet er Preussens Hjemmel til de af Danmark afstaaede Hertugdømmers Besiddelse, som det var Hensigten at konstatere. Denne Hjemmel beror overfor Danmark paa Wienerfredens Art. III, ved hvilken Kongen af Danmark fraskrev sig sine Rettigheder til Hertugdømmerne, til Fordel for Kejseren af Østerrig og Kongen af Preussen, og forpligtede sig til at anerkende de Dispositioner som disse maatte træffe med Hensyn til Hertugdømmerne. Preussens Hjemmel overfor Østerrig beror paa Prager-Fredstraktaten mellem Preussen og Østerrig af 23de Avgust 1866 Art. V, ved hvilken Østerrig overdrog til Preussen alle sine Rettigheder til Hertugdømmerne Slesvig og Holsten ifølge Wienerfreden, med det Forbehold, at de nordslesvigske Distrikter skulde afstaaes til Danmark, naar Befolkningen ved fri Afstemning tilkendegav sit Ønske om at blive forenet med Dan-

mark; og dernæst paa den i Wien den 11te Oktober 1878 afsluttede Traktat mellem Preussen og Østerrig, hvorved disse Magter enedes om at sætte dette Forbehold ud af Kraft. Det kan ikke betvivles, at sidstanførte Traktat, ikke mindre end Pragerfredens Art V hører til de østerrigsk-preussiske Dispositioner, som Danmark i Wienerfredens Art. III har forpligtet sig til at anerkende. Det er ligesaa utvivlsomt, at til Preussens Hjemmel til Besiddelse af Slesvig hører saa vel Traktaten af 1878 som Pragerfredens Art. V. Idet den danske Regering, ved at undertegne Konventionen af 11te Januar d. A., har akkviesceret ved Indledningsordenens Angivelse af Preussens Hjemmel til Slesvigs Besiddelse, ligger der heri en Gentagelse af den af den danske Regering i Februar 1879 givne Anerkendelse af, at Danmark ikke paa Pragerfredens Art. V kan støtte noget Krav paa Opfyldelse af Tilsagnet om Folkeafstemning i Nordslesvig, en Anerkendelse, som af den daværende danske Regering paa det nævnte Tidspunkt meddeltes den preussiske Regering.

Saaledes som det fremgik af de diplomatiske Aktstykker, som Rigsdagen i April 1879 havde Lejlighed til at gøre sig bekendt med, blev der nemlig, efter at Traktaten af 11te Oktober 1878 var bleven os meddelt, af den kgl. Gesandt i Berlin overleveret den tyske Statssekretær en Depeche af 12te Februar 1879, hvori udtaltes den danske Regerings Haab om, at det tyske Rige, idet det nu i dette Spørgsmaal kunde handle i fuld Udfoldelse af sin Magt og sin legale Ret, uden at faa Udseende af at give efter for en Tvang ifølge en overfor en tredie Magt paatagen Forpligtelse, vilde

erkende, at de Bevæggrunde, der havde ledet den preussiske Regering til, i Pragerfredens Art. V, at indføre Tilsagnet om eventuel Tilbagegivelse af de nordslesvigske Distrikter til Danmark, endnu vare tilstede; i denne Udtalelse indeholdtes saaledes den danske Regerings Anerkendelse af, at den ikke kunde paastaa, at Pragerfredens Art. V endnu hjemlede den nogen Ret. Og som det endvidere fremgaar af en Depeche fra den danske Udenrigsminister til Gesandten i Berlin, af 14de Februar 1879, blev det ligeledes af førstnævnte mundtlig meddelt den tyske Chargé d'Affaires, den 13de Februar 1879, i Besvarelse af en Forespørgsel denne ifølge Ordre havde stillet, „at den Kgl. Regering udtrykkelig havde udtalt at Tyskland ved Traktaten af 11te Oktober var bleven sat i Stand til at handle i fuld Besiddelse af sin Magt og sin legale Ret, hvorved det netop anerkendes, at vi ikke kunne paastaa, Art. V endnu hjemler os nogen Ret“.

III.

En Brevvexling.[1]

Efter at Konventionen mellem Danmark og Preussen af 11. Januar d. A. om de hjemløse Optantbørns Naturalisation var bleven ratificeret den 21de s. M. og kundgjort, offentliggjorde Ministeriet i Anledning af opkomne Rygter og Fortolkninger gennem Udenrigs-

[1]) I Dagbladet „Vort Land“ for Onsdag d. 29. Maj 1907 Nr. 149 fandtes efterfølgende Brevveksling, der med Professor Dr. jur. Henning Matzens Tilladelse her aftrykkes.

ministeren den 31. s. M. en Meddelelse til Rigsdagen om Konventionens Tilblivelse og rette Forstaaelse.

I denne Meddelelse henvises til de diplomatiske Aktstykker, som Rigsdagen i April 1879 havde haft Lejlighed til at gøre sig bekendt med, og anføres Udtalelser fra et Par Depecher af 12te og 14de Febr. 1879. Efter Anmodning fik Rigsdagsmændene Lejlighed til at gøre sig bekendt med de paagældende Aktstykker, og det er Granskningen af de forannævnte, i Aktstykkerne indeholdte og i Meddelelsen paaberaabte Depecher og deres Jævnførelse med selve Meddelelsens Indhold, der har fremkaldt nedenstaaende Brevvexling.

I.

Til
Udenrigsministeriet.

Ved at jævnføre Ministeriets Meddelelse til Rigsdagen angaaende Konventionen 11te Jan. 1907 med de i Meddelelsen paaberaabte Depecher er jeg bleven opmærksom paa nogle formentlige Uoverensstemmelser mellem Meddelelsen og Depecherne.

I Slutningen af Meddelelsens sidste Stykke siges:

— — Og som det endvidere fremgaar af en Depeche fra den danske Udenrigsminister til Gesandten i Berlin af 14de Februar 1879, blev det ligeledes af Førstnævnte mundtlig meddelt den tyske Chargé d'Affaires den 13de Februar 1879 i Besvarelse af en Forespørgsel, denne ifølge Ordre havde stillet, „at den kgl. Regering udtrykkelig havde udtalt, at Tyskland ved Traktaten af 11. Oktober var bleven sat istand til at handle i fuld Besiddelse af sin Magt og sin *legale* Ret,

hvorved det netop anerkendes, at vi ikke kunne paastaa, at Art. 5 *endnu*[1]) hjemler os nogen „Ret“.“

„Jeg skønner nu ikke, at man kan læse det i Anførselstegn satte Stykke, der vistnok i en særlig Grad har fængslet Læsernes Opmærksomhed, anderledes, end som en ordret Gengivelse af den danske Udenrigsministers Udtalelse til den preussiske Chargé d'Affaires. Men Hjemlen derfor indeholdes ikke i den paaberaabte Depeche 14de Februar 1879, der om Udenrigsministerens herhenhørende Udtalelse til den preussiske Chargé d'Affaires i Overensstemmelse med Meddelelsens egen Udtryksmaade i dens næstsidste Stykke kun siger, at den lød paa: „at vi ikke paastod, at Danmark skulde have nogen „Ret“,“ medens Ordet „endnu“ ikke findes deri.

Den Sætning, Udenrigsministeriets Meddelelse sætter i Anførselstegn som en mundtlig Udtalelse fra Udenrigsministeren til den preussiske Chargé d'Affaires, er derimod i Virkeligheden dels en friere Gengivelse af en Udtalelse i Depechen 12te Febr. 1879, hvilket gælder om Stykket fra Ordene: „at Tyskland“ til Ordene „*legale* Ret“, dels en Fortolkning af samme Udtalelse, indeholdt i Ordene: „hvorved det netop anerkendes, at vi ikke kunne paastaa, at Art. 5 „*endnu*“[1]) hjemler os nogen Ret.“

Men endog bortset fra Spørgsmaalet om Rigtigheden af denne Fortolkning af den paagældende Udtalelse i Depechen af 12te Febr. 1879, som jeg ikke skal komme nærmere ind paa her, maa jeg fast-

---

[1]) Udhævelsen af Undertegnede.

holde, at Udtalelsen ifølge Depechen af 14de Febr. s. A. kun er fremsat af den danske Udenrigsminister i en Depeche til den danske Gesandt i Berlin, ikke som Ministeriets Meddelelse giver det Udseende af, i en mundtlig Meddelelse fra den danske Udenrigsminister til den preussiske Chargé d'Affaires.

I Betragtning af Meddelelsens Egenskab som et officielt offentliggjort Aktstykke og i Betragtning af, at de anførte Uoverensstemmelser paa Forhaand ikke forekommer mig uvæsentlige, har jeg ment at burde henlede Udenrigsministeriets Opmærksomhed paa dem til behagelig Overvejelse og nærmere Opklaring.

København, den 25. April 1907.

Allerærbødigst

H. Matzen.

II.

København den 29. April 1907.

Journal Nr. B. 4703.

Udenrigsministeriet.

I Skrivelse af 25de ds. har Professoren henledet Udenrigsministeriets Opmærksomhed paa en formentlig Unøjagtighed i Ministeriets Meddelelse til Rigsdagen angaaende Konventionen af 11te Januar 1907, idet den i nævnte Meddelelse in fine i Anførselstegn citerede Passus, efter Deres Mening, kun kan forstaas som en ordret Gjengivelse af den danske Udenrigsministers Udtalelse til den tyske Chargé d'Affaires.

Saaledes foranlediget skal Udenrigsministeriet herved meddele, at den citerede Passus efter Ministeriets

Formening kun kan og ogsaa skal forstaas som Uddrag af Depechen til den danske Gesandt i Berlin. At den ikke kan forstaaes paa den af Hr. Professoren angivne Maade, fremgaar formentlig allerede klart deraf, at den paagældende Sætning begynder med Ordene „at den kgl. Regering udtrykkelig havde udtalt“ — en Udtryksmaade, der ikke kunde have været anvendt i den mundtlige Meddelelse fra Udenrigsministeren til den tyske Chargé d'Affaires.

Direktøren.

R. Krag.

Til

Hr. Prof., Dr. jur. H. Matzen.

III.

Til

Udenrigsministeriet.

I behagelig Svarsskrivelse af 29. ds. har det høje Ministerium udtalt, at den af mig i Skrivelse til Ministeriet af 25de ds. omtalte i Anførselstegn satte Passus i sidste Stykke af Ministeriets Meddelelse til Rigsdagen ikke efter Ministeriets Formening kan forstaas paa den af mig angivne Maade som en „ordret“ Gengivelse af Ministerens Udtalelse til den preussiske Chargé d'Affaires, hvilket formentlig allerede klart fremgaar deraf, at den paagældende Sætning begynder med Ordene: „at den kgl. Regering havde udtalt“ o. s. v.

I Overensstemmelse hermed erkender jeg, at Udtrykket „ordret“ som urigtigt bør udgaa af min Skrivelse, forsaavidt som selve Tiltaleformen ikke er benyttet ved den paagældende Udtalelses Gengivelse i

Meddelelsen. Men iøvrigt maa jeg i Et og Alt fastholde Rigtigheden af min Skrivelses Indhold.

Naar det høje Ministerium nemlig udtaler, at den citerede Passus i Meddelelsen efter Ministeriets Formening kun kan og ogsaa skal forstaas som Uddrag af Depechen til den danske Gesandt i Berlin, ikke som en Gengivelse af Indholdet af den danske Udenrigsministers Udtalelse til den preussiske Chargé d'Affaires, saa fremgaar det Modsatte ifølge min Formening utvivlsomt af Meddelelsens Text, lydende paa, at det, som det fremgaar af en Depeche fra den danske Udenrigsminister til Gesandten i Berlin af 14de Febr. 1879, af *Førstnævnte* (ɔ: den danske Udenrigsminister) *mundtlig blev meddelt den tyske Chargé d'Affaires* „at den kgl. Regering“ o. s. v.

Forsaavidt Ministeriet endvidere formener, at den paagældende mundtlige Udtalelse indeholder et Uddrag af Depechen til den danske Gesandt i Berlin (hvorved forudsættes at være tænkt paa Depechen af 12te Febr. 1879), saa er det vel rigtigt, at dens første Sætning indeholder et saadant Uddrag, eller, som jeg har kaldt det i min Skrivelse, en friere Gengivelse af en Udtalelse i Depechen; men det Samme gælder ingenlunde om den sidste, særlig betydningsfulde Sætning: „hvorved det netop anerkendes, at vi ikke kunne paastaa, at Art. 5 *endnu* hjemler os nogen Ret.“

Denne sidste Udtalelse, der ifølge Ordlyden, jfr. Ordet „endnu“, tillægger Traktat 11te Oktober 1878 en retsophævende Betydning for Danmark, er ikke indeholdt i Depechen 12te Febr. 1879 og ikke igennem den meddelt den tyske Regering, men kun tilføjet i

Depechen 14de Febr. 1879 til den danske Gesandt. Den har derfor ikke, som man ifølge Meddelelsens Fremstilling af den som en Bestanddel af Udtalelsen til den tyske Chargé d'Affaires maatte antage, fra først af haft international Betydning, men først faaet en saadan ved Ministeriets Offentliggørelse og Tiltrædelse af den i Meddelelsen til Rigsdagen.

København, den 1. Maj 1907.

Allerærbødigst

H. Matzen.

IV.

København, den 6. Maj 1907.

Til

Udenrigsministeriet.

Det høje Ministerium beder jeg have den Godhed venligst at meddele mig, om jeg tør vente Svar fra Ministeriet paa mit sidste Brev, eller ikke.

Jeg tillader mig at gøre denne Forespørgsel i Betragtning af, at jeg efter Brevvexlingens Afslutning ønsker at offentliggøre denne under Forudsætning af, at Ministeriet ikke maatte have noget at indvende derimod.

Allerærbødigst

H. Matzen.

V.

København, den 10. Maj 1907.

Journal Nr. 5255.

Udenrigsministeriet.

I Besvarelse af Hr. Professorens Skrivelser af 1ste og 6te ds., vedrørende Udenrigsministeriets Meddelelse til Rigsdagen angaaende Konventionen af 11te

Januar d. A., skal Ministeriet herved meddele, at selv om man mente i al Korthed — i Skrivelse herfra af 29de f. M. — at burde gøre Dem opmærksom paa en Misforstaaelse med Hensyn til det Grundlag, hvorpaa Deres Betragtninger i Deres Skrivelse af 25de f. M. hvilede, finder man dog ikke Anledning til en fortsat Paavisning af Misforstaaelser eller til en Diskussion, der ikke ses at tjene noget Statsøjemed.

Det tilføjes, at der for Udenrigsministeriets Vedkommende Intet er til Hinder for en Offentliggørelse af de mellem Ministeriet og Hr. Professoren i denne Sag udvexlede Skrivelser.

J. C. Christensen,
f. T. Udenrigsminister.

Til
Hr. Prof., Dr. jur. H. Matzen.

Ved Offentliggørelsen af foranstaaende Brevvexling skal jeg kun tilføje den Bemærkning, at selv om den derved rejste Drøftelse ikke maatte „fyldestgøre noget Statsøjemed“, er det dog formentlig ikke uden Interesse for Offentligheden at komme paa det Rene med, om Udenrigsministeriets officielle Meddelelse til Rigsdagen indeholder Urigtigheder eller ikke; og, trods Ministeriets overlegne Afvisning af mine „Misforstaaelser“, fastholder jeg fremdeles, at Meddelelsen indeholder en ikke uvæsentlig Urigtighed, forsaavidt som den i Anførselstegn satte sidste Sætning i den ingenlunde gengiver Indholdet af en mundtlig Udtalelse fra den danske Udenrigsminister til den preussiske Chargé d'Affaires, saaledes som i Meddelelsen anført.

Naar Ministeriet nu i foranstaaende Skrivelse af 29de f. M. vil have den i Anførselstegn satte sidste Sætning i Meddelsen til Rigsdagen alene forstaaet som „et Uddrag af Depechen til den danske Gesandt“, hvorfor har det saa i Meddelelsen selv fremstillet den som en mundtlig Meddelelse fra den danske Udenrigsminister til den preussiske Chargé d'Affaires, hvilken Fremstilling ikke har Hjemmel i nogen Depeche? Og ved denne fejlagtige Fremstilling er der tillagt den nævnte Sætnings Slutningsord: „hvorved det netop anerkendes, at vi ikke kunne paastaa, at Art. 5 *endnu* hjemler os nogen Ret“, en international Betydning som en Erklæring fra dansk Side overfor Preussen, hvilken Betydning i Virkeligheden aldeles ikke tilkommer dem, da de kun er indeholdte i en Depeche af 14de Febr. 1879 fra den danske Udenrigsminister til den danske Gesandt. Derfor er der paa dette Punkt noget Gaadefuldt ved Ministeriets Meddelelse til Rigsdagen, hvilket gaadefulde Punkt Ministeriet burde opklare. Men dette er ikke sket i Ministeriets foranstaaende Skrivelse af 29de f. M., og endnu mindre ved dets overlegne Afvisning af enhver videre Drøftelse af Emnet i den efterfølgende Skrivelse af 10de ds.

Henning Matzen.

IV.

Den dansk-tyske Konventions Forhistorie.[1]

Tanken om gennem en mellemstatlig Forhandling med Tyskland at opnaa en Forbedring i den Tilstand, hvorunder Optanterne i Nordslesvig og de hjemløse Optantbørn lever, kom først frem for den danske Regering efter Systemskiftet i Sommeren 1901. De tidligere Højreregeringer havde mistvivlet om Muligheden af at opnaa nogetsomhelst ved Forhandling med Prøjsen, og de havde saa vidt muligt undgaaet enhver Drøftelse af de pinlige Forhold i Nordslesvig. Fra Nordslesvig indløb der, ikke mindst under Köllerregimentet, idelig Klager fra danske Undersaatter, der udvistes eller paa anden Maade fik Foranledning til at kræve det danske Udenrigsministeriums Mellemkomst, men det var for alle Interesserede en bekendt Sag, at Udenrigsministeriet kun yderst ugerne tog sig af disse Anliggender.

Ministeriet *Deuntzer* indledede en ny Politik overfor Tyskland. I nøje Overensstemmelse med Venstres Opfattelse af Danmarks Livsvilkaar og de reelle Magtforhold besluttede det snart efter sin Dannelse at gøre

[1]) I Dagbladet „Politiken" fandtes den 23. Januar 1907 en unavngiven Artikel om den dansk-tyske Konventions Forhistorie, om hvis Forfatter Redaktionen oplyste, at han havde særlig nær Kendskab til det Emne, han behandlede. Da denne Artikel i Virkeligheden helt igennem er støttet paa authentiske Oplysninger, har vi funden Anledning til her at optrykke den med enkelte Ændringer og Tilføjelser af Forfatteren. Redaktionen.

sit til at skabe et mere tillidsfuldt Forhandlingsforhold mellem Danmark og Tyskland og derpaa prøve, om det ikke skulde være muligt at opnaa Indrømmelser fra tysk Side overfor Optanterne og Optantbørnene i Nordslesvig, hvis fortvivlede Forhold efterhaanden var blevet et af de mest saarbare Punkter i det nordslesvigske Spørgsmaal, en uafbrudt Kilde til bitre Følelser i det danske Folk imod Prøjsen.

Konseilspræsident og Udenrigsminister Deuntzer virkede utvivlsomt først og fremmest ved aabent og tillidsfuldt at tale ud om Optantsagen og om hele det nordslesvigske Spørgsmaal til Tysklands Repræsentanter. I Tysklands Gesandt i Kjøbenhavn, Hr. *von Schoen,* fandt han en Mand, der med Forstaaelse og Sympati havde sat sig ind i danske Forhold og Stemninger og overfor Regeringen i Berlin vilde skildre dem paa en korrekt og velsindet Maade. Samtidig fjernede Deuntzer den hidtilværende danske Gesandt i Berlin, Gehejmekonferensraad *Vind,* hvem Højreregeringerne havde ladet beklæde denne Plads siden 1884, skønt han utvivlsomt aldeles ikke var den voksen og ingen Ævne havde til at skaffe sig Ørenlyd i Berlin. Til hans Efterfølger udnævntes Gesandten i Paris, Kammerherre *Hegermann-Lindencrone,* en af det danske Diplomatis dygtigste Medlemmer, en erfaren, klog og besindig Mand, der altid havde staaet i den bestemteste Modsætning til det provisoriske Højre og delt Venstres nationale og udenrigspolitiske Synsmaader, ikke mindst overfor Danmarks Forhold til Tyskland.

I Efteraaret 1902 skete derefter paa Foranledning af Deuntzer Kronprins Frederiks Besøg i Berlin, der i

Foraaret 1903 gengældtes ved Kejser Wilhelms Besøg i Kjøbenhavn. Herved var Isen brudt mellem de to Hoffer; den tyske Kejser fik det bedste Indtryk af den danske Kongefamilie og af Kjøbenhavn, de varme Venskabsytringer, der ved disse Lejligheder fremkom fra hans Side, var Vidnesbyrd om oprigtige Ønsker om at tilvejebringe et bedre Forhold mellem de to Folk. De ledende Krese i Berlin var omsider i Begreb med at forstaa, at Danmark kun ønskede at føre en gennemført Nevtralitets- og Fredspolitik uden fjerneste Tanke paa Revanchekrige, Revanchealliancer eller nogetsomhelst af denne Art. Baade Kejser Wilhelm og Fyrst Bülow lagde Vægt paa at vinde Sympati og Tillid i Danmark som i hele Norden. Lidt efter lidt forstod man i Berlin tillige, at Forholdene i Nordslesvig, hvor Tvangspolitiken endnu stadig gav sig demonstrative Udslag, nødvendigvis maatte vedligeholde en dyb Mistillid overfor Prøjsen i det danske Folk; man indsaa, at udenom Nordslesvig gik der ingen Vej fra Berlin til Kjøbenhavn.

En langsom Afslappelse af Köllerpolitiken var de første positive Resultater af disse Stemninger i de ledende Kredse i Berlin. Udvisningerne og de groveste Udslag af Tvangspolitiken formindskedes og ophørte efterhaanden; administrative Foranstaltninger, hvoraf de fleste ikke blev offentliggjorte, fratog de underordnede Myndigheder i Slesvig Udvisningsretten og paalagde Imødekommenhed overfor Naturalisationsandragender, hvor det ikke drejede sig om Folk, som Myndighederne mente at kunne stemple som særlig fremtrædende Agitatorer. Alligevel varede det dog

længe, før Tiden blev moden til at naa videregaaende, for Danmark tilfredsstillende Resultater af den voksende Forstaaelse. Meget klogt ønskede man fra dansk Side ikke unaturligt at fremskynde Udviklingen. Saavel Deuntzers som Hegermann-Lindencrones Arbejde maatte i flere Aar blive af den stilfærdigste, forberedende Art, og Deuntzer maatte i Januar 1905 forlade sin Stilling uden at kunne pege paa iøjnefaldende positive Resultater af at have bragt Venstres Synspunkter til Magten i dansk Politik overfor Tyskland. Hans Fortjenester heraf er imidlertid uomtvistelige.

Ministeriet *J. C. Christensen* fraveg paa dette Omraade ikke det første Venstreministeriums Politik: at udvikle et tillidsfuldt Forhold til Tyskland og gennem praktisk Forhandling om foreliggende Mellemværender at fjerne Rivningspunkter og opnaa Fordele for det danske Folk og de danske Nordslesvigere. Grev *Raben-Levetzaus* politiske Fortid maatte indgyde Mistillid til de Muligheder, han sad inde med som Udenrigsminister, og denne Mistillid fik stærke Udtryk ikke blot blandt Ministeriets Modstandere, men ogsaa blandt dets allernærmeste Meningsfæller. Allerede under den norske Krise i 1905 viste Grev Raben imidlertid værdifulde Egenskaber; det forblev ikke skjult, at han fra første Færd lagde for Dagen saavel Ro og Fasthed som en klar Forstaaelse af Danmarks Interesser og Pligter under Krisen i Norden. Han arbejdede, hvor det var muligt, for at hindre Krig, han afviste visse norske paatrængende Forsøg paa at kompromittere Danmarks Upartiskhed, han fastholdt Kravet om Folkeafstemning om Prins Carl. Han tog derpaa i Tilgift

rolig de taabelige og uretfærdige svenske Angreb — med deres Ekko i enkelte danske Blade — da Statsminister Michelsen letsindigt gav Anledning dertil.

Til Forhandlingerne med Tyskland medbragte Grev Raben den samme Ro, Fordomsfrihed og Sans for de virkelige Forhold, der havde støttet ham under den norske Krise. Hans personlige Forhold til Fyrst Bülow, med hvem han er forbunden ved et Ungdomsbekendtskab, var værdifuldt, hans intime Forstaaelse med Kammerherre Hegermann-Lindencrone, der er hans Svigerfader, ikke mindre. Af meget skønnes det, at Grev Raben har taget Sagen praktisk og behændigt; han har forstaaet at holde igen og gribe til i rette Tid og har vist et sundt Skøn over, hvad der under de givne Forhold var muligt og gennemførligt. Uden at opgive det mindste af de Retsstandpunkter, udfra hvilke Optantsagen hovedsagelig hidtil er bleven behandlet fra dansk Side, har han, da en Forstaaelse ad denne Vej for Tiden var umulig, resolut arbejdet med andre Argumenter og slaaet paa Strenge, hvis Klang lettere blev hørt. Samtidig har han forstaaet at afgrænse den foreliggende Forhandling klart og skarpt; i fuld Overensstemmelse iøvrigt med den tyske Regering, er Forhandlingerne om Optantspørgsmaalet bleven ført aldeles uden Indblanding af noget andet Moment af storpolitisk, handelspolitisk eller militærpolitisk Natur, der paa nogen Maade kunde kaste Skygge over Danmarks absolut frie og venskabelige Stilling over for alle Magter. Grev Rabens første Opgave har været at gøre den tyske Regering klart, at de venlige Talemaaders Tid maatte være forbi og de positive

Resultaters Epoke kommen. Naar man i Tyskland, som det lød ud af Kejserens Ord, havde faaet Tillid til det danske Folk, Tillid til, at det med værdig Selvhævdelse kun vilde forbinde et loyalt Naboforhold til Tyskland uden nogen uvenlig Bagtanke, og naar man i Berlin ønskede at vinde en større Tillid i Danmark, da maatte man gøre noget positivt herfor. Da maatte man, hævdede Grev Raben med Styrke, imødekomme de bestemte Ønsker, der nu i Aaringer havde været fremsat fra dansk Side vedrørende Forholdene i Nordslesvig. Ingen dansk Regering kunde med Fornuft eller Sandhed i Længden tale om eller arbejde for en tillidsfuld eller venskabelig Stemning hos det danske Folk overfor Tyskland, hvis Prøjsen fortsatte sin Tvangspolitik i Nordslesvig og sin Fremfærd mod Optanter og Optantbørn.

Optantlaveriernes, Udvisningernes og Bortvisningernes Ophør i Nordslesvig, Lokalmyndighedernes stadig større Forsigtighed overfor den danske Befolkning, Overpræsidentskiftet og den ny Overpræsidents rolige Optræden, alt dette viste efterhaanden Virkningen af Grev Rabens og Hegermann-Lindencrones Politik. Efter Tronskiftet i Januar 1906 fik denne maaske en ny Støtte ved, at Kong Frederik, Danmarks ny Konge, med de samme nationale Følelser som sin Fader og den samme Interesse for Nordslesvig, kunde forbinde noget andre Forudsætninger overfor Tyskland end det forudgaaende Slægtled, der saa stærkt var bundet ved haarde Minder, Traditioner og personlige Baand.

Hvem der havde Øjne at se med, kunde spore Udviklingen, men ikke desto mindre var der adskillige,

der utaalmodigt angreb den danske Politik overfor Tyskland, krævede Forklaringer og spottede over „Forsoningens Frugter“. Det vidner om, hvor uvant man i Danmark er med at føre blot et lille Stykke Storpolitik; naar man i en Menneskealder har vænnet sig til kun at drive Udenrigspolitik ved at stikke Hovedet i Busken samtidig med at knytte Hænderne i Buksélommen, ender det med, at man tror, at alle Frugter kan modnes paa én Dag, og man vil ligesom Smaabørnene tage Frøet op hver Morgen for at se, om det dog endnu ikke har spiret.

Medens det blev klart ogsaa ved Iagttagelse af Tysklands almindelige evropæiske Stilling, at Kejser og Rigskansler alvorlig interesserede sig for en Forstaaelse med Danmark og vilde vise en positiv Imødekommenhed, blev det ikke mindre klart, hvorfor disse Mægtiges Ønsker ikke hurtigere bragte Resultater udover det negative: Köllerpolitikens langsomme Ophør.

Det beroede tydelig nok paa den forbitrede Modstand, der i Prøjsen rejstes mod en forsonlig nordslesvigsk Politik med Indrømmelser overfor Optanterne, en Modstand, der fandt Støtte i den almindelige prøjsiske nationale Tvangspolitik, hvoraf „Köllerpolitiken“ kun har udgjort en enkelt lille Del, men hvis Tyngdepunkt ligger i Forholdet til Polakkerne. Fra de almindelige nationale Tvangsprinciper, der raader i Prøjsen, har Köllerpolitikerne kunnet hente Vaaben mod enhver Imødekommenhed overfor Danskheden, og højt op i den prøjsiske Regerings øverste Kredse har denne Betragtning uafbrudt gjort sig gældende. Sine stærkeste Rødder har Modstanden altid haft i Lokal-

regeringen i Slesvig, hvor Mænd som Regeringspræsidenten Dolega von Koscierowski og Grev Platen var Köllerpolitikens Bærere. Fra de øverste til de laveste Embedsmænd og gennem den chauvinistiske danskhadende „Tyske Forening“ har der været organiseret en systematisk Bearbejdelse af Rigsregeringen og af den tyske offentlige Mening for at hindre en Løsning af Optantspørgsmaalet. I Danmark, hvor slige Forhold er helt ukendte, havde man svært ved at forstaa, at en underordnet Lokalregering og en Flok lokale Chauvinister virkelig kunne hemme den tyske Rigsregerings Ønsker. Saaledes er det imidlertid, og her har man visselig Hovedaarsagen til, at det har varet saa længe, før Kejser Wilhelm og Fyrst Bülow har kunnet imødekomme de danske Ønsker.

I Januar 1906 var imidlertid de tidligere mere lejlighedsvise Drøftelser af foreliggende Spørgsmaal om Optanternes og Optantbørnenes Forhold under Grev Rabens Besøg i Berlin gaaet over til en direkte Overvejelse mellem Grev Raben og Fyrst Bülow om Muligheden af en almindelig Løsning af Spørgsmaalet. Under Hensyn til den tyske Chauvinismes Forbitrelse var det højst ønskeligt, at der blev saa megen Ro om de nordslesvigske Forhold som muligt. Afslappelsen af Köllerpolitiken, der var sket efter direkte Ordre fra Berlin, gjorde dette til en vis Grad muligt, og paa den anden Side virkede ogsaa den Politik, som Landdagsmand *H. P. Hanssen* med fuld Aabenhed og med tydelig udtalt Hensyn til Optantbørnene i en Række Aar havde ført i samme Retning. Den nordslesvigske Rigsdagsmand *J. Jessen* havde imidlertid ligesaa be-

stemt udtalt sin Misbilligelse af „Forsoningspolitiken“ og sin Mistillid til, at man fra tysk Side i Optantspørgsmaalet vilde vise nogen Art reel Imødekommenhed. Redaktør *Jessen* lagde Hovedvægten paa Fremhævelse af de danske Nordslesvigeres nationale Program (§ 5) uden Hensyn til, at netop dette fremkaldte den yderste Forbitrelse i den chauvinistiske tyske Lejr og maatte vanskeliggøre Udsigten til at se Optantsagen lempet til Rette. Da Redaktør Jessen, der hidtil havde staaet aldeles udenfor alle Forhandlinger om Optantsagen, kort efter, at H. P. Hanssen 1. April 1906 havde tiltraadt en tre Maaneders Fængselsstraf i Neumünster, vilde tage Ordet i den tyske Rigsdag, lod Fyrst Bülow som bekendt, for under Forhandlingerne at bevare Ro om Optantsagen, ham anmode om ikke at tale; det blev meddelt Jessen, at det var Hensigten at bringe Sagen til en for den danske Befolkning tilfredsstillende Løsning.

Redaktør Jessen bøjede sig for den fortrolige Henstilling, han tav og førte derefter i Tilslutning til det, der var ham meddelt, endnu et Par Samtaler, dels med Overpræsident v. Willmowski i Slesvig og med Embedsmænd i Rigskancelliet i Berlin. Disse Samtaler viste ham, at Rigsregeringens Forsæt var bestemt, men tillige, at man i Slesvig ønskede at hindre eller afsvække Forsættets Gennemførelse.

De fortrolige Meddelelser til den danske Rigsdagsmand, hvis Hensigt var at lette Sagens Løsning, blev ikke bekendt før efter Redaktør Jessens Død. Da offentliggjorde „Flensborg Avis“ dem øjeblikkelig efter tidligere Paabud af Jessen. Meddelelserne gjorde deres

Virkning, den chauvinistiske tyske Presse kom i den voldsomste Bevægelse og lagde det stærkeste Pres paa Rigsregeringen. Dette vanskeliggjorde den hele Sag; men Forhandlingerne fortsattes noget forsinkede ved Fyrst Bülows Sygdom. Omtrent ved den Tid, da Kongebesøget i Berlin fandt Sted, tog de særlig Fart. Fra tysk Side ledede de med Hensynsfuldhed og Interesse, særlig af Statssekretæren for de udenrigske Anliggender, Hr. *v. Tschirschky und Bögendorff,* og omsider kort efter Begyndelsen af det nye Aar afsluttedes Konventionen mellem Danmark og Prøjsen.

Krüger i Berlin.

Af H. R. Hiort-Lorenzen.

I mange Aar har jeg opbevaret den omfattende Korrespondance, jeg i sin Tid førte med Krüger, naar han var i Berlin, medens jeg var Redaktør af „Dannevirke“ og hans intimeste Fortrolige. En samlet Fremstilling af hans Virksomhed i den tyske Rigsdag og den preussiske Landdag har aldrig været given, og det er heller ikke min Agt her at give en saadan. Jeg har for meget Part i Krügers Sager til at kunne være en uvillig Fremstiller af hans Bedrifter. Dette maa jeg overlade til Andre, der kunne se mere uhildet paa hans Virksomhed. Her skal kun gjengives Krügers egenhændige Breve til mig i henved et Decennium. For hans kommende Biograf — thi der maa vel komme en Tid, da en Historiker gjør de sønderjydske Kæmper Laurids Skau og Hans Krüger, hvis Ligemænd i Kraft, Djærvhed og Udholdenhed ikke kan findes blandt den danske Bondestands Talsmænd i den danske Rigsdag siden 1849, til Gjenstand for en indgaaende historisk Belysning — ville efterfølgende Breve næppe være uden Betydning, og selv Nutidslæsere ville derigjennem

kunne faae et Begreb om, hvad der boede i Hans Krüger.

Han valgtes allerede 1867 sammen med *N. Ahlmann* ind i den tyske Rigsdag; men den Gang havde jeg endnu ikke begyndt paa Udgivelsen af „Dannevirke“, og hans Breve til mig fra den Tid er ikke opbevarede, jeg benyttede dem til Korrespondancer fra Haderslev til „Dagbladet“, som da var Nordslesvigernes Organ, medens jeg var Bladets faste Korrespondent, samtidig med at det var forbudt i Slesvig og kun kunde forsendes dertil i lukket Konvolut. Vor Korrespondance begyndte egentlig først ret 1870, men fra 1868 har jeg dog endnu et længere Brev liggende, som ikke er uden Interesse. Det lyder saaledes:

Berlin, 18. April 1868.

Ved min Ankomst hertil savnede jeg i Rigsdagens Læsesal strax Deres Avis. Da ethvert Medlem imidlertid er berettiget til gjennem Præsidiet at rekvirere, hvilke Blade han ønsker, idet disse i saa Fald anskaffes paa Bureauets Bekostning, har jeg desangaaende indgivet Andragende til Præsidenten. Det blev mig ved denne Lejlighed sagt, at saafremt Redaktionen af „Dannevirke“ sendte 2 Exemplarer af Bladet til Rigsdagens Bureau, saa vilde der til Gjengjæld blive sendt Dem 1 Eksemplar af Rigsdagens stenografiske Beretninger, saa længe Sessionen varede. Afset fra at det rimeligvis af Dem vilde blive betragtet som en Fordel daglig at faae de stenografiske Beretninger gratis tilsendte herfra, har jeg, forinden jeg lader Præsidiet skaffe mig Bladet, forbeholdt mig at lade forhøre hos

Dem, om De gaaer ind paa det foran beskrevne Bytte eller ei, da jeg i sidste Tilfælde maa skaffe mig „Dannevirke“ tilsendt ved Præsidiet.[1])

Det gaaer i Rigsdagen meget søvnigt til. Forsamlingen er langtfra fuldtallig, ja igaar var der kun 40 Medlemmer tilstede. Det nordslesvigske Spørgsmaal er overalt i Berlinerbladene paa Dagsordenen.[2]) Jeg vilde nu ret ønske, der smeddedes, mens Jernet er varmt, og at den danske Regjering ikke vilde lade sig blænde ved Løfter af Preussen til at forholde sig rolig, stolende paa, at Preussen til Gjengjæld vil gjøre tilfredsstillende Indrømmelser under Forhandlingerne om det nordslesvigske Spørgsmaal. Saa vidt jeg fra god Kilde veed, staaer Sagen saaledes, at Danmark har afslaaet Gjennerlinien, og efterat der da en Tidlang er indtraadt en Pause i Forhandlingerne, har den preussiske Regjering atter ladet forespørge hos det danske Ministerium, hvad det da ønskede, hvortil dette har svaret med at fortsætte og fastholde Grænselinien for Afstemningen efter det Skjelmærke, Valgene til Rigsdagen den 15. Februar og 31. Avgust forrige Aar har fastsat, Flensborg inklussive. Medens det danske Ministerium af den Grund, at Preussen indtil nu ikke har svaret paa den sidste Fordring, muligvis hengiver sig til den Tro, at Preussen er tilsinds at tiltræde Forslaget, og der altsaa er Udsigt til, at Forhandlingerne nu kunde stille sig mere end før til

---

[1]) Forslaget blev naturligvis strax antaget.

[2]) I Januar 1868 begyndte Forhandlingerne om Artikel V mellem Quaade og Lothar Bucher.

Gunst for os, saa er jeg vel af den Mening, at den sidste Tid har bragt os bedre Chancer, men jeg er ikke saa godtroende, at jeg venter mig det Allermindste af Preussen, saafremt det ikke ved Tryk udefra er eller bliver bragt til at gjøre yderligere Indrømmelser. Dette for mig saa fordømmelige Forhandlingsapparat synes i den allernyeste Tid at være gaaet rent istaa, thi tænk Dem, Preussen er saa naadigt, at det denne Gang ikke med den sædvanlige Haan strax har afslaaet det danske Ministeriums Fordring. Det har været saa forekommende, at det i 14 Dage har tilbageholdt at afgive noget som helst Svar og derved givet os Tid til at vugge os i Blødhedsdrømme og fryde os en god Stund ved Haabet om, at Preussen vil lade os vederfare Retfærdighed. Ja det synes mig endog, at det danske Ministerium — baade her og der? — vil forskaane sig selv for at udrives af denne Drøm, idet der ikke er gjort noget Skridt fra dets Side for at afæske den preussiske Regjering et bestemt Svar. Ja, en Udsigt til mindelig Forstaaelse med Danmark og Løsning af Spørgsmaalet er fra Preussens Side endog betinget af, at Danmark afholder sig fra at paakalde Trediemand til Indblanding i Sagen. Man er i Forsigtighed i denne Retning gaaet saa vidt, at man *her* og *der*[1]) har bedt mig om ikke denne Gang i Rigsdagen at træde for stærkt op mod Preussen og undgaa Alt, hvad der kunde faae Udseende af at virke som Tryk paa dette. Ja selv den uskyldige Adspredelse har man *her* bedt mig nægte mig, at uddele Valgkortet

[1]) Med her menes Quaade, med der P. Vedel.

over det sidste Valg, som jeg har rekvireret hertil for at omdele det i Salen. Jeg er — om det var rigtigt, derom spørger jeg idelig mig selv — gaaet ind derpaa og har gjort Tilsagn *her* og *der* om, at jeg for ikke at krydse den Regjerings Planer, jeg nærmest er kaldet til at støtte, for en kort Tid vilde afpasse min Optræden i Rigsdagen paa den Maade, som man *her* og *der* fandt ønskeligt. Men samtidig har jeg med al den Styrke, jeg i Medfør af min Stilling kunde lægge i mine Ord, bestemt forlangt, at man *der* — — — strax skulde skride til at foranstalte Besværinger og Indsigelser nedlagte hos den preussiske Regjering for at stanse det barbariske Uvæsen, som iaar tværtimod traktatlige Bestemmelser, tværtimod Civilisationens og Humanitetens Love er sat i Scene mod de Undersaatter i Slesvig, som paa Grund af Militærforholdene har valgt deres undersaatlige statsretlige Stilling i Danmark. Jeg har sagt, og det danske Ministerium har maattet kunne sige sig selv, at det ikke er værdigt for nogen Statsregjering at føre Underhandlinger med en Magt, der behandler danske Undersaatter paa den Maade. Man har her et ulasteligt Moment til at tvinge Preussen til at afstaa derfra, thi *Bismarck* opgiver ikke Underhandlingerne for nogen Pris. De fortsættes jo ikke, fordi man vil opnaa noget derved, men ene for at afgive et Værn, hvorunder Preussen under mulige Eventualiteter kunde krybe i Skjul. Man har seet Børsen blive foruroliget ved Krigsministerens Reise til Peterhof. Mon det da ikke vilde give Bismarck noget at tænke paa, hvis det lille Danmark optraadte i dette Øjeblik og med Alvor krævede sin Ret? Man har givet

mig Løfte derom *der,* men det maa ske strax, og jeg vil bede Dem om gjennem vore Venner at drage Omsorg for, at Regjeringen i denne Sag skynder sig at gjøre, hvad der paahviler den som Pligt.

Min Kollega *Ahlmann* og jeg har tilsendt *Bismarck* en Fællesskrivelse, datéret 21. Marts, hvori vi udtalte vor politiske Mening og lod forespørge hos ham, om han paa Grundlag af denne Skrivelse vilde tilstede os en Audiens. Idag har jeg i Salen gjennem Legationsraad *Bucher* modtaget hans afslaaende Svar: „er sei ausser Stande die erbetene Audienz zu gewähren." Jeg skriver imorgen til Ahlmann og meddeler ham en Afskrift af Svaret, hvorom jeg er anmodet ved en særlig Skrivelse, og De maa da med Ahlmann aftale, hvorvidt Brevet og Svaret burde indrykkes i „Dannevirke" og „Dybbølposten". Jeg imødeseer Deres Svar og beder Dem om at betragte denne Skrivelse som en konfidentiel Meddelelse, som noget jeg har følt Trang til at sige Dem, fordi De i Deres Stilling kunde være velunderrettet i politisk Henseende, og jeg benytter dernæst den givne Lejlighed til at takke Dem for den forstandige og i enhver Henseende tilfredsstillende Maade, hvorpaa De igjennem „Dannevirke" med samme Nidkjærhed som Deres værdige Fader tjener Folkets og Fædrelandets Sag.

Den stadige Korrespondance begynder egentlig først i Efteraaret 1870. Dette Aars første Brev er fra Lötzen, hvor Krüger tilligemed nogle andre Sønderjyder sad fangen i omtrent 3 Maaneder under den fransk-tydske Krig. Brevet har Krüger maattet skrive

paa Tydsk, da det ellers ikke kunde faae Lov til at passere, og det gjengives her i Originalsproget i den noget ufuldkomne Skikkelse, de gode danske Mænd i Fortet Boyen efter bedste Evne have kunnet stille sammen.

Boyen pr. Loetzen, d. 23. Octbr. 1870.

Für Ihr Schreiben vom 13. d. M. statte ich Ihnen meinen besten Dank ab und beeile mich denselben zu beantworten. Ich ersehe aus dem Schreiben, dass meine dortigen Freunde gewillt wären Schritte zu thun um höheren Orts unsere Freilassung zu bewirken, und kann Ihnen versichern, dass wir uns Alle mit Dankbarkeit über dieses Wohlwollen freuen. Wenn wir zu einer Eingabe wegen unserer Freilassung die Initiative bislang noch nicht ergriffen haben, hat dies seinen Grund darin, dass wir, nach unsern Erfahrungen, den Weg des Rechts zur Zeit für erfolglos, den Weg der Gnade aber für unserer nicht würdig erachten. Es würde eine Verwendung um unsere Freilassung selbstverständlich uns persönlich sehr lieb sein. Wir dürfen aber nicht darnach gehen. Es steht aber ein Act bevor, bei welchem sich dieselbe Stimmung, welche sich bei jener Verwendung kundgeben würde, einen weit kräftigeren und in seiner Wirkung grossartigeren Ausdruck erhalten würde. Ich meine die bevorstehenden Urwahlen zum Landtage und die Wahlen zum norddeutschen Reichstage. Wäre es nicht am richtigsten alle Kräfte gegen diesen einen Punkt zu richten?

Während wir über die Theilnahme an unserm Schicksal Seitens unserer Mitbürger hocherfreut sind,

fühlen wir ein tiefes Bedauern bei der Wahrnehmung, dass sich von mehreren Seiten die Meinung vordrängt, dass Dänemark sich darauf gefasst machen müsse, in eine Lage zu kommen, in der es mit einer etwaigen Kleinigkeit fürlieb zu nehmen hätte, die Preussen ihm hinzuwerfen geneigt wäre. Sollte aber dieser Gedanke weiter um sich greifen, sollte das dänische Volk und die dänische Regierung, um zu einem baldigen Abschluss des unfertigen Standes der Staatsangehörigkeit zu gelangen, sich mit denjenigen Stumpen und Stücken für befriedigt erklären, welche Preussen Dänemark beliebig in den Schoos hinwürfe, und sollte, was ich als das verderblichste bezeichnen müsste, dieser Gedanke im nordschleswigschen Volke Boden gewinnen, sollte es in der That auf seiner Fahne die Inschrift führen: „Ein jeder hüte sich selbst", so sind wir auf Wegen hineingeführt, die *mein* Fuss wenigstens nie und nimmer betreten soll. Und da wir nun, wie ich bereits erwähnte, unmittelbar vor den Wahlen zu den beiden deutschen Volksvertretungen stehen, liegt mir als dem bisherigen Vertreter Nordschleswigs als Pflicht ob, um ferneren Missdeutungen meines politischen Programmes vorzubeugen, zu erklären, dass derjenige Punkt, welcher bisher in meinem politischen Programm stets in erster Reihe stand, meinerseits unverbrüchlich festgehalten werden wird. Dieser Punkt ist, dass die Völkerschaft Nordschleswigs darüber einig ist, als Grenzlinie *für* die Abstimmung diejenige Linie festzuhalten und auf dieselbe zu beharren, bis wohin die Bevölkerung in ihrer Mehrheit dänischredend und willens ist, sich Dänemark anzuschliessen. Die Ereignisse haben mich

nicht bewegen können von diesem Programme abzuweichen. Ein Bruch desselben würde heissen: nicht allein unsere dänischen Brüder im Stich zu lassen und sie der Fremdherrschaft unwiderruflich preiszugeben, sondern auch das Princip der sprachlichen und nationalen freien Selbstbestimmung, welches jener Abstimmung traktatlich zu Grunde gelegt worden, unsererseits vernichten helfen. Wir würden dann, eines jeden festen Haltes für unser politisches Leben beraubt, in Wirren und Wildnissen hinaussteuern. Sollte die Bevölkerung Nordschleswigs dennoch die theilweise Abtretung den Vorzug geben, so erkläre ich hiermit, dass, wenn eventuell die Wahl eines Abgeordneten abermals auf mich fallen sollte, *ich dieselbe unbedingt ablehne.*

Ich muss dies umsomehr schon jetzt und auf diesem Wege betonen, weil meine Internirung, wie es nicht unwahrscheinlich ist, eine persönliche Auseinandersetzung meinerseits, meinen Wählern gegenüber, unmöglich machen könnte. Ich ersuche Sie deshalb, wenn Sie meine Kandidatur, wie ehedem, zu befürworten und empfehlen sich veranlasst sähen, den oben hervorgehobenen Punkt meines politischen Programmes hauptsächlich und ganz besonders stark zu betonen.

Ueber die Dauer meiner „Festungstid" sehe ich mich ausser Stande irgend welche bestimmte Aufklärung zu geben. Doch will es mir scheinen, als ob sie, wenn die Verfassung und deren Bestimmungen über die Deputirtenkammer des Landtages aufrecht erhalten würden, sich nicht über den Zusammentritt dieser Versammlung hinausziehen dürfte, wenn andernfalls nicht die Regierung aus meiner Internirung als

politischer Gefangener Anlass nehmen sollte, gegen mein Erscheinen in der Versammlung Einspruch zu erheben, — eine Eventualität, welche, nach den über die Kraft der Verfassung in diesen Kriegszeiten gemachten Erfahrungen, mich freilich nicht allzusehr überraschen würde.

In Betreff Ihres Artikels in der „Dv.“ vom 14., der, beiläufig bemerkt, in extenso in der „Zukunft“ aufgenommen worden, und dessen Inhalt uns im Allgemeinen angenehm berührt hat, dürfte ich mir zu einer gelegenen Zeit gegen etwaige Einräumungen Einsprache erlauben. Dies würde mich für jetzt Schwierigkeiten bereiten. Ich schliesse mit dem Bemerken, dass wir Alle gesund und wohlgemuth unser Leidwesen zu ertragen wissen und uns damit trösten, dass durch unsre Anwesenheit am hiesigen Ort während dem verhängnisvollen Drama, dass sich zur Zeit auf dem Kontinent Europas abspielt, unser Vaterland auch seine Vertreter hier nicht vermisst.

Kort efter kom de alle paa fri Fod, og hen i December indtog Krüger sin Plads i den tydske Rigsdag. Fra denne Samling ere følgende Breve:

Berlin, 6. December 1870.

Indlagt sender jeg Dem Koncepten af et Foredrag, jeg idag har holdt i Rigsdagen under Generaldebatten om de mellem Sydstaterne og Nordforbundet afsluttede Traktater. De kan optage Talen ordret, som den foreligger[1]). Min seneste Tale i Interpellationsspørgs-

[1]) Se „Dannevirke“ Nr. 278 for 9. Dec. 1870.

maalet kan jeg ikke faae Tid til at renskrive; maaske kommer dog det trykte Exemplar endnu i Aften, og jeg skal da strax tilsende Dem det. Dersom der intet refereres i Bladene af min Tale under det Paaskud, at den ikke kunde forstaaes, saa er det kun den Maade, der ansees for den letteste og bekvemmeste for at undgaa at bringe frem for Offentligheden, hvad der ikke passer i Partiernes Kram. De ere uenige i Alt, kun ikke i at modarbeide mine Tendenser; naar det gjælder om at møde dem, er intet Middel saa jammerligt, at det jo kan bruges.

Mit Foredrag i Interpellationssagen blev angrebet af *Miquel* fra Osnabrück. Hans nederdrægtige Udtalelser imod Danmark kunde jeg ikke imødegaae, fordi jeg ikke mere kunde faae Ordet under Debatten. Senere fik jeg, som De vil se, Ordet til en personlig Bemærkning, men da kunde jeg ikke faae det, jeg ønskede at sige, fremført i den rette Form.

Da Generaldebatten i Traktatspørgsmaalet nu er sluttet idag, vil Rigsdagen sandsynligvis blive sluttet i Ugens Løb. Det hedder, at Deputeretkammeret skal indkaldes til en kort Samling. Skeer det, foretrækker jeg at blive her med det samme, thi at reise hjem forat blive der en Dag over er en altfor bekostelig Sag.

Naturligvis vil Enderesultatet af Forslaget om Sydstaternes Tilslutning, der er forelagt saaledes, at det af Hensyn til *Bayern* maa vedtages en bloc, faae Husets Flertal for sig, skjøndt, saa vidt jeg hører, de fleste meget godt indse, at den særlige Stilling, Bayern i militær Henseende kommer til at indtage, er alt andet

end skikket til at fuldstændiggjøre det store tydske Enighedsværk. Men imod de Ulemper, som denne Bayerns abnorme Stilling vil medføre, finder *Bismarck* nok senere et Raad.

Uagtet der endnu daglig indløber Efterretninger om vundne tydske Seire, saa føler Folket sig dog trykket, fordi det ikke kan se nogen Ende paa Krigen, og det Mod, som den tydske Repræsentation viser i Rigsdagen, staaer i stik Modstrid til den Forknythed og Modløshed, man finder overalt og i de forskjelligste Klasser her i Byen. Hvor Armeen fra Orleans er bleven af, kan man ikke rigtig fatte efter de hertil ankomme telegrafiske Beretninger. Det hedder sig, at en storartet Udskrivning af gammelt Mandskab tilsigtes, hvilket tyder paa, at man frygter en udholdende Modstandskraft fra Fjendens Side. Den Karakter af Alvor, der i den senere Tid har udviklet sig i den franske Krigsførelse, vækker Betænkelighed og Frygt hos Mange. De Breve, der daglig tilsendes Familierne fra Slægtninge i Hæren, ere alt Andet end skikkede til at vække Opmuntring.

Berlin, 7. December 1870.

Tak for Deres Brev fra igaar. Jeg haaber, at mit Brev med den indlagte Tale er kommet Dem rigtig i Hænde. Vedlagt modtager De mit Foredrag i Anledning af Interpellationen[1]). De vil se, at jeg har gjort nogle Rettelser deri, og jeg beder Dem optage Talen, saaledes som den nu er berigtiget. Jeg giver dem

---

[1]) Se „Dannevirke“ Nr. 279 for d. 10. Dec. 1870. Miquels Svar se „Dannevirke“ Nr. 280 for 11. Dec. 1870.

Fuldmagt dertil, da jeg idag søger disse dumme Unøiagtigheder rettede hos Chefen for det stenografiske Bureau, hvilket skal og bør ske.

Jeg seer desværre nu af den stenografiske Gjengivelse af *Miquels* Foredrag, at han har sagt, at man i Kjøbenhavn har givet en stor Banket[1]) til Ære for mig. Skade, at jeg ikke har hørt, at Banketten gjaldt mig. Der var saa stort Røre i Salen, medens han talte, at naar han vendte sig bort fra mig, kunde jeg ikke høre, hvad han mælede. Men som sagt, uheldigt var det, thi jeg kunde jo ved denne Lejlighed have bebreidet ham, at han ikke talte Sandhed; men forsent er forspildt. Jeg maa da se at tage Revanche en anden Gang. —

De vil lægge Mærke til, at i alle de smaa Redaktionsfeil bliver det reelle Meningsindhold et ganske andet, ja endog i en enkelt det Modsatte af, hvad jeg har sagt. Alligevel troer jeg, at Feilene ere opstaaede ved en Skjødesløshed fra Bureauets Side.

Med saadanne Efterretninger om Seir for de preussiske Vaaben, som indløber hver Time paa Dagen, er det virkelig drøit at være her, thi det tydske Hovmod kan jo ikke være fyldigere repræsenteret end netop her i Huset. Men der er, som jeg igaar skrev til Dem, dog Noget, der trykker selve Junker- og Krigspartiet, og det er for det Første, at der med alle de store Meriter, den tydske Hær har udrettet, ikke naaes noget Maal i Retning af en Afslutning og Standsning af

---

[1]) Der sigtes hermed maaske til Slesvigernes Besøg i Kjøbenhavn 1866, men der var Krüger og jeg ikke med.

Krigen. Dernæst forringes Troen paa Østerrigs Holdning for hver Dag, der gaaer, og det maa være en stor Feil, naar man har opfattet den af Rusland opsagte Traktat af 1856 som Noget, der tyder hen paa og er forberedt ved en Fællesovcrenskomst mellem Preussen og Rusland. Snarere maa Sagen sees fra den modsatte Side, idet Østerrig i det rumænske Spørgsmaal selvfølgelig helst maa søge Krigen, hvilket det uden Fare fra Rusland kan gjøre. Det er i hvert Fald saaledes, man betragter Sagen her i Huset. Det kommer ikke offentlig frem, men man hører det, naar man planter sig ned mellem en Gruppe af læsende eller spisende Rigsdagsmænd.

De mener, seer jeg, at Overgivelsen af Paris er nær forestaaende, ja længe kan den vist ikke lade vente paa sig, hvis det forholder sig, som det berettes, at Loirearmeen er slaaet og sprængt. Naar den patriotiske Følelse i Frankrig ikke kan voxe op til en saadan Høide, at den kan kvæle og undertrykke alt Partivæsen, af hvad Beskaffenhed det end er, da er Frankrig ikke til at frelse. Men stort maa det i hvert Fald kaldes, at Frankrig i det samme Øjeblik, det oversvømmes af fjendtlige Hærskarer, har kunnet blive staaende blottet for ethvert Forsvar. Havde det slet ingen Armeer havt under den preussiske Invasion, vilde det have staaet langt heldigere, end det nu er kommet til at staae. Thi da vilde Skuffelsen snart have drevet det til at paabegynde og iværksætte Oprettelsen af en ny Hær, der i Kampdygtighed vilde have viist sig stærk nok til Løsningen af den Opgave, man nu, skjøndt med

vidunderlig Kraftudvikling, dog alt for sent har forberedt sig paa at løse.

Men lad os fremfor Alt ikke tabe Modet. Meget mere maa det være vor fælles Pligt at opretholde det. Der skal og maa komme en Tid, da Retten ogsaa vil finde sin Vei. Lykken kommer ikke altid fra den Side, man venter den.

Jeg kommer vist ikke mere til Orde denne Gang, og jeg maa være tilfreds med, hvad jeg dog allerede har faaet udrettet.

Her mangler øjensynlig flere Breve, der paa en eller anden Maade maa være bortkomne; thi det næste Brev er først af

30. December 1870.

For Deres fyldestgjørende telegrafiske Meddelelse[1]), som jeg modtog igaar Aftes, takker jeg Dem. Jeg saae mig foranlediget til at benytte denne kostbare Vei for at bane mig Vei til at opnaae hine Oplysninger, fordi en Interpellation til Forbundskansleramtet idag var sat paa Dagsordenen, der væsentlig angik den ved Militærguvernementet foretagen Arrestation af *Jacobi.* Det paastaaes bestemt, at den skal være foretaget, uden at de paagældende Paragraffer i Forfatningen forud vare hævede paa lovformelig Maade. Jeg ved nu, at navnlig Jacobi selv allerede i Lötzen fastholdt Paastanden om, at disse Paragraffer ikke vare ophævede, og at

[1]) Krüger havde af mig forlangt og pr. Telegraf faaet Oplysninger om, at man i Juli Maaned havde hævet visse Bestemmelser i den preussiske Forfatning, inden jeg Natten til den 3. August blev arresteret og ført til Flensborg.

der altsaa af Militærguvernementet var begaaet en forfatningsstridig Handling. Uagtet Militæret i Lötzen paastod, at saavel Beleiringstilstanden som Ophævelsen af visse Forfatningsbestemmelser var skeet efter de Regler, som ere fastsatte derom, maa jeg dog nu, efter hvad jeg har hørt af flere af Husets Medlemmer, tro, at Jacobis Paastand er rigtig, hvilket tilmed idag bestyrkedes ved, at *Delbrück* modtog Forespørgslen og lovede at besvare den sidst i Ugen. Uagtet jeg ifølge de Oplysninger, jeg modtog fra Dem, ikke kan føre nogen Klage over Militærguvernørens Opførsel imod mig, agter jeg dog, hvis der bliver en Forhandling, at benytte Ordet, hvis det lykkes mig at faae det, til at bringe et andet Synspunkt af Sagen frem, som ved en saadan Leilighed ikke burde forties. Jeg skal nu se, hvad der mulig kan gjøres. Bevillingen af den store Krigsskat er man i de to afholdte Møder kommen let over. Kun 8 Medlemmer af yderste Venstre stemte og talte imod Bevillingen. Diskussionen under Generaldebatten som ogsaa under Specialdebatten idag var yderst hidsig, for lutter Hujen og Skrig blev det næsten umuligt at forstaae et Ord af Talerne. Ingen hverken kunde eller vilde høre eller rette sig efter Præsidentens Klokke, som han brugte saa vel, at han i sin Iver daskede saa stærkt med den, at den faldt ham ud af Haanden og ned i Salen. Lykken bevarede dog for dennesinde Talerens Liv, som var truet ved denne Tildragelse. Fra et upartisk Standpunkt kan jeg ikke dømme anderledes, end at den overveiende store Majoritet ved et dominerende Tryk river en Del Medlemmer med sig, der ellers gik en anden Vei, især

hvis Minoriteten ikke optraadte saa hidsig. Det er en Mærkelighed, at det netop er Mænd af Dr. Jacobis Anskuelser, der ere optraadte imod ham i Rigsdagen. Han synes at være banlyst af sit Parti, fordi han ikke vil gaae med til eller deltage i sine Collegers rovbegjærlige Annexionsplaner. Følgen af, at Dr. Jacobi har tilladt sig at have en selvstændig Mening, er, at han ved de stedfundne Valg er bleven udelukket fra Deputeretkammeret. Saa vidt er det altsaa kommet med den tydske sædelige parlamentariske Moral, at en Mand af en saa høist hæderlig og retskaffen Karakter som Jacobi er bleven til Forargelse for Huset. Gud veed, hvor mange der endnu er tilbage i Flokken, der som Jacobi ikke forstaa at behandle sin Retsbevidsthed og af denne Grund fremdeles gaa samme Vei som han.

Efter en Meddelelse fra *Delbrück* er Traktaten afsluttet med Sydstaterne hver for sig og kan ventes forelagt Rigsdagen med det Allerførste. Det var endog bestemt, at den skulde have været forelagt i Dagsmødet, men det blev udsat indtil videre af Grunde, som jeg forstod saaledes, at Bayrerne endnu gjorde Vrøvl.

Hvis Interpellationen, hvilket nu snart vil vise sig, skulde føre til, at der reiste sig en Debat i Spørgsmaalet, har jeg selvfølgelig forberedt mig paa at tage Ordet. Jeg lader naturligvis ingen Lejlighed gaae forbi, hvor jeg kan bringe min Vare paa Markedet. En Adresse til Kongen er forunderlig nok opgivet; man har frygtet altfor stor Uoverenstemmelse. Den bedste Leilighed, som jeg glædede mig til, er derved sluppen

mig ud af Hænderne. Den Raskhed, hvormed den store Majoritet i Rigsdagen fremdeles har bevilget de enorme Summer, staaer i en skærende Modsætning til Folkestemningen i Tydskland, navnlig her i Berlin, hvor man er træt af Krigen og ikke venter meget godt af dens Fortsættelse.

Den Stilling, Rusland indtager til det orientalske og Sortehavs - Spørgsmaalet, har bragt Forandring i *Bismarcks* Spil. Gaaer Rusland imod Tyrkiet og udfolder det sine militære Kræfter for at erobre det, saa er Østerrigs Hænder ikke længer bunden, og dette Land vil da eiheller til evig Tid taale den preussiske Ydmygelse, men møde til den Tid, da Raden atter kommer til det. Skjøndt Østerrig har oversiddet meget, saa har Momentet aldrig stillet sig heldigere end netop nu. Man tænke sig den hele tydske Armee fortiden sysselsat med Operationer i Frankrig, man tænke sig 300,000 Mand franske Tropper i Tydskland for at beregne, hvilke Chancer Tydskland under en Invasion af Østerrig var udsat for. Var jeg en ægte preussiske Undersaat, vilde jeg ikke et Øjeblik betænke mig paa at optræde advarende!

Uagtet vor Forsamling er mere talrig, end jeg ventede, savner jeg dog adskillige, navnlig Polakkerne; ligesaa er *Kraus* og jeg de eneste fra Slesvig. Man trykker sig for at være med til de store Pengebevillinger, og deraf følger, at Minoriteten, der kæmper med mageløs Dygtighed, er saa fattig repræsenteret i numerisk Henseende.

At Regeringen tager Initiativet for at bringe vor Sag, Nordslesvigs, frem, betvivler jeg meget, skjøndt

den Iver og Travlhed, hvormed den søger Sydstaternes Tilslutning politisk og parlamentarisk ordnet, staaer i en noget afstikkende Modstrid til den Langsomhed og Nølen, hvormed Preussen som Tysklands Repræsentant opfylder og ordner andre traktatlige Mellemværender. Det er mit Haab og min Trøst, at en Tid vil komme, der ikke ligger os fjern, da et vaagent Forsyn ved Krigslykkens Omskiftelser vil føre en trofast Befolkning til Maalet for dets kæreste Livsønske.

Jeg takker Dem, fordi De er saa opmærksom at sende mig „Dannevirke". Da jeg altid er sysselsat, læser jeg kun den og sparer mig derved at søge det Paalidelige ud af den uhyre Emballage af Løgne, hvormed de tydske Blade nu ivrigere end nogensinde skjule Sandheden.

I April 1871 var Krüger atter i Rigsdagen, og fra den Tid har jeg efterfølgende Breve fra ham:

Berlin, 25. April 1871.

Huset har idag paa Udvalgets Indstilling[1]) kasseret *Petersens* Valg i Garding, hovedsagelig af den Grund, at Halligerne i den Tid, Valget fandt Sted, ved indtraadte Vinterhindringer vare afskaarne fra at udøve deres Valgret. Begrundet paa den Omsorg, hvormed Hessel saa ømt har antaget sig en lille Minoritets velerhvervede Ret, har jeg besluttet mig til at stille et Forslag, hvorved Rigsdagen fik Leilighed til at konstatere sin Retsbevidsthed i et endnu fyldigere Omfang,

---

[1]) Aftrykt i „Dannevirke" Nr. 98 for 28. April 1871.

nemlig saaledes at den med den samme Varme, hvormed den har sørget for, at Halligboerne kunne ske deres Ret ved nyt Valg, maatte antage sig de Tusinder af Vælgere, som den sidste Kredsinddeling har afskaaret fra at vælge en Repræsentant, som de anse for værdig til at være deres Talsmand for de Tanker og Meninger, der i deres Kreds ere tilstede i Befolkningen.

Jeg kan i dette Øjeblik ikke udtale mig om, hvorledes jeg agter at forme mit Forslag, og i hvilken Stil og Ordføining jeg agter at fremlægge det. Paa slaaende Grunde, tjenende til at understøtte det, mangler det mig ikke. Hvad jeg imidlertid har anseet for særlig nyttigt er, om fjerde og andet Distrikt vilde komme mig til Hjælp ved enten samlet eller hvert for sig at indgive under Petitionsform en Klage til Rigsdagen over Valgkredsinddelingen i Slesvig. Faaer en slig Henvendelse ikke noget reelt Udbytte til Følge, saa vil man dog derved kunne opnaa, at man ved Prøvelsen af det nye Medlems Valg kan faae en ønskelig Leilighed til at opklare for Husets Medlemmer, hvorlunde Regjeringen og ikke mindre dens Haandlangere have maattet manøvrere for at gjøre det Kunsttykke fatteligt for Alverden, at det bestaaer med Retfærdighed „und deutscher Biederkeit“, at 20000 tydske Vælgere har Ret til at vælge 3 Medlemmer, medens 21,000 danske Vælgere maa nøies med 1 Repræsentant. Det kunde maaske ogsaa bidrage til at opklare, at Regjeringens Bestræbelser ved at afgrænse Inddelingen af Kredsene, saaledes som skeet er ved den foretagne Revision, blandt andre Ulemper ogsaa medfører den,

at den i høi Maade besværer og indvirker forstyrrende paa Valgene saavel i anden som i fjerde Kreds.

Jeg har samtidig hermed sendt en lignende Skrivelse til *Ahlmann* i anden og *Willemoes*[1]) i fjerde. Om første Kreds skal og bør blande sig i Sagen, overlader jeg til Dem og Meningsfæller i Kredsen at afgjøre og bestemme.

Vedlagte Ændringsforslag[2]) til Anleihegesetz paa 120,000,000 Thaler har jeg stillet til anden Behandling af dette Lovudkast, men selvfølgelig fik det ingen ønskelig Tilslutning.

Bismarck har igaar deklareret i Salen, at Tiden til den første Termins Udbetaling af den franske Krigserstatning vel idag var udløben, men at den ikke blev udbetalt, fordi Regjeringen ingen Penge havde. Han havde dog tilraadet Keiseren at have Taalmodighed, da det ikke var heldigt at træde skarpt op. Mange i Huset udtydede hans Ord som en Forberedelse af, hvad der senere hen vilde komme, nemlig den Besked, at man overhovedet ikke kunde gjøre sig Forventninger om deslige Udbetalinger. Det er just ikke med megen Lyst, Folk her betragter Forholdene. I dette Øieblik modtager jeg Forslaget om Elsas og Lothringens Forening med det tydske Rige.

Ogsaa her er der udfaldet en Række Breve, der

---

[1]) Han var Redaktør af „Vestslesvigs Tidende“.

[2]) Det lød saaledes: Diejenigen Ländergebiete, denen das Recht der freien Willensäusserung über deren Zusammenhang mit dem deutschen Reiche gebührt, sind von der Verbindlichkeit für diese Anleihe ausgeschlossen.

næppe kunne have været af videre Betydning, eftersom de ikke ere blevne opbevarede.

Berlin, 22. Mai 1871.

Endnu har Elsas-Lothringen-Sagen ikke været til tredie Behandling. Jeg afventer kun dette for dermed at afslutte min Virksomhed for denne Samling. Min Stilling har her denne Gang været mere uhyggelig end tidligere, selvfølgelig fordi den Magt, hvortil jeg tilforn har støttet mig, ikke existerer mere, og fordi den Lykke, de tydske Vaaben denne Gang har havt, gjør mine Modstandere overmodige i en Grad, De ikke gjør Dem nogen Forestilling om. Fredsværket maa vel nu betragtes som tilendebragt, thi jeg seer i dette Øjeblik i Avisen, at *Bismarck* er vendt tilbage fra Frankfurt. Noget nærmere om, hvorledes alt der er spundet af, tør vi vel vente os i Mødet imorgen. Let vil det ikke blive for Kansleren at tilfredsstille sit Publikum, thi man seer hver Dag, at de store Forestillinger om Milliarderne forsvinde hos det store Publikum, og Vittighedsbladene, af hvilke man bedst udgransker Folkets Omdømme, levere daglig varslende Billeder om alt, hvad Tydskland nu kan vente sig.

Vist er det, at Aarets Begivenheder have trængt vort Spørgsmaal i Baggrunden, og Nordslesvig maa belave sig paa for en Tid at bestaa Kampen mod Voldsherredsdømmets Indtrængen. At forcere Spørgsmaalet frem her er efter mit Skjøn farligt og saare ubetimeligt, og jeg har, som De nok seer, indskrænket mig til i Forbigaaende at bringe Sagen paa Tale her. I Specialdebatten om Elsas og Lothringen har flere

af de Medlemmer, der rose sig af at være Frihedens og Folkerettens Talsmænd, begyndt deres Taler med, at dersom Elsaserne og Lothringerne havde været en fransk Folkestamme, dersom de i national Henseende havde tilhørt Frankrig, saa vilde man have modsat sig denne Inkorporation med Kraft osv. Men selv om dette var Tilfældet, saa er jeg overbevist om, at man i sin umættelige Rovbegjærlighed og Erobringssyge vilde have vendt Spørgsmaalet om, og man vilde istedetfor have skjult sig bag det ridderlige Stikord: „Was Deutschland sich erkämpft, das hält es fest!"

Jeg sendte Dem forleden mit Foredrag i Elsas-Lothringenspørgsmaalet.[1]) Det var oprindelig min Hensigt at stille Ændringsforslag, og jeg havde alt gjort forberedende Skridt dertil, men har efter nærmere Overveielse opgivet det, fordi det fra flere Sider blev sagt mig, at hvis jeg stillede et saadant Forslag, vilde man stemme derfor, og det vilde ikke være videre tiltalende for mig at være Redskab for den yderliggaaende Opposition, thi man maa stedse holde sig for Øie at vogte sig for at blande sin gode Mønt mellem den slette. Jeg antager tilmed, at saaledes som jeg nu er gaaet frem, vil der endnu ved tredie Behandling af Elsas-Lothringensagen blive givet mig Leilighed til en smuk Afslutning af min politiske Virksomhed for denne Sinde. Jeg har til det Foredrag, jeg holdt, at bemærke, at jeg i Bladene læser, at mit Foredrag var saa uklart, at man ikke vidste, hvor jeg vilde hen,

[1]) Se Dannevirke Nr. 117 for 13. Mai 1871.

med mindre jeg dermed vilde bebude, at jeg vilde afholde mig fra at stemme. Jeg beder Dem om selv undersøge, om der i mit Foredrag indeholdes saadanne Uklarheder. At jeg ikke skulde have talt frit og tydelig nok, bestrider jeg paa det Kraftigste. Medlemmerne kunde slet ikke undgaa at høre mig, thi der var paa et enkelt Øieblik nær stille og lydløst i Salen. Man har hjemme ment, at jeg skulde søge en privat Samtale med *Bismarck,* og jeg har overveiet det meget nøie. Jeg troer vel nok, at han ikke vilde nægte mig en Samtale, men hans private Mening, som han udtalte til mig personlig uden at give den nogen officiel Karakter, vilde vist føre til et tarveligt Udbytte, fordi den maatte forblive en Hemmelighed. Derimod vil jeg ingenlunde betvivle, at det lod sig forsvare at søge en Samtale med ham, men kun for at spørge, om han var villig til at svare paa en Interpellation i Rigsdagen, hvori jeg afæskede ham en offentlig Erklæring om, hvad enten han vilde udføre Pragfredens Artikel V eller ei. Det har af Grunde, jeg ofte har udtalt til Dem og Vennerne hjemme, sin høist farlige Side. Men jeg troer i det Hele slet ikke, at han indlader sig paa at besvare et sligt Spørgsmaal, allermindst paa et Tidspunkt som dette, hvor han selv staaer i Begreb med at slutte Fredstraktater med en anden Magt; han vilde maaske betænke sig paa at skabe et forargeligt Præcedens, der senere af hans Fjender kunde benyttes imod ham. Men det ene med det andet er Hasardspil, og saa vidt ere vi dog ikke komne, at vi skal sætte Alt paa eet Kort.

Den kollegiale Besværing, som Landdagsrepræsen-

tationen samt *Ahlmann* har tilsendt mig, har jeg sluttet mig til og dernæst bragt den til Udenrigsministerens Hotel og vedføiet mit Visitkort. Sandsynligvis skubber Udenrigsministeren Sagen over paa Indenrigsministeren, og saa er den Historie forbi. Den har efter min Mening kun Værd som et offentligt Aktstykke, der viser, at der fra vor Befolknings Side gjøres noget til Forsvar og til Beskyttelse imod Voldsherrernes Optræden.

Ud paa Efteraaret tog Krüger atter til Berlin. Han havde været meget syg den Sommer og ligget længe paa Kommunehospitalet i Kjøbenhavn. Han skrev derfra hyppig til mig, men hans Breve vedrøre ikke hans Virksomhed i Berlin. I dette Efteraar skrev han til Tider daglig til mig.

Berlin, 6. November 1871.

Ved min Afreise hertil talte De til mig om den Stilling, Vælgerkorporationen fremtidig maatte indtage, og hvilke Skridt der fra dens Side burde gjøres for at tvinge Regjeringen til at foretage nye Valg, eller hvorledes Husets Medlemmer kunde paavirkes til at gjøre Skridt til at forhjælpe Nordslesvigerne til at faae sig repræsenterede af de Personer, de vedblivende havde valgt. Jeg har talt med Flere om Sagen, blandt andre med *Edgar Bauer,* men saaledes som vi havde tænkt os den, foreligger den ikke. Hverken Regjeringen eller Landdagen har med Sagen at gjøre, thi her foreligger ikke det Tilfælde, at Mandatet fra vor Side er nedlagt; ifald saa var, maatte det paahvile Regjeringen

at anordne nye Valg. Men hvor det ene dreier sig om, at de Valgte har forkastet Valget, bliver det alene Valgkommissærens Sag at foretage nyt Valg. Som De jo veed, har jeg i denne Retning for et Par Uger siden afsendt min Erklæring til Landraad *von Rosen* om, at jeg ikke modtager det paa mig den 27. f. M. faldne Valg i første Valgkreds. Derefter maa nu Rosen gjøre Skridt til et nyt Valg. Men vælges jeg da paany, saa svarer jeg ikke paa Landraadens Opfordring til mig, hvilket jeg ikke behøver, saasom det falder af sig selv, at hvis jeg ikke svarer inden otte Dage, den fastsatte Frist, saa ansees det, som om den Valgte ikke modtager Valget. Valgkorporationen maa derfor være belavet paa at møde til Valg i hver Maaned, og man maa gjøre sig det fatteligt og klart, at hvis man paa den Maade sætter Demonstrationen i Scene, maa man holde ud. Enhver Vaklen i det, man har foresat sig, er Tegn paa Svækkelse, og ethvert Medlem, der forsømmer at møde paa Valgdagen, er et tabt Point, som vore Modstandere skrive sig til Indtægt. Men har Folket selv besluttet at holde ud, saa er derved aabnet os Leilighed til jævnlig at holde vort Livsspørgsmaal oppe, og det paa en langt virksommere og fyldigere Maade, end hvis Nordslesvigs Repræsentanter indtog deres Pladser i Huset og der paatalte deres Vælgeres Ret.

Min Erklæring til mine Vælgere skal jeg sende Dem en af de første Dage; men det forekommer mig i det Hele, at det var heldigere, om der gaves Tid dermed, indtil Landraaden gjør Skridt til nyt Valg. Det forekommer mig, at det maatte være det rigtig valgte Øieblik at træde frem med Erklæringen. Jeg har her,

inden Dagsordenen idag begyndte, havt Ordet til Forretningsordenen og i frit Foredrag nedlagt en Besværing over, at man til Understøttelse af et Forslag, der var stillet af *Miquel* og Konsorter, havde benyttet sig af mit Navn uden mit Vidende og Villie til at lade det figurere paa Listen. Jeg var selv tilfreds med, som det gik; det lod ialfald til, at Alle har hørt og forstaaet mig, hvilket de ligefrem har kappedes om at sige mig.

Dernæst har jeg, ligeledes idag, til Lovudkastet om Oprettelse af en Krigsberedskabsfond forlangt Ordet, idet jeg under Form af at klare min Position, som jeg indtog til Forslaget, fandt det nødvendigt, før jeg tog aktiv Del i Afstemningen, at begrunde, hvorfor jeg stemte imod Loven. Efterat jeg havde havt Ordet, blev jeg bestormet af en Mængde af Husets Medlemmer, der alle som en paa det stærkeste tilraadede mig at stille en Interpellation til *Bismarck*, som man forsikrede mig, at selv hele den nationale Fraktion vilde give mig Understøttelse til. Jeg seer meget godt Grunden til den store Tjenstvillighed, man kappedes om at vise mig. Den er simpelthen en Følge af, at jeg i mit mundtlige Foredrag røflede dem, fordi det af Mangel paa Understøttelse af Husets Medlemmer ikke nogensinde var lykkedes mig at bringe et Forslag til Forhandling i Huset. Jeg har jo langtfra afvist dette Tilbud, men har taget mig det ad notam. Jeg er nu temmelig vis paa, at jeg ogsaa kan faae Understøttelse til en Interpellation, der omtrent maatte lyde saaledes:

„Er Regjeringen betænkt paa, og vil det kunne

ventes, at der nu snarest træffes Foranstaltninger til, at det nordslesvigske Spørgsmaal paa en for Tydskland værdig Maade kan imødese endelig og ordnet Afgjørelse?"

Se, kjære Ven, det var den Form, som flere viste mig paa en Lap Papir. Jeg gav ikke nogen af dem Svar, men spurgte dem, om de gik ind paa den Ændring i Formuleringen efter Ordet „Tydskland" at tilføie „og Danmark". Dertil har man Intet svaret mig. Selvfølgelig seer jeg mig ikke istand til at paatage mig Ansvaret for et Forsøg i den angivne Retning. Dertil maatte jeg udbede mig ikke alene mine Vælgeres, men hele den danske nordslesvigske Befolknings Fuldmagt, og det kunde ske ved et af Folket nedsat Udvalg, med hvilket jeg da maatte raadføre mig. Mig personlig tiltaler Forslaget ikke, thi jeg er temmelig vis paa, at selv om *Bismarck* erklærede sig villig til at modtage Interpellationen, saa vilde derved ikke opnaaes reelt Udbytte, idet han naturligvis vilde gjøre Huset opmærksom paa, at det ved en slig Optræden og med den Slags Fordringer kun foregreb Rigskanslerens fredelige Bestræbelser, idet han med den bedste Villie havde søgt at ordne dette Spørgsmaal ad diplomatisk Vei med det vrangvillige Danmark. Jeg er vis paa, at Forsøget vilde faae et saadant Udfald. Det hele vilde løbe ud i Sandet. Stol kun paa, at vor femte Artikel idag staaer saa fast som nogensinde, og det kan ikke nægtes, at jeg gjerne vilde se Bismarck ved en saadan Leilighed krybe om bag sine Underhandlingers Forskansninger. Gjøres der Ingenting fra min Side, tager jeg dem nu ikke paa Ordet, der have tilbudt

sig som mine redebonne Understøttere, saa ville de naturligvis vaske deres Hænder og beklage, at jeg har afslaaet deres Hjælp og nu selv maa tage Følgerne.

Derfor var det særdeles ønskeligt, om der i dette Spørgsmaal i Hast der hjemme kunde blive taget en Beslutning og blive sendt mig Besked. Vi sidder her vel endnu henimod 3 Uger, og der var altsaa Tid til at faae Forsøget sat iværk. Et af Medlemmerne har idag paa egen Haand gjort Forsøg paa at samle Underskrifter til Støtte for en Interpellation i den angivne Retning, men af Andre har jeg hørt, at Forsøget er strandet, idet man har sagt, at man var villig til at underskrive, naar jeg selv forlangte det.

Jeg beder Dem tale med vore Venner om Sagen. Der maa ikke forsømmes Noget i et Moment, da der kan handles. Selv det var et Udbytte, naar der paa den Maade kunde opnaaes et Bevis for, hvad de Forhandlinger, som Danmark fører med Preussen, kan bruges til af *Bismarck*.

Saasnart jeg har modtaget de stenografiske Beretninger med mine Foredrag, skal jeg sende dem.

Berlin, 8. November 1871.

Jeg tilsender Dem vedlagt mit den 7. ds. i Rigsdagen holdte Foredrag[1]) i Sagen om Oprettelse af en Krigsfond. De seer, at det oprindelig har været rettet paa at benyttes som Motivering af et Ændringsforslag, og Affattelsen har jeg derfor ihast maattet forandre, paa det at det kunde benyttes som Motivering af min

---

[1]) Se „Dannevirke“ No. 262 for 9. Nov. 1871.

Stemmegivning ved tredie Behandling. Jeg haaber, De vil kunne finde Dem tilrette i mine Meddelelser.

Min Tale til Forretningsordenen kan jeg først sende Dem, naar den er trykt, thi jeg har desværre intet skrevet, ja desværre har jeg heller ikke læst Korrektur derpaa, inden Talen blev trykt, men da Stenografen har forsikret mig, at der for ham intet Ord gik tabt, af hvad jeg sagde, haaber jeg, at Alt er, som det skal være.

Min Erklæring til mine Vælgere har jeg færdig og skal om et Par Dage sende den. Eftersom De har sagt mig, at det er *Ahlmanns* Ønske, at enhver af os skriver sin Erklæring, har jeg affattet min derefter.[1])

Jeg længes efter at høre, hvorledes Folk derhjemme stiller sig til den Interpellation, jeg igaar sendte Dem, og beder Dem sige mig Deres Mening derom, thi jeg modtager hver Dag her flere Tilskyndelser til at gjøre Forsøget, hvilket er mig ret behageligt.

Efter Modtagelsen af disse Breve konfererede jeg med mine intimeste Venner, og vi enedes da hurtig om, at jeg helst øieblikkelig maatte reise til Berlin. Det blev ganske overladt til mig at træffe de fornødne Aftaler med Krüger om hans Forehavende, og den 9. November reiste jeg. Dagen efter ankom jeg til Berlin, og den følgende Dag, 11. November, skrev jeg til min Hustru:

„Idag var jeg med *Krüger* i Rigsdagen. Han fulgte mig op paa Tribunen. Salen er ret smuk, men

---

[1]) Se „Dannevirke“ No. 267 for 15. Nov. 1871.

hele Bygningen kun midlertidig. *Krüger* sidder paa yderste Venstre ganske alene bag ved Socialisten *Bebel.* Krüger begyndte strax at operere. Først gik han til en Herr *von Puttkammer*, som er i Slægt med Bismarcks Kone. Han begav sig nu paa Vandring. Jeg kunde ovenfra tydelig følge alle hans Bevægelser, hvorledes han gik fra den ene til den anden, men Ingen vilde underskrive. Senere traf jeg i Restaurationen Krüger i Samtale med Puttkammer, som Intet havde udrettet. Krüger havde temmelig voldsomme Samtaler med flere Medlemmer, som endte med, at Krüger atter gik ned i Salen og afgav Interpellationen til *Hoverbeck,* Formanden i Fremskridspartiet, *Bennigsen,* Formanden i Nationalpartiet, og *Bernuth,* Formanden i Rigspartiet. Ingen af dem vilde underskrive strax, men de lovede at forelægge Sagen i Fraktionerne, som skulle have Møde imorgen. Krüger forlangte og fik ogsaa Løfte om skriftligt Svar. Svarene maa komme senest Torsdag. Siges der Nei, er Krüger fast bestemt paa at gaa lige til Bismarck.“

Jeg blev endnu 4 Dage i Berlin og skrev den 15. Novbr. til min Kone:

„Det har nu efterhaanden vist sig, at de Rigsdagsmænd, som forrige Mandag saa ivrig raadede Krüger til at interpellere Bismarck, have handlet i Overilelse; thi nu da det kommer til Stykket, vil Ingen underskrive. Endnu er der ikke kommet definitivt Svar fra dem alle, men der er kun lidet Haab tilbage. De konservative Partiers Formænd havde idag faaet travlt med at stikke Hovederne sammen. Imorgen senest maa der komme Svar fra dem, og saa vil Krüger til

syvende og sidst gaa personlig omkring til alle de enkelte Personer, navnlig Polakker og Socialdemokrater, samt saadanne, som ikke høre til nogen af de større Fraktioner, og erhverve deres Underskrifter. De 30, han skal have, faaer han ikke, men det maa til forat dokumentere, hvor megen Retfærdighed der er i Rigsdagen. — — — Hvad der i Særdeleshed har glædet mig at se, det er den store Agtelse, der fra alle Sider i Rigsdagen vises Krüger paa enhver Maade. De kjender ham naturligvis alle, men han kjender kun de gamle Medlemmer. Der er, siger han, skudt saa mange bismarckske Paddehatte frem i Salen siden Valget i Foraaret, at han ikke kan finde sig tilrette iblandt dem.“

Samme Aften reiste jeg hjem efter at have gjort Bekjendtskab med adskillige fremragende Politikere, navnlig *Windhorst*, med hvem jeg havde flere lange, særdeles interessante Samtaler, og *Sonnemann*, Udgiveren af den uafhængige „Frankfurter Zeitung“, den Gang Tydsklands bedst redigerede Blad, i hvilket han meget bestemt lovede at optage en Udtalelse af Krüger om den nordslesvigske Sag. Ved min Hjemkomst forefandt jeg følgende Brev fra Krüger:

Berlin, 16. November 1871.

Denne Skrivelse træffer Dem sandsynligvis i Deres Hjem. Jeg har idag været i Kamret, og saasnart jeg kom der, henvendte *Blankenburg* sig til mig og erklærede, at min Interpellation ingen Understøttelse havde fundet i hans Fraktion. Jeg spurgte ham ikke hvorfor, men bad ham i Henhold til det Løfte, han

havde givet mig, at give mig en skriftlig Erklæring, hvilket han nægtede, idet han spurgte, hvortil jeg vilde benytte en saadan. For, svarede jeg, at konstatere for mine Vælgere, at der fra min Side var gjort. hvad gjøres kunde, forat komme til Orde i min Sag og forat faae en klar Besked paa det af mig reiste Spørgsmaal, hvortil han svarede, at jeg for at stille en Interpellation slet ikke behøvede nogen Understøttelse. Dette benægtede jeg, idet jeg henholdt mig til Forretningsordenens Forskrifter; men han blev ved paa en brøsig Maade at fastholde sin Paastand, som jeg ligesaa stædig fastholdt min. Da han var kommen ned paa sin Plads, slog han meget ivrig op i Parlamentsalmanakken og forlod i det Samme Salen for at skaffe mig et Exemplar af den i Bureauet. Men da han kom tilbage, gik jeg ned til ham og kastede ham Artiklen lige for Næsen. Han maatte saa gaa til Bekjendelse af, at han havde taget feil. Jeg benyttede da den givne Leilighed til paany at anmode ham om at give mig en skriftlig Besked, som han da ogsaa lovede mig, jeg skulde faae. I det Samme reiste han sig og hviskede mig i Øret, at det konservative Parti ikke vilde understøtte min Interpellation, fordi jeg ved denne selv vilde skade min Sag. Hertil svarede jeg, at det var mere end jeg havde ventet, at Partiet saa særlig tog Hensyn til mig. Kort efter talte jeg med *Windhorst,* som sagde, at hans Parti endnu ikke havde forhandlet Sagen, men jeg kunde stole paa ham; saasnart den var debatteret i et Møde, og Medlemmerne havde taget deres Beslutning, skulde han skriftlig underrette mig om Udfaldet. Han spurgte mig, om jeg havde

faaet Besked fra *Blanckenburg*, og da jeg meddelte ham den, sagde han: „Sie dürfen gegen die Sache nicht an.“ Hos *Sonnemann* har jeg allerede været. Han vilde, at jeg først skulde henvende mig til Polakkerne, og skulde imorgen sige mig, hvorledes han stillede sig til Sagen. Ligeledes har *Mathias* været hos mig og forlangt Oplysning om, hvorledes Sagen spændte af. Jeg lovede ham at meddele ham Udfaldet. *Hänel* vidste en hel Del at fortælle om, at *Gortschakow* havde været i Berlin og talt med *Keiseren* og *Bismarck*, og alle mente, at det nordslesvigske Spørgmaal havde været bragt paa Bane ved denne Sammenkomst. Der er flere, som idag har slaaet paa denne Stræng, dog er sligt ikke at agte for andet end Talemaader, hvorved de søge at komme ud over et kildent Spørgsmaal. Saasnart jeg kommer paa det Rene med Alt, skal jeg give Dem en udførlig Beretning om Sagens Historie.

17. November 1871.

Jeg kom for sent med mit Brev til Posten iaftes, og De maa da betragte Efterstaaende som en Fortsættelse. Jeg har været i Kammeret idag. *Blanckenburg* har ikke meddelt mig noget Svar, og med *Windhorst* havde jeg en kort Samtale; hans Fraktion kom ikke sammen før Mandag, men saa vilde han forelægge Sagen og derefter strax meddele mig Udfaldet. Han mumlede noget i Skæget om, at det vel ikke saa lige var min Mening at opnaa Underskrifterne, som det var at høre, hvorledes Fraktionen sillede sig til selve Sagen. Jeg fik ham ikke svaret, thi i det Samme viste *Bismarck* sig forat tale, og for ikke at forstyrre Roligheden af-

brød jeg Samtalen. Jeg har seet efter i „Frankfurter Zeitung“, men min Erklæring har endnu ikke været indrykket i Bladet, saa det virkelig seer ud, som *Sonnemann* ogsaa vakler eller slaaer os en Plade. Jeg har truffet fire af den polske Fraktion, som jo nok gaaer ind paa at understøtte mig. De har telegraferet efter deres Kammerater, og naar de kommer, ville de debattere Sagen og ønske, at jeg da vil være tilstede. Fra Rigspartiets Formand *Bernuth* har jeg siden Intet hørt; han har ikke været i Salen de sidste Dage. Jeg modtog imorges Brev fra *Bauer,* hvori han tilskyndede mig til, naar jeg havde forsøgt Alt, da endnu at henvende mig skriftlig til *Bismarck.* En slig Fremgangsmaade tiltaler mig ikke. Skulde denne Udvei have været benyttet, maatte det være skeet, forinden jeg henvendte mig til Kammerets Medlemmer. Det forekommer mig, at hvad der fra min Side er gjort, er et kjækt og dristigt Skridt, der er vel skikket til at lukke Munden paa alle Skrigerne. Thi var Kammeret selv ikke bange for, at man ved at understøtte mig bragte *Bismarck* i Forlegenhed, saa kunde det næppe være Spørgsmaal underkastet, at den ene hellere end den anden havde understøttet en Forespørgsel af saa udfordrende Beskaffenhed. Nei man undgaaer at se, hvad man ikke ønsker at se. Et voldsomt Skridt fra den Side ansees ikke for tilraadeligt, saa længe man endnu nærer Haab om, at man kan dødtie Sagen. Men dette Greb er forfeilet, og min Stilling som Repræsentant er ulige fastere nu end tilforn, idet fremtidig Ingen skal kunne bebreide mig, at jeg ikke har grebet til de kraf-

tigste Midler for at hævde mine Vælgeres og Landsmænds Ret.

Jeg stoler ikke paa, at Interpellationen vinder Understøttelse fra en eneste Side, thi Ulykken er den, at hele Tydskland i sin Tid har sammensvoret sig med Slesvigholstenerne. Det gamle Stikord „Schleswigholstein ungedeelt“ staaer endnu paa alle Tydskernes Program, det eneste som Tydskerne synes at være enige om. Har jeg fra alle Sider af Salen faaet det Svar, at man ikke understøtter Interpellationen, saa har dermed mine Landsmænd opnaaet fuldkommen Sikkerhed for, at Pragtraktatens § V staaer ubeskaaren og uanfægtet i sin fulde Gyldighed. *Hoverbeck* kom til mig med den Indvending, at hans Parti særlig maatte tage Hensyn til Tydskerne i Nordslesvig. Tydskerne holde ikke af at komme til klare Retsstandpunkter. Jeg skal nu imorgen se efter, om min Erklæring er kommen ind i „Frankfurter Zeitung“. Hvis ikke, maa jeg monere Manden, at han gjør sin Pligt.

De abonnerer vel hjemme paa „Reichscorrespondenz“. *Mathias* har spurgt mig derom. Jeg svarede ham: „Send kun Avisen, jeg kautionerer for Betalingen“. Om Penge gjælder det her fra først til sidst. Jeg troer dog nok, De kan have Nytte af at have indladt Dem med ham.

Berlin, 20. November 1871.

Jeg skrev ikke igaar, thi der var ikke indtraadt noget, der gav mig Anledning dertil. Iaften er jeg sysselsat med at skrive til *Bernuth* og *Blanckenburg* for at minde dem om deres givne Løfter. Polakkerne, der

nu alle ere tilstede, har vedtaget min Interpellation, dog med den Forandring, at der istedetfor „in einer Deutschland würdigen Weise“ kommer til at staa „in einer den internationalen Grundsätzen würdigen Weise“. Jeg har aflagt den samlede polske Fraktion min Tak og har naturligvis gjort dem begribeligt, af hvilke Grunde jeg har stillet Interpellationen i dens nuværende Ordlyd. Polakkerne ere ialt kun otte i Tallet, altsaa kan deres Understøttelse alene ikke hjælpe. Ikke desto mindre maa jeg glæde mig over den Velvillie, hvormed man er kommen mig imøde.

Jeg har endnu bestandig savnet min Erklæring til Vælgerne i „Frankfurter Zeitung“, og jeg har derfor været hos *Sonnemann* idag og anmodet ham om at gjøre Skridt til, at den snarest bliver optaget, hvilket han forsikrede mig skulde ske. Man havde ikke svaret ham fra Frankfurt, hvorfor han mente, den vilde blive indrykket en af de første Dage. Lad os nu se, om han holder Ord. Fra det konservative Partis Formand har jeg endnu intet hørt, men jeg skrev nu ganske nylig, paa det han i hvert Fald vil give mig Svar. Skjøndt jeg jo i Grunden, ved hvad der fra min Side er gjort, har nedlagt min Protest, har jeg tænkt paa, at jeg ved tredie Behandling nok engang vil faae Leilighed til at forny Protesten. Forøvrigt et Intet forefaldet, som er Omtale værd.

Berlin, 21. November 1871.

Jeg har paa Grund af, at der idag ikke har været noget væsenlig vigtigt paa Dagsordenen, ikke været til Møde i Salen. Først iaften er jeg gaaet herhen for

at se „Frankfurter Zeitung“, men endnu findes min Erklæring der ikke, saa jeg for mit Vedkommende troer, at *Sonnemann,* hans Stammebrødre værdig, slaaer os en Plade. Hvad De beretter om, at det har staaet i „Fædrelandet“, at Polakkerne skulde have forenet sig om at vælge *Ahlmann* som Deputeret i Landdagen, er naturligvis noget fuldstændig meningsløst Snak. Det kan vel være en Forvexling med, at Polakkerne, der var her tilstede fire i Tallet, endnu før jeg kom til dem om min Interpellation, have telegraferet efter deres Kolleger, for at Interpellationen kan faae den størst mulige Understøttelse. Det har vakt Opsigt, at Polakkerne alle paa een Gang ere mødte her, og da En eller Anden er kommen under Veir med, at Polakkerne ville understøtte min Interpellation og i den Anledning have holdt Møde strax ved deres Ankomst, saa formoder jeg, at det er deraf, hin eventyrlige Fortælling er udspunden. Endnu er intet Svar fra de respektive Formænd kommet. De skal se, at de virkelig er saa pjaltede at trække Sagen saa længe ud, til den ikke mere kan komme frem i Kammeret. Brevene til *Blanckenburg* og *Bernuth* har jeg ladet ligge, fordi jeg virkelig synes, det var bedst at give dem Leilighed til at blotte deres Usselhed. Det tydske Blad „Figaro“ forarger sig over, at jeg intrigerer og propaganderer i Kammeret for Pragertraktaten. Jeg sender dem vedlagt et Udklip af Bladet. Imorgen mere.

Berlin 22. November 1871.

Først maa jeg kortelig meddele Dem, at ind-

lagte Aktstykke er et frit Foredrag[1]), jeg idag har holdt i Rigsdagen ved tredie Behandling af en Lov. De leer vist ad mig og troer, det er Forfængelighed, naar jeg vover mig ud paa Glatis. Men medens jeg stedse skal reservere min Ret til Oplæsning, som er et stort Gode, jeg kan benytte mig af, saa har det frie Foredrag den store Fordel, at jeg lettere bliver hørt og forstaaet, thi man kan tale sig varm, men læse sig varm kan man ikke. Fra Referentpladsen skal de heller ikke kunne undskylde sig med, at de ikke have hørt og forstaaet mig, uagtet jeg er saa langt fra den. Selvfølgelig er, hvad jeg har udført, ikke andet, end hvad jeg tilforn ti Gange har sagt, men jeg er her jo alene for jævnlig at minde det tyske Folk om at opfylde sin Pligt.

Fra vedkommende Partiformænd har jeg indtil denne Stund ikke faaet Svar. Men det er mig dog en Tilfredsstillelse at kunne sige Dem, at Sagen har voldt dem ikke saa lidt Bryderier. Jeg har havt mange Debatter med disse Herrer om dette Thema, og jeg er stolt af, at jeg kan maale dem Skjæppen fuld. Demokraterne kom idag til mig og spurgte mig, hvorfor jeg ikke havde forelagt deres Fraktion min Interpellation. Jeg svarede, at jeg for fem Dage siden havde afgivet den til *Sonnemann*, som havde lovet mig at forelægge den for Fraktionen, men senere slet ikke har hørt fra ham. Han har havt en Samtale med *Bebel,* fortæller man mig, men hvad den gik ud paa, veed jeg ikke.

I Slutningen af Dagsmødet udspandt der sig en

---

[1]) Se „Dannevirke“ Nr. 275 for 24. Nov. 1871.

lang og hidsig Diskussion om Forretningsordensudvalgets Indstilling til Kammeret i en Sag, Præsidenten har med *Bebel*. Udvalget blev nederdrægtig aalet. Udvalgsindstillingen gik i det Væsenlige ud paa at undskylde Præsidenten. Bebel holdt en mageløs Forsvarstale og brugte som Argument en Mængde Avisartikler af de Partiers egne Blade, som nu stod ham imod. Man raabte til Vicepræsidenten, at han skulde forbyde Bebel Oplæsningen, men trods al den Uartighed og Støi, hans Modstandere gjorde, førte han igjennem, hvad han havde begyndt paa. Der kom et Øieblik, da Rigsdagen befandt sig i den største Vaande, men saa kom *Windhorst* som den frelsende Engel med det gamle Forslag om at lade Udvalgsbetænkningen gaa tilbage til Udvalget, hvilket vedtoges med stor Majoritet. Ansaa Præsidenten dette som en Seir for sig, da var der virkelig ingen Grund for *Bebel* til at misunde ham den. Ellers er der idag Intet passeret af Vigtighed. Imorgen skal jeg skrive.

Berlin 23. November 1871.

Jeg har ikke været længe i Kammeret idag, og i min egen Sag er der Intet skeet. Det staaer som før, og det er jo heller ikke uden Grund, at man søger at trække Svaret ud, indtil der Intet mere kan gjøres. Dog Svar vil jeg have, og jeg lader mine Breve imorgen Aften afgaa til de Paagjældende. Forhandlingen igaar mellem *Bebel* og Præsidenten synes at have antaget en mere alvorlig Karakter, end man ventede, idet Præsident *Simson* (saa gaaer det gjennem alle Munde) i en Skrivelse til Vicepræsidenten skal have udtalt, at han an-

saa den Fremgangsmaade, der igaar vedtoges af Majoriteten, som et Mistillidsvotum mod ham, hvorfor han nedlagde sit Hverv som Præsident. Han har heller ikke præsideret idag, Pladsen indtoges af Vicepræsidenten. Nu, mig gaaer Sagen ikke til Hjertet. En afgjort Seir er det for *Bebel,* at hans ivrigste Fjender ikke have kunnet beskytte deres Præsident, der dog kun hin Dag har gjort, hvad de har indblæst ham og paa en provocerende Maade har bragt ham til at gjøre. Ved et Tilfælde vil jeg vel ret snart faae at vide, om Rygtet taler sandt, thi jeg har imorges tilsendt Præsident *Simson* et Brev, som han absolut maa svare mig paa. Jeg seer da, om han svarer i sin Egenskab af Præsident eller ikke. Det menes, at Rigsdagen skal sluttes midt i næste Uge; isaafald troer jeg, jeg bestemmer mig til at reise herfra Søndag. Kongens Tale til Afskeden kunde rime sig noget sammen med den megen Snak, man her hører om *Gortchakows* Samtale med *Bismarck*, der her vedblivende spøger i alle Kredse.

Berlin, 24. November 1871.

Jeg var nu beredt til at tage herfra, men der er indtraadt noget, som endnu vil holde mig nogle Dage her. Ved nemlig at se efter, om der var skeet Skridt, hvorved mit Navn var udstreget paa hin Understøttelse, har jeg bragt i Erfaring, at der slet intet er foretaget for at rette Feilen, og i den Anledning har jeg allerede igaar tilskrevet Rigsdagens Formand, Dr. *Simson*. Han har sendt min Skrivelse til Regeringsraad *Metzel* og bedet ham foretage det Fornødne til denne Sags ende-

lige Ordning. Metzel har atter i den Anledning skriftlig henvendt sig til mig og spurgt mig, om jeg var tilfredsstillet derved, at det Forslag, jeg havde forelagt Præsidiet, blev sat paa Dagsordenen i et af de næste Møder. Dertil har jeg svaret ja, forsaavidt som Sagen derved kunde komme til Afgjørelse i denne Samling. Jeg faaer nu at bie, thi jeg vil have ryddet for min Dør, og det kunde hænde, naar jeg reiste bort, at man da lod Sagen ligge. Det er ogsaa ret muligt, at En og Anden, naar mit Forslag fremlægges til Vedtagelse, kan faae isinde at gjøre sig lystig derover, og det maa der passes paa. Jeg hører nu, at Præsident Simson er syg.

Iøvrigt har jeg endnu tænkt mig at tage Ordet ved Finanslovens tredie Behandling forat faae adskilligt sagt, som de Godtfolk ikke holder af at høre.

De kan være vis paa, at jeg daglig høvler de Medlemmer, der binde an med mig, og her kommer det mig ret tilpas, at man af ren Feighed ikke har turdet understøtte Interpellationen. Om man just ikke kan sige, at det er det rette Øieblik til at udrette noget, saa kan det ikke nægtes, at jeg glæder mig over, at jeg denne Gang er optraadt saa udfordrende. Men det var mig en Nødvendighed for enhver Pris at vinde mig op til den Stilling, jeg tidligere har indtaget her. En pludselig Modifikation af min Virksomhed var saa meget mindre paa sin Plads, som den vilde give mine Modstandere Ret til at sige, at jeg var slaaet af Marken, og at man havde skaffet en Skrighals af Veien. Saaledes som det nu er gaaet, er Agtelsen og Værdigheden dog bevaret, uden hvilken

man slet ikke kan holde sig i en Stilling som denne. Polakkerne, i hvis Fraktion jeg daglig kommer, tro paa, at en stor Krig forestaaer, og de synes at være mere oppe end nogensinde før. De lade til at sætte deres Haab til Rusland, men hvordan de mener det, forstaaer jeg ikke. De glæde sig over, at de i den sidste Tid have sluppet en hel Del af de største Kjæltringer af deres egen Nation, som Preussen havde vundet og opdraget i sit Billede. Adskillige var komne til Posen, andre til Elsas og Lothringen, ja endog til Slesvig en vis *Krupka.* De forenedes alle i det smukke Ønske, at naar disse sorte Forrædere kom, skulde Folket prygle dem ud med Stokke. I næste Rigsdag mene Polakkerne, at de kan naa Tallet 14, og naar vi saa slaa Pjalterne sammen, kan vi stille Forslag. Jeg beklager, at den polske Fraktion ikke var permanent, da De var her. Det er lutter unge Mænd med stolt Ydre. Nogle af dem kan ikke tale Tydsk.

Berlin, 26. November 1871.

Jeg modtog Deres Brev imorges, om jeg kan komme hjem til Valget. Det er besvaret dermed, at jeg endnu er her, og at jeg faaer at holde ud til Enden, fordi det seer ud til, at min Klage over mit Navns Udslettelse under *Laskers* og Konsorters Forslag atter vil komme tilbage og finde sin Afgjørelse for Rigsdagens Forum. Det er jo nemlig muligt, at man alligevel i den Form, i hvilken Sagen kommer frem, atter kan faae Leilighed til at udtale sig, og der kan ved en saadan Affære altid blive talt et Ord, der vinder Stemning for sig. Da jeg vist ikke kommer

herfra før Tirsdag Aften og jeg vil opholde mig noget i Hamborg, naaer jeg først at komme hjem sidst i denne Uge.

Jeg har idag afsendt tvende Erindringsepistler til *Bernuth* og *Blanckenburg*. Jeg er i Besiddelse af Kopier af Brevene, saaledes at denne ikke uinteressante Historie kan fremstilles med alle Enkeltheder.

Min Erklæring har, derom har jeg overbevist mig, endnu ikke været optaget i „Frankfurter Zeitung“. *Sonnemann* gaaer af Veien for mig, men jeg skal nok træffe ham, inden vi skilles. Hvad *Windhorst* igrunden har isinde med at hale Sagen ud og holde sin Erklæring tilbage, forstaaer jeg ikke, men jeg kommer nok paa det Rene med Alt, inden jeg gaaer herfra.

Imorgen træder Landdagen sammen. Vi har iaften maattet rømme vor Læsesal forat gjøre Plads. Da jeg idag sad ved Middagsbordet i Hotellet, kom en ældre Mand hen og hilste paa mig. Det var Baron *Dirckinck Holmfeld*[1]), som der har været saa meget Tale om. Jeg troer, han boer her i Berlin. Han sagde til mig, at han var en god Ven af *Laurids Skau*, og at han ønskede at gjøre mit nærmere Bekjendtskab. Fortæl mig lidt om ham. Han seer ud til at være et forslagent Hoved, og han gav sig Mine af at kæmpe imod Tydskheden. Man vil dog gjerne, forinden man indlader sig med Manden, være lidt instrueret om ham.[2])

---

[1]) Kammerjunker Constant Dirckinck, Friherre af Holmfeld, bekjendt som politisk Skribent, død 1880 i Pinneberg.

[2]) Jeg skrev i den Anledning til Krüger, at han endelig ikke maatte indlade sig med Dirckinck Holmfeld, som man ikke kunde stole paa i politisk Henseende.

Jeg har overmaade meget og gjøre, at Tiden vil slet ikke slaa til for mig. Jeg staaer op Kl. 8 og sidder hele Dagen i Salen, og naar jeg saa skal klare min Korrespondance i alle Retninger og til alle Sider, bliver Klokken 12, inden jeg gaaer til Hvile.

Berlin, 27. November 1871.

Som De veed, er Landdagen idag traadt sammen, og Kongen har holdt Trontale for Medlemmerne i Palæet. Dens Ordlyd vil De se i vedlagte Extrablad. Den indeholder ikke et Ord om vore Forhold, ligesom den ogsaa ganske tier om Tydsklands Forhold til Europas Stormagter; men af et saadant Aktstykke læser man undertiden mere, af hvad der er fortiet, end af hvad det indeholder.

Jeg har da endelig idag efterat have moneret *Blanckenburg* faaet skriftligt Svar fra ham, hvori han, uden at angive Grunde, underretter mig om, at han har forelagt Sagen for sin Fraktion, men at denne har nægtet at give Interpellationen Understøttelse. Det er altsaa den tredie Falliterklæring, som Kammeret har afgivet i denne Sag. *Bismarck* har endnu ikke svaret, og han har vel vanskeligere ved at svare mig. Han har selv sat sig i Forlegenhed ved gjennem *Bernuth* at opstille den Betingelse, som jeg gik ind paa, at jeg først skulde forhøre mig hos Bismarck, om det passede ham at modtage Interpellationen. Efter det Løfte, *Bernuth* gav mig som Svar, strax efterat han havde forelagt Sagen for sin Fraktion, maatte jeg allerede have havt det, saaledes at jeg eventuelt kunde forberede mig paa den af ham opstillede Betingelse. Jeg

er fornøiet med, at jeg ikke har vægret mig ved først at henvende mig til *Bismarck* med en Forespørgsel i den angivne Retning, thi den Høimodighed, hvormed jeg har tilbudt at bringe ethvert Offer for at opnaa Understøttelse, behager ikke Alle. Fraktionernes jammerlige Uselvstændighed overfor Bismarck beviser ogsaa, at han ikke tør tage den ham tilkastede Handske op, og at altsaa Artikel V endnu er det samme kildne Punkt som tidligere og staaer i usvækket Kraft, men hvorom *Bismarck* nødig vil have en skarp Paamindelse. Ogsaa fra *Windhorst* vil jeg imorgen have Besked, ligesaa fra *Sonnemann,* som øiensynlig vedbliver at undgaa mig. Jeg samler alle disse Erklæringer, der hver især vil levere et værdifuldt Stof til en klar Fremstilling af Situationen.

Jeg forudseer, at jeg næppe kan faae Ordet til *Laskers* Forslag. Jeg har i dette Stykke været for ærlig imod de gode Folk, thi jeg kunde have tiet indtil den sidste Time og da have forlangt Ordet for Forretningsordenen; men det er vel ligesaa godt, at det er gaaet, som det gik. Jeg vilde jo nok have havt god Leilighed til at sige dem adskilligt, som vilde have skurret meget ubehagelig i deres Øren; men Stemningen er iforveien bitter nok, og Interpellationsforslaget har, det mærker jeg saa tydelig, virket saarende paa Gemytterne, der vistnok ere sig bevidste, at de ikke have handlet ærlig eller aabent imod mig, og derfor ligesom skamfulde undgaa mig. Jeg bliver her til Slutningen, fordi jeg vil forsøge, om jeg ved sidste Behandling af Budgettet kan faae Leilighed til at sige nogle Ord, idet jeg agter at stemme imod det.

Berlin, 29. November 1871.

Tak for Deres Depeche. Det glæder mig, at man er mødt saa fuldtallig ved Valget.[1]) Det sees dog, at ogsaa Modstanderne have adlydt Parolen. Jeg har siddet hele Dagen i Rigsdagen, hvor det klerikale Spørgsmaal ved tredie Behandling af det tydske Riges Lovbog fremkaldte en meget lidenskabelig Debat. Gemytterne var overordenlig ophidsede. Diskussionen optog hele Dagsmødet. Hvor meget de Klerikale strittede imod, og trods den Dygtighed, hvormed deres Sag førtes af *Mallincrodt*, maatte den katholske Kirke finde sig i at underordne sig den tydske borgerlige Rets Myndighed. Der blev med fuld Føie anket over, at ingen af Ministrene, ikke engang Kultusministeren, lod sig til Syne paa Ministerbænken. Det er nu engang blevet en Maxime her i Rigsdagen, at naar Regeringen faaer isinde at gjøre et stort parlamentarisk Kup, saa søger den at blive enig med saa stort et Antal Medlemmer, at den er vis paa, at Flertallet stemmer med den. Saa træder *Lasker, Miquel* eller et andet af *Bismarcks* Redskaber op og stiller et Forslag, som ved Samlingens Slutning gjennemføres med stormende Hast, saaledes at Forslagets Modstandere ikke faae Tid til at sætte sig i behørig Forsvarsstand. Det er en Selvfølge, at Ministrene ikke møde ved en saadan Leilighed, og det er diplomatisk klogt, thi hvad der end skeer, kan det ikke senere bebreides dem. De

---

[1]) Ved det samme Dag, 29. Nov., afholdte Valg til den preussiske Landdag valgtes Krüger med 183 St., mod 23, Ahlmann med 175 St. mod 25.

have kun ved at forelægge Lovudkastet handlet i den tydske Enheds Interesse, hvilket Rigsdagens Flertal, der stemmer for Loven, er en Borgen for. Kupet er nu gjort, den, af hvem Planen er lagt, kan fryde sig ved, at det er lykkedes ham at liste Loven igjennem. Men jeg har den Tro, at hvad der idag er skeet, er alt andet end skikket til at fremme Tydsklands Enighed eller bevare Freden.

Jeg fik saa endelig imorges Erklæringen fra *Bernuth.* Han meddeler bl. a. følgende: „Gleich nach unserer ersten Besprechung hatte ich den Gegenstand in der liberalen Reichspartei zur Sprache gebracht. Die Zahl der Verhandlungen über wichtige Fragen war aber so gross, dass Ihre Interpellation wiederholt in der Tagesordnung der Fraktion zurücktreten musste. Das Resultat der heutigen Fractionsberathung ging, wie ich Ihnen mitzutheilen mich beeile, dahin, dass die Fraction im Hinblick auf die Lage der Verhältnisse Bedenken tragen zu müssen glaube Ihre Interpellation zu unterstützen.“

Windhorst kom idag til mig i Salen og meddelte mig følgende mundlige Besked: „Meine Fraction hält es für diesen Augenblik nicht opportun Ihre Interpellation zu unterstützen. Es sei ihm nicht gestattet diesen Bescheid mir schriftlich zugehen zu lassen.“

Med *Sonnemann* har jeg ogsaa talt. Han kunde kun svare for sig selv, og for sit Vedkommende understøttede han Interpellationen. Han havde faaet Brev om, at der endnu ikke havde været Plads til min Erklæring i hans Blad, men jeg kunde sikkert stole paa, at den skulde blive optaget i et af de første Numre.

Med (Navnet er ulæseligt), som tilhører yderste Venstre, har jeg ligeledes talt om Interpellationen; han vilde tale med flere Meningsfæller, og vare de enige, som han antog, saa vilde han støtte mig. De saakaldte *Vilde* have ingen Formand, derfor bliver det besværligt nu i den sidste Time at henvende sig til dem alle, tilmed da mange af dem have forladt Rigsdagen. *Bebel* var gal i Hovedet, fordi *Sonnemann* havde forsømt at præsentere Interpellationen for ham og hans Kanutter; han brugte om Sonnemann det Udtryk: „Er ist faul."

Polakkerne har idag forlangt af mig, at jeg skulde skrive Interpellationen paa et helt Ark, saa vilde de solidarisk nedenunder skrive deres motiverede Erklæring om deres Standpunkt til den. De have denne Gang mødt mig med stor Hjertelighed.

Finansloven kommer heller ikke imorgen paa Dagsordenen. Jeg vilde gjerne endnu engang benytte Leiligheden til at forsøge min Protest, især da det jo lader til, at Parolen fra Regeringen lyder paa, at der ikke maa tales om det nordslesvigske Spørgsmaal. Der er da dobbelt Grund for mig til at anslaa den Stræng.

Berlin, 29. November 1871.

Jeg har siddet hele Dagen fra Kl. 1 til 6 i Rigsdagen. Der er ikke forefaldet noget, som jeg har fundet mig foranlediget til at notere mig. Men jeg kan ikke lade et andet Tilfælde uomtalt, som har vakt min Opmærksomhed. Det er et Par Dage — ja det kan være muligt, det er længer siden; Tiden gaaer saa hurtig, at jeg slet ikke kan følge den — at jeg kom til at tale med en Herre i Spisesalen, som jeg

forvexlede med en Rigsdagsmand, jeg kjender. Han sad ene ved Bordet, og da jeg havde uddelt mit Fotografi til adskillige Deputerede, som havde anmodet mig derom, satte jeg mig paa en Stol ved et Hjørne af det Bord, ved hvilket Manden sad. Han reiste sig og spurgte mig, om jeg ikke havde et Billede tilovers til ham, saa vilde det være ham særdeles kjært at modtage det af min Haand. Jeg gav ham da et og bad ham undskylde, at Billedet var saa simpelt og slet udstyret. Han havde siddet ved Bordet længe og hørt paa en Samtale, jeg havde havt med flere Medlemmer, med hvem jeg udførlig havde drøftet mit Interpellationsforslag. Manden, hvem jeg som sagt antog for en Kollega, bragde adskilligt paa Tale, som han vidste om mig, og ytrede, at han beundrede den seige Udholdenhed, hvormed jeg forsvarede min Sag. Jeg svarede ham meget kort, at med en Sag som den, jeg var Bærer af, kunde man holde ud, saa længe det skulde være. Han gjorde flere Tilløb til at faae en Samtale igang, men jeg vedblev at affærdige ham paa en kort og virkelig slet ikke galant Maade. Jeg skal dog til min Retfærdiggjørelse sige, at da jeg, som omtalt, lige iforveien havde været i stærk Disput med en Gruppe af Husets Medlemmer, var jeg slet oplagt til at fortsætte paa denne Maade, der altid efterlader nogen Bitterhed i Sindet. Efterat jeg imidlertid flere Gange havde tiltalt ham som Kollega, gjorde han mig opmærksom paa, at han ikke var min Kollega, men han kjendte mig godt, og han havde kjendt mig længe. Han præsenterede sig da for mig som Statsminister P. P., vil jeg kalde ham, thi jeg hørte ikke rigtig Navnet, og

jeg gad ikke spørge paany. Han fortalte mig, at han med Interesse havde hørt paa den Debat, jeg havde havt med mine Kolleger, og spurgte mig, om jeg nu havde forsøgt Alt, og om jeg ikke gjorde bedst i at tale med Fyrst *Bismarck* selv. Jeg svarede, at jeg ikke vilde trænge mig paa Hans Durchlauchtighed, og efter hvad jeg havde erfaret under mine Forsøg paa at faae min Interpellation frem, maatte jeg antage, at Bismarck ikke ønskede at røre op i denne Sag og næppe ønskede at tale med mig om den. Han sagde da, at Bismarck var en meget omgængelig Mand, til hvem jeg just skulde tale paa den Maade, han nys havde hørt mig tale med mine Kolleger. Han vilde dog meget tilraade mig ikke at forsømme noget, som kunde opnaaes ad den Vei. Om jeg havde besøgt hans Soiréer, og da jeg svarede Nei, vedblev han, at han ikke haabede, jeg nærede noget personligt Nag til Rigskansleren og af den Grund skyede ham. For den Sags Skyld, svarede jeg, kunde jeg let bekvemme mig til at tale med Fyrsten, saafremt jeg kunde udrette Noget for min Sag. Nu blev der kaldt paa Manden, og han anbefalede sig.

Denne Historie tillagde jeg ingen videre Betydning, og hvor stor Vægt jeg endnu kan tillægge den, veed jeg heller ikke. Medens Sammenstødet forleden Dag var et slet og ret Tilfælde, var det anderledes idag. Jeg sad paa en Bænk i Korridoren foran Parlamentssalen, men i den modsatte Ende end den, hvor vi pleiede at sidde, da jeg saa den samme Herre komme ind i den anden Ende af Korridoren. Han stansede, inden han gik ind i Salen, og da han blev

mig var, kom han ned til mig og hilste paa mig omtrent med de Ord: „Ich habe aus den Zeitungen ersehen, dass Sie gestern bei der in Hadersleben stattgehabten Wahl wiederum mit einer sehr grossen Majorität gewählt sind, und ich konnte nicht umhin Ihnen meinen Glückwunsch auszusprechen. Obschon ich weiss, dass Sie die Wahl ablehnen, wünsche ich Ihnen doch Glück mit dem erneuerten Zutrauensvotum, das Ihre Wähler Ihnen wiederholt gegeben haben“ Jeg takkede ham for hans Artighed, og han skyndte sig da at sige, at det vist ikke var sandsynligt, at Fyrsten kunde tale med mig, eftersom han var meget lidende i denne Tid, og da jeg spurgte, om det virkelig forholdt sig saa, forsikrede han mig, at det virkelig var Tilfældet, men om jeg ikke kjendte Herr *Keudell*, som sad her i Huset. Med ham skulde jeg tale. Saa løb han hurtig fra mig hen til nogle Herrer i Spisestuen, men kom tilbage og spurgte mig, om jeg ikke kunde finde mig foranlediget til at tale med ham om min Sag. Han talte længe, og han udtalte adskilligt, som jeg nu ikke har Tid til at meddele, Klokken er ti. Jeg skal senere skrive, naar han gjentager Besøget.

Samlingen sluttes ikke i denne Uge.

Berlin, 30. November 1871.

Atter idag har jeg tilbragt hele Dagen i Rigsdagen. Der forefaldt Intet, der er Omtale værd; man taler og snakker i Timer lange til ingen Verdens Nytte, thi Regjeringen sætter dog Alt igjennem, hvad den vil, selv de urimeligste Ting. Det nationale Parti er den

stadige Fødselshjælper. Jeg har idag talt med en hel Hoben Mennesker, eller rettere de have talt med mig, thi jeg paatrænger mig aldrig Nogen. Jeg er hyppig bleven spurgt, om jeg ikke har talt med *Bismarck* om min Interpellation, hvortil jeg lige saa tit rentud har svaret, at det kunde jeg spare mig, siden han fra anden Side vistnok er tilstrækkelig underrettet om den, og at Kamrets Medlemmer utvivlsomt ogsaa ere godt instruerede. Slige Debatter ere mig ikke uvelkomne. Det er en Tilfredsstillelse for mig at se, at saasnart en slig Samtale er begyndt, er jeg strax omgivet af en hel Del Tilhørere, som øiensynlig give nøie Agt paa, hvad der siges, thi bagefter komme de enkeltvis til mig forat faae Forklaring paa Noget, jeg har sagt.

Jeg vil nu gjenoptage Traaden fra iaftes. Jeg har idag ikke seet den omtalte Herre i Salen, men jeg fik for Tidens Korthed iaftes ikke Tid til at gjengive hans Ord. Da jeg i Samtalens Løb ytrede, at det forekom mig, at Preussen satte meget paa Spil ved ikke at opfylde sine traktatmæssige Forpligtelser, og gjorde ham det Spørgsmaal, om han da virkelig troede at *Andrassy,* den østerrigske Udenrigsminister, havde kunnet falde paa at opgive sin Ret til Medbesiddelsen af to Hertugdømmer for at forstørre Tydsklands Magt og udvide dets Grænser. Jeg antog jo nok, at Østerrigs Forhold til Preussen var venskabeligt, men jeg fandt, det var for store Vexler at trække paa Venskabet og den gode Forstaaelse at undlade at efterkomme, hvad Preussen havde forpligtet sig til overfor Østerrig. Tiderne kunde skifte, og Pligtforsømmelsen kunde komme Preussen dyrt at staa.

Ja, svarede han, hvis nu den preussiske Regjering gaaer ind paa at afstaa Nordslesvig, troer De da ogsaa, at den vil bekvemme sig til at afstaa Øen Als? Nei! De kan stole paa, at Als afstaaer Preussen aldrig. Det er Nøglen til Østersøen, og den giver Preussen ikke ud af sine Hænder.

Det gjør mig ondt, Herr Statsminister, gjensvarede jeg, at høre sligt af Deres Mund. Men De maa huske, at jeg er Repræsentant netop for Als. Hvad Regeringen i sin Tid tilsigtede, da den omlagde første og anden Valgkreds, veed De lige saa godt som jeg.

Ja, bemærkede han, det veed jeg.

Som Repræsentant for Als, fortsatte jeg, er jeg kaldet til at føre Ordet for denne Ø, og Valgene have udtrykkelig viist, at Alsingerne har udvist det allerstørste Flertal af danske Stemmer. Skulde Als ved en eventuel Ordning af den nordslesvigske Sag blive ladt i Stikken, saa maa det Grundlag, paa hvilket Afstemningsprincipet er bygget til Gunst for den danske Befolkning, først kastes overende.

Fra Deres Standpunkt, svarede Ministeren, har De ganske vist Ret, men jeg har alligevel tænkt mig, at De ved en Samtale med Herr *Keudell,* som er meget godt inde i Bismarcks Planer, paa en eller anden Maade kunde faae Sagen ordnet.

Hvad De der foreslaaer mig, Herr Minister, ligger udenfor Grænserne for min Kompetence. Det tilkommer ikke mig at rokke ved Traktatens Bestemmelser, som gaa ud paa at fremkalde en Villiesytring fra hin Befolkning, hvorved det kan blive afgjort, om de skulle være Preussere eller Danske. Jo dybere man

overhovedet trænger ind i denne Sag, desto større vise Vanskelighederne og Komplikationerne sig. Jeg kan saa godt forstaa, at min Interpellation er Regeringen ubeleilig. Men man tager feil, naar man troer, at min Sag er en Ubetydelighed, som man kan tie ihjel.

Deri giver jeg Dem fuldkommen Ret, bemærkede han, Deres Sag er et meget stort Principspørgsmaal, og jeg kan dele Deres Ønske om, at det vilde være heldigt, om Deres Sag kom ud af Verden.

Dermed sluttede Samtalen. Jeg haaber endnu engang at faae Leilighed til at tale med Manden. Endnu har jeg ikke kunnet faae hans Navn opspurgt, men han er i hvert Fald en fin Mand. Hvad han meddelte om *Bismarcks* Upasselighed, har stadfæstet sig. Han skal virkelig være syg, og han har i de sidste fem Uger ikke været her i Salen. Der er jo ingen Tvivl om, at Herr *Keudell* vel nok vilde tale med mig, thi det var tydeligt, at min Mand var inspireret af ham, men jeg kan i hvert Fald ikke gjøre det, før Rigsdagen er forbi, da jeg ikke vil opgive at tage Ordet forat minde de Godtfolk om deres Pligtforsømmelse.

Det har rigtig tilfredsstillet mig, at jeg gjennem Interpellationsforslaget har faaet Vished for, *at Bismarck* med Hensyn til Artikel V endnu har Lænke om Benet. Jeg har meget om Ørerne. Min Tid og mine Kræfter slaa ikke til. Man burde medgive mig en Hjælper, thi her kan virkelig udrettes meget, naar man kan overkomme det.

I Vinteren 1872 var den preussiske Landdag samlet. Krüger og Ahlmann mødte ikke. Der forelaa

en ny Skolelov, under hvis Behandling *Bismarck* optraadte overmaade udfordrende imod Polakkerne, hvis Fører *Kantak* den 11. Marts 1872 sendte Krüger et Brev, som er saa karakteristisk, at det fortjener at optages i denne Sammenhæng i Originalsproget. Det lyder saaledes:

Berlin, 11. Märtz 1872.

Hochgeehrter Herr und widerspänstiger Kollege!

Auch zu Ihnen werden die gewichtigen gegen die Polen geschleuderten Drohworte Bismarcks gedrungen sein. Durch vorzeitigen Schluss der Diskussion, wie dies ja Sitte im preussischen Abgeordnetenhaus, gehindert sofort zu erwiedern, nahm ich die erste Gelegenheit wahr, dem Gewaltigen entgegenzutreten. Freilich musste ich mich dabei, um nicht zur Ordnung gerufen zu werden oder gar mir das Wort entzogen zu sehen, in den Schranken einer zur Diskussion gestellten Etatsposition halten. Doch habe ich versucht, soweit es in diesen Grenzen möglich war, den polnischen Standpunkt gegenüber der preussischen Staatsregierung offen darzulegen. Einerseits wollen Sie die Uebersendung dieser meiner Rede als einen Beweis freundlicher Erinnerung an Sie und Ihren Kollegen Herrn Ahlmann ansehen, andererseits halte ich die Verbreitung der Kenntniss unseres Standpunktes auch in weiteren Kreisen für wünschenswerth. In wie weit dies für Ihre Landsleute in Dänemark, durch eine wenn auch etwas verspätete Mittheilung einer Uebersetzung etwa von der roth bezeichneten Stelle, durch irgend ein verbreitetes Blatt von Werth wäre, stelle ich Ihrer Be-

urtheilung anheim. Jedenfalls empfangen Sie meinen freundlichen Gruss, und sollten Sie mit ihm zusammenkommen, empfehlen Sie mich Ihrem Kollegen Ahlmann. Mich Ihrem Andenken bestens empfehlend zeichne ich als Ihr stets

achtungsvoll ergebenster
K. Kantak.

Berlin, 28. April 1872.

Dagen, paa hvilken jeg tiltraadte min Reise hertil, benyttede jeg til at deltage i Mødet hos *Ahlmann.*[1]) Da Haderslev ikke var repræsenteret, blev der ingen endelig Beslutning taget. Et Forslag fra *Lassen* om, at Valgkorporationen eller rettere Valgmændene i første og anden Valgkreds skulde indgive en Klage til Regjeringen eller Deputeretkammeret, blev drøftet og fandt, som det synes, almindelig Tilslutning. Hvad der til denne Sags Fremme videre bør ske, vil blive forelagt og forhandlet paa et nyt Møde, paa hvilket der skal fremlægges Udkast til det paagjældende Aktstykke, som kan vinde Tilslutning af Valgmændene i begge Valgkredse. Jeg har paa Veien hertil talt med *Edgar Bauer* om denne Sag, og han mente ogsaa, at Tiden nu var kommen for Valgmændene til at sætte en Slutsten paa Valghandlingen. Da der paa Mødet hos Ahlmann blev reist Tvivl om, hvorvidt det var rigtigt at paaminde Regjeringen om at lade foretage nye Valg, fordi man frygtede for, at Vælgerne vilde blive trætte

---

[1]) Jeg var dengang meget syg og kunde ikke deltage i Mødet hos Ahlmann.

af paa den Maade at spilde deres Tid ved Gang efter Gang at maatte møde til Valg, saa foreslog jeg, at Valgmændene i deres Henvendelse slet ikke skulde udtale noget Ønske i den Retning, men tvertimod udtale deres Tilfredshed med, at Regjeringen nu havde stanset med Valgene i Nordslesvig, og at vi i denne Stansning af Valgene maatte se et Vidnesbyrd om, at den preussiske Forfatning var stillet i Bero for Nordslesvigs Vedkommende. Da *Bismarck* som bekjendt i en tidligere Udtalelse har gjort Udførelsen af Artikel V afhængig af, at der fra Folkets Side førtes Bevis for, at man i Nordslesvig ikke ønskede nogen Forbindelse med Preussen, er det en berettiget Tanke, naar vi mene, at Regjeringens Forsøg ved Hjælp af de stedfundne Valg at komme til virkelig og sand Erkjendelse af den nordslesvigske Folkevillie er lykkedes, saa at den, ved hvad der er skeet, maa finde sig saa vel instrueret i dette Stykke, at vi glæde os til, at det Tidspunkt snart maa indtræde, da Bismarck indfrier sit i sin Tid givne Løfte.

Paa Grundlag af disse Betragtninger har *Bauer* udarbeidet et Udkast til en til Kammeret stilet Petition. Jeg mener, at den maa kunne tjene som Materiale, naar man bliver enig om, at der bør gjøres Noget fra Vælgernes Side. Ønskeligt var det, om Beslutning herover kunde tages hurtigst muligt, maaske saa betids, at den kunde sendes til mig inden Paaske, saasom man mener, at Rigsdagen til den Tid vil kunne slutte sine Møder.

En Fordel vilde det i hvert Fald være, om jeg, efterat have overgivet Præsidenten i Deputeretkammeret

Petitionen, kunde faae talt med Medlemmer af Petitionsudvalget, der maaske derved kunde fremskyndes til at fremme Sagen.

Berlin, 31. (!) April 1872.

(Efter en længere Indledning, hvori Krüger meget deltagende spørger til mit Befindende, thi jeg var da endnu meget alvorlig syg, fortsætter Krüger:) Naar *Salicath* i et Brev til mig antyder, at det vist vilde bidrage meget til at hæve Deres Humør, om De fra min Haand hørte noget interessant Nyt fra Rigsdagen, da beklager jeg meget, at jeg ikke seer mig istand til at meddele Dem noget som helst herfra, der var Omtale værd. Det synes, som alt Stof i Rigsdagen er udtømt, og som Rigsdagsmændenes saavel som det tydske Publikums Interesse for Rigsdagen, og hvad dermed hænger sammen, har tabt sig. Der holdes kun Møder af og til, og idag tager jeg fjerde Gang Del i Mødet. Adskillige hilste paa mig, og flere, som tidligere have gjort Deres Bekjendtskab, bad mig bringe Dem deres Hilsen, blandt andre *Bong Schmidt*, som daglig læser „Dannevirke“ og roser sig af, at han forstaaer Dansk. Ogsaa *Sonnemann* bad mig hilse Dem. Jeg talte igaar med Adskillige her i Restaurationen og bragte paa given Anledning Valgene i Nordslesvig paa Tale. En Herr *Böhme* ytrede, at jeg jo ikke vilde aflægge Eden, hvilket jeg strax betonede som usandt; den Art Paastande benyttedes kun som Paaskud til at skjule Repræsentationens usle og jammerlige Opførsel imod Ahlmann og mig. En vis *Wiggers* fra Berlin, der stod hos, gav mig Medhold, idet han meget vel

kunde forstaa min Opposition, hvorimod Slesvigholsternes Standpunkt blev ham mere og mere uforstaaeligt og gaadefuldt. Mærkeligt var det, at jeg igaar ikke saae en eneste af mine Understøttere, ligesom jeg heller ikke mærkede noget til, at der var Polakker i Salen. Jeg mærker, at jeg kan ligge her længe, inden der bliver noget at foretage for mig. De Forslag, som jeg nærmest agter at gjøre til Udgangspunkt for min Protest, ligge endnu i Udvalgene, og det hedder sig, at det ialfald kan vare længe, inden den militære Straffelov kommer for, det skeer næppe paa denne Side Pinsen. Alligevel troer jeg, det er det rigtigste at blive her; man faaer da i hvert Fald ingen Forsømmelse at bebreide sig.

1. Mai.

Jeg naaede ikke Banegaarden iaftes og maatte altsaa udsætte Brevets Afsendelse til idag. I Dagsmødet forhandledes et af *Hoverbeck* stillet Forslag om Nedsættelse af Salttolden, der gav Anledning til en meget hidsig Debat, der endte med, at Forslaget fremmedes. *Bismarck* gjorde gjentagne Gange Udfald til forskjellige Sider, men var ikke videre heldig. *Delbrück* vægrede sig ved at forhindre Forslagets Fremme. Idag siges der, at Militærstraffeloven paa Grund af de af Udvalget reiste Vanskeligheder slet ikke vil komme til Forhandling i Rigsdagen i denne Samling.

Berlin, 5. Mai 1872.

Jeg kjeder mig som en Ulykke og ærgrer mig

over, at jeg er reist saa tidlig herned. Der bliver for mig intet at udrette, inden Lovforslagene komme til anden Behandling. At dette skeer paa denne Side Pinsen, betvivler jeg, og skammeligt var det, om man efter Pinsen atter skulde reise herned forat stille Forslag. Det hjælper mig heller ikke, thi her er ikke en Polak tilstede, ei heller en eneste af de andre, som jeg holder det for værd at anmode om at støtte mig. Alt er saa dorsk og søvnigt, intet Vindpust viser sig paa den politiske Horisont; der maa ventes, til der reiser sig en Luftning, og saa længe maa vi have Taalmodighed. *Bille* fra Kjøbenhavn har meldt sin og sin Kones Ankomst til Berlin imorgen. Jeg glæder mig naturligvis dertil, da jeg faaer lidt Adspredelse i de Dage, de agter at opholde sig her. Om den ubekjendte mystiske Minister har jeg endnu intet erfaret. Deres Telegram glædede mig, fordi jeg efter Salicaths sidste Brev har været ængstelig for Dem. Er der ellers noget, jeg kan være Dem til Nytte med, saa lad mig det vide. Jeg har jo næsten ingen Sysselsættelse for min Tid og duer i Sandhed allermindst til at være Lediggænger. Jeg ønsker Dem god Bedring og deler Deres Haab om en lykkelig Fremtid.

Berlin, 11. Mai 1872.

Jeg har i flere Dage ikke ladet høre fra mig, fordi her intet passerer, der er værd at spilde et Bogstav paa. Tiden bliver mig forfærdelig lang, thi jeg kan endnu ikke beregne, naar det Tidspunkt indtræder, da jeg faaer Leilighed til at komme til Orde om min Sag. Forat faae Adkomst dertil, har jeg besluttet mig til at

stille et Amendement til det os forelagte Udkast til Lov om Fastsættelse af det tydske Riges Finanslov for 1873. Dette Udkast var i Onsdags til første Behandlung. Det kan imidlertid ikke ventes, at det kommer til anden Behandlung før sidst i næste Uge, og derfor troer jeg ikke, at jeg kan faae min Sag frem paa denne Side af Pinsen. Det Amendement, jeg agter at stille, gaaer ud paa at tilføie en særlig Paragraf, der maa blive den sidste i det vidtløftige Opus.

Udvalgets Betænkning over den militære Straffelov lader endnu vente paa sig. Man vil dog med Bestemthed vide, at det er kommet til en Forstaaelse mellem Udvalget og Regjeringen, saa Sagen vil komme frem i denne Samling. *Bismarck* har i den senere Tid ikke ladet sig se i Salen. Det hed sig, at han var syg, det kan være muligt, men ydre Spor af Sygdom præge ikke hans Ydre. *Bille* med Kone har opholdt sig nogle Dage her i Byen, og jeg har været sammen med dem flere Gange. Han har benyttet Leiligheden til at tale med flere af Rigsdagens Koryfæer og andre kjendte politiske Størrelser her i Byen, men han har ingenlunde følt sig tilfredsstillet ved slige Samtaler. Enhver søger at luske udenom Spørgsmaalet, som, saa siges der, er traadt i Baggrunden efter Seiren i Frankrig. Rigsdagen kan, det have de alle sagt med een Mund, ikke paavirke Spørgsmaalets Afgjørelse, som ene ligger i *Bismarcks* Haand. Dersom han har isinde at gjøre noget Skridt til en Ordning af det nordslesvigske Spørgsmaal, saa gjør han det, hvad enten Rigsdagen samtykker deri eller ei. Forsaavidt er dette rigtigt, som Bismarck i Alt, hvad han finder for godt at

gjennemføre, gjør det uden Spor af Hensyn til Rigsdagen, som mildest talt er ganske overflødig. Hvad der nu ogsaa er en stor Feil, det er, at hele Oppositionen, der skulde danne en Modvægt imod Bismarck, slet ikke er tilstede. Der har ikke indfundet sig en eneste Polak, af de Vilde er der kun faa, og af vore Kanutter Slesvigholsterne seer jeg kun *Schleiden* og *Lorentzen*, som boer her i Byen. Jeg skal nok fremtidig vare mig for at gaa saa tidlig herned. Det lader til, at det formelig behager mine Kolleger, at jeg møder saa trofast. Deres Gemytlighed er mig nærmest til Besvær, saa meget mere som jeg veed, at naar jeg optræder i min Sag, saa hører Gemytligheden op.

Det hed sig igaar, at der vil blive givet otte Dages Pinseferie, og jeg havde da spekuleret paa at anvende denne Tid til en liden Udflugt til sachsisk Sveits, maaske endog til Wien, om det var gjørligt, men nu kommer jeg vel til at lade Tanken herom fare, fordi jeg ikke kan vide, naar Dagen fastsættes, paa hvilken jeg skal begrunde mit Amendement. Jeg har derfor besluttet at blive her Pinsen over, hvorfor det ei heller haster saa overordentlig med Petitionen. Med *Gade* talte jeg forleden Dag paa Gaden, og samme Dag modtog jeg Brev fra en Herr Hybbe i Flensborg, som ønskede sig sine Beviser tilsendte fra den i Militærsagen nedsatte Kommission. Gade sagde, at ingen fik sine Papirer tilbage, forinden Kommissionen var færdig. Han havde spurgt Ministeren, hvad der vilde ske, naar Kommissionen aldrig blev færdig, hvortil Ministeren svarede, at det vilde snart ske, og han haabede ogsaa,

at Sagens Afgjørelse vilde være tilfredsstillende for Nordslesvig.

Min Statsminister har jeg endnu ikke seet. *Eulenburg* har endnu ikke været paa Brædderne, men ham kan det umulig være, thi ham maatte jeg dog have kjendt. *Keudell* sidder hver Dag i Salen, men ham kan jeg ikke vente mig nogen Fordel af at tale med. Der kan for Tiden ikke opnaaes noget, man kan bygge paa, ved Forhandling om dette Spørgsmaal.

Berlin, 17. Mai 1872.

Deres Brev med et Aftryk af Oversættelsen af Petitionen modtog jeg først ved min Hjemkomst hertil Torsdag Aften. Jeg har nemlig benyttet Tiden fra Søndag til en lille Afstikker til det sachsiske Sveits, men maatte indskrænke den til fire Dage, fordi jeg ikke vilde forsømme at være nærværende i Salen, naar mit Ændringsforslag til Finansloven Fredag kom paa Dagsordenen. De seer, at det ikke har været mig muligt at meddele Dem den ønskede Besked før nu. Paa Oversættelsen forekommer der mig ikke at være Noget at udsætte, og jeg vil ikke haabe, at den støder paa Modstand hos Valgmændene. Hvis De havde afsendt Petitionen med samtlige Bilage, havde jeg givet Værten Instrux om at gjemme den omhyggelig, til jeg kommer tilbage. Det var egenlig ikke min Hensigt, at tage hjem i Pinsen, saasom det hed sig, at der ikke blev givet Rigsdagen Ferie. Men idag blev det besluttet at udsætte Forhandlingerne til Onsdag i næste Uge, og det skete af den gode Grund, at man ikke ventede at have Medlemmer nok til at tage gyldige

Beslutninger før sidst i næste Uge, om det endda lykkes. Jeg gider ikke tilbringe den Tid ørkesløs her, og derfor tager jeg med Aftentoget hjem og kan altsaa være hjemme Lørdag Aften. Jeg kommer da til Dem først i næste Uge, og vi kunne da tales om adskillige Ting. Er Petitionen ikke afsendt, er det det rigtigste, at jeg tager den med, naar jeg reiser herned igjen. Der forsømmes derved intet; thi selv om den nu kom, kan jeg dog ikke faae den afleveret til dens Adresse, før Ferien er forbi.

Mit Ændringsforslag til Finansloven er saaledes affattet, at det i Grunden slet ikke behøver nogen yderligere Motivering. Jeg har kun grebet Leiligheden til at komme til Orde i min Sag, men da Straffeloven imidlertid nu kommer til Behandling, kan jeg ved Begrundelsen af mit Amendement dertil faae adskilligt sagt, som kan være til Nytte. Jeg har med Ærgrelse og Bitterhed læst om Skandalen i ?, hvor man har bekranset ?, hvorimod en Kvindes patriotiske Optræden i Kastrup har glædet mig meget. Hvor har *Rosen* dog ved denne Leilighed spillet en ussel og jammerlig Figur!

Krüger var kun nogle faa Dage hjemme og reiste hurtig tilbage til Berlin, medtagende den store Petition fra samtlige danske Valgmænd. Petitionen med samtlige Underskriveres Navne findes i „Dannevirke“ Nr. 122 for 30. Mai 1872.

Berlin, 23. Mai 1872.

Efterat jeg var bleven opholdt ved Mødet i Flens-

borg, er jeg i denne Morgenstund arriveret hertil, og saasnart jeg havde udsovet, har jeg forrettet mit Ærinde og afleveret Petitionen. Om Mødet med Vælgerne i Flensborg har De ventelig fra anden Side faaet udførlig Besked.[1]) Socialdemokraternes ubesindige Adfærd foranledigede, at Mødet blev sluttet, inden nogen dansk Mand havde faaet Ordet. Jeg skulde slet ikke have omtalt Sagen, hvis jeg ikke nærede Frygt for, at den Fremgangsmaade, Dirigenten anvendte, vilde blive miskjendt og dadlet. Det er saa meget mere min Pligt at tage mig af Dirigenten, som jeg i det Moment, da han tog den raske Beslutning at hæve Mødet, ingenlunde følte mig tilfreds dermed, saasom al Udvexling af Meninger og Anskuelser mellem Vælgerne og mig derved blev afbrudt. Efter nøiere Overveielse maa jeg dog tilstaa, at *Gustav Johannsen* som Dirigent handlede klogt og rigtig, idet Gemytterne vare lidenskabelig animerede ved Socialisternes frække Optræden. Man kunde spørge, hvad der foranledigede Dirigenten til at adspørge den, der begjærede Ordet, om, hvilken Stilling han vilde indtage til Valget. Men dertil havde han al Ret derved, at Socialisterne strax ved Valget af en Dirigent vare optraadte paa en Maade, der ingen Tvivl levnede om, at de i deres Uvornhed vilde gjøre sig til Herrer i Huset. Dette Tilløb maatte med Kraft vises tilbage. Var Debatten mellem Dirigenten og Socialisten bleven fortsat, eller havde denne paany faaet Ordet, vilde det upaatvivlelig være kommet til

---

[1]) En udførlig Beretning herom findes i „Dannevirke“ Nr. 121 for 29. Mai 1872.

Haandgribeligheder, hvilket fremfor Alt maatte forebygges, forat der ikke fra de danske Vælgeres Side skulde blive givet Politiet et Paaskud til at hæve Forsamlingen og tillægge os Skylden for Spektaklet. Alt dette afvendtes, ved at Mødet hævedes, og jeg er vel tilfreds med, at det ikke var det danske Parti, der insulterede Socialisterne, men at Tumulten indskrænkede sig til en privat Affære mellem Socialisterne og Politiet. Jeg troer forvist, at dette Møde har virket oplivende og heldig paa Folkestemningen. Valgets Udfald skal nok blive en Fremgang for os, og Mødet var en god Forberedelse til senere hen at skaffe os en fuldkommen Seir.

Jeg talte igaar paa Banegaarden i Altona med de Socialister, der fremkaldte Tumulten, og jeg sagde til dem, at naar de vilde vinde Tilhængere for deres Parti, saa maatte de optræde paa en mere sømmelig Maade, end de gjorde i Flensborg. Vi skiltes i god Forstaaelse, og jeg ønsker ikke, at der ved stærke Udfald fra dansk Side skeer et Brud, da Socialisterne senere hen ved deres agitatoriske Optræden i Slesvig kun kunne gavne os.

Rigsdagen stemmer og beslutter, uagtet der idag kun var 168 Medlemmer tilstede. De foregaaende Dage har der været endnu langt færre. Det gaaer altsammen, saa længe til det bliver paatalt. Jeg er nu spændt paa, hvorledes Valget er faldet ud. De vil glæde mig ved at tilskrive mig lidt udførlig derom.

Berlin, 1. Juni 1872.

Indlagt sender jeg Dem mit Amendement til Mi-

litærstraffeloven[1]), som jeg først idag har modtaget. Jeg har stillet det til en Post, som snart vil komme paa Tale ved anden Behandling, forat undgaa at blive her saa længe, til hele Loven er uddebatteret ved anden Behandling. Mit Amendement til Finansloven kan først vente at ville komme paa Dagsordenen ved Slutningen af Lovens anden Behandling, og Herren maa vide, hvor længe det varer. Forinden har jeg tænkt mig at tage Ordet ved *Hansens* Valg, som henligger til Prøvelse i Kammeret. Der kommer daglig flere og flere Lovudkast frem. Regjeringen forstaaer at benytte alle Konjunkturer, der tilbyde sig i et Kammer, hvor den veed, at Oppositionen ikke er tilstede. Lovgivningen fortsættes, uagtet ethvert Medlem maa sige sig selv, at Kammerets Ufuldtallighed ikke tilsteder en Flok af i det høieste 130 Personer at tage gyldige Beslutninger. Ogsaa paa dette Punkt kunde jeg, naar det faldt sammen med mine Vælgeres Interesser, mulig engang finde paa at gjøre Husretten gjældende. Dog herom maa De ikke ytre Dem i „Dannevirke". Man spekulerer over mange gode Forsætter, men veed ikke, om det bliver muligt at faae noget af dem udført. Til Orde kommer jeg dog nok, men jeg maa have Taalmodighed.

Berlin, 12. Juni 1872.

Med et Par Ord troer jeg at burde sige Dem, forat glæde vore danske Venner, at den af Valg-

---

[1]) Det gik ud paa, at Loven ikke skulde have Gyldighed i Slesvigs nordlige Distrikter, se „Dannevirke" Nr. 128 for 6. Juni 1872.

mændene indsendte Petition til Deputeretkammeret har vakt megen Opsigt blandt dettes Medlemmer, af hvilke mange, som De veed, ogsaa ere Medlemmer af Rigsdagen, og jeg har af ret mange erfaret, at de alle meget godt kjende Petitionens Indhold. Da Kamrene ere udsatte til den 21. Oktober, bliver Petitionen rolig liggende, men Polakkerne med *Kantak* i Spidsen have uopfordret tilbudt, at de paa det Kraftigste ville reise Sagen i andet Kammer.

Jeg skriver atter imorgen, da jeg maa vise mine alsiske Gjæster *Jørgensen* og *Lassen* rundt i Byen.

Berlin, 13. Juni 1872.

Indlagt sender jeg Dem mit Foredrag i Anledning af Regjeringsforslaget om en forlænget Termin for Diktaturen i Elsas og Lothringen. Ligesom *Schaltz* (Biskop *Kettelers* Efterfølger) ved denne Sags anden Behandling har refereret til min Person, saaledes har idag ved tredie Behandling en Herr *Eckardt* fra Baden bragt mig personlig paa Tale i sit Foredrag for Regjeringsudkastet, idet han anførte min Optræden i Rigsdagen som betegnende for den Maade, paa hvilken man maatte vente, at en oppositionel Repræsentation for Elsas og Lothringen vilde optræde, naar der anvistes den Plads i den tydske Lovgivningsrepræsentation. Ikke forat imødegaa denne Ytring, hvorved jeg tvertimod maatte føle mig smigret, men af andre Grunde, jeg her ikke nærmere behøver at berøre, forlangte jeg Ordet, men jeg opgav det igjen, da det ikke vilde lykkes mig, idet der, forinden den foregaaende Taler kom til Orde, allerede var begjæret Afslutning. Dette

lykkedes dog ikke, idet der ikke blev fuld Majoritet for Forslaget, men Minoriteten var allerede da saa stor, at jeg vel vidste, det ikke vilde nytte mig at forlange Ordet, især da det øiensynlig var Majoriteten om at gjøre at jage Sagen igjennem og saa vidt som muligt forebygge, at Oppositionen kom til Orde. Tilmed var det fornuftigere at opsætte at faae Ordet til en anden Gang, da jeg med større Ret kunde opnaa det, naar en anden Sag tilbød mig Leilighed dertil. Idag var som de foregaaende Dage Huset fuldtalligt Jeg har bestemt mig til at blive her, til Rigsdagen sluttes, for ikke at forsømme nogen Leilighed, der maatte tilbyde sig, til at drage min Sag frem.

Jeg er forresten rask og vel tilmode og takker min Gud for det Mod og det Haab, hvormed han støtter min Tid og min Lyst til freidig Daad for min alvorsfulde Gjerning.

Faa Dage derefter sluttedes Rigsdagen. Krüger havde flere Gange Ordet*). Næste Vinter reiste han atter til en ny Rigsdagssamling.

Berlin, 1. Marts 1873.

Jeg anmelder herved til Dem min Ankomst til Berlin. Reisen er vel overstaaet, og jeg befinder mig ret godt. Naar det, som jeg haaber, vil holde Stand

---

Den 7. Juni om Militærstraffeloven, se „Dannevirke“ Nr. 135 for 14. Juni 1872, den 10. Juni om Forlængelsen af Diktaturet i Elsas og Lothringen, se „Dannevirke“ Nr. 137 for 16. Juni 1872, den 17. Juni om Jesuitloven, se „Dannevirke“ Nr. 141 for 21. Juni 1872.

med Helbredet, lykkes det mig med Guds Hjælp vel som tidligere at bringe de Godtfolk vor fælles store Sag i Erindring.

Berlin, 28. Marts 1873.

Jeg sender vedlagt Lovudkastet om det tydske Befæstningsvæsen. Det er alt, hvad jeg har fundet i de mig hidtil leverede Tryksager. Skulde der særlig være et eller andet Aktstykke vedrørende Militærvæsnet, som De kunde ønske, skal jeg gjerne skaffe Afsendelsen besørget, naar De opgiver mig Sagens rigtige Titel. Intet nyt. Alt er dumpt og stille. Jeg har idag til Bureauet afgivet mit Ændringsforslag med Protest mod Anlæg af Fæstningsværker i de nordlige Distrikter af Slesvig, navnlig paa Als og i Sundeved. Sagen er gaaet i Udvalg og vil næppe komme til anden Behandling i Salen før efter Paaske. Jeg føler mig personlig ret vel, hvilket jeg beder Dem sige til Fysikus *Madvig*.

Berlin, 2. April 1873.

De har ret glædet mig ved Efterretningen om den Beslutning, De har faaet vedtaget om offenlig at aflægge en Tak til de patriotiske Borgere, som var med til den energiske og modige Undertrykkelse af Oprøret i Haderslev 1848. Det er et smukt Svar paa Tiltale, som vil virke opmuntrende ikke alene paa de gode danske Mænd, der i sin Tid deltog i hint ærefulde Optrin, men ogsaa paa alle de Nulevende, der have fulgt hine modige Mænds Exempel. Der er vel

ikke saa ret mange tilbage af dem, der gjorde Optaget med, men man maa endelig ikke glemme nogen.[1])

Jeg har undersøgt mine Tryksager; men deriblandt ikke fundet noget af militær Betydning; maaske saadanne komme senere, og jeg skal da sende dem. Mit Ændringsforslag til Befæstningsloven, som jeg havde afgivet til Bureauet, er blevet mig tilbagesendt med Forespørgsel, om jeg ønskede det forelagt Udvalget, eller om det var min Hensigt at benytte det under Debatten i Plenum. Jeg har saa beholdt det og stiller det først atter, naar Udvalgets Betænkning foreligger. Jeg har paatænkt at stille et Forslag i Salen, men man har nu en Mistanke til mig som Forslagsstiller, og man er, selv om Forslaget er nok saa simpelt og klart, altid saa forsigtig at reservere sig Tid til at overveie Sagen, inden man giver mig bestemt Svar. Det er høist sandsynligt, at jeg ikke kommer til Orde i min Sag paa denne Side Paaske, men der foreligger Sager nok, i hvilke de ikke kan hindre mig i at faae Ordet, saa jeg haaber, det lykkes mig denne Gang som tidligere at bringe de gode Folk deres traktatlige Forbindtligheder i Erindring.

Jeg befinder mig meget vel og føler mig stærk nok til at hugge ind, naar der blot gives mig Leilighed. Fra Dr. Bauer skal jeg hilse Dem.

---

[1]) Alle de endnu levende Borgere i Haderslev, som havde været med til med Magt at forhindre den provisoriske Regerings Proklamation paa Søndertorv, der var sat i Scene af Dr. Marcus og Konsorter, modtog hver en smuk kalligraferet Adresse, der sikkert nok endnu hænger i Glas og Ramme i mange Huse i Haderslev.

Berlin, 30. April 1873.

Jeg modtog Deres Brev imorges, og jeg skal nok gjøre mig Umage for at faae *Eulenburg* itale, uagtet de Forsøg, jeg indtil nu har gjort, ikke have ført til noget. Jeg maa forsøge at skrive ham til, at han bestemmer, hvad Tid det er ham beleiligt at tale med mig; paa anden Maade gaaer det ikke. Jeg venter mig overhovedet ikke stort af en slig Samtale, da jeg ikke kan give ham nogen skaansom Behandling i Rigsdagen. Jeg har havt Ordet i . . . . . sagen[1]) ved dens sidste Behandling. Jeg stemte for Forslaget og maatte altsaa som sædvanlig begrunde min Afstemning. Korrekturen har jeg ikke læst, og jeg kan ikke love at afskrive Foredraget, naar jeg faaer det fra Bureauet, thi jeg er sysselsat over Evne; men kan jeg, skal jeg nok sende Dem det, og jeg haaber, at man derhjemme vil finde sig tilfredsstillet med, hvad jeg har faaet Leilighed til at udtale. Man forholdt sig under Foredraget meget skikkelig, uagtet jeg med Styrke fremhævede adskillige Momenter, der nok kunde pirre Gemytterne. Forresten har jeg i den sidste Uge været meget forkølet, har i to Dage maattet holde mig hjemme og vilde heller ikke idag have besøgt Rigsdagen, dersom det Spørgsmaal, jeg vilde tale om, ikke var sat paa Dagsordenen. Det er en stærk, krampagtig Hoste, jeg lider af, den kommer pludselig over mig, og jeg maa saa belave mig paa, at den varer et Par Timer, og jeg kommer saa til at svede i den Grad, at jeg bliver drivvaad, enten jeg ligger i Sengen eller er paa-

[1]) Ulæseligt.

klædt. Jeg var hæs under Talen, og da jeg maatte anstrænge Lungerne, maatte Hæsheden tiltage. Forøvrigt befinder jeg mig meget vel, hvilket De nok vil sige til Madvig. Maaske han kunde give mig noget, der kunde lindre og mildne Hosten. Jeg vilde ønske, at Skroget kunde holde ud, da jeg fremtidig nok skal søge enhver Leilighed til at drage vor Sag frem.

Ved Deres Brev er jeg nu vel informeret, saa at jeg kan tale med Indenrigsministeren. Sandsynligvis henviser han Sagen til *Scheel-Plessen.* Udstillingsplanen har sine mange smukke Sider, men ogsaa Skyggesider. Falde Tysksindede paa at sende Gjenstande til Udstillingen, maatte det vække Anstød hos den danske Befolkning, men man skal ikke male Fanden paa Væggen.

Berlin, 2. Mai 1873.

Jeg havde saa halvveis troet, at jeg nu kunde have gjort mig en lille Sviptur ned til Wien, men efter hvad her nu i Dag er blevet bestemt, skal det gaa paa Kraft i vore parlamentariske Forsamlinger. Jeg kom idag meget heldig i Kamret. Da jeg traadte ind i Salen, dannede alle Medlemmerne en sluttet Kreds om *Mallinckrodt,* der gav en hel Del ondt af sig og udtalte sig misbilligende om de Planer, Præsidenten har lagt for Rigsdagens fremtidige Arbeider sammen med Deputeretkamret. Efter hvad jeg forstod, havde Præsidenten foreslaaet, at de kun holdt Møde hver anden Dag. Mallinckrodt protesterede imod Planen og kaldte et sligt Kapløb med Sagerne uforsvarligt. Ikke mindre uforsvarligt var det, at man, naar Rigs-

dagen var samlet og det skortede paa Medlemmer, da hævede Deputeretkamret en Timestid, for at Medlemmerne derfra kunde komme hen og gjøre Tjeneste her. Han havde selv lagt Mærke til, at et vist Parti — han saa hen paa det konservative Parti — slet ikke havde været til Stede, da den Sag, der skulde stemmes over, var til Forhandling; Partiet havde ikke taget Del i Debatten, men saa stormede det paa en Gang herned, da der skulde stemmes. Han ønskede Orden i Sagerne, thi sligt var Uorden, for ikke at bruge et værre Udtryk. *Lasker* tog Ordet efter ham og udtalte sin Glæde over, at det netop var Mallinckrodt, der havde vist saa megen Omhu for Rigsdagen, for hvilken det forekom ham, at ellers hverken han eller hans Parti sværmede saa særdeles. Naar han havde anket over, at der under hin Debat kun havde været saa faa Medlemmer til Stede, saa vilde han ikke anse det for en Krænkelse for Taleren, enten denne nu var Windhorst, Mallinckrodt eller ham selv, om Medlemmerne bænkede sig i Rigsdagens Buffet eller i Deputeretkamret. Præsidenten havde handlet rigtig ved at ansætte Rigsdagsmøderne til hver anden Dag, thi der forelaa intet, hvormed Rigsdagen kunde beskjæftige sig. *Mallinckrodt* angreb Lasker med megen Styrke. Som Svar paa den Pille, Lasker havde tilkastet ham om hans „varme Følelser“ for Rigsdagen, maatte han sige, at han netop ansaa Rigsdagen for den vigtigste af alle parlamentariske Forsamlinger, naar den holdt sig indenfor sit Omraade og ikke gjorde Tilløb til at gjøre sig til Herre over Forhold, den ikke havde Lov

til at røre ved, og som den gjorde bedre i at holde sig uden for. Det endte med et forfærdeligt Kjævleri.

Jeg staaer i Begreb med at gjøre et nyt Forsøg og skal senere meddele Dem, hvilket Standpunkt det klerikale Parti agter at indtage dertil. Igaar forelagde jeg *Braun* Forslaget; han hviskede mig i Øret, at det under denne Form ikke lod sig stille. Idag gik jeg ham paa Livet i Vestibulen, og han kunde ikke anføre et Ord for sin Paastand. I næste Uge skal jeg se at faae *Eulenburg* i Tale. Jeg venter mig intet videre Udbytte, men Forsøget maa i hvert Fald gjøres.

Berlin, 5. Mai 1873.

De faaer nu nok af mit Skriveri, men jeg kan dog ikke undlade at sige Dem, at jeg nu er til Ende med Forsøget paa at stille Forslag her i Salen. *Mallinckrodt,* til hvem jeg for nogle Dage siden overleverede Forslaget,[1]) kom til mig i Salen idag for at meddele mig, hvorledes hans Fraktion stillede sig til Sagen. Han talte ganske aabent til mig, endog hjerte-

---

[1]) Det lyder saaledes:

Antrag: Der Reichstag wolle beschliessen den Bundesrath zur Feststellung bestimmter Regeln in Betreff der Competenz der Ministerien der auswärtigen Angelegenheiten in den souveränen Staaten des deutschen Reiches, so wie zur Mittheilung dieser Regeln an die Volksvertretung aufzufordern.

Motive: Nur durch die Feststellung der Competenz der auswärtigen Ministerien in den Einzelstaaten kann das Maass der Verantwortung der deutschen Regierungen für die Erfüllung der von den souveränen Staaten geschlossenen Verträge ermittelt werden.

Berlin, 1. Mai 1873. Krüger-Hadersleben.

lig. Han forstod godt, hvad jeg vilde, og til mit Forlangende kunde jeg med Rette fordre Understøttelse af hvilken som helst Fraktion i Huset. I og for sig fandt hans Fraktion heller ingen Grund til at nægte mig Understøttelse, men den var i en ganske særlig vanskelig Stilling i Salen, som gjorde det nødvendigt for den at være forsigtig. „Jeg behøver jo ikke“, tilføide han, „at begrunde dette nærmere for Dem. De veed i Forveien Besked. Men saasnart vort Parti understøttede deres Forslag, vilde man straks raabe paa, at vi havde taget Parti for Tydsklands stærkeste Modstander.“ Det havde været hans Tanke, men den samme Tanke var, da Sagen blev debatteret i Fraktionen, mærkelig nok kommen frem over alt. Han forsikrede, at det ikke manglede hans Parti paa god Villie til at staa mig bi. Han erkjendte min Sags Retfærdighed og udtalte mange smukke Ord, samt roste den djærve Udholdenhed, jeg havde viist i min Sag. Han tilføiede, at jeg ikke maatte blive træt. Ogsaa han og hans Venner havde en haard Stilling og maatte være belavede paa en stræng og langvarig Kamp, men de havde den Fordel fremfor mig, at de vare mange, og jeg alene. Han vilde hjertelig gjerne hjælpe mig, men jeg maatte nok kunne forstaa, at hans og hans Partis fælles Optræden med mig vilde blive betragtet som et afgjort fjendligt Skridt imod Regjeringen for ved Hjælp af min Sag at gjøre dennes Stilling endnu vanskeligere, hvortil han indrømmede, at min Sag var særlig egnet. Han tilbød, at naar jeg kunde samle bestemte Fakta hjemme fra om Politiets eller Embedsmændenes Vilkaarlighed eller Tyranni, saa

skulde jeg optegne sligt, men fremfor alt sørge for klare Beviser. Han vilde da tage sig af slige Sager, naar de kom for i det preussiske Deputeretkammer. Han mente, at man ikke maatte spare paa Uleilighed for at faae deslige Vilkaarligheder konstaterede og endnu mindre spare paa Klager, thi det havde dog viist sig, at der var mere Maadehold hos Embedsmændene, naar Kamrene vare samlede, end ellers.

Hvad jeg her har meddelt Dem, kaster tillige et Lys paa den politiske Situation og peger hen paa, hvorledes de politiske Forhold paa Tydsklands Omraade udvikle sig. Fredsuhret staaer i hvert Fald ikke paa evig Fred. Jeg er nu godt tilfreds med den Aabenhed, hvormed Mallinckrodt udtalte sig til mig, thi noget Jesuitblod maa der dog vel nok være i ham, og den Slags Folk forstaa ikke mindst at tie. Jeg opgiver nu mine Forsøg med dette Forslag, jeg faaer nok Ordet paa en anden Maade for min Sag. Der holdes nu Møder i Deputeretkamret om Formiddagen og i Rigsdagen om Eftermiddagen. Man skal jo mage det saa for Dieternes Skyld.

Jeg skal nu en af Dagene ud til *Eulenburg*. Jeg har ladet forespørge, naar han giver Audiens, og har faaet at vide, at han tager mod Folk fra 1—3.

Om Udvalgets Betænkning i Fæstningssagen hører man endnu intet, og man maa altsaa vente en Tidlang endnu, førend man faaer sikker Leilighed til at komme til Orde i Sagen.

Berlin, 7. Mai 1873.

Efterat jeg for et Par Dage siden havde forhørt

mig om, naar Grev *Eulenburg* giver Audiens, og jeg havde faaet at vide, at det er mellem 1 og 3 om Efterm., gik jeg idag til hans Hotel, men blev af Tjeneren underrettet om, at Excellencen var beskjæftiget med vigtige Forhandlinger, der vilde vare omtrent til Kl. 3, og at han næppe vilde være at faae i Tale. Jeg spurgte da, om Chefen ikke var til Stede, men ogsaa hertil blev der svaret nei; han var her nok, men han deltog i den samme Forhandling, hvormed Ministeren var beskjæftiget. Jeg lod mig ikke nøie hermed og vilde ikke gaae bort med uforrettet Sag, men bad Tjeneren sige mig, hvem jeg bedst kunde henvende mig til for at faae at vide, hvorledes man bedst skulde bære sig ad for at være sikker paa at faae Ministeren i Tale. Jeg blev henvist til Bureauchefen, og hos denne forebragde jeg saa mit Ærinde og beklagede, at jeg var gaaet forgjæves, uagtet jeg havde ladet forespørge om Audienstiden. Bureauchefen læste Ansøgningen og bad mig om, saafremt det var mig magtpaaliggende at tale med Ministeren selv, at skrive et Par Ord til Ministeren for at bede ham selv bestemme Tiden for en saadan Samtale. Vi gjennemgik Spørgsmaalet nærmere, og jeg troer, at jeg var heldig nok til at forklare ham de Bevæggrunde, der havde faaet *Plessen* til at modsætte sig Komiteens Ønske. Jeg var netop i Færd med at sætte mig til Bordet for at tilskrive Grev *Eulenburg*, da Bureauchefen atter kom hen til mig og foreslog mig at tale med den refererende Chef om Sagen. I Mellemtiden troede han, det vilde tjene Sagen bedst, om jeg hos denne fik Leilighed til at forklare mig for ham og foredrage Sagen for ham, forinden han refe-

rerede den for Ministeren. Jeg svarede, at naar jeg ikke skulde løbe forgjæves efter Chefen, vilde jeg nok tale med ham, og Bureauchefen lod mig da vide, at Chefen var at træffe paa Kontoret om Formiddagen Kl. 11. Nu gjør jeg Allarm hos ham imorgen, og jeg skal da nok faae at vide, hvordan Sagen stiller sig.

Jeg har idag modtaget et Brev fra *Bauer*. Det er alt 14 Dage og længere siden, jeg tilskrev ham, og først nu skriver han, at det er Sygdom og Svækkelse, der har gjort det umuligt for ham at svare før. Det gjør mig ondt for ham, saa meget mere som der forekommer mig at være ringe Udsigt til, at han kan komme sig, da det lader til at være Hjernen, der er angreben. Jeg har ikke havt med ham at bestille, siden jeg kom herned, og vil ei heller bebyrde ham med det allermindste. Det jeg har at gjøre, hjælper jeg mig nok selv til Rette med, men da han skriver, at han i sin Stilling er overdænget med Forretninger, og disses Røgt overstiger hans Kræfter, saa har jeg tilraadet ham at frasige sig Redaktionen af Bladet, som forfølges af Regjeringen i den Grad, at der allerede er anlagt 2 Presseprocesser med det. Bring alle vore Venner min Hilsen. Jeg er ved godt Helbred og vel til Mode i min Stilling.

Berlin, 8. Mai 1873.

Jeg var da idag oppe i Indenrigsministeriet for at tale med Direktøren, Geheimeraad *Kehler*, ang. Industriudstillingssagen. Han havde nu siden igaar faaet Tid til at gaa Indholdet af Ansøgningen igjennem, og han begyndte med det, hvormed man ellers slutter,

at han aabent vilde sige mig, at jeg her fra Ministeriet ikke kunde vente at faae nogen Resolution, da Overpræsidenten først maatte adspørges og forelægge de Grunde, hvorpaa Afslaget var støttet. Forøvrigt vilde han gjøre mig opmærksom paa, at det var over Aar og Dag siden, at Regjeringen havde sat en Stopper for at tillade, at de ved deslige offenlige Udstillinger tiloversblevne Gjenstande afhændedes ved Bortlodning. Det var ikke en Bestemmelse for en enkelt Provins, men den gjaldt for hele den preussiske Stat. Kun Gjenstande af sjælden og ny Opfindelse, Maskiner af smaa Dimensioner og saadanne Gjenstande, hvis Transport medførte store Vanskeligheder, kunde der opnaaes Tilladelse til at bortlodde, hvilket da maatte ske ved en Kommission, hvori man anmodede Landraaden om at fungere som Præses. Til at afhænde de ved Udstillingen tiloversblevne Gjenstande kunde Regjeringen saa meget mindre give sit Samtykke, som den derved vilde komme i Strid med den Ordre, der var tildelt alle de overordnede Autoriteter i den preussiske Stat. Naar saadanne Bortlodninger trods dette almindelige Forbud alligevel vare skete — han nævnte til Exempel Flensborg — saa blev sligt kun taalt af Regjeringen, men ikke tilladt, og det blev ei heller tilladt noget Steds herefter, uden at de paagjældende Gjenstande viste sig at være af stor Betydning eller sjældne i deres Slags paa det industrielle Omraade. Saafremt Overpræsident *Plessen* af disse Grunde havde givet sit Afslag i denne Sag, da havde han kun gjort, hvad der var ham paalagt at gjøre; at forbyde ham det vilde være det samme som at befale ham at gjøre, hvad man selv havde for-

budt. Som en Grund for Regjeringen til at sætte en Grænse for deslige Bortlodningskoncessioner vilde han blot anføre, at der fra mangfoldige Steder var indløbet Klager over Afhændelsen af Industrigjenstande paa denne Maade. Man brugte Bortlodningskoncessionen som Marked for Haandværksproduktionen; exempelvis var der paa et Sted solgt over 5000 Par Handsker, hvorved Handskemagerne, der boede i Byen, havde forment sig forurettede. Jeg bemærkede nu, at naar det var Meningen at lade Sagen gaa tilbage til Plessen, saa forudsaa jeg, at det var spildt Umage, da det vilde være en saare let Sag for Plessen at klare sig over for Indenrigsministeriet, naar Spørgsmaalet til ham kun gjaldt, hvorvidt han havde handlet i Overensstemmelse med Ministeriets Instrux; thi dermed havde han, saa vidt jeg havde forstaaet Direktøren, netop over for Regjeringen begrundet sit Afslag. Naar Direktøren havde været saa god at begrunde saa udførlig, hvorfor Regjeringen paa en Gang havde taget det saa strængt med at uddele disse Bortlodningskoncessioner, og han havde nævnet Kommuner, der vare blevne forurettede ved Bortlodninger, saa vilde jeg dog først være i Stand til at betragte slig Forholdsregel som beskyttende for Kommunerne, naar der først og fremmest blev lagt Baand paa Handelsfriheden, den frie Næring og Retten for de store Byer til at fylde smaa Byer med alskens Oplag af færdige Gjenstande, som Klæder, Skotøi og andre lignende Produktioner af Haandværksindustrien, og naar man nægtede Jøder Lov til at reise omkring paa Landet og afhænde deres Handelsgjenstande ved Auktioner, hvilket lige saa fuldt

maatte ansees som et Indgreb i de Kommuners Rettigheder, hvor slige Forraad af Industrigjenstande bleve forhandlede. I den Besked, hvormed Plessen havde affærdiget Udstillingskomiteen, vare ikke en Gang disse Grunde anførte, og det var da ikke saa forunderligt, om man i alle Kredse tillagde Afslaget alle andre Motiver end netop disse. Her afbrød Direktøren mig, idet han spøgende ytrede: „De mener politiske Grunde. Aa ja, jeg skal ikke nægte, at **vi** der nede fra Haderslev ere blevne gjorte opmærksomme paa, at Lederne af Agitationen har i Sinde at slaa politisk Kapital af denne Industriudstilling.“ — „Det er altsaa indberettet til Ministeriet? —“ spurgte jeg. — „Nei, om Forladelse“, svarede han, „sligt have vi ikke faaet officielt, jeg har kun læst det i Bladene der nede fra, navnlig i et fra Flensborg; men hvad man læser i Bladene, har intet at sige. Jeg ønsker heller ikke, at De tillægger mine Ytringer en officiøs Betydning.“ — „Jeg maa sige Dem,“ bemærkede jeg nu, „at jeg personlig kun er meget lidt interesseret i Sagen. Naar jeg af mine Landsmænd, navnlig af Udstillingskomiteen, er bleven anmodet om at overrække Indenrigsministeriet dette Bønskrift og at anbefale det paa det bedste, saa maa jeg paa det alvorligste nedlægge Indsigelse imod, at min Deltagelse i denne Sag tjener Agitationen eller Propagandaen. Blandt de danske Nordslesvigere gives der ingen Propagandister eller Agitatorer. Slige findes kun i det Parti, det lille Parti, som vi kalde vore politiske Modstandere, og som holder sig til Magten. Slige Agitatorer for dette Parti, som behøver en Propaganda til sine politisk folkefjendlige Planers

Fremme, findes ikke alene i Partiets laveste, men ogsaa i dets høieste Kredse, og jeg maa aabent sige Dem, at jeg i det Afslag, Udstillingskomiteen har faaet fra Plessen, kun kan spore en Propaganda. Jeg kan kun betragte det som et fjendligt Skridt, hvormed man søger at straffe Folkets danske Sindelag. Men jeg kan ikke indse, at man ved slige Forholdsregler udvikler Industrien og støtter den nationale Velstand og de statsøkonomiske Interesser." — Saaledes omtrent faldt Ordene. Jeg forsømte da heller ikke at lade ham vide, at hvad man søgte at opnaa ved Udstillingen, var at skaffe selve Byen Haderslev et Erhverv, som den høiligen trængte til, eftersom dens Marked og Opland mod Vest var beskaaret ved Jernbanen, og mod Nord havde den mistet 8 Sogne, som nu tog til Kolding med deres Handel og Produkter. Kun et Moment fik jeg ikke frem, nemlig Bortlodningerne ved Landbomøderne. Jeg holdt dette med Forsæt tilbage, fordi jeg slet ikke er vis paa, at man ikke herefter vil gjøre Knuder i denne Bortlodningshistorie; muligvis tog jeg dog feil deri. Jeg fik ikke rigtig fat i det, men det lod til, at Bureauchefen, med hvem jeg talte den første Dag, var bekjendt med Sagen. Han lod sig i det mindste forlyde dermed, og jeg er bestyrket i denne Tro ved et Par Ord, som Direktøren lod falde, inden vi kom rigtig til at tale sammen. Han kunde nemlig ikke straks finde Ansøgningen blandt de paa Bordet liggende Akter, hvorfor jeg kom til at sige, at jeg kunde referere Sagen for ham, da den i og for sig var simpel. Han svarede herpaa: „Nei, nei, *jeg kjender Sagen*, den er ingenlunde simpel", hvortil jeg svarede,

at baade hans og min Mening kunde være rigtig; Sagens Realitet og den Gjenstand, hvorom Komiteens Ønsker dreiede sig, var en Bagatel, men der kunde naturligvis skjule sig store Principer i ganske uskyldige og ubetydelige Spørgsmaal. Han bemærkede dertil: „Ja, ganske vist, og saaledes er det ogsaa her.“ Jeg er vis paa, at han ikke har læst Ansøgningen, inden jeg kom, men at Plessen har sendt Ansøgningen hertil, inden han afgav sin første Resolution. Direktøren ytrede, at da jeg ønskede Sagen hurtig fremmet, hvad han fandt at være i sin Orden, saa skulde den blive fremskyndet saa meget som muligt. Jeg maatte jo tillige sige ham, at det var min Hensigt at tale med Ministeren selv, hvortil han svarede, at Ministeren ikke vilde kunne give mig noget Svar, førend Plessen havde indsendt sin Erklæring. Min Mening om Sagen er den, at den attraaede Bortlodningstilladelse ikke opnaaes. Der forekom under den lange Samtale med Direktøren ikke et Ord, der kunde give Anledning til Haab derom. Om man nu, naar den endelige Resolution kommer, skal tale med Ministeren, ved jeg ikke. Det skulde da være for at sige ham adskillige Drøiheder. Men til at rende de Karle paa Dørene og beile til deres Naade, dertil er jeg hverken skikket eller oplagt.

Berlin, 17. Mai 1873.

Jeg skriver disse Linier umiddelbart før Mødet idag, fordi Sagen angaaende Regjeringens Forlangende om en gjentagen Udsættelse af den diktatoriske Forvaltning i Elsas og Lothringen er paa Dagsordenen. Generaldebatten begyndte igaar, men det var slet ikke

muligt at faae Adgang til Ordet, da saa mange havde tegnet sig. For Forsøg paa at komme til Orde ved Hjælp af et Ændringsforslag var Veien ligeledes spærret, da det hele var anlagt paa at komme hen over denne kildne Sag uden nogen Debat. Et Ændringsforslag skal jo støttes af 30 Medlemmer, hvilket er nok til at afvise mig. Da Sagen var mig af særdeles Vigtighed, gik jeg i Morgenstunden hen til *Sonnemann*, som jeg vidste havde Udsigt til at faae Ordet idag igjen, da Debatten igaar Aftes blev afbrudt, efter at han meget ivrig og fyndig havde talt hin Befolknings Sag. Jeg gav ham det Materiale i Hænde, hvorpaa jeg vilde have bygget mit Foredrag, hvis jeg havde faaet Leilighed dertil, og navnlig søgte jeg at indprænte ham, at Grunden, hvorfor Regjeringen forlangte Diktaturet forlænget, hovedsagelig var den, at den derved vilde vinde Tid til at regulere Inddelingen af Valgkredsene efter de selvsamme Principper og med det samme Formaal, hvormed Valgkredsene i Nordslesvig ved den stedfundne Revision vare bleven omlagte, hvor man ved at benytte tvende Distrikter til at opsluge et tredie havde løst den Opgave, at lade 25 000 danske Vælgere vælge 1 Kandidat, medens 24 000 tydske Vælgere blive repræsenterede af 3 Kandidater.

Jeg sagde ham, at medens vi kun havde hørt, at det laa i Regjeringens Interesse at faae Diktaturet forlænget, havde man ikke hørt et Ord om, hvilket Standpunkt Befolkningen i Elsas og Lothringen indtog til Sagen. Alt var i saa Henseende en lukket Bog. Ingen vidste noget derom, selv Rygterne vare modsigende, og jeg kunde ikke lade være med at sige ham,

at hvis jeg havde faaet Adgang til Ordet, vilde jeg have henledet Opmærksomheden paa, at Reisen til Bremen og Vilhelmshaven, som nu snart skal finde Sted, kunde bringe større Nytte, hvis Reisen var møntet paa et Korstog af samtlige Rigsdagsmedlemmer til Elsas og Lothringen for selv at skaffe dem en fyldig og klar Opfattelse af Tilstanden dernede. Her gjaldt det dog en Folkesag, et Folks helligste Ret, hist kun om at se paa Bygningsarbeider, Volde og Grave, hvori Millioner skulde begraves.

Sonnemann sagde mig ligefrem, at han ikke uden at riskere at blive smidt ud kunde berøre de nordslesvigske Anliggender, hvorimod han vilde se, om han i sin Tale kunde benytte den sidste Replik, som lod til at tiltale ham. Vi faae nu at se. Jeg skal mulig i Aften skrive nærmere om Dagens Historie.

Ved denne Tid reiste jeg til Kjøbenhavn og var en Maanedstid borte, hvorfor der blev en længere Afbrydelse i Krügers Breve.

Berlin, 11. Juni 1873.

Jeg haaber, at dette Brev træffer Dem i Deres Hjem. Jeg beder Dem med omgaaende Post at sende i det mindste 1 Exemplar af det Valgkort, der giver et fuldstændigt og klart Billede af, hvorledes Valgkredsene i 1. og 2. slesvigske Valgdistrikt se ud. Jeg har idag havt Ordet og besværet mig stærkt over Valgkredsenes Inddeling, saaledes som disse ere regulerede efter den i 1867 foretagne Revision. Jeg stillede et Ændringsforslag i den Retning, men fik Ordet paa

Generaldebatten, og da *Reichensperger* tog Ordet efter mig og understøttede mig, men bad mig om at tage Ændringsforslaget tilbage, saa har jeg ved atter at svare og takke ham taget Forslaget tilbage. Ligefuldt anseer jeg for det hensigtsmæssigste, at De sender mig Kortet. Uagtet jeg styrtede saa hovedkuls ind i Huset med mit Forslag og Ændringsforslag, hvilket af Hastværk blev givet Præsidenten slet skrevet, gjorde min Hastværkstale dog et stærkt Indtryk paa Forsamlingen, saa at jeg troer, ved hvad jeg fik gjort, at have vundet et reelt Udbytte. Godt var det, at Leiligheden ikke gik rent tabt.

Mit Foredrag kan jeg ikke gjengive. Det var temmelig udførligt, men jeg skal sende Dem den stenografiske Text, saa snart den kommer.

(Fortsættes.)

Köllerpolitikken.

Af H. P. Hanssen-Nørremølle.

Fortsættelse af 2. Halvbind 1905.

IX.

Da Hr. v. Køller ved Nytaarstid 1899 gjæstede Nordslesvig, førte Landraad Mauve ham ogsaa vesterud, for at han kunde hilse paa Røddingegnens tyske Nybyggere.

I Østerlindet blev Overpræsidenten modtaget af Nybyggerforeningens Formand, Amtsforstander *Thiermann*. Derfra gik Turen videre til Vogns. Ved Stenderup Kro svingede 14 Nybyggere til Hest ind foran Vognen. Øgene var daarlige, og Rytterne havde, som et dansk Blad tillod sig at bemærke, ikke gjennemgaaet den højere Rideskole, men Overpræsidenten saa kun paa den gode Vilje og takkede rørt for Opmærksomheden. Toget gik derpaa videre med Nybyggerne i Spidsen. Amtsforstander Thiermann pegede stolt til Højre og til Venstre paa Nybyggernes Gaarde, kjendelige paa Flagene, som smældede i Vinden. En enkelt særlig udvalgt Nybygger havde rejst en Æresport udenfor Gaarden og var ogsaa paa anden Vis rede til at modtage høje Gjæster. Overpræsidenten med Følge

standsede og aflagde ham et Besøg. Ved Rødding, hvor Omegnens Tyskere var mødte efter Tilsigelse, passerede Toget paany en Æresport, som bar den prangende Indskrift: „Med Ret skaffer Du Ro i Landet.“ Amtsforstander Thiermann gjorde nu Rede for Nybyggerforeningens Virksomhed og paaviste, kraftigt understøttet af Dr. Mauve, Nødvendigheden af, at der blev stillet betydelige Statsmidler til dens Raadighed.

Overpræsidenten hørte naadigt paa Amtsforstanderens Veltalenhed, udtalte sin Glæde over de udmærkede Resultater, Foreningen havde opnaaet, og lovede at tage Spørgsmaalet om Statsunderstøttelse under velvillig Overvejelse. To Aar efter udtalte Dr. Mauve i en Retssag, at Nybyggerforeningen *var bleven* understøttet af Staten. Men Hr. v. Köllers Haand var alligevel ikke stærk nok til at holde den oven Vande. Før han atter forlod Hertugdømmerne, fik han Lejlighed til at opleve dens fuldstændige Sammenbrud.

Ejendomsspørgsmaalet i Nordslesvig, som det formede sig under Köllerpolitikken, maa ses imod en historisk Baggrund. Det er statitisk eftervist, at der er udvandret over 60,000 Nordslesvigere i den første Menneskealder efter 1864, og at det økonomiske Tab, som denne Udvandring har paaført Landet, beløber sig til mindst 120 Millioner Mark.[1]) Udvandrings-

---

[1]) Udvandringsoverskudet, det vil sige det samlede Tab af de Udvandrede med Fradrag af de i det samme Tidsrum Indvandrede, var 57,414 Personer fra 1867--1895. Ved Hjælp af de laveste Tal, tyske Statistikere anvender, er det økonomiske Tab, som denne Udvandring har paaført Nordslesvig, beregnet til 111,957,300 Mark. (Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie Side 304—05.)

perioden efterfulgtes i Firserne af en farlig Landbrugskrise, som drev mangen kongerigsk Bonde og mangen preussisk Junker fra Gaard og Grund. Men der var fra gammel Tid af megen Velstand i Nordslesvig. Befolkningen taalte heldigvis denne stærke Aareladning uden at forbløde under Landbrugskrisen. Skjønt Sønnerne opkjøbte mange Kvadratmile Jord i Danmark og i Amerika for udførte Kapitaler, fastholdt Fædrene med beundringsværdig Sejghed og Udholdenhed deres Arv og Odel, mangen Gang langt ud over Støvets Aar. I de første 25 Aar efter Krigen gik Stavnen derfor kun i et af Hundrede Tilfælde tabt til de Fremmede.

Af 5946 nordslesvigske Gaarde blev ialt 64 kjøbte af indvandrede Tyskere fra 1865—90. Af disse Ejendomme laa 21 Gaarde i Haderslev Østeramt, 10 i Haderslev Vesteramt, 19 i Aabenraa Amt og 14 i Sønderborg Amt. Og paa dette Tidspunkt var Krisen allerede overvundet paa de fleste Strøg.

En Undtagelse dannede dog Haderslev Vesteramt, hvor Udvandringen fortsattes i Firserne, og Krisen derfor antog meget alvorlige Former i Halvfemserne. Tilbudet af Landejendomme oversteg her i nogle Aar alle rimelige Grænser. Jord blev til løs Handelsvare i en aldrig før kendt Udstrækning. Over en Femtedel af Vesteramtets Landejendomme skiftede Ejere i Tiaaret 1890—1900. Og der var Strøg, hvor Omsætningen var endnu større. Af Frøs- og Kalvlunds Herreders mange smaa Landejendomme solgtes saaledes over en Trediedel i Femaaret 1893—98.

Fra tysk Side søgte man efter bedste Ævne at udnytte Krisen. Embedsmændene paa Røddingegnen

stiftede 1891 en Nybyggerforening med det Formaal at bosætte tyske Nybyggere i Grænseegnene. Foreningens første Opraab — som findes trykt i „Sønd. Aarb.“ 1898 Side 312 — fulgtes af en storstilet Reklame i den tyske Presse og „vildledt af skuffende Foregjøglinger“, for at bruge Foreningens egne Ord, strømmede kjøbelystne Nybyggere til fra alle Egne af Tyskland. Før man fra dansk Side fik Tid til at træffe Modforholdsregler, havde Tyskerne allerede fra 1893—98 opkjøbt 55 Gaarde, 51 mindre Landejendomme, 1 Teglværk og 15 Huse med Havejord i Haderslev Vesteramt. I faa Aar var vort Tab indenfor et snævert afgrænset Omraade vokset betydeligt op over hele Tabet fra 1865—90.

Da Hr. v. Köller gjæstede Røddingegnen overrakte Nybyggerforeningens Forretningsfører, Amtsforstander Thiermann ham et i Berlin til Reklamebrug trykt illustreret Hæfte med en Redegjørelse for Nybyggerforeningens Formaal. I dette Hæfte, som er bleven udspredt over hele Tyskland, hedder det bl. a.:

> „Nybyggerforeningen for Rødding har til Formaal, at foranledige tyske Landmænd til at bosætte sig i Nordslesvig.
>
> Foreningens Bestræbelser støttes af, at Landejendommene er betydeligt prisbilligere i Nordslesvig end i det øvrige Tyskland, og at Landmændene derfor her kan skaffe sig en sikret Eksistens og Selvstændighed ved Hjælp af forholdsvis faa Midler. Dette kommer først og fremmest af, at de fleste unge Folk som Følge af den danske Agitation i Halvfjerdserne og Firserne er udvandrede fra Nordslesvig for at unddrage sig Militærpligten. Det er udelukket, at de kan vende tilbage. Forældrenes Stræben gaar ud paa at følge Sønnerne til deres nye Hjem. De, der er bleven tilbage, er efter Haanden bleven gamle og ud-

slidte. Den herværende Efterslægt yder ikke tilstrækkelig Erstatning, og Indvandring fra Danmark taales ikke af Myndighederne. Der er derfor ikke andet at gjøre, end at hiddrage Kjøbere fra det tyske Sprogomraade.

Til Kjendetegning af de herværende Forhold tjener følgende Tilfælde. En Gaardejer i Nærheden af Rødding døde i Foraaret 1896 som Følge af et Ulykkestilfælde og efterlod sig otte Sønner. De var imidlertid alle udvandrede til Danmark for at unddrage sig Militærtjenesten og maatte nu søge Øvrighedens Tilladelse til et kortvarigt Ophold i deres gamle Hjem for at følge deres Fader til Jorden. Efter at de havde baaret ham til hans sidste Hvilested, maatte de atter forlade det preussiske Statsomraade for at undgaa en følelig Straf. De var nødt til at opgive Fædrenegaarden og finde sig i, at den blev solgt til en Tysker.

Paa lignende Vis forholder det sig med mange nordslesvigske Ejendomme. Der gives her Landsbyer, i hvilke næsten alle Gaarde paa Grund af manglende mandlig Ungdom i Tidens Løb maa gaa over i tyske Hænder.

— — — Da Nybyggerforeningen blev stiftet spaaede dens Modstandere, at den kun vilde bestaa kort og ikke udrette noget. Men til dens Glæde er dette ikke slaaet til. Foreningen kan tværtimod med stor Tilfredshed se tilbage paa den Virksomhed, som den har udfoldet. Det er lykkedes den at formaa talrige Landmænd fra Sydslesvig, Holsten, Meklenborg, Pommern, Østpreussen, Brandenborg, Saksen, Thüringen, Baden, Hannover, Vestfalen og Rhinprovinsen til at bosætte sig i Nordslesvig, og det er den en ganske særlig Glæde stadig paany at iagttage, hvor lykkelige Nybyggerne er over den Bedring af deres økonomiske Kaar, som de har opnaaet med Nybyggerforeningens Hjælp, hvorledes de har deres gode Udkomme og arbejder sig godt fremad. Forudsætningen er blot, at de er stræbsomme, arbejdsvante Folk.

— — — Paa Grund af de politiske Forhold behøver ingen Tysker at være bange for at bosætte sig i Nordslesvig. Befolkningens Flertal taler ganske vist Dansk og er dansksindet, men den er af overordentlig fredsommelig Natur i personligt Samkvem og ogsaa godt nabovenlig sindet overfor den tyske Nybygger. Alle de tyske Nybyggere, der i de senere Aar har nedsat sig her, roser overensstemmende den meget venlige Imødekommenhed, som deres danske Naboer viser dem med Raad og med Daad."

Adskilligt i Nybyggerforeningens oven gjengivne Fremstilling af Forholdene paa Røddingegnen midt i Halvfemserne er rigtigt, andet maa skrives paa Reklamens Regning. Tilfældet med den gamle Fader, der til sin Død sad ene paa sin Fædrenegaard, mens hans otte raske Sønner var landflygtige, er virkelig forefaldet. At et rent menneskelig set saa gribende Træk benyttes i Reklameøjemed, kaster et grelt Lys over Nybyggerforeningens ledende Mænd. I hvor drastisk en Modsætning til denne Hjerteløshed staar ikke Skildringen af den nordslesvigske Befolknings Fredsommelighed, Godmodighed og Hjælpsomhed overfor Nybyggerne. Anerkjendelsen deraf skyldes ganske vist kun Reklamen — ellers har Piben som bekjendt en anden Lyd —, men saaledes er Virkeligheden. Derimod maa Fortællingen om Nybyggernes Lykke og Tilfredshed henvises til Æventyrets Verden. Misfornøjelsen ulmede allerede den Gang alle Vegne. Kun Udsigten til Statsunderstøttelse hindrede den endnu i at slaa ud i lys Lue.

I Reklameskriftet opførtes som „nogle Eksempler paa Landejendomme, der er til Salgs" 55 Ejendomme

til en Størrelse af fra 2—166 Hektar og til Priser fra 1,500—165,000 Mark. Samtidig udspredte Foreningen en Fortegnelse over 200 Gaarde, som den efter eget Sigende havde paa Haanden. I Virkeligheden viste imidlertid en fra dansk Side foretagen Undersøgelse, at kun Halvdelen af de paagjældende Ejere vilde sælge. Fortegnelsen var kun Led i en usund Reklame, som sporedes over hele Tyskland fra svulstige Artikler i det frisindede „Berliner Tageblatt“ til overdrevne Lovtaler i holstenske Landboforeninger.

Nybyggerforeningens Virksomhed fortsattes imidlertid endnu i 1899, da den efter sin egen Opgivelse medvirkede ved Salget af 36, og i 1900, da den medvirkede ved Salget af henved 50 større og mindre Landejendomme. I disse Aar begyndte Nybyggerne imidlertid allerede at sælge, og ved Nytaarstid 1901 maatte Nybyggerforeningen standse sin Virksomhed. Der var paa dette Tidspunkt ialt bosat henved to Hundrede tyske Nybyggere i Nordslesvig.

Mange af de Tyskere, som Nybyggerforeningen ved sin storstilede Reklame havde lokket ind i Sønderjylland, følte sig hurtigt skuffede. De var komne med store Forventninger. Men det laa i Sagens Natur, at de i Reglen fik daarlige og forsømte Ejendomme, som den hjemlige, stedkjendte Befolkning vragede. Priserne, som de betalte, var gjennemgaaende alt for høje, Midlerne, som de raadede over, derimod alt for smaa. Dertil kom, at Flytningen kostede Penge, at Nybyggerforeningens Redskaber ikke forsmaaede en god Provision, og at Nybyggerne, ukjendte med Egnens mest lønnende Driftsmaader, maatte betale dyre

Lærepenge, før de fandt sig til Rette i Forholdene. Ude af Stand til at fortsætte, trætte og mismodige, til Dels opfyldte af bitre Følelser mod Nybyggerforeningen, som ikke havde holdt sine glimrende Løfter, afhændede mange Nybyggere i de følgende Aar paany deres Ejendomme for til Dels med Tabet af alle deres Midler paany at vende tilbage til deres gamle Hjem.

Et godt Eksempel i denne Henseende har vi i Nybyggeren Sieck. Han kjøbte sidst i Halvfemserne en Gaard i Fol for 36,000 Mark, tilegnede sig Nybyggerforeningens lyse Syn paa Forholdene, kjøbte yderligere Jord for 16,000 Mark og rejste Bygninger for 7000 Mark. Gaarden stod ham saaledes i 59,000 Mark, da han 1901 solgte den for 47,000 Mark. Med Tabet af 12,000 Mark rejste han atter hjem, fattig som en Kirkerotte. Paa lignende Vis gik det adskillige.

Til de Nybyggere, der tankeløse var komne til Nordslesvig for at høste Guld og grønne Skove, hørte to Adelsmænd, Brødrene v. Kehler fra Pommern. De fik et Par Gaarde i Spandet og drev paa dem et Landbrug, som satte hele Omegnen i Forbavselse. Samtidig tildrog de sig ogsaa Opmærksomhed som Fortyskningsmænd. Men 1901 var de færdige. Den ene Broder gik fallit, den anden solgte sin Gaard efter at have tabt sine faa Pengemidler, og begge forsvandt atter ad den Vej, de var komne.

I 1898 slog Nybyggeren Prühl sig ned i Spandet, hvor han ligeledes ved Nybyggerforeningens Medvirkning kjøbte en Gaard. Tre Aar efter lod han Ejendommen udstykke. Egnens hjemmefødte Bønder kjøbte

Jorderne, og Prühl tog skuffet tilbage til sit Hjem. — I Halvfemserne plejede trætte Nybyggere at sælge deres Ejendomme til nyankomne Landsmænd. Efter den Tid tilbagekjøbtes de i Reglen af Egnens Folk. Til alt Held for Nybyggerne indtraadte der ved Aarhundredeskiftet en stærk Stigning i Ejendomspriserne. Uden den vilde de allerfleste af dem være gaaede til Grunde.

Mens en Del af Nybyggerne var skikkelige, nøjsomme og flittige Folk, var der dog ogsaa mange daarlige Elementer mellem dem. Skjønt faatallige i Forhold til den øvrige Befolkning, sysselsatte de ikke sjælden Retten. Stundom havde de haft svært ved at skjelne mit fra dit, til andre Tider havde de søgt at praktisere hjemlig Sæd og Skik paa en noget uheldig Maade. Nybyggeren Otto Rohde i Fjersted og hans Kone stod saaledes 1901 anklagede for Landretten i Flensborg, fordi de havde mishandlet deres Tjenestepige „med Stok og med Pisk". Statsadvokaten foreslog, at Brøden skulde sones med 4 Maaneders Fængsel, men Retten antog, at de kun havde praktiseret hjemlig Skik og lod dem derfor slippe med en større Pengebøde.

Alt vedrørende Ejendomssalget blev hyppigt ordnet skriftligt. Man overbød hinanden i Løfter og Tilsagn. Men naar Nybyggeren ankom, viste det sig ikke sjælden, at han var ludfattig. En Dag ankom der saaledes en Kone med fire Børn til Skjærbæk. Hun spurgte om Vej til Aaved, hvor hun skulde overtage en Ejendom. Manden laa syg i Saksen, fortalte hun. Nu stod hun ene og hjælpeløs i et vildfremmed Land. Forknyt lagde hun de tre ældste Børn paa Grøftekanten,

tog det mindste paa Armen og vandrede saaledes videre til sit nye Hjem, hvor danske Naboers milde Sind og aabne Haand afhjalp hendes værste Nød.

Naar en Nybygger ved Ankomsten ikke kunde svare den aftalte Udbetaling, blev der i Reglen lavet en Slags Forpagtningskontrakt. Det kunde da hænde, at Enfoldigheden, som han bar til Skue, kun var en Maske, der dækkede over en Snuhed, som Nybyggerforeningens Haandlangere maatte betale dyrt. En Nybygger, som efter eget Sigende ankom med bare Hænder, fik en lille Ejendom i Forpagtning vesterude. Han overtog den med en Besætning af 3 Køer og 2 Kvier og blev kontraktmæssig forpligtet til efter forudgaaet halvaars Opsigelse, som stod begge Parter frit, atter at aflevere den med „5 Stykker Kreaturer“. Men hvad gjorde den snedige Nybygger? Da et halvt Aar var gaaet, opsagde han Forpagtningen, solgte Køerne og Kvierne og en Del af Avlen og anskaffede sig — 5 Geder. Ved Foraarstid afleverede han derefter Ejendommen med disse „5 Stykker Kreaturer“ og stak atter af sønderpaa med Mønt paa Lommen og et lunt Smil om Munden.

Paa Gasse Høje laa der en lille forsømt Ejendom, som Ejeren, der selv sad med en Gaard, gjærne vilde af med. Ind til den laa en øde Sandmark, som hans Nabo gjærne vilde have solgt. De to fik da fat i en godmodig og troskyldig Tysker, som hidlokket af Reklamen rejste rundt og „saa paa Ejendomme“ uden dog at kjøbe nogen, da han savnede Mønt. Efter at have sat Nybyggeren ind i Sagen tog de med ham ud til „Skjærbæk Bank“, hvor de meget veltalende foreslog

Sagen ordnet saaledes, at Sælgeren lod hele Kjøbesummen staa paa første Prioritet, imod at Banken forbedrede Ejendommen ved at sætte Nybyggeren i Stand til at kjøbe Sandmarken, der kun var at faa imod kontant Udbetaling. Banken gik i Tøjet og gav Nybyggeren det ønskede Laan, imod at det indførtes paa anden Prioritet, og næste Dag flyttede Nybyggeren ind. Huset var ganske vist faldefærdigt, men Sælgeren gav ham et Par Støtter til at afstive det med. Nu var der langt til Høst, og Manden skulde leve. En medfølende Nabo tilbød ham da at kjøbe Koen, og Handelen kom i Stand til begge Parters Tilfredshed. Inden ret længe gik Kalven samme Vej, og da Nybyggeren først havde faaet Smag paa Handelen, lod han ogsaa Faarene og Grisen stryge, og, da Høsten kom, Avlen med. I Skjærbæk havde man imidlertid hørt, hvor ilde han handlede med Ejendommen, og Banken sendte derfor en Mand ud for at tale ham tilrette. „Hvis Banken gjør Vrøvl“, svarede han kort og godt, „saa tager jeg Støtterne væk, for de er mine, og saa falder hele Krammet.“ — Med den Besked kunde Manden atter gaa til Skjærbæk, og kort efter solgte Nybyggeren baade Vangleddet og Brøndvippen. Tilsidst var kun Flagstangen tilbage, men den blev staaende og staar der endnu — sagde min Hjemmelsmand med et lunt Smil: For den var der ingen, der vilde kjøbe! Og da der nu, som Nybyggeren sagde, „ikke var mere at gjøre ud af Ejendommen“, rejste han sin Vej. Men forinden var han skarnagtig nok til at tage Støtterne bort fra Huset, saa det ramlede sammen. Da Ejendommen noget efter kom til Tvangs-

salg, blev den kjøbt af „Skjærbæk Bank“ for 1 Mark over 1. Prioritet. „Men aldrig“, tilføjede min Hjemmelsmand, „har jeg set et Menneske mere fornøjet, end første Prioritetshaver var den Dag, for han fik hver Skilling udbetalt og havde aldrig tænkt sig Muligheden af at gjøre en saadan Præstehandel i vore Dage.“

Til de Nybyggere, der følte sig stærkt skuffede i Nordslesvig, hørte ogsaa Carl Poppe i Brendstrup. Indfanget af Nybyggerforeningens Reklame traadte han i Forbindelse med Amtsforstander Thiermann, som i meget rosende Udtryk anbefalede en lille fortrinlig Ejendom i Brendstrup. Den var som skabt til Poppe og at faa for en Slik — lumpne 3,200 Mark. Carl Poppe opgav af Hensyn til disse glimrende Udsigter en med 1200 Mark lønnet Stilling som Opsynsmand paa et Gods i Hannover og drog i Efteraaret 1898 til Nordslesvig med Hustru og 7 Børn for at gjøre sin Lykke. Men Skuffelserne indfandt sig hurtigt. Reklamehæftets Illustrationer viser prægtige Bøndergaarde, halvt skjulte af Trægrupper, — han havde tænkt sig noget lignende, men hvad fandt han i Brendstrup? En forfalden Rønne. Stuerne var uden Kakkelovne, Brønden ødelagt, Haven et stort Ukrudtsbed, Avlen knap halv saa stor, som lovet. Og saa forlangte Nybyggerforeningen nu tilmed 3,500 Mark for Ejendommen. Det hverken vilde eller kunde Nybyggeren gaa ind paa, thi Rejsen havde slugt hans faa Spareskillinger. Men han havde afbrudt Broen bag sig og gik derfor nødtvungen ind paa en uheldig Forpagtningskontrakt. For at slaa sig igjennem maatte han søge Lejlighedsarbejde, en Tidlang ved Smaabanen, senere

paa Gram Teglværk. Opfyldt af bitre Følelser imod Amtsforstander Thiermann og hans Medhjælpere, som ved deres Uforstand og Letsindighed havde styrtet ham og mange andre Nybyggere i Ulykke, samlede han i al Stilhed Materiale mod dem, og det tilbød sig snart i uanet rig Mangfoldighed. Ved Nytaarstid 1900 opsagde han derefter sin Forpagtning og aabnede en hensynsløs Kamp imod Embedsmandskliken i Rødding.

I Breve til Amtsforstander Thiermann og Amtsskriver Brodersen sigtede han dem for de groveste Myndighedsmisbrug, den sidstnævnte tillige under Anførelse af bestemte Kjendsgjerninger for Bedragerier og Svindlerier. Til Amtsforstanderen skrev han bl. a.:

„De har behandlet mig værre end en Landstryger for at kue mig ikke blot i Øjeblikket men for stedse. At det ikke er lykkedes dem, viser disse Linjer. Selv Ormen krummer sig, naar man træder paa den.

Og nu til Revanchen!

Den overordentlige Møje som De, Amtstjener Wiese og maaske endnu et Par Herrer af Nybyggerforeningen udfolder for at faa tyske Nybyggere bosat paa forhutlede danske Ejendomme, udspringer efter Deres eget Sigende af Patriotisme. Dette troede jeg ogsaa i Førstningen. Men nu tror jeg det ikke mere, da jeg ved, at egen Fordel ved Mæglingen er Hoveddrivfjedren. Der tages ikke blot 1 men ogsaa 2 og $2^1/_2$ pCt. Provision af Danskerne, og Nybyggerne pumpes for Laan paa Hundreder af Mark s f. E. Hr. Spradau paa Ravnholtgaard af Amtsskriver Brodersen, som det ikke er muligt at faa tilbagebetalte. Om De som Amtsforstander ved, hvilke Uregelmæssigheder der ellers forekommer paa Deres Kontor, ved jeg ikke, men det ved jeg, at De er ansvarlig for de Embedsforseelser, der gaar i Svang, og som er egnede til at

stille ikke blot Deres Patriotisme, men ogsaa Deres Pligtfølelse i et sælsomt Lys. Men skulde De for anden Gang tro, at De kan skræmme mig med Trusler, saa skal De paa Forhaand vide, at jeg er fast bestemt paa at forsvare mine Rettigheder til mit sidste Aandedræt Jeg vil nu ikke længere leve af Deres Naade og Barmhjertighed Passer dette Dem ikke, ved De Vejen til Myndighederne. Jeg staar til Deres Tjeneste for alle Instanser."

Endnu grovere var Tonen i Brevene til Amtsskriveren, som han sigtede for bestemte Forbrydelser; men ingen af de paagjældende Embedsmænd vovede at tage til Gjenmæle. Nye Breve fulgte. Idet han mindede Amtsforstanderen om hans Pligter som Officer, beskyldte han ham atter for Pligtforsømmelser og haanede ham, fordi han ikke turde anlægge Sag. Men Amtsforstanderen tav og lod sig roligt fornærme.

Poppe skrev da et langt „Aabent Brev til det tyske Folk", i hvilket han under Anførelse af navngivne Vidner og bestemte Tildragelser skildrede Nybyggerforeningens uforsvarlige Færd og paaviste Uregelmæssighederne og Bedragerierne paa Amtsforstanderens Kontor, saaledes som de bl. a. ogsaa gav sig Udslag overfor Optanter, af hvem der opkrævedes 60—70—80, ja stundom 100 Mark, naar de søgte om Naturalisation. Brevet blev sendt til flere Blade, deriblandt ogsaa Agrarernes Hovedorgan „Deutsche Tageszeitung", men ingen turde give den fattige Nybygger Ordet. Manuskriptet blev sendt tilbage.

I April indsendte Poppe derpaa, ligeledes under Anførelse af bestemte Kjendsgjerninger, en Besværing over Nybyggerforeningens ledende Mænd, særlig Amts-

forstander Thiermann og hans Haandlangere, til det preussiske Indenrigsministerium. Ved Midsommers Tid svarede Regeringspræsidenten i Slesvig, at han efter at have underkastet Besværingen en indgaaende Prøvelse maatte vise den tilbage som helt ugrundet. „Der er“, hedder det ordret i Svaret, „derfor ingen Grund til at skride ind imod Amtsforstander Thiermann, *hvis Virksomhed tværtimod fortjener Anerkjendelse.*“

Nybyggeren var imidlertid ikke forknyt. Otte Dage efter skrev han til Regeringen i Slesvig: „Efter at have modtaget Regeringspræsidentens Svar har jeg ikke blot fornærmet Amtsforstander Thiermann, men ogsaa Amtsskriver Brodersen og Amtstjener Wiese. Jeg vover nu ligesaa ærbødigt som høfligt at bede den høje Regering om at paalægge de tre Embedsmænd at anklage mig for Fornærmelser.“

Men der blev ikke anlagt Sag, og en ny Besværing over Bedragerier i en Forsikringssag blev ligeledes vist tilbage af Regeringspræsidenten. Poppe opgav desuagtet ikke Ævret. Andre Forurettede begyndte ogsaa at klage. Den danske Presse fik fat i Sagen. Der blev anordnet en ny Undersøgelse, og Thiermann blev omsider nødt til at tage Affære. Fra den 8.—10. September afholdt han Forhør over Amtsskriver Brodersen, som straks tilstod en Mængde Bedragerier, dels overfor Smaafolk i Forsikringssager, dels overfor Optanter, som havde søgt om Naturalisation. Der blev optaget en Forhørsprotokol, som Brodersen underskrev. Dagen efter tog Thiermann til Haderslev, hvor han afleverede Protokollen til den konstituerede Landraad, Regeringsassessor *Becherer.*

Becherer læste Protokollen, var som Jurist øjeblikkelig klar over Sagens Stilling og erklærede kort og godt: *Brodersen skal straks arresteres!*

Men dette vil vække en meget pinlig Opsigt og skade Tyskheden meget, indvendte Amtsforstanderen spagfærdigt. Kan det ikke undgaas?

Naar Arrestationen skal undgaas, svarede Becherer, *maa De atter tage Forhørsprotokollen med til Rødding og betragte vor Samtale som ikke officiel.*

Derved blev det. Amtsforstanderen fik, som han senere selv erklærede under den Retsforhandling, der er lagt til Grund for Fremstillingen,[1]) det Indtryk af Samtalen med Landraaden, at Sagen kunde neddysses. Han tog derfor atter hjem med Forhørsprotokollen. Amtsskriveren blev ikke arresteret, men beholdt tværtimod med Landraadens Vidende sin Stilling og fortsatte sin Virksomhed, som om intet var sket.

Men Thiermann forregnede sig. Der var sivet for meget ud, og den 6. Oktober fandt han det alligevel raadeligt at afskedige Brodersen, som han samtidig gav det gode Raad at forsvinde hurtigst muligt. To Dage efter var Amtsskriveren endnu ikke naaet længere end til Nustrup, hvor han søgte at laane Penge. Thiermann, hvem Jorden brændte under Fødderne, sendte Amtstjener Wiese ud til ham med Paalæg om at forsvinde hurtigst muligt. Brodersen bad Dagen efter Amtsforstanderen om Penge, og Thiermann sendte ham da 40 Mark. Med dem stak Brodersen saa endelig af til Kjøbenhavn.

---

[1]) Retsforhandlingen ved Landretten i Flensborg den 15. Februar 1901.

Da Amtsforstander Thiermann var bleven underrettet om, at Amtsskriveren var borte, indberettede han atter Sagen, og denne Gang *officielt*, til Landraad Becherer, idet han samtidig medsendte den Landraaden velbekjendte Forhørsprotokol fra 8. til 10. September. „*Nationale Grunde*“, hævdede Thiermann i Retten, havde bevæget ham til at optræde saaledes.

Landraaden overgav Sagen til Statsadvokaten, som udsendte Stikbrev efter Brodersen. Et Telegram fra Rødding med Anmodning om hurtigst muligt at rejse videre kunde ikke hindre hans Arrestation af det kjøbenhavnske Politi. Han blev senere udleveret til de tyske Myndigheder. Den 13. Januar 1901 blev Sagen forhandlet ved Landretten i Flensborg. Anklagen lød paa Underslæb og Tilintetgjørelse af Dokumenter. Brodersen tilstod, at han havde opkrævet 700 Mark i Stempelafgift af 14 Optanter og derefter tilintetgjort Dokumenterne, at han i 17 Tilfælde havde beholdt Pengebeløb, som Arbejdere havde indbetalt for Forsikringer, samt desuden øvet forskjellige andre Bedragerier. Dommen lød paa 2 Aars Fængsel og 3 Aars Ærestab. I Motiverne udtaltes, at Amtsforstander Thiermanns Forsømmelighed maatte betragtes som en formildende Omstændighed ved Bedømmelsen af Anklagedes Forseelser. — Et halvt Aars Tid efter stod Brodersen atter anklaget for Underslæb i otte Tilfælde, som indbragte ham en Tillægsstraf af 4 Ugers Fængsel.

Efter at Brodersen var bleven arresteret, maatte Amtsforstander Thiermann nedlægge sit Embede den 1. November 1900. Kort efter offentliggjorde „Hejmdal“ Poppes Breve, som bl. a. ogsaa indeholdt Sig-

telser imod Amtstjener Wiese. Han blev afskediget i December og samtidig anklaget for Underslæb. Ved Flugt unddrog han sig dog Straffen. Og midt i December forsvandt endelig Amtsretssekretær *Wegener* fra Rødding medtagende Nøglerne til Amtsrettens Kasse. Dermed var der endelig slaaet Hul paa den væmmelige Byld, der var trukket sammen i den lille Embedsmandsrede under Köllerpolitikken. Men enhver Sag har sit Lyspunkt. Et saadant fandt „Schleswigsche Grenzpost“ ogsaa, idet den gav Wegener følgende Ord med paa Vejen til „det forjættede Land“: „Tyskheden i Rødding er glad over, at Wegener endelig er stukket af, thi han har længe vakt Anstød ved sin tvivlsomme, navnlig ogsaa liderlige Vandel. Maatte det lykkes os at faa en *ordentlig* om muligt en *gift* Efterfølger i Wegeners Sted.“

Den 15. Februar 1901 stod preussisk Kaptejn u. T. Amtsforstander A. Thiermann anklaget for Landretten i Flensborg for Overtrædelse af §§ 346 og 359 i den tyske Straffelov. § 346 fastsætter Tugthusstraf paa indtil 5 Aar for en Embedsmand, som i den Hensigt retsstridigt at befri en Person for lovlig Straf undlader at forfølge en strafbar Handling, men tillader Straffens Nedsættelse til Fængsel dog ikke under én Maaned, naar der foreligger formildende Omstændigheder.

Under Forhandlingerne spurgte Rettens Formand Statsadvokaten, hvorfor Landraad *Becherer* ikke var stævnet som Vidne. Statsadvokaten svarede, *at Regeringen i Slesvig havde forbudt Landraaden at aflægge et Vidnesbyrd i denne Sag.*

Dr. Mauve, som tidligere havde været Landraad i Haderslev, var mødt, men erklærede paa Forhaand, at han *af sine Foresatte havde faaet Ordre til at begrænse sit Vidneudsagn.* Han indskrænkede sig derpaa til at rose Amtsforstander Thiermann som en „pligttro og hæderlig, politisk Embedsmand“, som ogsaa „privat havde udfoldet en stor Virksomhed til Tyskhedens Fremme“. Der blev givet Afkald paa at afhøre andre Vidner.

Statsadvokaten udtalte: Anklagede vidste, at Brodersen havde gjort sig skyldig i strafbare Handlinger. Han undlod desuagtet at arrestere ham, lod ham løbe og gav ham oven i Kjøbet Penge til at rejse til Udlandet for. Ukjendskab til Loven kunde ikke fritage for Straf. Men det maatte falde tungt i Vægtskaalen, at han havde begaaet Forbrydelsen for at fremme den tyske Sag. Derfor androg han paa Lovens mindste Straf, 1 Maaneds Fængsel.

Retten *frikjendte* Thiermann og paalagde Statskassen Sagens Omkostninger. I Motiverne hed det: Thiermann havde ikke vidst, at han handlede retsstridigt!

Ingensinde har en Dom saaret den nordslesvigske Befolknings Retsbevidsthed dybere.

Den 19. Marts stod Nybyggeren Poppe, som havde afsløret alle disse Skjændigheder, endelig anklaget for Nævningeretten i Rødding. Han havde en Dag slaaet sig for sit Bryst og sagt: „Jeg er en Preusser, det er de andre Pjalte ikke.“ Dommen lød paa 4 Ugers Fængsel.

Imod Landraad Becherer blev der ikke anlagt Sag.

Amtsforstander Thiermann, en Tidlang en af Köllerpolitikkens Hovedstøtter, blev dog mærkværdigt nok ikke gjenindsat i sit Embede.

Han forsvandt stille sønderpaa, hvor han er bleven Direktør for en Idiotanstalt.

X.

Nybyggerforeningen gik fri for retslig Tiltale, thi svindlerisk Reklame, svegne Løfter, ublu Provisioner behøver ikke at være ensbetydende med strafbare Handlinger. Men dens Virkemaade var under Retssagen bleven brændemærket som moralsk forkastelig. Efter Thiermanns Bortrejse opløstes Foreningen derfor i al Stilhed.

Opgaven at bosætte Nybyggere fra helt andre Landsdele paa gamle, til Dels forsømte Ejendomme midt i en fremmed Befolkning er i sig selv overordentlig vanskelig at løse. Statens Nybyggerkommission i de polske Landsdele, som har vældige Hjælpemidler af enhver Art til Raadighed, kan tale et Ord med om den Sag. I et af Statsregeringen nylig udgivet Værk sammenfatter den 20 Aars bitre Erfaringer paa dette Omraade i de rammende Ord: „Muligheden af at vinde frisk Tyskhed fra andre Egne af Tyskland til *gamle* Gaarde i *gamle* Landsbyer maa betragtes som udelukket.“[1]

---

[1]) Zwanzig Jahre deutscher Kulturarbeit 1886—1907 Tätigkeit und Aufgaben neupreussischer Kolonisation in Westpreussen und Posen. Berlin 1907. Side 39.

Men var Nybyggerforeningens Arbejde end overordentlig vanskeligt: helt frugtesløst vilde det næppe have været under Krisen i Halvfemserne, hvis det var bleven ledet af sagkyndige, praktisk uddannede Mænd. Nybyggerforeningen bestod imidlertid udelukkende af Embedsmænd, Præster, Dommere og Forvaltningsembedsmænd i Flæng. Fælles for dem var en saa absolut Ukyndighed med Hensyn til Landbrugsforhold, at det, som man siger i Nordslesvig, faldt dem svært at kjende en Ko fra en Vejrmølle. Hvad nyttede Landraadens Bevaagenhed og Regeringens Understøttelse under disse Forhold. De blev bedragne af skrupelløse Haandlangere, snydte af tvivlsomme Mæglere, taget ved Næsen af svedne, handelskyndige Bønder. Og Nybyggerne, hvoraf mange var Eventyrere, da der ikke var Tale om at vælge eller vrage, maatte i Reglen betale Gildet.

Fra tysk Side er der senere bleven gjort et Par Tilløb til en Gjenoptagelse af Arbejdet. Efter Thiermanns Bortrejse stiftedes der saaledes atter en Nybyggerforening for Rødding og Omegn, vistnok nærmest for at vise af med udadtil. I Virkeligheden traadte den næppe i Virksomhed. I hvert Fald har baade dette og andre lignende Forsøg været uden synlige Resultater.

Det gunstige Tidspunkt var nu én Gang forsømt. Udvandringen var ophørt, og efter at Folketallet i de nordslesvigske Amter i Halvfemserne havde naaet Lavtallet, indtraadte der atter henimod Aarhundredets Slutning en jævn Stigning. Hosstaaende Tavle viser Folketallets Bevægelser indenfor de enkelte Amter fra 1867—1905.

De nordslesvigske Amters Folkemængde.

Amterne	1867	1871	1875	1880	1885	1890	1895	1900	1905
Haderslev	59,862	60,335	60,315	60,040	57,204	55,977	55,445	57,195	60,133
Aabenraa	29,264	29,129	29 048	29,559	28.339	27,352	27,830	29,353	30,322
Sønderborg . . .	34,551	34,239	34,453	34,387	32,450	32,201	32,026	32,886	35,307
Tønder	58,903	58,450	56,597	57,109	55,298	55.061	55,375	56,562	57,083
Ialt	182,580	182,153	180,413	181,095	173,291	170,591	170,876	175,996	182,845

Fra 1895—1900 vokser Befolkningen i de nordslesvigske Amter med over 5000 Personer, skønt Udvisningerne i Aarene 1898—99 drev mange i Landflygtighed. Af Tilvæksten falder 1750 Personer paa Haderslev Amt. Stigningen fortsættes i hurtigt Tempo i det følgende Femaar, saa Folketallene fra 1867 overskrides. I disse Aar arbejdede det nordslesvigske Landbrug under gunstige Forhold. Det udviklede og forbedrede de hidtil brugte Driftsmaader efter dansk Mønster, øgede Avlen stærkt i alle Retninger og opnaaede, værnet af høje Toldmure og med fri Adgang til det store tyske Marked, gode Priser for alle Landbrugsprodukter. Med voksende Overskud udvikledes der tillige ny Foretagsomhed, som gav sig Udslag i hurtigt voksende Efterspørgsel efter Landejendomme. Jordens deraf følgende Prisstigning vakte endvidere en Spekulationslyst, som satte mange Gaardslagterfirmaer i travl Virksomhed, og det hjemlige Begjær efter Jord var inden ret længe stærkt nok til at stænge Døren for tyske Nybyggere.

I Halvfemserne var *Staten* imidlertid ogsaa optraadt som Kjøber i Nordslesvig. Finansminister v. Miquel fik først i Halvfemserne Landdagens Samtykke til Salget af de i Nærheden af større Byer eller i Industriegne liggende gammelpreussiske Statsdomæner, som kunde afhændes til høje Priser, imod at de indvundne Kapitaler atter anlagdes i Domæner i Provinser, hvor Staten ikke var Jorddrot. Af de paa denne Vis indvundne Kapitaler blev en Del ogsaa anlagte i nordslesvigsk Jord. De første Gaarde kjøbtes midt i Halvfemserne. Derefter fulgte der et heftigt Angreb

under Köllerpolitikken fra 1898—1903. I de sidste Aar har Opkjøbene atter været spredte og tilfældige, enkelte, f. Eks. Buskmose, som ejedes af Landraad v. Uslar, er tilsyneladende kun kjøbte for at redde tyske Ejere fra økonomisk Ruin.

I alt har Staten hidtil opkjøbt mellem 25 og 30 Landejendomme i Nordslesvig. Helt nøjagtige Oplysninger staar ikke til Raadighed, da Domæneforvaltningen kun aflægger offentlig Beretning om Kjøbet af Ejendomme, som koster over 100,000 Mark. Enkelte nordslesvigske Domænekjøb har desuden kun tjent til Afrunding af større Gaarde eller Statsskove.

Af de opkjøbte Ejendomme var enkelte, saaledes Hjortholm, Kehlet, Lundsgaard, Nygaard og Mandbjærg, tidligere paa danske Hænder, men de fleste er kjøbte af Tyskere. Store-Barsbøl kjøbtes af en falleret tysk Officer, Røddinggaard ved Tvangssalg, Navtrupgaard efter Ejerens Død for at støtte en af Tyskheden fortjent Mands Efterladte, et Par Ejendomme paa Vesteregnen af „Skjærbæk Bank“ for at hjælpe den med Penge. Iøvrigt kappedes forgjældede tyske Proprietærer snart om at sælge til Staten til høje Priser for derefter atter at overtage Gaardene i Forpagtning paa gode Vilkaar. Særlig yndet var denne Fremgangsmaade i Tilfælde, hvor en tysk Ejer stod i Begreb med at afstaa Gaarden til sin Søn. Denne kunde da som Domæneforpagter overtage Fædrenegaarden paa glimrende Vilkaar. Kjøbesummen blev kontant udbetalt. Den Gamle havde sit sikre Underhold, og de øvrige Børn kunde faa en uventet stor Medgift.

I adskillige Tilfælde søgte Sælgerne at skræmme

Regeringen til at give ublu Priser ved at true med, at Gaarden ellers blev solgt til en Dansker. En Dag kom en tysk Sælger i Aabenraa Amt til sin danske Nabo og sagde: „Gjør mig en Tjeneste. Du kjender N. N., der er bekjendt for sit udprægede danske Sindelag. Jeg ved, at han søger en Ejendom. Bed ham om at byde paa min Gaard. Men jeg vil sige Dig paa Forhaand, at Regeringen skal have den. Jeg vil kun have et Bud fra ham for at faa en højere Pris.“ Manden afviste Opfordringen, men ad Omveje fik Sælgeren alligevel det ønskede Bud, som gjaldt Ejendommen med *Besætning og Beslag.* Et Par Dage efter fortalte han med glædestraalende Ansigt, at nu havde Regeringen kjøbt Gaarden *uden* Beslag og Besætning for Tusinde Mark over det gjorte Bud. Ved dette Fif havde han tjent over 20,000 Mark! Dette Tilfælde er Domæneforvaltningen bekjendt.

Under disse Forhold var det ikke saa sært, at Forpagtningsafgiften kun i et Tilfælde gik op paa 4 pCt., mens den for de fleste Domæners Vedkommende holdt sig paa 2,3 pCt. til 3 pCt. af Kjøbesummen. Ofte var de kjøbte Gaarde i en meget forsømt Tilstand. Omfattende Byggeforetagender forhøjede Kjøbesummen. I nogle Tilfælde udførtes de først, efter at Ejendommen var bortforpagtet. Tages der Hensyn dertil, bliver Forpagtningsafgiften endnu ringere i Forhold til Kjøbesummen. Paa hosstaaende Tavle vil man finde de Enkeltheder vedrørende Domænekjøbene, som det er lykkedes mig at samle.

Preussens Domænekjøb i Nordslesvig.

Ejendom	Størrelse ha	Kjøbesum ℳ.	Forpagtningsafgift ialt	Forpagtningsafgift i pCt. af Kjøbesummen	Tidligere Ejeres Sindelag
Store Barsbøl	231	151,049	3,500	2,3	tysk
Avgustenborg Herregaard	237	456,025	11,784	2,6	tysk
Ballegaard (Fol)	59	49,736	1,250	2,5	dansk
Bondegaard Ø. Aabøllig	106	56,127	1,685	3	tysk
Sundbølgaard	94	33,678	1,010	3	dansk
Bondegaard Ottersbøl	32	26,738	802	3	tysk
Kehlet	189	350,000	10,293	3	dansk
Navtrupgaard	65	115,000	3,000	2,6	tysk
Taarninggaard	151	221,000	7,000	3,2	tysk
Lundsgaard	166	68,000	2,700	4	dansk
Røddinggaard	ca. 100				tysk
Hjortholm	ca. 75				dansk

Preussens Domænekjøb i Nordslesvig.

Ejendom	Størrelse ha.	Kjøbesum ℳ.	Forpagtningsafgift ialt	Forpagtningsafgift i pCt. af Kjøbesummen	Tidligere Ejeres Sindelag
Haraldsholm	293	180,000	5,059	2,8	tysk
Nygaard	181	150,000	4,786	3,2	dansk
Buskmose	266	410,000	10,500	3,5 [1]	tysk
Hørlyk					dansk
Stendetgaard	138	214,880	7,470	3,5	tysk
Rønhave	270	700,000			tysk
Trummers Gaard i Frørup		350,000			tysk
Pamhule		170,000			dansk
P. Winthers Gaard i Søst		151,000			tysk
Mandbjærg		197,000		2,5	dansk
Raad		151,000			tysk

[1]) Skoven takseret til 110,000 Mk. lagt ind under Statsskovene.

Overfor de 9 i denne Fortegnelse opførte større og mindre Landejendomme, som Staten har kjøbt af *danske* Landmænd, staar et lignende Antal Gaarde, som danske Privatmænd i de samme Aar har kjøbt af *Tyskere.* Dertil hører bl. a. af større Ejendomme Hartspring, Krammark, Grøngaard, Jepsens Gaard i Undelev, Møllers Gaard i Sønderballe, Kalls Gaard i Ejsbøl, Kristoffersens Gaard i Aabenraa, Skovgaard og Vojensgaard. Som Helhed set maa de ved Ejendomshandelen i de sidste ti Aar indtraadte nationale Forskydninger i Nordslesvig derfor betragtes som meget ubetydelige.

Fra 1896—1900 har den preussiske Stat ialt indvundet 19,714,705 Mark ved Salg af Domæner. Af denne Sum er der i de samme Aar anvendt 1,494,100 Mark til Opkjøb af Landejendomme i Nordslesvig. Om Statens Salg og Kjøb i dette Aarhundrede savnes der yderligere Oplysninger.

Finansminister Miquel og efter ham en Flok kritikløse Eftersnakkere har forsvaret Statens Opkjøb af Landejendomme med en Henvisning til, at Domænegaardene skulde drives som Mønstergaarde og saaledes virke sporende paa hele Egnens Landbrug. Denne naive Betragtning har aflokket nordslesvigske Bønder mangt et Smil. Vel findes der ogsaa dygtige Landmænd mellem Domæneforpagterne, men som Helhed set staar deres Gjennemsnitsdygtighed betydeligt under Bøndernes, og adskillige af dem har drevet og driver et Landbrug, som er til Spot og Spe for hele Nordslesvig. Hvor man end færdes, hører man morsomme Historier om disse „Mønsterbrug“.

Paa en Gaard i Haderslev Vesteramt ansatte Staten en Forpagter, som kom sønderfra. Det første, han tog sig for, var at sørge for Kreaturernes Opdragelse. Smaa Forseelser imod god Tone straffede han med at trække Køerne hjem i Gaarden, hvor han bandt dem til Flagstangen og piskede dem efter Noder. En Dag, da han kom ud i Marken, bissede Kvierne. Det Syn havde han aldrig set før. Stærkt ophidset og meget ulykkelig løb han over til sin Nabo og sagde: „Hvad skal jeg dog gjøre, mine Kvier er blevne sindssyge!“ „Ja, det er meget slemt“, sagde Naboen med et lunt Smil, da Forpagteren forklarede ham Sindssygens Symptomer, „De maa hellere sælge dem. Ellers kan de gjerne smitte Køerne!“ Domæneforpagteren var rede, og Naboen kjøbte dem for en Slik. Det lyder utroligt, men det er virkelig sandt.

Paa en Domænegaard holdt Forpagteren, en preussisk Reserveofficer, sit Indtog med Bøsse, Taske og Hund. Jagttiden var ikke inde, men han gav sig uden videre til at skyde Storke i Engene og vakte dermed alle sine Naboers levende Uvilje og Harme. — Landbruget, som denne Foregangsmand driver, minder stærkt om det, Hr. v. Rambow i Fritz Reuters Landmandsliv søgte at indføre, da han kom hjem fra Militæret. Han er altid til Hest, har sin „Adjudant“, som ligeledes er til Hest, og udsteder sine Ordrer med militær Præcision.

Statens Ejendomskjøb, som falder i en Periode, hvor Befolkningen vokser stærkt og Tiderne er gunstige for Landbruget, har selvfølgelig i høj Grad bidraget til at drive Ejendomspriserne til Vejrs. Talrige

Gaardslagterfirmaers Opkjøb virker i samme Retning. Landejendommene er derfor i de senere Aar blevne meget dyre i Nordslesvig. En Prisstigning af 30—50 pCt. i Løbet af en halv Snes Aar er ret almindelig. Skjønt dette er forbundet med mange Ulemper for Kjøberne, er det dog nationalt set til Held for Befolkningen. Prisstigningen har nemlig ikke blot lukket Nordslesvig for tyske Nybyggere, men den har tillige i høj Grad styrket den danske Bondestand ved at øge dens Kredit og højne dens Velstand.

XI.

I Blade, som vedligeholdt intime Forbindelser med Overpræsident v. Köller, rettedes der i Efteraaret 1899 heftige Angreb paa Biskop Kaftans Patriotisme. Noget efter meddelte de samme Blade, at Dr. Kaftan vilde blive udnævnt til Generalsuperintendent i Holsten, og at Pastor Jacobsen i Skjærbæk, som paa dette Tidspunkt var Overpræsidentens særlige Tillidsmand, var udset til Biskop i Slesvig.

Rygtet vandt almindelig Tiltro og satte straks Gejstligheden i Bevægelse. I „Kropper Kirchlicher Anzeiger“ tog Pastor Paulsen i Kropp Kampen op med den politiske Presse. „Biskop Kaftan“, skrev han, „er kommen galt fra det hos de politiske Skribenter, fordi han ikke vil være Bøddel i Nordslesvig. — — — Vi har dog en anden Mening om Kirkens og dens Tjeneres Sysselsættelse og Virksomhed, end den, at de skal nedværdiges til at være sorte Gendarmer. Vi vil ikke indblandes i nogen som helst Politik, og Kirken

har absolut ikke at gjøre Bøddeltjeneste for Staten. — — — Det er ikke vor Sag at bryde en Landse for Biskoppen. Vi vil betragte Sagen helt objektivt, men vi siger: hele Landet vil enstemmig protestere imod det uhørte Forlangende, at Biskoppen i Slesvig skal være Gendarmofficer for øjeblikkelige politiske Luner." I „Schleswig-Holstein-Lauenburgisches Kirchen- und Schulblatt" indrykkede 195 slesvigske Provster og Præster i de samme Dage en Tillidserklæring til Dr. Kaftan, hvori de rolig men bestemt udtalte Ønsket om at beholde ham som Biskop i Slesvig. Overpræsident v. Köller maatte bøje sig for denne Stemning og lade sin Plan falde. Snart skulde det vise sig, at han havde Grund til at være Gejstligheden taknemmelig, fordi den ved sin energiske Modstand havde spærret Pastor Jacobsen Vejen til Slesvigs Bispesæde.

Christian Johannes Jacobsen blev født i Haderslev 1854, hvor hans Fader, som efter Krigen blev Præst i Starup, den Gang var Lærer ved Latinskolen. I 1884 blev han valgt til Præst i Skjærbæk, og faa Aar efter begyndte han at tildrage sig Opmærksomhed i videre Kredse som Selskabsmand, Politiker og Grundlægger af en Mængde økonomiske Foretagender, der alle blev stillede i Fortyskningens Tjeneste.

I 1890 startede Pastor Jacobsen Skjærbæk Bank. Derefter fulgte i hurtig Rækkefølge Oprettelsen af en Arbejderforening, en Væveskole, en Nybyggerforening, et Rederi, et Badested, et Teglværk, et Dampbageri, en Tørvfabrik, en Lervarefabrik og et Selskab til Anlæg og Drift af Karpedamme. Pengene til alle disse storstilede Andels- og Aktieselskaber indsamlede han

for det meste paa Agitationsrejser i Tyskland, hvor han holdt højstemte Foredrag om sit Fortyskningsarbejde. Særlig Støtte fandt han hos „Alldeutscher Verband“.

Banken var Midtpunktet i hans Virksomhed, men den blev ledet med en utrolig Letsindighed. Kunde Folk ikke faa Penge andet Steds, gik de i disse Aar til Skjærbæk, hvor man ikke tog det saa nøje med Sikkerheden, naar Laansøgeren blot præsenterede sig som tysksindet. Det var et vildt Jag efter ydre Resultater. Tabene meldte sig derfor snart, og midt i Halvfemserne havde Banken allerede et betydeligt Underskud.

Men paa dette Tidspunkt traadte Pastor Jacobsen stærkere frem som politisk Agitator. Han blev valgt til Næstformand i den tyske Forening og vandt en Popularitet indenfor de Kredse, der sluttede sig til Foreningen, som muliggjorde ham Startningen af ny Foretagender og Indsamlingen af betydelige Pengemidler. Og da Hr. v. Köller noget senere overtog Overpræsidiet, vandt han straks hans Øre og dermed tillige hans daadkraftige Bistand.

Kritikken, som vovede sig frem imod hans tvivlsomme Foretagender, blev ubarmhjertigt slaaet ned. Landraad Mauve, som havde brudt med ham, blev nødt til atter at bejle til hans Gunst. Landraad v. Uslar maatte, som tidligere paavist, udbede sig hans Bistand, da det gjaldt om at skaffe Penge af „Preusserkassen“ til Kjøbet af „Dannevirke“. Hr. v. Köllers Forsøg paa at løfte ham op paa Slesvigs Bispestol glippede ganske vist, men han beholdt Overpræsidentens Bevaagenhed, blev dekoreret med den røde Ørn

og prist i den regeringsvenlige Presse som en fremragende Økonom og genial Fortyskningsmand.

Ved Midsommerstid 1900 fejrede Hr. v. Köllers Bispeæmne en Midsommersfest paa Rømø, hvoraf et tysk Blad gav følgende Skildring:

> „Under Pastor Jacobsens Anførsel drog Krigerforeningen ned til Stranden, hvor der brændte et mægtigt Baal, hvis Gnister knitrende steg til Vejrs fra Tjæretønderne. Et ejendommeligt Trylleri greb Sjælen: Havets Brusen, Midsommerbaalets blussende Luer, som højt flammende slog op imod den mørke, skydækkede Himmel, og i Baalets Skjær Pastor Jacobsen, som holdt en pragtfuld, af oprindelig Eddakraft og stolt Germanisme fyldt Prædiken til Havet. Dertil Tonerne af patriotiske Melodier. Sandelig, det var en smuk stemningsrig Fest, fuld af dybt gribende Virkning! Senere holdtes der kraftige Taler i „Kejserhallen“: Pastor Jacobsens oratoriske Mesterskab var af tændende Virkning. Bankdirektør Lassen talte i djærve Ord maalbevidst og energisk om Situationen og Tyskhedens Kulturopgaver i Nordslesvig. Og Glassene klang.“

I 1901 mødte Pastor Jacobsen som Nordslesvigs Repræsentant ved en Fest, som Hr. v. Köller gav i Slesvig. Folkevittigheden havde allerede den Gang dødsdømt hans Foretagender, men Administrationen lukkede omhyggeligt Øjnene for, hvad hvert Barn i Nordslesvig pegede Fingre ad. Da Pastor Jacobsen lagde Grundstenen til et nyt Posthus i Skjærbæk, havde han endnu Galgenhumør nok til at lade sin Datter fremsige et Digt om „Rhederiet uden Skibe, Badestedet uden Vand, Banken uden Penge og Teglværket uden Ler.“ Og under Festen indløb der Takketelegrammer

til den store Mand fra Statssekretær Kraetke, Overpræsident v. Köller, Regeringspræsident Koszierowski og Landraad Becherer.

Nogle Maaneder efter blev Pastor Jacobsen efter den tyske Forenings Forslag og med Regeringens Samtykke opstillet som tysk Rigsdagskandidat i første Valgkreds. Landraader og Amtsforstandere, Præster og Lærere, Dommere og Gendarmer droge i sluttet Fylking i Leding for ham. I Borgerforeningen i Haderslev præciserede han den 22. Febr. 1902 sit Standpunkt:

„Vi takker Regeringen, fordi den endelig er bleven haard. Ligesom en Fader vaager over, at Freden bevares i hans Hus, og ikke taaler Fredsforstyrrere indenfor dets Døre, saaledes er ogsaa vor Landsfader baade berettiget og forpligtet til at gaa frem paa samme Vis. Vi takker ham, fordi han endelig har grebet til med den faste Haands Politik, thi kun den er rigtig.“

Dermed naaede Pastor Jacobsen Højdepunktet af Indflydelse, Anseelse og Magt. Aaret efter ramlede alle hans Foretagender sammen.

Kreditbanken i Skjærbæk, en Andelsbank, som blev oprettet i 1889, var Midtpunktet i Pastor Jacobsens Virksomhed. Grundlagt med en ubetydelig Andelskapital voksede Banken hurtigt, saa den efter ti Aars Forløb havde 1045 Andelshavere med 1584 Forretningsandele. Hver Forretningsandel var paa 200 Mark, hvoraf Halvdelen var kontant indbetalt. Balancen af 31. Decbr. 1901 fastsatte Andelskapitalen til 362,400 Mark.

Banken blev efter faa Aars Forløb ledet med en grænseløs Letsindighed. I 1895 arbejdede den allerede

med Underbalance, men de offentliggjorte Regnskaber opviste desuagtet betydelige Overskud. Der dannedes Reservefond, og Andelshaverne fik indtil 1898 6 pCt., derefter endnu 5 pCt. Dividende, til Sammenbruddet kom. Sidst i Halvfemserne var alle forretningskyndige Folk i Nordslesvig enige om, at Banken arbejdede saa vildt, at det maatte ende med Forskrækkelse. Fjernerestaaende Sagkyndige, som ikke kjendte Arbejdet i det enkelte, delte denne Opfattelse. Da Pastor Jacobsen saaledes i Efteraaret 1898 ansøgte om at faa Banken optaget i „Allgemeiner Deutscher Genossenschaftsverband“, afslog denne højt ansete Forenings juridiske Konsulent, Dr. Krüger, Optagelsen af følgende Grunde: „Efter at jeg har prøvet Statuttet og Aarsberetningen, forekommer det mig at være ret betænkeligt at optage Andelsselskabet i Forbundet. Foreningen er et v. Brochsk Interessentskab, som foruden Bankforretning ogsaa driver andre Virksomheder. Det er bl. a. engageret i Bygning af Arbejderboliger, Nybyggerforretninger, i en Skole for Kunstvæveri, et Dampteglværk m. m. Til disse Foretagender staar Midlerne i. det uheldigste Forhold. I det sidste Aar er 3,300.000 Veksler diskonterede, og deraf er atter 3,280,000 Mark rediskonterede.“[1])

Skjønt dette var de Sagkyndiges vel overvejede Dom, fandt Pastor Jacobsen, takket være den nationale Frases Magt, beredvillig Understøttelse fra mange andre Sider. For at højne Bankens Anseelse udadtil gav han den et raadgivende Udvalg. I dette fik

---

[1]) „Blätter für Genossenschaftswesen“ 1903.

den altyske Forenings Formand og Sekretær, Rigsdagsmændene Professor Hasse og Dr. Lehr, Sæde ved Siden af tidligere Landraad i Haderslev Overregeringsraad Schreiber, Professor Sach og den tyske Forenings Spidser Landretsdommer Schwarz og Amtsdommer Lindemann. Udvalget talte ialt 12 Medlemmer, „gode patriotiske Mænd“, som stillede deres Navne til Raadighed og letsindigt underskrev Aarsregnskabet uden først at prøve det. Og Regnskabet var glimrende. Det opviste 31. December 1900 henved 11,000 Mark Nettofortjeneste, skjønt Banken allerede paa dette Tidspunkt havde en Underbalance paa over 200,000 Mk.!

De mange velkjendte Navne lettede i høj Grad Agitationen i Tyskland. Paa lange Rejser hvervede Pastor Jacobsen ny Medlemmer i Hundredevis. Samtidig solgte han paa disse Rejser for henved 200,000 Mark Gjældsbeviser. Men Bankens Kasse var bundløs, og 1901 var den i den største Forlegenhed. I April bad Pastor Jacobsen den preussiske Indenrigsminister om et Laan paa 135,000 Mark, men da Landraad Becherer paa Ministerens Forespørgsel betegnede Laanet som usikkert, fik Banken det ikke.[1]) Ud paa Sommeren skrev Jacobsen atter til Indenrigsministeren, og da det ikke hjalp, rejste han ned til Overpræsident v. Köller for at søge hans Hjælp. I Avgust blev Landraad Becherer derpaa kaldt til Slesvig. Her forelagdes der ham et Brev, som Pastor Jacobsen havde skrevet til Indenrigsministeren sidst i Juni. I dette Brev bad han meget indtrængende om et Laan under

[1]) Edfæstet Vidnesbyrd af Landraad Becherer 3. Oktober 1904 i Landretten i Flensborg.

Henvisning til, at Overpræsident v. Köller havde lovet at støtte ham. Resultatet blev nu, at den preussiske Statsbank ydede Skjærbæk Bank et Laan paa 90,000 Mark. Til Gjengjæld forlangte Overpræsidenten efter Landraadens Forslag, at Banken skulde stilles under Statstilsyn. Dette gik Pastor Jacobsen villig ind paa, det kunde kun styrke dens stærkt svækkede Anseelse udadtil og gav Paaskud til at forlange flere Penge. „Naar jeg ikke tager fejl“, erklærede Landraad Becherer som edfæstet Vidne,[1]) „blev der ialt i dette Aar af Staten ydet Banken en Kredit af 650,000 Mark.“ Desuden fik den med Landraadens Hjælp et Laan paa 100,000 Mark fra Delbrück & Sohn i Berlin og 70,000 Mark af Kredssparekassen i Haderslev. Dermed var de værste Huller stoppede — indtil videre. Og Aaret 1901 afsluttedes paa et Tidspunkt, da Banken havde et Underskud paa en kvart Million, med et Nettoudbytte paa 7000 Mark. Som Medlem af Tilsynsraadet undertegnede denne Gang ogsaa en Regeringskommissær, Amtsforstander Winter v. Adlersflügel, den falske Balance.

Med Regnskabet udsendtes en Aarsberetning, hvori det bl. a. hed:

„Kreditbanken har, for at byde sine Interessenter, som bor spredt over hele Riget, en vis Garanti for en ordentlig Forretningsførelse, truffet en Overenskomst med den kgl. Statsregering, hvorefter Kreditbanken underkaster sig en Regeringsrevisors Revision og faar en Regeringskommissær til Medlem af Tilsynsraadet.

---

[1]) Retsforhandling i Landretten i Flensborg 3. Oktbr 1904.

Den kgl. Revisors første Revision fandt Sted fra den 11. til den 15. Septbr. 1901 og havde til Følge, at Regeringen foreslog den konstituerede Amtsforstander v. Winter til Regeringskommissær og Medlem af Tilsynsraadet. Samme valgtes og beklæder nu Stillingen som Formand for Tilsynsraadet. Paa denne Maade er det opnaaet, at Kreditbanken i Skjærbæk, som staaende under en Regeringskommissærs Tilsyn og underkastet den kgl Regerings Revision, tør regne paa ogsaa at blive anset for et til sikker Anlæggelse af Sparepenge egnet Institut af saadanne Kapitalister, som kun anlægger deres Kapitaler imod den allerstørste Sikkerhed.“

Beretningen var undertegnet af Regeringskommissæren Winter von Adlersflügel som Formand for Tilsynsraadet. Aaret efter konstateredes der et betydeligt Underskud. Og under en følgende Retssag betegnede sagkyndige Revisorer Bankens Regnskab som „forvirret“, dens Bogføring som „utilladelig“ og „under al Kritik slet“. Dette maa hverken Regeringsrevisoren eller Regeringskommissæren have opdaget, thi ellers vilde de dog næppe i den Grad have ført Offentligheden bag Lyset, som det skete med denne Aarsberetning.

Paa dette Tidspunkt — altsaa efter at Regeringen allerede havde ydet Pastor Jacobsen et Tilskud paa 650,000 Mark til hans dødssyge Anstalter — var det, han blev kaaret til Rigsdagskandidat i første Valgkreds. Overpræsidenten og Regeringen godkjendte Kandidaturen. Fremtrædende Tyskere i Valgkredsen opfordrede i svulstige Udtryk Vælgerne, især alle dem, der havde „baaret Kejserens Æresdragt“, til at træde i Skranken for den store Patriot, og den tyske Presse løftede ham til Skyerne. Men i Skjærbæk var For-

tyskningskarossen kjørt fast i Dyndet, og Regeringens Forspand var ikke stærke nok til at trække den i Land.

Ud paa Sommeren 1902 meddelte Regeringskommissæren Landraad Becherer, at han havde fundet en af Pastor Jacobsen udstedt Vexel paa 99,000 Mark i Banken. Landraaden tog straks til Skjærbæk og forlangte Sikkerhed af Præsten. Men han fik Svar paa Tiltale: „Skal dette være Lønnen for mine Fortjenester og Indfrielsen af de Løfter, Overpræsidenten har givet mig“,[1]) raabte Pastor Jacobsen forbitret. Banken fik ingen Sikkerhed, men Undersøgelsen fortsattes, og noget efter konstateredes det, at Banken uden Tilsynsraadets Vidende og Samtykke havde ydet ham og hans Foretagender en Kredit paa over 300,000 Mark.[2]) Regeringen blev nu betænkelig. I September blev Pastor Jacobsen tvunget til at træde tilbage som Bankdirektør. I de foregaaende Maaneder havde han endnu paa vidtstrakte Agitationsrejser i Tyskland søgt at skaffe Banken Penge paa forskjellig Vis. Den tyske Presse havde gjort virksom Reklame for ham under Valgkampagnen, og han havde en rig Høst. Senere offentliggjorte Breve giver et godt Indblik i hans samvittighedsløse Agitation[3]): Men hvad han skrabede sammen, var kun et Stænk i Ørkenen. I sin Fortvivlelse søgte han en ny Udvej. Blandt hans mange Foretagender var ogsaa „Nordslesvigsk Karpeavlsselskab“, som ialt bestod af tre Personer. Det ejede tre

---

[1]) Landraad Becherers edfæstede Vidnesbyrd.

[2]) Skrivelse af Septbr. 1903 fra Bankdirektionen sign. F. Schade, Paak til Bankens Andelshavere.

[3]) „Schleswigsche Grenzpost“ d. 29. Oktbr. 1903.

magre Gaarde, som Pastor Jacobsen havde kjøbt for 66,000 Mark, og hvorpaa der ialt var udført Arbejder for 13,000 Mark. Paa dette Selskabs Ejendomme søgte han i sin Nød at rejse et Laan paa ½ Million Mark! Der blev — i Oktober 1902 — udsendt et glimrende Prospekt. Karpeavlens „national-økonomiske Nødvendighed“ paavistes. Ejendommenes Fortrinlighed fremhævedes i stærke Udtryk, og de opførtes til følgende Værdier: 1600 Morgen[1]) à 450 Mark, skikket til Anlæg af Karpedamme, 540 Morgen Ager og Eng à 250 Mark, ialt Jorder til en samlet Værdi af 855,000 Mark. Endvidere Bygninger, Inventar m. m. til en Værdi af 155,000 Mark. Ialt fik de tre magre Hedegaarde, som med de udførte Arbejder havde kostet 79,000 Mark, saaledes paa Papiret en Værdi af 1 Million 10 Tusinde Mark. Det søgte Laan paa ½ Million skulde indføres paa 1. Prioritet, forrentes med 4½ pCt. og afdrages med mindst 10,000 Mark aarlig fra 1. Januar 1910. Det lykkedes imidlertid heller ikke Præsten, som havde rejst flere Hundrede Tusinder til lignende Foretagender, at skaffe Penge ad denne Vej. Krediten var udtømt. Men Bankens Underskud kunde ikke længere skjules. Da Aarsregnskabet for 1902 blev opgjort, fastsattes det til 369,967 Mark, og saa omfattede Aktiverne endda en Mængde daarlige, ja til Dels værdiløse Fordringer.

Denne Balance vakte Bestyrtelse i Slesvig. Overpræsidenten og Regeringen havde vistnok ikke troet, at det var saa galt fat. Der blev straks sammenkaldt

---

[1]) 1 Morgen ca. ⅔ Tønde Land.

en Konference, som skulde udarbejde Forslag om, hvad der nu var at gjøre. I denne Konference deltog Regeringsraad Leidig, Slesvig, Bankdirektør Schwandt samt Revisorerne Pagge og Jensen, Kiel, Amtsforstander Winter v. Adlersflügel og Bankdirektørerne Schade og Paak, Skjærbæk. Efter at der var plejet Underhandlinger med tidligere Bankdirektør Lassen, besluttede Konferencen at forhøje Aktiverne med 100,000 Mark, saa Underskuddet kun blev 269,967![1]) Dernæst blev det besluttet, vistnok efter Regeringens Ønske, at holde Sagen hemmelig indtil videre. Rigsdagsvalgene stod for Døren, og det vilde selvfølgelig kunne have uheldige Følger, hvis Skandalen kom for Dagen, før de var overstaaede. Det var en kritisk Tid for Administrationen. Det gjaldt om at forpurre Pastor Jacobsens Gjenvalg, uden at Offentligheden fik Besked om Sagernes Stilling. Præsten vilde imidlertid ikke rømme Marken; han kæmpede nu for Eksistensen. Den 14. Marts 1903 samledes Tyskernes Tillidsmænd fra første Valgkreds i Rødekro for at opstille Rigsdagskandidaten. Ukjendte Magter, som virkede i det Skjulte, havde afpresset Pastor Jacobsen et skriftligt Afkald paa Gjenvalg, men hans fortrolige Medarbejder, Bankdirektør Lassen, mødte i Spidsen for en Skare blinde Tilhængere og erklærede, at de desuagtet var fast bestemte paa at opretholde hans Kandidatur. Nu var gode Raad dyre. Forsamlingens, af Administrationen i Forholdene indviede og om Regeringens Ønsker

---

[1]) Arminius: „Gewalt geht vor Recht“, S. 38.

underrettede Leder, Rektor Spanuth fra Haderslev, foreslog som en sidste Udvej Nedsættelsen af et Udvalg, som efter at have modtaget fortrolige Meddelelser kunde fremsætte Forslag. Udvalget blev nedsat og indviet i Sagen. Efter dets Forslag vedtog Forsamlingen derefter at opstille Dr. Hahn som Rigsdagskandidat, idet den samtidig takkede Pastor Jacobsen for hans opofrende Arbejde. Dermed var Borddugen overskaaret. Regeringen havde omsider indset, at de Skjærbækske Foretagender ikke kunde holdes oven Vande, og lod derfor Pastor Jacobsen falde.

Nu fulgte Begivenhederne Slag i Slag. Den 1. April blev Væveskolen erklæret fallit. Først i Maj ramtes Karpeavlsselskabet af samme Skjæbne, og samtidig blev der stillet Straffeandragende imod Pastor Jacobsen, som sigtedes for Svindleri, under Henvisning til, at han havde sikret sig en Provision af 200,000 Mark ved Selskabets Stiftelse. Sagen vakte megen Opsigt. En Medarbejder ved „Hejmdal“ søgte en Samtale med Pastor Jacobsen, og han udtalte sig ved denne Lejlighed meget aabent om Forholdene. Til almindelig Overraskelse udtalte han sig tillige skarpt imod Udvisningerne, Politichikanerne, kort sagt hele Tvangssystemet. I et Brev til „Hejmdal“ karakteriserede han nogle Dage senere Tvangspolitikken som *uretfærdig og kortsynet*, som en Politik, der „ligefrem *skadede* den tyske Sag“. „Jeg er overbevist om“, tilføjede han, „at det store Flertal af mine tysksindede Landsmænd er af samme Mening som jeg.“ „Dette Brev“, skrev „Frankfurter Zeitung“, besegler Sammenbruddet af hele Undtagelsespolitikken i Nordslesvig. Kredsbladet

i Sønderborg har rigtignok søgt at paavise visse politiske Resultater af Tvangspolitikken, om det end indrømmer, at den ikke kan staa for en fra et ethisk Synspunkt afsagt Dom. Men enhver indre Politik er domfældt, naar den ikke kan maales med den borgerlige Morals Maalestok. Vil man nu endelig drage den rette Lære af de indvundne Erfaringer?“

Foreløbig drog Regeringen dog kun tilsyneladende den Lære, at Pastor Jacobsen skulde bekæmpes, tilintetgjøres. Hans Brud med Tvangspolitikken hørte til de Synder, der ikke tilgives. Konsistoriet suspenderede ham som Præst, Regeringen kasserede ham som Skoleinspektør, den tyske Forening afsatte ham som Næstformand og udstødte ham af Foreningen.

Og da Rigsdagsvalgene, som faldt midt i Juni, var vel overstaaede, indledes Retsforfølgelserne med Udsendelsen af Bankens Regnskab for 1902. Om Aaret end, hed det i Bankens samtidig udsendte Aarsberetning, finansielt set har været uheldigt, er der dog paa den anden Side i Aarets Løb indført Reformer, som sikkert vil blive til Velsignelse for Banken; med hvilken Regeringen fører et stadigt Tilsyn. „Og saaledes“ sluttede den, „har vi den fulde og berettigede Overbevisning, at Banken nu gaar en betrygget og snart ogsaa Vinding bringende Fremtid i Møde.“ Regnskabet var nu undertegnet af F. Schade og H. Paak, Bereretningen af Amtsforstander Winter v. Adlersflügel. Disse tre Herrer præsenterede sig dermed overfor Offentligheden som Regeringens særlige Tillidsmænd.

Paa Generalforsamlingen, som Amtsforstanderen aabnede den 1. Avg., var endvidere Landraad *Becherer*

til Stede som Regeringens særlige Repræsentant. Bankdirektør Schade fældede ved denne Lejlighed den skarpeste Dom over Bankens tidligere Leder, Pastor Jacobsen. Han sigtede ham for falsk Bogføring, Opstilling af falske Balancer m. m. m. Drevet af en brændende Ærgjærrighed havde han kastet Banken ind i vilde Spekulationer for at opnaa ydre Resultater. Den havde været en Malkeko for hans letsindigt grundlagte Foretagender. Derimod havde Nybyggerne betalt 6—8 pCt. Rente af deres Laan. Jacobsen havde misbrugt Medlemmernes Tillid paa den skammeligste Maade og bar nu Ansvaret for Tabet af en halv Million Mark.

Pastor Jacobsen fik saaledes hele Skylden, og han fortjente ogsaa Hovedparten af den. Men Regeringens Tillidsmænd glemte at tilføje, at Tabene aldrig vilde have naaet et saadant Omfang, hvis Overpræsidenten, Regeringen, Landraaden, den altyske Forening, den tyske Forening i Nordslesvig og den statsunderstøttede Presse ikke i Aarevis havde gjort alt muligt for at udbrede Jacobsens Ry og styrke hans Anseelse. Alle disse Kredse med Hr. v. Köller i Spidsen var derfor i høj Grad medansvarlige for Katastrofen.

Under Forhandlingerne, som knyttede sig til Aarsberetningen, meddelte Landraaden, at Regeringen vilde laane Banken 650,000 Mark til 2½ pCt. Rente og yderligere give den et rentefrit Laan, stort nok til at sikre dens Bestaaen. Banken kunde derfor arbejde videre om end med Tabet af Andelskapitalen.

Umiddelbart før Generalforsamlingen havde Banken fremtvunget Pastor Jacobsens Konkurs. Pas-

siverne fastsattes til 700,000 Mk., Aktiverne kunde, viste det sig senere, ikke dække Konkursens Omkostninger.

I de følgende Maaneder fulgte andre Fallitter. Først kom Turen til „Badestedet Lakolk“ paa Rømø. Det var grundlagt med en Aktiekapital paa 30,000 Mark, som lidt efter lidt var bleven forhøjet til 419 000 Mark. Regnskabet var i den største Uorden. Hovedbogen var „ved et Uheld“ brændt inde i Selskabets ildfaste Pengeskab. Ved en retslig Undersøgelse afsløredes der Uregelmæssigheder, som midlertidig medførte hele Bestyrelsens Arrestation.

Aaret efter fulgte Processerne. Først kom Væveskolen. Pastor Jacobsen og Bogholderne Rabe og Petersen stod anklagede for Begunstigelse og Opstilling af falsk Balance. Det oplystes, at Fallitboet vilde give 30 pCt Statsadvokaten foreslog 6 Maaneders Fængsel og 1000 Mark Bøde for Jacobsen, 1 Maaneds Fængsel og 500 Mark Bøde for hver af de andre Anklagede. Dommen lød paa 2 Maaneders Fængsel og 900 Mark Bøde for Jacobsen, 1 Maaneds Fængsel og 600 Mark Bøde for Rabe og Petersen. — Den næste Proses omfattede Banken og en Del af de øvrige Foretagender. Pastor Jacobsen og tidligere Bankdirektør Lassen stod anklagede for Begunstigelse og Opstilling af falsk Balance. Af Forhandlingerne fremgik, at Lassen, som oprindelig havde været Gendarm og ikke kjendte Bogholderiet, havde ført Bøgerne med en utrolig Skjødesløshed. Gaardhandelen havde bragt Tab, skjønt Regeringen, hvad en Regeringsraad udtalte som edfæstet Vidne, havde kjøbt flere Gaarde af Banken for at støtte den. Teglværket, Dampbageriet og andre af

Banken startede Foretagender havde arbejdet med Tab og opviste store Underskud. Pastor Jacobsen fremhævede til sit Forsvar, at han ikke havde arbejdet i „kapitalistiske Interessers men i højere Formaals Tjeneste.“ Som Bevis anførte han Landraad v. Uslars Forsøg paa at bruge Banken som Skjærmbrædt for Regeringen ved Kjøbet af „Dannevirke“. Af Hensyn til disse ideale Formaal havde Overpræsident v. Köller lovet at støtte Banken, men Løftet var kun delvis bleven indfriet. Statsadvokaten foreslog 10 Maaneders Fængsel og 2000 Mark Bøde for hver af de Anklagede. Retten frikjendte Jacobsen og idømte Lassen en mindre Pengebøde

Derpaa kom „Lakolksagen“. Pastor Jacobsen, Lassen og fem andre Herrer af Selskabets Bestyrelse var anklagede for Opstilling af falsk Balance, uordentlig Bogføring m. m. Under Forhandlingerne, som gav et afskrækkende Billede af Skjødesløshed, Uorden og Letsindighed, laa forkullede Rester af den brændte Hovedbog, som skulde have indeholdt Beviser for strafbare Handlinger, paa Bordet foran Retten. Statsadvokaten foreslog 3 Maaneders Fængsel for Jacobsen, 1 Maaneds Fængsel for Lassen og Pengebøder for de øvrige Anklagede. Retten frikjendte dem alle af Mangel paa Bevis.

Skjærbækaffærerne var dermed afslørede foran Rettens Skranke. Hvad alle opmærksomme Iagtagere længe havde vidst, hvad kyndige Forretningsfolk med Lethed kunde slutte sig til, hvad den saglige Kritik forlængst havde udtalt, var nu retsvitterligt. Skandalerne overraskede ikke den danske Befolkning. Saa-

ledes havde den bedømt Skjærbækaffærerne i Aarevis. Saaledes havde den bedømt Pastor Jacobsen, da Overpræsident v. Köller søgte at faa ham udnævnt til Biskop, og da den tyske Forening opstillede ham som Rigsdagskandidat, mens Bureaukratiet lyste sin Velsignelse over Valget. Men Retssagerne vakte alligevel Forbavselse, fordi de viste, i hvilken Grad det preussiske Bureaukrati havde været slaaet med Blindhed, hvor evneløst det havde staaet overfor Bedømmelsen af praktiske Spørgsmaal, hvor slet Regeringen havde været underrettet om Forholdene, hvor ynkeligt Landraaderne havde bejlet til Pastor Jacobsens Bistand, da han stod paa sin Magts Tinde, bestraalet af Hr. v. Köllers Sol, og hvilken Umage, de siden havde gjort sig for at holde ham oven Vande, vel vidende, at hans Fald skaanselsløst vilde blotte Forvaltningens Brøst og dens grove Udskejelser under Köllerpolitikken. Og Forbavselsen voksede, da Pastor Jacobsen begyndte at gaa angrebsvis frem, først imod Amtsforstanderen, senere tillige imod Landraaden.

I et Straffeandragende til Statsadvokaten sigtede Pastor Jacobsen først Amtsforstander Winter v. Adlersflügel for paa ulovlig Vis at have opkrævet 500 Mark til sit „sorte Fond" for en Bosættelsestilladelse til en dansk Undersaat. Andragendet fandt Vej til den danske Presse, og den 19. Febr. 1904 stod tre danske Redaktører, Pastor Jacobsen og Frue samt en Aviskorrespondent fra Skjærbæk for Landretten i Flensborg, anklagede for Fornærmelser imod Amtsforstanderen. Regeringen var repræsenteret af Overregeringsraad Lembke og Landraad Becherer. Under

Forhandlingerne udtalte Amtsforstanderen, at han „havde straffet som Privatmand, hvor Loven ikke tillod ham at straffe som Embedsmand“. Af en Mand i Skjærbæk havde han saaledes opkrævet 30 Mark paa ulovlig Vis. Af Gaardejer Otzen i Vesterbæk havde han opkrævet 500 Mark for en Bosættelsestilladelse, men af disse Penge skulde Fattigkassen i Skjærbæk have 300 og Fattigkassen i Raaager 200 Mark. En Gendarm erklærede imidlertid, at Amtsforstanderen en Dag havde givet ham Ordre til at afhente de sidste 200 Mk., „da hans Penge var slupne op“, og et andet Vidne udtalte: „Jeg var tilfældigvis paa Amtsforstanderens Kontor, da Gendarmen kom med Pengene. Amtsforstanderen sagde da: Disse Penge har jeg afblokket Otzen. Vi vidste ikke, om han var tysk eller dansk Undersaat. De gaar nu til mit *sorte Fond,* som benyttes til Propaganda for den tyske Sag.“[1]) Et tredie Vidne oplyste, at en af Amtsforstanderens Medarbejdere havde udtalt: „Jeg kan ikke længere arbejde sammen med Amtsforstanderen, thi alt hvad han foretager sig er Løgn, Svindel og Bedrageri, hvis jeg vil, kommer baade han og Landraaden i Fængsel eller paa Fæstningen.“[2]) Statsadvokaten tog derefter Klagerne imod de tre Redaktører tilbage, og de øvrige Anklagede blev frifundne.

Pastor Jacobsen havde endvidere i Straffeandragender til Statsadvokaten og Overstatsadvokaten sigtet

---

[1]) Telegrafembedsmand Becker fra Tønder som edfæstet Vidne i Landretten den 19. Februar 1904.

[2]) Brødhandler Wienberg for Landretten d. 19. Febr. 1904.

Amtsforstanderen for grove Falsknerier og Bedragerier ved Valgene. Straffeandragendet, som Landdagsmand Julius Nielsen fremdrog i den preussiske Landdag, havde følgende Ordlyd:

„I Marts 1903, da Kommuneraadsvalget i Skjærbæk var forestaaende, havde de tyske Tillidsmænd i Forvejen en Samtale i Centralhotellet. Den konstituerede Amtsforstander v. Winter, som havde opstillet Valglisterne, bragte dem med. Ved at prøve dem fandt man, at Valget af en tysk Repræsentant i første Klasse var udelukket, fordi Danskerne havde en Stemmes Flertal.

Derpaa ændrede Hr. v. Winter Valglisten, henholdsvis lod den ændre ved sin Skriver Westermann. Hr. Poehlemann blev indført i første Klasse, skjønt han efter sin Skatteydelse ikke hørte hjemme der, og en Dansksindet, som betalte højere Skat, blev skrevet ned fra første i anden Klasse.

Bevis: Skatteliste og Valgliste. Vidnesbyrd af Stationsforstander Abraham, Postmester Hänisch og Hr. W. Lassen, Skjærbæk, i hvis Nærværelse han erklærede, at han vilde forfalske Valglisterne. Ved samme Lejlighed sagde Amtsforstanderen: Naar jeg paa denne Maade faar Poehlemann ind, er der Stemmelighed i første Klasse, saa træffes Afgjørelsen ved Lodtrækning og da Loddet skal trækkes af mig, skal jeg nok sørge for, at det træffer den tyske Kandidat.

Ved Valget traf alt ind. Poehlemann valgte i første Klasse, der var Stemmelighed, og den ved v. Winter foretagne Lodtrækning, under hvilken rigtignok ogsaa Modstanderne maatte faa Mistanke om, at det ikke gik ærligt til, bragte det ønskede Resultat.

Bevis: Vidnesbyrd af Stationsforstander Abraham, Skjærbæk, Hr. Max Rabe og Hotelejer Lassen. De paafaldende Manipulationer ved Lodtrækningen: Vidnesbyrd af Gaardejerne Chr. Thygesen, Skjærbæk, og P. Bejer, Barsbøl.

Efterskrift; I Tilslutning og til videre Bevis bemærker jeg, at den konstituerede Amtsforstander v. Winter Aftenen før Valget øvede sig en halv Time i at bestemme det mærkede Lod ved at føle paa det, idet han trak det.

Bevis: Vidnesbyrd af Postmester Hänisch."[1])

I Tilslutning til disse graverende Sigtelser indgav Pastor Jacobsen endvidere det til Karakteristik af Optantlaveriet tidligere i denne Afhandling aftrykte Anklageskrift vedrørende 2000 Mark-Affæren[2]) Statsadvokaten vægrede sig ved at anlægge Sag imod Amtsforstanderen, men rejste senere, efter at Sagen var fremdraget i Landdagen og Landraaden havde stillet Straffeandragende efter særligt Paalæg af Indenrigsminister v. Hammerstein, Sag imod Forfatteren af denne Afhandling, den ansvarhavende Redaktør af „Sønd. Aarb." og Redaktøren af et socialdemokratisk Blad i Kiel, som havde omtalt Sagen. Den første af disse Processer forhandledes i Kiel. Blandt Vidnerne var Landraad Becherer, Pastor Jacobsen og tidligere Bankdirektør Lassen. Da de edfæstede Vidnesbyrd under denne Proces kaster et meget grelt Lys over Administrationens Færd under Köllerpolitikken, gjengives de her i Uddrag:

Forsvareren: Er der lovet Skomager Greisen Penge i Sagen mod P. Timmermann?

Landraad Becherer: Undersøgelsen imod P. Timmermann førtes 1902. Jeg var personlig i Skjær-

---

[1]) Stenographische Berichte des Hauses der Abgeordneten vom 14. März 1904.

[2]) „Sønd. Aarb." 1904 Side 287.

bæk hos Amtsforstander v. Winter for at undersøge Sagen, og der blev da gjort mig den forbavsende Meddelelse, at der skulde være lovet en Mand Penge — 1000—2000 Mark — for at vidne imod Timmermann. Jeg indlod mig selvfølgelig ikke paa denne Dumhed.

Forsvareren: Har De paatalt denne uhørte Anmodning overfor Vedkommende?

Landraad Becherer: Nej —.

Pastor Jacobsen: I 1902 opsøgte Lassen mig og sagde, at han kom efter Opfordring af Amtsforstander Winter v. Adlersflügel. Det gjaldt om at faa bevist, at P. Timmermann var Optant. Jeg skulde opfordre Skomager Greissen til at aflægge Vidnesbyrd imod Timmermann. Der stilledes 1000—2000 Mark til Raadighed i dette Øjemed. Paa mit Spørgsmaal om, hvor Pengene kom fra, svarede Lassen, at de kom fra Landraaden i Haderslev.

Retsformanden: Hvorfor henvendte man sig til Dem i denne Sag?

Jacobsen: Rimeligvis fordi man vidste, at P. Timmermann var min Modstander, og troede, at jeg derfor var villig til at hjælpe.

Retsformanden: Hvad svarede De til Opfordringen?

Jacobsen: Jeg svarede, at jeg ikke vilde have noget med den Sag at gjøre. Det var Uret og Forledelse til Mened.

Forsvareren: Har De talt med Greissen om Sagen?

Jacobsen: Nej.

Landraad Becherer: Det er bleven mig fortalt, at der skulde være udsat 2000 Mark i Tilfælde af, at Timmermann blev erklæret for Optant; og at disse Penge skulde betales af Banken i Skjærbæk. Hvis Timmermann blev udvist, vilde det nemlig skade den danske Sparekasse. Den vilde saa ryge i Luften, og derved vilde Banken vinde.

Tidligere Bankdirektør Lassen: I Februar 1902 kom Amtsforstander v. Winter til mig og sagde: „Finnemann er udvist, Timmermann skal samme Vej. Jacobsen er Timmermanns største Fjende, han maa ordne Sagen. Landraaden stiller 2000 Mk til Raadighed.“ Da jeg meddelte det til Jacobsen, vilde han ikke indlade sig derpaa. Jeg bragte Amtsforstanderen Besked. Da svarede han: „Ja, ligemeget, Greissen skal kun sværge!“

Retsformanden til Vidnet Kastratør Kjær, Skjærbæk: Har Greissen fortalt Dem, at Amtsforstander Winter v. Adlersflügel havde tilbudt ham 1000 til 2000 Mk. for et Vidnesbyrd?

Kjær: Ja.

Forsvareren: Sagde Greissen ogsaa, at Landraad Becherer havde været til Stede ved en Sammenkomst, som fandt Sted?

Kjær: Ja.

Retsformanden til Vidnet Skomager Greissen: Er det sandt, at Amtsforstanderen har lovet Dem Penge for at vidne imod Timmermann?

Greissen: Ja. Amtstjeneren kom og hentede mig hen paa Amtsforstanderens Kontor, hvor ogsaa Landraad Becherer var til Stede. Der blev sagt til mig, at jeg jo maatte vide Besked med Timmermanns Sag. Jeg sagde, at jeg ikke kunde huske noget, da det laa 30 Aar tilbage i Tiden. Saa gik det løs med Penge. Landraaden sagde, at jeg fik Penge, hvis jeg kunde vidne.

Retsformanden: Hvad skulde De vidne?

Greissen: At Timmermann var rejst til Ribe. Jeg skulde tage til Danmark og forhøre mig, og der blev stillet mig 2000 Mark i Udsigt, hvis jeg kunde vidne saaledes, at man „kunde faa den danske Konge ud af Landet“, som man udtrykte sig.

Landraad Becherer: Jeg har kun sagt til Manden, at han skulde sige Sandheden, om Sparekassen ogsaa opsagde ham et Laan, som han havde. Sammenkomsten har fundet Sted, men Samtalen faldt ikke

saaledes. Han forveksler rimeligvis Sagen. Amtsforstanderen har maaske sagt til ham: Naar De rejser til Ribe, skal det ikke være „omsonst“.[1])

Med disse Vidneudsagn var der ført afgjørende Bevis for, at Amtsforstander Winter v. Adlersflügel i Februar 1902 havde budt 2000 Mark for et Vidneudsagn, som gjorde det muligt at stemple P. Timmermann som Optant. Amtsforstanderen havde overfor Lassen udtalt, at Landraaden havde stillet Pengene til hans Raadighed, mens Landraaden paastod, at Amtsforstanderen havde faaet Løfte om dem af Banken. Amtsforstanderen var den Gang afgaaet ved Døden, og Sagen blev derfor ikke fuldt opklaret.

I Tilslutning til Retsforhandlingen i Kiel fremkom der flere Indlæg i Pressen. Pastor Jacobsen hævdede, at Winter v. Adlersflügel mærkværdig nok ikke havde nævnt et Ord om, at Banken skulde have tilbudt ham Penge i den omtalte Sag under en imod ham indledt Undersøgelse Endvidere paastod Jacobsen, at han havde besværet sig i et Brev over Amtsforstanderen til Landraad Becherer. som imidlertid ikke havde værdiget ham et Svar. „Naar Landraad Becherer“, tilføjede han, „virkelig troede v. Winters Fortælling om de 2000 Mk , hvorfor besvarede han saa ikke min Besværing. Den Gang levede v. Winter jo endnu og var Amtsforstander i Skjærbæk, det havde været let at faa Sagen opklaret. Hvorfor ignorerede Landraaden denne svære Beskyldning imod en Embedsmand

[1]) Retsforhandlingen ved Landretten i Kiel d. 24. Juni 1905.

uden at drage mig til Ansvar? Hvorfor skrev han ikke: „Fy! Skammer De Dem ikke! De har jo selv stillet de 2000 Mark til Disposition for at forlede en Mand til Mened!“

Landraad Becherer svarede ikke paa disse Spørgsmaal. Han indskrænkede sig til at meddele Offentligheden, at han — ikke havde modtaget Besværingen. Dertil svarede Pastor Jacobsen: „Jeg er rede til at bekræfte Brevets Ordlyd og dets Afsendelse med min henholdsvis andre Vidners Ed. Mon Landraaden er i Stand til under sin Ed at nægte, at han har modtaget det?[1]) Paa dette nærgaaende Spørgsmaal er Landraad Becherer ligeledes bleven Svaret skyldig. Under Henvisning til Replikskiftet mellem Præsten og Landraaden skrev „Vorwärts“: „Naar Landraad Becherer endnu ikke rejser Klage imod Pastor Jacobsen, maa han virkelig have en daarlig Samvittighed.“ Klagen udeblev.

Samtalen med Skomager Greissen fandt Sted den 13. Februar 1902. Landraad Becherer blev under den efter eget edfæstet Vidneudsagn overbevist om, at v. Winter var villig til at kjøbe et Vidneudsagn for 2000 Mark. Det var midt under Valgbevægelsen. Landraaden støttede desuagtet Præstens Kandidatur, lod Kredsens Embedsmænd virke for hans Valg og — stemte selv paa ham den 8. Marts, da Valgdagen kom!

Amtsforstander Winter v. Adlersflügel var født i Rusland, men senere naturaliseret i Preussen. Et

---

[1]) „Flensburger Annoncenblatt“ Avgust 1904.

Ægteskab, som han havde indgaaet i Pommern, var ulykkeligt og endte med Skilsmisse. Saa skaffede Hr. v. Köller ham Embedet som Amtsforstander i Skjærbæk.

Hans Opfattelse af Forholdene i Nordslesvig var meget simpel. „Danskerne er Landsforrædere, og imod Landsforrædere er alt tilladt,“ sagde han ved en given Lejlighed. Og efter denne Grundsætning handlede han.

I Febr. 1902 var Landraad Becherer bleven overbevist om, at Amtsforstanderen var villig til at kjøbe et Vidne for 2000 Mark. Men Winter v. Adlersflügel blev desuagtet siddende som preussisk Embedsmand. Fire Maaneder efter præsenteredes han for Offentligheden som Regeringskommissær, og under Skjærbæk-Skandalernes Afsløring optraadte han som Regeringens særlige Tillidsmand. To Aar efter under Sagen vedrørende „det sorte Fond“ tog imidlertid endog Statsadvokaten Afstand fra ham. Og omsider maatte Regeringen lade ham falde. Men før han tog bort fra Skjærbæk, var Landraad Becherer med til at foranstalte et Festmaaltid til hans Ære, og da han kort efter døde, brat og uventet, og ved sin Død forebyggede endnu værre Skandaler, gav Landraaden ham følgende for Hr. Becherers Tænkemaade meget karakteristiske Eftermæle:

„Hr. Winter v. Adlersflügel har i Løbet af tre Aar under vanskelige Forhold røgtet Hvervet som konstitueret Amtsforstander og har fra først til sidst under sin Virksomhed lagt fremragende Begavelse for Dagen, stor Ihærdighed og Flid, streng Retskaffenhed og Hæderlighed i Karakteren, samt — hvor han kunde — vist en aldrig svigtende Hjælpsomhed. Det skyldes først og fremmest hans rastløse Virksomhed, at Vanskelighederne i hans tidligere Amtsdistrikt

lidt efter lidt svinder, og at der snart vil kunne indtræde normale Forhold.

Denne Virksomhed og disse udmærkede Egenskaber sikrer den Hensovede et trofast og hæderligt Minde.

Paa Kredsudvalgets Vegne
Becherer
Kongl. Landraad [1])

Skandalerne i Skjærbæk var ikke afsluttede med 2000 Mark-Affæren. Efter at Regeringen i Efteraaret 1902 havde tvunget Jacobsen og Lassen til at træde tilbage som Ledere af Banken, udnævntes to indvandrede Tyskere, F. Schade og Paak, efter Amtsforstanderens Forslag til Bankdirektører. De søgte, assisterede af Amtsforstanderen som Formand for Tilsynsraadet, at faa Orden i Sagerne, men gik saa haardhændede frem, at Tabene voksede fra Dag til Dag. Ialt fastsattes de Tab, Sammenbruddet medførte, til 2 Millioner Mark[2]). Regeringens ny Tillidsmand, Bankdirektør Paak, vakte imidlertid ogsaa Opmærksomhed paa anden Vis.

Under Processen imod de tidligere Bankdirektører Jacobsen og Lassen tilbød Paak saaledes under Haanden de Anklagede, at han vilde forsvinde, hvis de gav ham hver 2000 Mark. Et vigtigt Vidne vilde dermed bortfalde. Afslog de Tilbudet, vilde han derimod optræde imod dem.[3]) Tilbudet blev afslaaet. Ved Nytaarstid 1905 maatte han træde tilbage som Bankdirektør,

---

[1]) „Schleswigsche Grenzpost" 27. Juni 1904.
[2]) Arminius: „Gewalt geht vor Recht" S. 78.
[3]) „Flensburger Nachrichten" 17. Januar 1905.

da der opdagedes Bedragerier. Kort efter flygtede han, efter først at have stjaalet 8,500 Mark af Bankens Penge. Fra Tinglev var han paa Flugten fræk nok til at skrive til Bankdirektør Schade og advare ham imod at lade ham forfølge, da han vilde komme med højst ubehagelige Afsløringer, hvis han blev nappet! Der blev udsendt Stikbrev efter Paak, men Statsadvokaten kunde ikke finde ham, skjønt han havde Cone og Barn med sig. I Skjærbæk sang man længe efter som Parodi paa Visen om den lille Kohn: „Har I ikke set den lille Paak".

Skjærbækskandalerne overtraf alt, hvad man hidtil havde kjendt af den Slags i Nordslesvig. Imod dem traadte Røddingaffærerne helt i Skygge. De var ligefrem overvældende, baade hvad Tabenes Højde, Svindleriernes og Bedrageriernes Omfang og Antallet af de i Skandalerne indviklede Personer angik. De blottede skaanselsløst Administrationens Machiavellisme, aabnede vide Kredse Øjnene for den Demoralisation, Tvangsregimentet affødte, og yder derfor et ypperligt Bidrag til Köllerpolitikkens Karakteristik.

XII.

Mens Skandalerne i Rødding og Skjærbæk afslørede Köllerpolitikkens demoraliserende Indflydelse paa dens udførende Organer, fortsattes Forfølgelserne imod den danske Befolkning.

I Optantlaveriet gav de sig endnu et særlig ondartet Udslag, men ellers fik Köllerpolitikken, der var bleven indledt med det Formaal at ruinere „de fana-

tiske Principaler" mere og mere Karakteren af en ondskabsfuld Naalestikspolitik. Tvangsforholdsreglerne afhærdede desuden Befolkningen. Forbud, som i Førstningen havde skræmmet adskillige, blev hurtigt virkningsløse. Saaledes gik det f. E. med *Grænsevagten.*

Fra 1898—1902 satte Landraaden i Haderslev, hver Gang der afholdtes offentlige Møder i Ribe, Askov, Skibelund eller Rødding, Politivagt ved alle Veje og Jærnbanelinjer, som førte over Grænsen. Alle Nordslesvigere, som passerede Kongeaaen paa disse Dage, blev noterede. Hvor det var muligt, blev der øvet Repressalier. Men Grænseboerne vænnede sig snart til Kontrollen. Hvor lidet den ænsedes viste sig i December 1903, da der indløb en telegrafisk Hilsen til Bjørnstjerne Bjørnson fra 200 Sønderjyder, „som trods Grænsevagten var samlede til Fest for Digteren paa Vester-Vedsted Efterskole.“ Kort efter ophævedes Grænsevagten.

Værre var Forsøget paa at faa den *danske Sang* til at forstumme i Sønderjylland. I 1865 var der bleven udstedt et Forbud imod at synge danske Sange af ophidsende eller fornærmeligt Indhold i national Henseende. Forbudet var rettet imod en Del Smædeviser af ubekjendte Forfattere, som var blevne udbredte under Krigen. Da disse Viser snart gik af Brug, blev Forbudet ikke anvendt i en Snes Aar. Men da Tvangsregimentet skærpedes i Firserne, blev det atter fremdraget, og i de følgende fem og tyve Aar anvendt nu og da overfor danske Fædrelandssange, dog kun i Tilfælde, hvor Sangen kunde opfattes som Demonstration.

Under Köllerpolitikken udvidedes Forbudet. Politimyndighederne gik angrebsvis frem, og Amtsdommerne

Dr. Hahn, Nordborg, Lindemann, Toftlund, og Petersen, Rødding, støttede dem ved at overbyde hinanden i spidsfindige Fortolkninger, hvor det gjaldt om at paavise en Sangs ophidsende og fornærmelige Indhold. Da Amtsforstander Thiermann saaledes havde forbudt Bjørnsons prægtige Fædrelandssang: „Jeg vil værge mit Land“, som „en dansk Sang af ophidsende og fornærmeligt Indhold“, stadfæstede Nævningeretten i Rødding Forbudet, idet den hævdede, at „med de drivende Garn havde Bjørnson utvivlsomt tænkt paa de danske Øer.“ Sangen var derfor en dansk Sang, og at Indholdet var ophidsende, behøvede ikke nærmere at paavises. — Overtrædelse af Forbudet straffedes med Pengebøder paa indtil 120 Mk. for hver enkelt Sanger. Og da Professor N. Schrøder i Haderslev i et „sagkyndigt Skjøn“, som Landretten i Flensborg afkrævede ham under en Retssag imod Udgiveren af den saakaldte „blaa Sangbog“, betegnede henved halvandet Hundrede danske Sange som „ophidsende eller fornærmelige“ i national Henseende, blev Sagen meget alvorlig. Til de ophidsende Sange regnede Professor Schrøder nemlig ogsaa Hans Adolf Brorsons gribende Salme „Her vil ties, her vil bies“, og Øhlenschlägers stemningsrige Begravelsessalme „Lær mig o Skov at visne glad“. Landretten i Flensborg dømte i Overensstemmelse med hans „sagkyndige Skjøn“, men Kammerretten i Berlin ophævede Dommen. Sagen kom til ny Behandling og endte derpaa med Frikjendelse. Urimeligheden var dog bleven altfor stor.

Mens Administrationen var travlt optaget af sit nedbrydende Arbejde, havde den danske Befolkning ved

Aarhundredskiftet i al Stilhed løst en overordentlig omfangsrig og betydningsfuld Opgave ved at gjennemføre en fuldstændig Omorganisation af de nordslesvigske Sparekasser.

Sparekasserne i Hertugdømmerne var for det meste oprettede mellem Krigene som private Sparekasser. Kavtionisterne eller Garanterne, som styrede dem, havde ikke Krav paa deres Overskud, men kun Ret til at anvende dem efter Statuttets Bestemmelse til Dannelse af Reservefond eller i velgjørende og almennyttige Øjemed.

Da den borgerlige Lovbog 1900 traadte i Kraft i det tyske Rige, ophævedes mange bestaaende Love. En af Følgerne deraf var, at Sparekasserne i Hertugdømmerne mistede deres retslige Basis, som iøvrigt altid havde været spinkel og skrøbelig. En Omdannelse enten til offentlige (kommunale) Pengeinstitutter eller til Selskaber, som efter preussisk og tysk Lov giver Ret som juridisk Person, var Forudsætningen for, at de kunde fortsætte deres Virksomhed. I det første Tilfælde, ved at gaa over i den politiske Kommunes Eje, vilde de komme under skarp Statskontrol og miste deres Uafhængighed. I det sidste Tilfælde vilde Uafhængigheden kunne bevares, ja endog udvides med fri Ejendomsret over Reservefond og Overskud. Men Sparekassernes Omdannelse til frie Selskaber kunde kun gjennemføres, naar det vedtoges enstemmigt af Kavtionisterne, hvoraf enkelte Sparekasser havde henved halvandet Hundrede.

Regeringen var stærkt interesseret i, at Hertugdømmernes Sparekasser omdannedes til kommunale Pengeinstitutter. Men af Frygt for Bureaukratiets

smaalige Snuseri og skematiske Forskrifter, særlig med Hensyn til Udlaan i Landejendomme, var man alle Vegne betænkelig ved at gaa ind paa denne Ordning. I Nordslesvig øgedes disse Betænkeligheder med Frygten for, at Embedsmændene vilde misbruge Statens Formynderi i politiske Øjemed. Vanskelighederne ved en Omdannelse til uafhængige Selskaber syntes imidlertid næsten uovervindelige.

I Foraaret 1899 var de nordslesvigske Sparekasser repræsenterede paa et almindeligt Sparekassemøde i Neumünster, men snart gik de deres egen Vej. Mistænksomheden, som Köllerpolitikken havde vakt, gav Udsigt til, at den nødvendige Enstemmighed kunde opnaas. I Juni Maaned samme Aar afholdt Repræsentanter for 21 nordslesvigske Sparekasser et Fællesmøde i Vojens, hvor H. P. Hanssen efter i et længere Foredrag at have omtalt de mulige Former foreslog at omdanne Sparekasserne til „Selskaber med begrænset Hæftelse“. Forhandlingerne, som knyttedes til dette Forslag, sluttede med, at de paa Mødet repræsenterede Sparekasser efter Gustav Johannsens Anbefaling enstemmig besluttede at omdanne sig til Selskaber med begrænset Hæftelse. I Løbet af Efteraaret lykkedes det efter et meget omfattende og energisk Arbejde at tilvejebringe fuld Enstemmighed paa samtlige Sparekassers Generalforsamlinger, og i Foraaret 1900 var Omdannelen fuldbyrdet. Ialt blev 24 nordslesvigske Sparekasser paa denne Vis omorganiserede til „Selskaber med begrænset Hæftelse“, som staar under dygtige og indsigtsfulde danske Mænds Ledelse. Pengeinstitutternes Uafhængighed var dermed sikret, Reserve

fonds paa henved to Millioner Mk. var førte over i Befolkningens Eje, og i de nye Vedtægter var der draget Omsorg for, at Sparekassernes Virksomhed udvidedes under Hensyn til Tidens Krav, at der yderligere opsamledes stærke Reservefonds, og at Overskudene vedvarende i vid Udstrækning kunde blive anvendt til velgjørende og almennyttige Formaal.

I Sydslesvig, senere tillige i stor Udstrækning i Holsten fulgte man det af de nordslesvigske Sparekasser givne Exempel. Kun ganske enkelte af de gamle Privatsparekasser blev omdannede til kommunale Institutioner.

Paa et Tidspunkt, hvor energiske Finansministre udtrættelig søgte at drage Sparekasserne i Preussen ind under Administrationens Magt og Myndighed for at udnytte dem som Malkekøer i Statsinteressens Tjeneste, var det takket være Overpræsident v. Köllers Kortsynethed lykkedes den nordslesvigske Befolkning under Overvindelse af meget store Vanskeligheder at opretholde, ja udvide Sparekassernes Uafhængighed af Staten og dermed at styrke og befæste sin økonomiske og nationale Stilling.

Yderligere Fremskridt i samme Retning kunde noteres i Efteraaret 1901, da danske Landmænd paa Vesteregnen oprettede en ny Bank i Tønder, „Tønder Landmandsbank“, med en Aktiekapital af 400,000 Mk., og nogle Aar senere, da „Den nordslesvigske Folkebank“ i Aabenraa forhøjede sin Aktiekapital fra 225,000 til 1 Million Mark.

Ved Rigsdagsvalget i 1898, umiddelbart før Köllerpolitikken begyndte, var der ialt bleven afgivet 15,439 danske Stemmer i Nordslesvig. I de følgende Aar nedsatte Optantlaveriet Vælgernes Antal. Rigdagsvalget i 1903 opviste derfor kun, under noget ringere Deltagelse i Valget paa de sløjere Strøg, 14,838 danske Stemmer. Men derefter fulgte der en ny Opgang, saa at der ved Rigsdagsvalget i 1907 blev afgivet 15,425 danske Stemmer. Dermed var Köllerpolitikkens Virkninger ogsaa udslettede paa dette Omraade.

Traktaten af 11. Januar 1907 gav de under Köllerpolitikken haardt forfulgte hjemløse Optantbørn Ret til Naturalisation. Henved 4000 Optantbørn benyttede sig af denne Ret i de følgende Maaneder. Samtidig naturaliseredes flere Hundrede Optanter. Ud paa Sommeren ophævedes Udvisningsordren imod Chr. og Niels Finnemann, som derefter med deres Familier blev naturaliserede og nu atter kan leve med fuld Borgerret i deres Hjem. Og midt i Juli Maaned holdt Overpræsident v. Bülow endelig en Tale i Haderslev, som betegnede et fuldstændigt Brud med Köllerpolitikken.

Dermed var Kredsløbet endt. Men Overpræsidentens Tale fremkaldte hæftige Moddemonstrationer, blev tillige Udgangspunktet for en hæftig tysk Agitation, hvis Virkninger endnu ikke kan overses.

Da Köllerpolitikken begyndte, udtalte P. Skau, Bukshave: „Den vil gjøre de Stærke stærkere, og de Svage svagere“.

Spaadommen gik i Opfyldelse. Administrationen blev tilsyneladende stærkere ved at sætte sig ud over den skrevne Lov, men har i Virkeligheden aldrig vist sig svagere end under Köllerpolitikkens mange Skandaler.

Paa den anden Side foregik Danskhedens Forvitring i disse Aar noget hurtigere paa de mest udsatte Strøg, men samtidig sporedes der en ny Folkevækkelse, som særlig greb Ungdommen, saa den i stor Udstrækning mærkede sig med Korset.

Naar en Stormflod hærger vore Kyster, gjennembrydes Diger og Dæmninger, Strandengene overskylles med Tang og Grus, Havbrinken styrter her og der ned, og Strandlinjen forskydes.

Köllerpolitikken brød ind over os brat og uventet som en Stormflod. Den gjennembrød Diger og Dæmninger, som vi i Form af frie Foreninger havde rejst til Værn imod det store Folkehav i Syd. Medlemslisterne opviste snart slemme Huller. En hidtil i Hertugdømmerne ukjendt gammel preussisk Forvaltningspraksis aflejrede sig over Nordslesvig og ødelagde forbigaaende det frugtbare Oplysningsarbejde, der var sat i Gang. Optantlaveriet rev Stykker af den gamle, mægtige Havbrink i Havet, og enkelte Steder saa det, da Floden rasede i al sin Vælde, ud til, at Strandlinjen vilde forskyde sig.

Der fortælles om Perserkongen Xerxes, at han lod Havet straffe med Piskeslag, Sylestik og nedsænkede Lænker, fordi det bortrev den Bro, han lod slaa over Hellesponten. Saa barnagtige Demonstrationer giver Kystboerne sig ikke af med i vore Dage, naar en Stormflod hærger Kysterne. De søger i Stedet for at udslette dens Virkninger og kloge af Erfaring forebygge kommende Stormfloders Ødelæggelser ved at gjenrejse deres Diger, ved at gjøre dem højere og stærkere og ved at rejse Høfder og Bølgebrydere foran Havbrinken. De renser paany deres Enge, vander og gjøder dem og skyder forsigtigt Strandlinjen fremad ved Hjælp af tidssvarende Inddæmningsarbejder.

Saalededes har de danske Sønderjyder ogsaa stillet sig overfor Köllerpolitikkens Hærgninger. De nationale Foreninger blev omorganiserede og er gaaede ud af Köllerpolitikken med flere Medlemmer og større Indægter end nogensinde før. Værnet forstærkedes yderligere med Aarsmødet, en nordslesvigsk Folkedag, og med Jærnfondet, som et Nødværn i særlig haarde Tider. Ungdommens Skolebesøg i Kongeriget er i stærk Stigning. Oplysnings- og Dygtiggjørelsesarbejdet er atter sat i Gang i henved fyrre ny Forsamlingshuse, Landboforeningernes strengt faglige Virksomhed er bleven udvidet og uddybet, Pengeinstitutterne har faaet en sikrere og fastere Basis, og Kampen om Fædrejorden føres med Held. Hvad Danskheden angaar, er Köllerpolitikkens Virkninger, kort sagt, i det store og helet allerede udslettede.

Den preussiske Administration i Nordslesvig er dermed bleven en Erfaring rigere. Men Köller-

politikkens demoraliserende Virkninger paa den lokale Administration og de Kredse, der samler sig om den tyske Forening, vil endnu faa mangen preussisk Statsmand til sukkende at gjentage Overpræsident v. Köllers Afskedsord:

„Forholdene i Nordslesvig er og bliver vanskelige.“

Dagshistorie 1906.

Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen.

11. Januar. Bisidderretten i Haderslev forhandler en Sag imod Redaktøren af „Schleswigsche Grenzpost“, K. Strackerjan, der er anklaget for Fornærmelse imod Landdagsmand Julius Nielsen. Den anklagede har nemlig i Juli 1905 i en Række Artikler om Hvidtølsbryggeriet i Haderslev udtalt sig meget nedsættende om Nielsen og blandt andet beskyldt ham for at have forledt Folk til at sætte Penge til ved det nævnte Foretagende. Bisidderrettens Dom lyder imidlertid paa Frifindelse.

13. Januar. Forsamlingshuset i Raadager indvies.

14. Januar. Politiet i Aabenraa beslaglægger et socialistisk Flyveblad, hvori der rettes Angreb imod det bestaaende Treklasse-Valgsystem i Prøjsen.

20. Januar. Landmand Mads Jetsen i Gesing, der er amerikansk Undersaat, men som tidligere har været prøjsisk Undersaat og har aftjent sin Værnepligt i den tyske Hær, udvises med Tilhold om straks at forlade Landet.

22. Januar. Rigsretten i Leipzig stadfæster den af Landsretten i Flensborg den 29. September 1905 fældede Dom, hvorved Landdagsmand H. P. Hanssen og Litterat Nikolaj Andersen i Aabenraa idømtes Straffe paa henholdsvis 3 Maaneders Fængsel og 300 Mark i Bøde for paastaaet Fornærmelse imod Landraad Becherer i Haderslev og Amtsforstander Valentiner i Tyrstrup.

25. Januar. Bisidderretten i Haderslev idømmer Købmand N. J. Riis der i Byen en Bøde paa 30 Mk. for grov Uorden, fordi han før Jul i sit Butiksvindue havde opstillet en Legetøjskirke og en Mølle, hvis Vinduer af Politiet var blevne ansete for Danebrogsfaner.

28. Januar. Landraad v. Uslar i Aabenraa rejser paa den tyske Regerings Opfordring til Sydvest-Afrika for dèr ved Hjælp af Ønskekvisten at finde Vand.

29. Januar. Kong Kristian den niende afgaar ved Døden 87 Aar gammel (født den 8. April 1818 paa Gottorp Slot).

Paa Fællessynoden i Rensborg forhandles et Forslag om Genindførelse af to ugentlige danske Sprogtimer i de nordslesvigske Skoler, som er blevet stillet af pensioneret Degn Jacobsen fra Broager, efter at Fællessynodens Petitionsudvalg har afvist de Andragender, som flere nordslesvigske Provstisynoder havde vedtaget Aaret i Forvejen, som uskikkede til at forhandles. Jacobsen begrunder sit Forslag i en længere Tale Ved den paafølgende Afstemning vedtages det imidlertid ikke at drøfte Forslaget; kun henved 20 af Synodens Medlemmer stemmer for en Drøftelse.

6. Februar. Landdagsmændene H. P Hanssen og Julius Nielsen har Ordet i den prøjsiske Landdag. — Hanssen fremdrager den af den foregaaende Indenrigsminister i Aaret 1903 i Landdagen afgivne Erklæring, hvorefter Optanter og Optantbørn, særlig for saa vidt som de havde aftjent deres Værnepligt i den prøjsiske Hær, paa derom indgiven Ansøgning i Regelen skulde naturaliseres. Naturalisationer af Optanter henholdsvis Optantbørn er imidlertid endnu langt fra Regelen, men derimod rene Undtagelser Han beder derfor Indenrigsministeren om at sørge for, at Statsregeringens i Landdagen meddelte Grundsætninger bliver gennemførte, saa at Optantspørgsmaalet snart kan blive løst. — Indenrigsminister Bethmann Holweg udtaler, at Regeringen vil behandle Optanterne og Optantbørnene velvilligt, ogsaa hvad Andragender om Naturalisation angaar; men

Forudsætningen for, at Andragender om Naturalisation kan bevilges, er, at Ansøgerne ikke blot med Munden, men ogsaa i Hjærtet bekender deres Troskab mod Riget. — Julius Nielsen klager over, at saa mange Valg af Kommuneforstandere ikke bliver stadfæstede, samt over, at forholdsvis mange Embeder i Nordslesvig forvaltes kommissarisk, og han beder Ministeren om at afhjælpe disse Forhold.

7. Februar. Rentier, tidligere Vinhandler A. E. Colding i Flensborg dør 80 Aar gammel. Han var født d. 5. Januar 1826 i København, deltog som Løjtnant i Treaarskrigen, hørte til de mest ansete Borgere i Flensborg og medvirkede ved Oprettelsen af „Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn“.

9. Februar. Aktieselskabet „Modersmaalet“ i Haderslev lader i Henhold til en for et Par Uger siden falden Landsretskendelse, hvorved Dyrlæge Bjørnshauge og hans Husholderske Esther Boysen i Haderslev dømmes til at udlevere 62 gamle Aargange af Bladet „Dannevirke“, disse Bøger hente ved en Retsfuldbyrder. Bøgerne var den 11 Oktober 1900 under Medvirkning af Fru Wildenradt-Krabbe og Frøken Boysen paa Foranledning af Bjørnshauge blevne bortskaffede fra den af „Modersmaalet“ købte Bygning paa Klosteret i Haderslev.

28. Februar. I den tyske Rigsdag tager Rigsdagsmand J. Jessen i Anledning af et Forslag om Hjælp til tidligere Krigsdeltagere Ordet for at gøre opmærksom paa, at naar Forslaget medtager Elsassere og Lotringere, som i 1870—71 kæmpede paa fransk Side, maa det være en Selvfølge, at Hjælpen ogsaa ydes til Beboere af de tidligere Hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenborg, som i Krigene 1848—50 og 1864 kæmpede paa dansk Side.

1. Marts. Rigsdagsmand J Jessen indbringer i den tyske Rigsdag følgende Ændringsforslag til det fra konservativ Side indbragte Forslag om Hjælp til tidligere Krigsdeltagere: „Rigsdagen ville vedtage: ved Slutningen af § 1 i det foreliggende Forslag at indføje følgende Bestemmelse: Tyske Rigsundersaatter, som i Krigene 1848—50 og 1864 har tjent i den danske

Hær, har under de samme Forudsætninger Krav paa den samme Hjælp."

5. Marts. I den prøjsiske Landdag indbringer Landdagsmændene H. P. Hanssen og Julius Nielsen et Forslag om Ændring af §§ 71, 72 og 75 i Kredsordningen af 26. Maj 1888. Forslaget gaar ud paa at ophæve de større Grundejeres Valgklasse i de fire nordslesvigske Kredse Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder, saa de stilles lige med de to sydslesvigske Kredse Husum og Ejdersted og de to holstenske Kredse Nørre- og Sønder-Ditmarsken

Kammerretten i Berlin ophæver den af Landsretten i Flensborg den 18 December 1905 fældte Dom vedrørende den blaa Sangbog og viser Sagen tilbage til ny Behandling ved Landsretten, fordi denne ikke har paavist, at en Afsætning virkelig har fundet Sted.

Sognepræst N. J. Jensen i Ringenæs, der i Sprogsagen altid har staaet paa Befolkningens Side, findes død ½ Kilometer vest for Graasten.

12. Marts. En paatænkt Dilettantforestilling i Agerskov Forsamlingshus, hvortil man har indstuderet Hostrups „Den tredje" og Erik Bøghs „Fastelavnsgildet", forbydes, fordi Myndighederne mener, at Lokalet ikke svarer til Lovens Forskrifter: Kulisserne og Tæppet skal være af Jærn, Dørene 2 Meter brede osv.

14. Marts. Rigsdagsmand J. Jessen taler i den tyske Rigsdag om ophidsende Viser. Medens der fornylig i Aabenraa ved en Fest i Anledning af det tyske Kejserpars Sølvbryllup, hvor Byens og Omegnens første Embedsmænd var til Stede, uden Anstød er blevet sunget en Smædevise imod Danmark, har Professor Schrøder i Haderslev som sagkyndig i Processen mod den blaa Sangbog betegnet over 100, for det meste aldeles uskyldige danske Viser som anstødelige Dette som Eksempel paa, hvad der anses for Opæggelse af Befolkningsklasser imod hverandre og hvad ikke.

20. Marts. „Nordische Post" i Haderslev, der i rigelig et Aar er blevet udgivet af Hr. Osvald Olesen

(tidligere i Tønder), standser sin Udgivelse „af indre Grunde“.

30. Marts. Landsretten i Flensborg idømmer Redaktøren af „Schleswigsche Grenzpost“, K. Strackerjan i Haderslev, en Bøde paa 200 Mark for Fornærmelse imod Landdagsmand Julius Nielsen (Jf. 11. Januar.)

1. April. Landdagsmand H. P. Hanssen tiltræder den ham af Landsretten i Flensborg den 29. September 1905 idømte og den 22. Januar 1906 af Rigsretten i Leipzig stadfæstede Straf paa 3 Maaneders Fængsel i Centralfængslet i Neumünster.

27. April. Landsretten i Flensborg idømmer Redaktøren af „Schleswigsche Grenzpost“, K. Strackerjan i Haderslev, to Bøder paa 100 og 50 Mark for Fornærmelser imod Redaktør Jessen i Flensborg. Ved Bisidderretten i Haderslev var Strackerjan bleven idømt 25 Mark i Bøde i den ene og frikendt i den anden Sag.

1. Maj. Bladene meddeler, at Landmand Mads Jefsen i Skærbæk baade fra den amerikanske Afsending i Berlin og fra Overpræsident Wilmowski har faaet Meddelelse om, at den prøjsiske Indenrigsminister har givet ham Bosættelsestilladelse. (Jf. 20. Januar.)

4. Maj. Landsretten i Flensborg forhandler Sagen mod den blaa Sangbog (jf 5 Marts 1906 og 18. December 1905.) De anklagede frifindes, da Retten ikke kan fastslaa, at der har fundet nogen Afsætning Sted i de sidste tre Maaneder før Beslaglæggelsen. Alle Omkostninger paalægges Statskassen.

11. Maj. Købmand J G. Petersen i Aabenraa, tidligere i en Aarrække Kasserer for Sprogforeningen, dør 75 Aar gammel (født 20. Juli 1831 i Frørup).

23. Maj. Redaktøren af „Schleswigsche Grenzpost“, K. Strackerjan, og Bogtrykker Schütze i Haderslev maa til Aktieselskabet „Modersmaalet“ betale 3000 Mark som Skadesløsholdelse for uberettiget Brug af de danske Bladnavne „Dannevirke“ og „Freja“.

10. og 11. Juni. Det femte danske Aarsmøde afholdes i Skærbæk. (Jfr. Sj. Aarb. 1906, Side 302.)

1. Juli. Overpræsident v. Wilmowskifratræder sit Embede efter at være bleven udnævnt til Overpræsi-

dent i Provinsen Saksen, medens hidtilværende Regeringspræsident i Frankfurt v. Oder, v. Dewitz, tiltræder sit Embede som Overpræsident i Hertugdømmerne.

Landdagsmand H. P. Hanssen forlader Centralfængslet i Neumünster efter at have afsonet en 3 Maaneders Fængselsstraf i Anledning af nogle Udtalelser om Finnemanns Sag i „Sønderjydske Aarbøger“.

„Apenrader Anzeiger“ i Aabenraa ophører med at udkomme som særskilt Avis, efter at den d. 15. Juni af Bogtrykker Janke er bleven solgt til Bladet „Apenrader Zeitung“ for 70,000 Mark. De to Blade slaas sammen under Titlen „Apenrader Tageblatt“

12. Juli. Overlandsretten i Kiel stadfæster den Flensborgske Landrets Dom af 27. April, hvorved Redaktør Strackerjan idømtes to Bøder paa tilsammen 150 Mark for Fornærmelser imod Redaktør Jessen i Flensborg.

22. Juli. Rigsdagsmand, Redaktør J. Jessen fra Flensborg afgaar ved Døden paa Professor Rovsings Klinik i København, hvor han nogle Dage i Forvejen har underkastet sig en Operation for en Galdestenslidelse. (Født d. 5. Februar 1854 i Toghale ved Møgeltønder).

28. Juli. Paa et Møde paa „Folkehjem“ i Aabenraa vedtager Bestyrelsen for den nordslesvigske Vælgerforening enstemmigt at opstille Landdagsmand H. P. Hanssen i Aabenraa som de danske Nordslesvigeres Kandidat ved det Eftervalg til Rigsdagen, der maa foretages i 1. Valgkreds paa Grund af Redaktør J. Jessens Død.

2. Avgust. Mindesmærket over Gustav Johannsen paa hans Grav i Flensborg afsløres

3. September. Landsretten i Flensborg idømmer Journalist P. Simonsen ved „Flensborg Avis“ 9 Maaneders Fængsel for formentlig Fornærmelse imod en Kaptejn Hennings i Bremen, der i Begyndelsen af 1848 var Officer i den danske Hær, men trods sin Ed til Kong Frederik VII. kæmpede paa slesvig-holstensk Side i Treaarskrigen. Landsretten nægter ikke, at Hennings har aflagt Faneeden, men alligevel anser den ikke den paagældende Ytring for bevist, da den mener, at han kun har svoret

til den danske Konge som Hertug af Slesvig og Holsten. Den domfældte nedlægger Revision ved Rigsretten i Leipzig.

13. September. Redaktør Johannes Moldt i Sønderborg dør 71 Aar gammel. Han er den Mand, der har arbejdet længst i den dansksIesvigske Presses Tjeneste, idet han i 1875 overtog Redaktionen af Dybbølposten (født 8. Avgust 1835 i Nordborg).

30. September. Frimenighederne i Nordslesvig holder deres fælles Aarsmøde i Haderslev; henved 500 Personer deltager i Mødet.

6. Oktober. Tidligere Gaardejer J. Møller i Harrislev ved Flensborg fylder 80 Aar. Møller, der beklæder flere Tillidshverv og er kendt i en vid Omkreds, bliver i Dagens Anledning Genstand for megen Opmærksomhed.

19. Oktober. Pensioneret Lærer Asmussen, fra 1867 til 1888 Lærer i Søst ved Aabenraa, dør i Flensborg 74 Aar gammel (God dansk Mand, i sin Tid Medlem af Provinssynoden, hvor han med Varme talte det danske Sprogs Sag; f. d. 20. Marts 1832 i Bjerndrup i Kliplev Sogn)

21. Oktober. Forsamlingshuset „Nørreherredhus“ i Nordborg indvies ved et Valgmøde, hvori der deltager over 600 Personer.

23. Oktober. Udfyldningsvalg i I. Valgkreds i Anledning af Rigsdagsmand J Jessens Død. — Landdagsmand H P. Hanssen i Aabenraa vælges med 10,531 Stemmer, medens der paa Tyskernes Kandidat Dr. Hahn falder 5115 og paa Socialisten Michelsen 765 Stemmer

1. November. Den tyske Forenings Formand, Amtsdommer Dr. jur. Hahn i Sønderborg, der er bleven forfremmet til Landsretsdommer i Flensborg, tiltræder sit nye Embede.

2. November. Gaardejer, tidligere Lærer Vodder i Nedre-Jersdal dør 60 Aar gammel. (God dansk Mand; født 4 Februar 1846 i Raahede i Hvidding Sogn).

5. November. Tidligere Smed Anders Jensen i Fæsted ved Hygum fylder 100 Aar Han var den 23 Oktober den ældste danske Vælger, der mødte ved Valgurnen.

11. November. Indre Mission holder Aarsmøde paa Missionshotellet i Haderslev. Ved Mødet er Hotellets Sal overfyldt

12. November. Forsamlingshuset i Høgsbro indvies.
14. November. Forsamlingshuset i Skodborg indvies. Der deltager ca. 250 Personer.
15. November. Landbohjemmet i Vedsted indvies Der deltager 200 Personer.
24. November. Vælgerforeningens mangeaarige Formand, tidligere Slagtermester P. Reimers i Sønderborg, bliver 80 Aar gammel. Dagen højtideligholdes ved en Middag paa Hotel „Alssund‘, i Sønderborg, hvori der deltager 220 Personer.
27. November. Udvalget for kristelig Virksomhed i Nordslesvig holder Aarsmøde i Agerskov. Udvalget har for Tiden 17 Sygeplejersker i Virksomhed og 2 under Uddannelse.
1. December. Bladene meddeler, at Myndighederne har forbudt den norske Højskoleforstander Kvale at holde Foredrag i Forsamlingshusene i Sønderborg og Nordborg samt paa „Frej“ i Kristiansfelt
4. December. Paa et Møde i Aabenraa vedtages det at oprette en ny Landboforening for Aabenraa og Omegn. Den faar Navnet „Fremad“. Der indmelder sig straks 220 Landmænd i Foreningen.
5. December. I den tyske Rigsdag omtaler Rigsdagsmand H P. Hanssen under Drøftelsen af to Forespørgsler vedrørende den polske Skoleskrue de Misgreb, der hos os er begaaede med Hensyn til Forældres Opdragelsesret samt Overgrebene ved Undertrykkelsen af Modersmaalet i Nordslesvig
6. December. Bisidderretten i Rødding idømmer Landmand Oster fra Gramby en Bøde paa 30 Mark for efter Rigsdagsvalget den 23. Oktober om Aftenen, mens han vandrede hjemad, at have sunget „Kong Kristian stod ved højen Mast.“
12. December. Aktieselskabet „Nordfriesische Bank“ i Nibøl, der oprettedes i Foraaret 1905 med en Kapital af 500,000 Mark, likviderer med et Underskud paa op imod 100,000 Mark.
13. December. Den tyske Rigsdag opløses efter med 178 imod 168 Stemmer at have forkastet Regeringens Forslag om Efterbevilling af 29 Millioner Mark til Tysk-Sydvestafrika.
17. December. Det tyske Badested Lakolk paa Romø, som i sin Tid grundlagdes af Pastor Jacobsen i Skærbæk, erklæres for fallit.
29. December. Forsamlingshuset i Døstrup indvies.

